Sergiu MATVEEV (n. 18 noiembrie 1975), doctor în istorie, lector superior la Catedra Arheologie şi Istorie Antică a Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii de Stat din Moldova.

Specialist în arheologie şi istorie antică, autor a 37 studii privind cultura materială şi spirituală a geto-dacilor, procesele etno-culturale în sud-estul Europei în Antichitatea târzie şi Evul Mediu timpuriu, precum şi a 18 lucrări didactice pentru învăţământul secundar şi superior.

Din anul 1993 – participant la investigaţii arheologice la circa 20 de monumente din diferite epoci istorice de pe teritoriile Republicii Moldova, României, Ucrainei, Germaniei.

Bursier DAAD (2004-2005) la Römisch-Germanische Kommission din Frankfurt am Main. A efectuat deplasări de cercetare în mai multe centre ştiinţifice (Eurasien-Abteilung/Deutsches Archäologisches Institut, Berlin; Universitatea Ludwig-Maximilians, München; Universitatea Fatih, Istanbul ş. a.).

Participant la mai multe forumuri ştiinţifice internaţionale (Colloque régional *Globalisation et identité culturelle*, Chişinău, 2006; Colloque régional *Constructions identitaires dans le Sud-Est Européen*, Chişinău, 2007; DAAD-Alumni-Treffen *Klima und Umwelt als Herausforderung für die Wissenschaft*, Kiev, 2008; Colocviu *Limes şi barbaricum: descoperiri romane din vecinătatea Daciei şi a Moesiei*, Târgovişte, 2008 ş. a.). Coordonator al seriei de lucrări istorice "Basarabica".

Laureat al Premiului Municipal (Chişinău) al Tineretului în domeniul ştiinţei pentru anul 2001.

SERGIU MATVEEV

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAŢIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV

SERGIU MATVEEV

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAŢIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV

ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Pontos EDITURA

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV. ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova – ANTIM

Societatea de Studii Sud-Est Europene din Moldova – SSSEEM

Monografii
V

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV. ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Chișinău – 2009

Coordonatorii seriei:
Sergiu Musteață
Alexandru Popa

Acest volum este editat cu sprijinul financiar al Ministerului Afacerilor Externe – Departamentul pentru Relații cu Românii de Pretutindeni al României

Guvernul României nu poartă răspundere pentru conținutul lucrării

SERGIU MATVEEV

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV

ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Pontos
Chișinău · 2009

Lucrarea a fost aprobată în ședința Senatului Universității de Stat
din Moldova din 24.02.2009 (proces-verbal nr. 06).

Lucrarea a fost aprobată spre publicare de către Consiliul de Administrare
al ANTIM în ședința din 24.02.2009.

Redactor ştiiţific: dr. hab. Ion Eremia
Recenzenți: dr. hab. Gheorghe Postică, dr. Ion Tentiuc

Redactor: Lilia Toma, Tamara Osmochescu
Traducerea şi redactarea rezumatului în limba engleză: Ivan Pilchin,
Jonathan Eagles
Coperta: Lilian Guțu
Procesare computerizată: Gabriel Andronic

© ANTIM, 2009
© Sergiu Matveev, 2009

SERGIU MATVEEV

ETHNO-CULTURAL PROCESSES IN THE CARPATHIAN-DNIESTRIAN AREA IN THE 2nd-14th CENTURIES

SOVIET HISTORIOGRAPHY

Pontos
Chişinău · 2009

Evaluators:
dr. hab. **Ion Eremia**,
dr. hab. **Gheorghe Postică**,
dr. hab. **Ion Tentiuc**

The work was recommended to be published by the decision of the Senate of the State University of Moldova. Decision no. 06, 24.02.2009.

The work was approved to be published by the Council of Administration of the National Association of Young Historians of Moldova from 24.02.2009.

Redactor: Lilia Toma, Tamara Osmochescu
Traducerea şi redactarea rezumatului în limba engleză: Ivan Pilchin, Jonathan Eagles
Coperta: Lilian Guțu
Procesare computerizată: Gabriel Andronic

© ANTIM, 2009
© Sergiu Matveev, 2009

CUPRINS

Cuvânt înainte 9
Prefață 10
Introducere 11

Capitolul I. Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale 37
1. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-IVşi interpretarea lor în istoriografia sovietică 38
2. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele V-IX şi interpretarea lor în istoriografia sovietică 45
3. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV şi interpretarea lor în istoriografia sovietică 59

Capitolul II. Etnogeneza – problemă interdisciplinară şi controversată .. 80
1. Investigații etnofolclorice 80
2. Investigații lingvistice 93
3. Studii paleoantropologice 106

Capitolul III. Probleme controversate în studiile etno-culturale din secolele II-XIV 112
1. Problema romanizării şi răspândirii creştinismului 112
2. Problema originii şi conținutului numelui *vlah* 119
3. Evoluția romanicilor de est – o problemă științifică transformată în politică 126

Încheiere 139
Summary 145
Abrevieri 176
Bibliografie 178
Transliterarea numelor 213
Anexe 216
Indice de nume 225

CONTENTS

Foreword 9
Preface 10
Introduction 11

Chapter I. Archaeological contributions to the study of ethno-cultural processes 37
1. Reflections on ethno-cultural processes from the 2nd-4th centuries and their interpretation in Soviet historiography 38
2. Reflections on ethno-cultural processes from the 5th-9th centuries and their interpretation in Soviet historiography 45
3. Reflections on ethno-cultural processes from the 10th-14th centuries and their interpretation in Soviet historiography 59

Chapter II. Ethnogenesis – an interdisciplinary and controversial problem 80
1. Ethno-folklore investigations 80
2. Linguistic investigations 93
3. Paleoanthropological studies 106

Chapter III. Controversial problems in ethno-cultural studies from the II-XIVth centuries 112
1. The problem of Romanization and the spreading of Christianity 112
2. The problem of the origin and the essence of the name *vlach* 119
3. The evolution of the Eastern Romanic – a scientific problem transformed into a political one 126

Conclusion 139
Summary 145
List of abbreviations 176
Bibliography 178
Transliteration of names 213
Annexes 216
Index of names 225

CUVÂNT ÎNAINTE

"Aşijderea unora, nu atâta de grei la socoteală, mai proaspeţi scriitori împotrivnice păreri îndreptâţnd, cât de departe din calea adevărului să fie rătăcit să-i descoperim". Acest obiectiv, formulat de remarcabilul cărturar Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, rămâne actual şi la începutul secolului al XXI-lea.

Studiul monografic al d-lui Sergiu Matveev, consacrat examinării proceselor etno-culturale în spaţiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV reflectate în istoriografia sovietică, vine cu o completare esenţială la acest capitol. Autorul dezvăluie faptul că istoriografia sovietică era încarcerată în drasticele hotărâri ale partidului comunist, ea executa o comandă politică, nu realiza o investigare ştiinţifică. Pe parcursul unor decenii întregi, mai mulţi istorici sovietici din diferite centre academice sau universitare din fosta URSS au încercat să rezolve, irezolvabila, falsa problemă a genezei şi constituirii "poporului moldovenesc" în răstimpul secolelor II-XIV.

Sergiu Matveev examinează cu scrupulozitate publicaţiile istoricilor sovietici, procedeele utilizate de aceştea pentru a "demonstra" formarea "poporului moldovenesc" în perioada de timp indicată, scoate la lumină ineficacitatea teoriei marxist-leniniste utilizată de istoriografia sovietică în cercetarea problemelor de etnogeneză. Într-un asemenea context este absolut evident faptul că încercarea de a rezolva o problemă declarată "ştiinţifică", dar în realitate falsă, prin utilizarea unei teorii ineficiente, a determinat chiar din oficiu eşecul total al acestor încercări. Studiul d-lui Sergiu Matveev demonstrează cu lux de amănunte faptul că istoriografia sovietică a nimerit în impas, ea aşa şi nu a fost în stare să prezinte o teorie cât de cât acceptabilă privind "formarea poporului moldovenesc".

Avem toată convingerea că publicarea acestei lucrări vine să completeze un gol considerabil în ştiinţa istorică românească, completare conştientizaztă de autor şi ca o datorie faţă de înaintaşii noştri, care, încă în timpurile trecute, au sesizat faptul că "negreşitii ştiinţe pururea a să înduplica şi ei a să pleca să cade"(Dimitrie Cantemir).

Chişinău, 18 noiembrie 2008,
Dr. hab. Ion Eremia

PREFAȚĂ

Cartea de față este rezultatul preocupărilor științifice în perioada studiilor la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (1992-1997), aprofundate apoi în perioada de doctorat în cadrul aceleiași universități (1997-2000) și bursei de cercetare la Frankfurt pe Main oferite de DAAD în prestigiosul Institut de cercetări ale Relațiilor romano-barbare RGK din Frankfurt am Main (2004-2005).

La toate etapele de cercetare am avut șansa să fiu alături de savanți profesioniști din diverse instituții științifice care prin învățămintele lor au contribuit la apariția lucrării. Aș vrea să-i mulțumesc domnului profesor, dr. hab. Ion Eremia, conducătorului științific a tezei de doctor pentru faptul că m-a încurajat și m-a sprijinit în eforturile mele, pentru munca depusă asupra manuscrisului, pentru ca el să aibă conținutul de azi, cât și pe primul meu profesor de arheologie, dr. hab. Ion Niculiță. Îi mulțumesc mult și pe domnii dr. hab. Gheorghe Postică și dr. Ion Tentiuc, pentru acordul și străduințele dumnealor de a-mi recenza lucrarea, lucru greu și anevoios.

Totodată doresc să mulțumesc profesorilor mei, colegilor, prietenilor de la Facultatea de Istorie – dr. hab. Pavel Cocârlă, dr. hab. Valentin Tomuleț, dr. hab. Eugen Sava, dr. Vladimir Potlog, dr. Aurel Zanoci, Igor Ojog, dr. Igor Șarov, dr. Tudor Arnăut, dr. Virgil Pâslariuc, dr. Emil Dragnev, dr. Ion Gumenâi, dr. Lilia Zabolotnaia, dr. Andrei Nicic, Corneliu Cirimpei pentru susținerea acordată.

O deosebită mulțumire îi aduc profesorului dr. Siegmar von Schnurbein (RGK, Frankfurt/Main) și dr. Alexandru Popa pentru sprijinul și consultațiile oferite în perioada de cercetare în Germania.

Sunt profund recunoscător d-lui dr. Sergiu Musteață, președintele ANTIM, pentru posibilitatea de a publica această lucrare în seria de Monografii ANTIM. Doamnei Lilia Toma pentru redactarea minuțioasă a textului, domnilor Ivan Pilchin și Jonathan Eagles pentru traducerile și redactarea textelor necesare. Mulțumesc mult tuturor care m-au sprijinit și continuă să mă sprijine în activitatea mea de cercetare.

Îmi exprim, cu această ocazie, sentimentul de gratitudine familiei mele, în special mamei, care m-a ajutat enorm pe parcursul tuturor acestor ani.

Sergiu Matveev,
Catedra Arheologie și Istorie Antică,
Universitatea de Stat din Moldova

INTRODUCERE

Studierea fenomenelor etno-culturale îmbinate cu procese etnogenetice este întotdeauna un demers dificil, dat fiind faptul că fiecare comunitate etnică parcurge anumite etape de evoluţie proprii şi o schemă general valabilă nu există.

Un considerabil segment din studiile efectuate în cadrul şcolii istorice sovietice[1] este constituit de lucrări dedicate etnogenezei popoarelor din fosta URSS. Studiul proceselor etno-culturale în secolele II-XIV în spaţiul est-carpatic s-a contopit cu chestiunea „formării moldovenilor". Evoluţia comunităţilor respective a fost întotdeauna în centrul atenţiei cercurilor ştiinţifice din URSS, sub îndrumarea directă a organelor de partid şi de stat, în condiţiile unui sistem monopartid factorul ştiinţific a fost subordonat celui politic. Ideea complexităţii şi a dificultăţii chestiunii originii „poporului moldovenesc" a fost vehiculată în permanenţă în istoriografia sovietică. Acest fapt era argumentat de insuficienţa surselor scrise din perioada de până la constituirea statelor medievale, lipsă care urma să fie compensată prin studii arheologice, lingvistice etc.[2]

Constituirea elementelor definitorii ale civilizaţiei (ale culturii materiale, precum şi ale celei spirituale) depinde de o mulţime de factori. Geografic, aria de locuire a fiecărei unităţi etnice prezintă la frontiere o zonă de contact cu cele vecine, cu elemente pronunţate de interferenţe culturale şi un grad diferit de influenţă a unei civilizaţii asupra alteia, fapt care explică inexistenţa lor în formă pură. În cazul studiilor istorice, centrele ştiinţifice de la Moscova elaborau anumite matriţe standard de cercetare şi de structură a realităţilor istorico-etnice, care urmau apoi să fie preluate la nivel republican şi să fie „umplute" cu realităţile locale, fără a modifica scheletul. Aceste tendinţe stabilite după cel de-al Doilea Război Mondial au avut o continuitate de invidiat, menţinută de anumite cercuri până în prezent.

Explicarea ştiinţifică a problemelor legate de procesele etno-culturale în secolele II-XIV pune baza unei conştiinţe colective. Dirijarea formării conştiinţei colective permite manipularea în masă a cetăţenilor. Din aceste considerente, problemele vizate au avut şi vor avea un impact deosebit asupra societăţii. Încercările de modificare rapidă a unor modele deja implementate în conştiinţă au

[1] Marea majoritate a lucrărilor citate în monografie au fost scrise în limba rusă, din acest motiv pe paginile lucrării am recurs la transliterarea numelor autorilor. În cazul în care autorul a publicat studii şi în limba română, a fost utilizată cea din urmă variantă a numelui ca una acceptată de autor. În anexe este prezentă o listă a numelor în scriere chirilică, însoţită de formele transliterate utilizate în monografie.

[2] Piotrovskij 1951, 85.

generat o reacție în majoritatea cazurilor negativă, cu precădere în mediul unei societăți cu tradiții bizantine, ortodoxe şi rurale[3].

Studierea elementelor care au format construcțiile etnice referitoare la procesele etno-culturale între Carpați şi Nistru în secolele II-XIV p.Chr. necesită o analiză atentă a modalităților de prezentare a izvoarelor, precum şi a compartimentului ce ține de anumite interpretări de apartenență culturală şi etnică. Problema interpretărilor etnice fiind una extrem de dificilă, cercetătorii i-au consacrat o multitudine de lucrări, concluziile cărora deseori erau contradictorii.

Pentru spațiul dintre Carpați şi Nistru, în special pentru regiunea pruto-nistreană, problema e şi mai gravă, deoarece complexele arheologice descoperite aici au primit de la bun început o interpretare pripită şi tendențioasă, fiind într-un anumit sens „botezate" etnic. Practic nu există o cultură arheologică datată cu perioada în care acest teritoriu intră în vizorul autorilor antici, care să aibă o interpretare unică din punct de vedere etnic, nemaivorbind de faptul ca această interpretare să-şi mențină valabilitatea din momentul apariției până în prezent. În acest context este semnificativă răsturnarea de interpretare etnică a comunităților de agricultori care au locuit în spațiul respectiv la mijlocul mileniului I a.Chr.: atribuirea considerată infailibilă a monumentelor către sciți a fost revăzută şi vestigiile au fost interpretate deja ca tracice, mai exact getice.

Penuria, la etapa incipientă (postbelică), de specialişti calificați pentru studierea, conform metodelor moderne, a monumentelor arheologice a dus la interpretări defectuoase, care sunt vehiculate până în prezent aidoma unor axiome. Cel mai mult au avut de suferit, şi situația rămâne a fi incertă până azi, monumentele arheologice din mileniul I p.Chr. - începutul mileniului II p.Chr. – care au format baza explicației proceselor etnice. Absența monumentelor arheologice din anumite perioade de timp se explica nu prin valorificarea arheologică insuficientă a spațiului pruto-nistrean sau alte argumente de ordin istoric, ci prin hiatusuri demografice şi decalaje cronologice.

Astfel de afirmații, general acceptate în mod greşit, sunt: lipsa unei populații de agricultori în secolele I-II p.Chr. în interfluviul Nistru-Prut şi controlul efectiv al acestui teritoriu de triburile sarmaților; monumentele cu prezența materialului amforistic roman şi a ceramicii locale erau atribuite fără o diversificare etno-culturală a vestigiilor civilizației Sântana de Mureş-Černjachov; „impactul hunic" a dus la dispariția comunităților sedentare de agricultori până în secolul VI, moment din care spațiul începe să fie locuit de slavi, implicit şi monumentele arheologice aparțineau culturii slave, chiar dacă ele îşi continuau existența din perioada anterioară; apariția în izvoarele scrise din secolul IX şi extinderea ulterioară a etnonimului *voloh* cu toate derivatele sale asupra comunităților etnice de la nord de Dunăre nu puteau fi explicate altfel de istoriografia sovietică, decât prin migrații.

[3] Durandin 1991, 373.

Interesul general faţă de procesele etno-culturale din secolele II-XIV era susţinut în istoriografia sovietică din mai multe motive. E necesar de menţionat doar câteva din ele. În primul rând, acest teritoriu a fost şi este o regiune asupra căreia s-a răsfrânt atât cultura orientală, cât şi cea occidentală, ceea ce a determinat formarea unui sistem specific de valori. Migraţia triburilor de diversă origine etnică cu un nivel diferit de dezvoltare şi-a lăsat amprenta asupra culturii materiale a populaţiilor sedentare. Un alt motiv care a suscitat interesul faţă de această problemă, începând cu vechii cărturari şi până la savanţii contemporani, este însăşi supravieţuirea unei etnii puternic influenţate de lumea greco-romană, a unei etnii care a preluat şi a păstrat caracteristici ale civilizaţiei romane chiar şi după ruperea completă a orice legături cu aceasta, rupere cauzată de marea migraţie a popoarelor, fapt care a generat o cultură originală.

Odată cu evoluţia conjuncturii politice evoluau şi se diversificau anumite opinii. Către începutul secolul al XX-lea s-au cristalizat două teorii principale referitor la procesele etno-culturale în context etnogenetic în mileniul I p.Chr. (imigraţionistă şi teoria continuităţii), celelalte opinii trecând în categoria argumentelor în favoarea uneia ori alteia. Evoluţiile etno-culturale din mileniul I p.Chr. necesită imperios să fie repuse în discuţie la un nivel calitativ nou. Ultimele apariţii editoriale în domeniu arată că cercurile ştiinţifice nu au reuşit să impună totalmente vreuna dintre teoriile existente. Din aceste considerente, la începutul secolului XXI problema îşi menţine actualitatea.

În acelaşi timp, într-o perioadă de revedere a valorilor, este absolut necesar un studiu special al problemei în cauză, în scopul de a discerne şi de a păstra realizările trecutului imediat. Evident, trebuie de avut în vedere că etapa actuală de studiere şi interpretare a fenomenelor istorice din mileniul I – începutul mileniului II este o etapă plină de căutări şi ezitări, alunecări în extreme şi schimbare automată a unor concepte cu altele.

Cercetarea spaţiului carpato-nistrean în secolele II-XIV, ca şi cea a teritoriilor aferente, se înscrie în categoria demersurilor ştiinţifice complexe. Studiul istoriografic implică două nivele ale eşantionului de cercetare din punctul de vedere al limitelor cronologice şi geografice. La primul nivel este plasat obiectul investigaţiei – istoriografia sovietică, cuprinsă cronologic între apariţia primelor lucrări dedicate proceselor etno-culturale în secolele II-XIV la est de Carpaţi în primii ani de după al Doilea Război Mondial şi destrămarea URSS în anul 1991, iar geografic principalele instituţii de cercetare din URSS. La cel de-al doilea nivel se află problemele cercetate în cadrul istoriografiei sovietice marcate cronologic de la formarea civilizaţiei Sântana de Mureş-Černjachov până la formarea statului medieval Moldova şi extinderea romanicilor de est până în spaţiul bugo-nistrean, fenomene având consecinţe importante nu numai pentru istoria spaţiului carpato-nistrean, dar şi pentru Europa Centrală şi de Est în mileniul I p.Chr. Intervalul cronologic respectiv se prezintă drept o verigă de legătură

între Antichitate şi Evul Mediu în spaţiul est-european. În elucidarea acestui gen de probleme este necesar de a se ţine cont şi de realităţile din perioada anterioară, tot aşa cum nu este exclusă depăşirea limitei cronologice superioare. Sub aspect geografic, este studiat spaţiul delimitat de Carpaţii Orientali la vest şi râul Nistru la est. Materialele selective extrase din acest spaţiu, dar în special din cel prutonistrean, au devenit suporturile principale ale argumentelor propuse în favoarea anumitor idei preconcepute. În zona respectivă intră teritoriul României dintre Carpaţi şi Prut, Republica Moldova, nordul Bucovinei şi sudul Bugeacului, ultimele, actualmente, facând parte din componenţa Ucrainei. Totodată, nu au fost omise descoperirile importante din regiunile învecinate, care sunt determinante pentru fenomenul studiat. Teritoriul vizat, bineînţeles, nu este considerat drept o entitate geografică închisă, în care s-au desfăşurat fenomene izolate, ci o parte componentă a proceselor din zona sud-est-europeană, o regiune cu contacte neîntrerupte cu lumea exterioară, situată la intersecţia unor importante căi fluviale şi de uscat. Clima favorabilă şi solul fertil au cauzat o populare intensă şi un înalt grad de colonizare a acestor teritorii din cele mai vechi timpuri.

Odată cu destrămarea URSS şi formarea statelor independente în spaţiul postsovietic a încetat să existe aşa-numita istoriografie sovietică. Astăzi, graţie schimbărilor politice radicale, se impune necesitatea unui studiu care să însumeze totalitatea realizărilor obţinute şi să genereze noi impulsuri în procesul de cercetare a problemei. Acest lucru se cere cu atât mai mult, cu cât dispariţia şcolii sovietice nu înseamnă încetarea propagării ideilor acesteia, dar fără apelarea la noi izvoare istorice.

În viziunea istoricilor sovietici, studierea istoriei în regiunea carpato-nistreană, reprezentanţii şcolii sovietice (în persoana lui N. Mochov) nici nu recunoşteau că până la revoluţia din octombrie 1917 aici s-ar fi făcut ceva istorie. Fiindcă autorii de până la 1917 nu erau „înarmaţi" cu metodologia marxistă[4], iar tot ce nu era *marxist* nu putea fi şi *ştiinţific*, aceşti termeni fiind sinonime în istoriografia sovietică. Reieşind din acest criteriu, savanţii sovietici considerau că evoluţia ştiinţei istorice a RSSM cuprindea două perioade mari, demarcate de anul 1917[5], deşi RSSM era o etnitate politică proclamată în anul 1940 şi nu putea să aibă anterior o ştiinţă istorică.

Către sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea existau două direcţii în studierea formării poporului român, care în disputele sale se axau în special pe problema *unde* s-a format poporul român, problema *cum* s-a format el deseori rămânând în umbră.

În secolul al XIX-lea cercetătorii maghiari şi unii cercetători germani afirmau că, la părăsirea Daciei, după ordinul împăratului Aurelian, populaţia romani-

[4] Mochov 1957, 3-4.

[5] IAĖ 1973, 21.

zată de la nord de Dunăre s-a retras pe malul drept al fluviului. Aici a şi avut loc procesul de etnogeneză al românilor, de unde, mai apoi, foarte târziu, aceştia s-au strămutat la nord de Dunăre, pe teritorii deja populate de alte popoare (în primul rând unguri), care reuşiseră să constituie formaţiuni statale stabile.

Baza acestei teorii, numită *imigraţionistă*, a fost emisă de F.I. Sulzer la 1781-1782. Acesta afirma că românii s-au format ca popor în Moesia şi Tracia, de unde au venit la nord de Dunăre în două valuri: la sfârşitul secolului al XII-lea şi la mijlocul secolului al XIII-lea. Prin Banat ei ar fi ajuns în Transilvania, de unde s-au răspândit în Muntenia şi Moldova[6]. Printre argumentele invocate, care, la fel ca traseul de răspândire a românilor, se vor regăsi în istoriografia sovietică, pot fi menţionate: numărul mare de slavonisme în română putea fi acumulat doar la sudul Dunării, în Transilvania slavii fiind lipsă; abandonarea numelui de Dacia etc. Cunoştinţele acumulate şi argumentele respective din secolele XVIII-XIX au fost sintetizate în lucrarea semnată de R. Ed. Rösler şi publicată în 1871 la Leipzig[7]. Autorul susţine că daco-romanii au părăsit Dacia, iar puţinii rămaşi ar fi fost înglobaţi în lumea germanică, astfel poporul român s-a format la sud de Dunăre. Printre argumente au fost invocate numărul mare de slavonisme, precum şi prezenţa cuvintelor albaneze şi greceşti, utilizarea slavonei ca limbă oficială. De la sud de Dunăre românii ar fi migrat spre nord în secolul al XII-lea sau la începutul secolului al XIII-lea.

Drept răspuns, în cadrul polemicii iscate, tot în mediul academic german a fost formulată *teoria continuităţii*, printre adepţii căreia se numără J. Jung[8], Leopold von Ranke[9], Th. Mommsen[10] et al. Această teorie a luat contururi depline prin investigaţiile efectuate de savanţi români din diferite perioade: A.D. Xenopol[11], N. Iorga[12], C. Giurescu[13], Gh. Ştefan[14], I. Russu[15] et al. Evoluţia detaliată a polemicilor dintre reprezentanţii acestor două teorii poate fi urmărită în lucrările semnate de A. Armbruster[16], Ligia Bârzu şi Stelian Brezeanu[17], Nicolae Stoicescu[18] et al.

Problemele etno-culturale de la est de Carpaţi în mileniul I p.Chr. în a doua jumătate a secolului al XIX-lea provoacă şi interesul unor savanţi din Rusia. Pe

6 Stoicescu 1993, 21.
7 Rösler 1871.
8 Jung 1878.
9 Ranke 1883.
10 Mommsen 1885.
11 Xenopol 1884.
12 Iorga 1905.
13 Giurescu 1973.
14 Ştefan 1973.
15 Russu 1981.
16 Armbruster 1972.
17 Bârzu, Brezeanu 1991.
18 Stoicescu 1993.

lângă şcolile de cercetări istorice de la Sankt-Petersburg şi Moscova se formează mai multe centre ştiinţifice regionale care încearcă să se impună prin interpretări originale ale problemelor-cheie din istoria Rusiei. Drept un curent distinct în istoriografia rusă din această perioadă se definitivează centrele universitare de la Harkov şi Kiev, influenţate de tradiţia hegeliană şi de romantismul german[19]. Lucrarea-pilon a acestei şcoli, „Istorija Ukraini-Rusi", în zece volume şi treisprezece cărţi, semnată de M. Gruševskij, a fost editată între 1898 şi 1936 la Kiev şi Lvov.

În baza celor două teorii istoricul M. Gruševskij caută calea de mijloc, pe care o considera cea mai aproape de adevăr. În viziunea acestuia, o populaţie relativ puţin numeroasă ar fi rămas în Transilvania după retragerea aureliană. Saltul demografic de mai târziu este explicat prin migraţia unui număr considerabil de traci romanizaţi originari din Balcani. Un proces similar ar fi avut loc şi în regiunea Carpaţilor Răsăriteni, unde gradul de romanizare a fost nesemnificativ. Elementele colonizării timpurii, independente de acele elemente volohe tardive venite la sfârşitul secolului al XIV-lea din teritoriile ocupate de unguri, erau observate în toponimie şi în unele dialecte. Populaţia respectivă a supravieţuit până în momentul colonizării slave a ţinutului, după care nu se mai putea vorbi de o populaţie neslavă din regiuni montane, considera M. Gruševskij[20].

Supoziţiile istoricilor de la Harkov vor avea repercusiuni serioase şi în formarea istoriografiei sovietice, care va dezvolta şi va definitiva ipotezele privind procesele etnice din regiunea Deltei Dunării prin negarea romanizării, hiatusuri culturale, asimilare dublă şi factor slav determinant în procesele de formare a populaţiei de la răsărit de Carpaţi.

La începutul secolului al XX-lea, unii istorici sovietici de formaţie veche recunoşteau că moldovenii sunt români care locuiesc în Moldova, Basarabia şi părţile vecine cu Basarabia din guberniile Podolia şi Herson şi că de românii din Valahia îi deosebesc mici particularităţi dialectologice[21]. În ce priveşte limba moldovenilor, se afirma că ea, ca şi cea a românilor, este o limbă slavizată în baza limbii latine, că în limba populară circa jumătate din cuvinte sunt de origine slavă, iar românii cu carte se străduie să înlocuiască slavonismele cu latinisme, astfel încât în limba literară slavonisme sunt doar circa 30%, iar conjugările, declinările, pronumele, numeralele, o parte din substantive şi principalele verbe – toate sunt de origine latină[22]. Cu privire la apariţia românilor (locuitorii Transilvaniei, Munteniei, Moldovei, Bucovinei şi Basarabiei) erau enunţate teoriile cercetătorilor români, printre care cea a lui A.D. Xenopol, privind amestecul geto-dacilor

[19] Matveev 1998a, 182.
[20] Gruševskij 1994, 136.
[21] Berg 1918, 87; Berg 1923, 28-29.
[22] Berg 1918, 88.

cu romanii în munţii Carpaţi, şi cea imigraţionistă, conform căreia ei ar fi venit la nord de Dunăre în secolele XII-XIII din regiuni situate undeva în partea de sud a Peninsulei Balcanice[23]. O teorie rusă proprie, în secolul al XIX-lea, privind romanicii est-carpatici nu exista.

Situaţia politică de la sfârşitul deceniului al doilea al secolului al XX-lea din Imperiul Rus, în general, şi din spaţiul est-carpatic, în particular, a determinat evoluţia studiilor referitoare la istoria acestui ţinut. Situaţia de haos era cauzată de înfrângerile de pe fronturile Primului Război Mondial şi de evenimentele din februarie 1917 din Rusia. Actul de includere a Basarabiei în componenţa regatului român a stârnit un val de ripostă din partea tuturor partidelor, grupărilor şi mişcărilor politice din Rusia, de orice orientare şi culoare (roşii, albi ş.a.), unite de ideea perpetuării "Rusiei Mari".

Odată cu stabilizarea situaţiei şi începutul relaţiilor diplomatice a apărut necesitatea de a argumenta istoric anumite pretenţii. Din aceste considerente, în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească au început să apară un şir de studii dedicate nu doar istoriei RASSM, dar şi istoriei Basarabiei, care era privită drept teritoriu încadrat temporar în statul român. Majoritatea acestor scrieri se refereau la istoria modernă şi contemporană, accentul fiind pus pe relaţiile de prietenie care au existat între moldoveni şi ruşi, şi/sau ucraineni. Cu toate acestea, problema formării poporului moldovenesc a fost puţin abordată de cercetători[24].

Pentru cercetătorii sovietici problema proceselor etnice în spaţiul carpato-nistrean era una relativ nouă. Acestei teme i-au fost consacrate un număr enorm de lucrări care se bazau pe informaţiile lapidare ale autorilor bizantini, urmaţi de cronicari, umanişti, diferiţi reprezentanţi ai şcolilor de cercetare europene din secolele al XIX-lea şi al XX-lea. Deşi s-au făcut studii lingvistice, etnografice, arheologice, sociologice etc., teoriile venite să însumeze aceste realizări nu au evoluat departe de concluziile prezente în lucrările autorilor bizantini, care îi pomeniseră pe vlahi în regiunea Dunării.

În perioada interbelică, la Moscova şi Tiraspol a fost pusă temelia unei teorii noi, care, în cadrul proceselor etno-culturale din spaţiul carpato-nistrean, susţinea categoric formarea moldovenilor ca ramură separată, deosebită de cea a românilor[25]. Această teorie a fost promovată de către şcoala sovietică de cercetare.

Reprezentanţii şcolii istoriografice sovietice au supus unei critici emotive, dar neagumentate, studiile etno-culturale ale savanţilor din străinătate, calificate ca fiind burgheze. Savanţii sovietici apreciau, către anul 1970, drept o caracteristică principală a cercetătorilor străini refuzul de a deosebi poporul moldovenesc de

[23] Berg 1918, 90.
[24] Narcov 1936, 5-6; Narcov 1937, 20-21.
[25] Sergievskij 1936.

cel român şi nerecunoaşterea naţiunii moldoveneşti independente, în timp ce ei afirmau că procesul de formare a naţiunii burgheze moldoveneşti a avut loc în perioada de după incorporarea Basarabiei în Rusia, mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi s-a încheiat către victoria Revoluţiei din Octombrie[26].

O privire atentă aruncată asupra activităţii cercurilor academice din URSS scoate la lumină un fenomen caracteristic. Şi anume: susţinerea unor teorii oficiale cu un anumit lider de opinie în frunte, care erau perpetuate ani la rând, iar atunci când, din anumite consideraţii, era necesară revizuirea opiniilor consacrate, teoria şi autorul ei erau supuşi ostracizării.

Istoricul studierii problemei vizate şi-a găsit reflectare în istoriografia sovietică prin lucrări publicate periodic de Ja. Grosul şi N. Mochov[27]. Ideile principale expuse de aceşti autori erau: studierea insuficientă a istoriei Moldovei în perioada presovietică şi de pe poziţii false burgheze; studiile ştiinţifice adevărate au început să fie efectuate abia în următorii 10 ani după al Doilea Război Mondial[28]. Articolul din 1958, citat mai sus, se referea la studiile istorice din perioada presocialistă şi indica drept una din greşelile majore ale acestei istoriografii, numite "burgheze", neutilizarea lucrărilor clasicilor marxism-leninismului[29]. În viziunea autorilor sovietici, până la începutul cercetării intense a istoriei Moldovei de istoriografia sovietică, studiile istorice în domeniu au depăşit trei etape.

Una din problemele principale aflate în centrul *istoriografiei Moldovei în epoca feudalismului*, în opinia lui Ja. Grosul şi N. Mochov, a fost problema originii poporului şi statului moldovenesc. Cronicarii Grigore Ureche şi Miron Costin afirmau, fără urmă de îndoială, originea latino-romană a poporului moldovenesc, pe care, în acest context, ei nu îl delimitau de locuitorii din Muntenia. Scrierile cronicarilor în care se arăta originea latină a poporului şi relaţiile duşmănoase cu cazacii, în special către secolul al XVII-lea, erau considerate de istoricii sovietici o exteriorizare a ideilor antipopulare ale partidelor boiereşti. Chiar şi mult apreciaţii reprezentanţi ai partidei „proruse", Nicolae Milescu Spătarul şi Dimitrie Cantemir, atunci când tratau problema originii etnice, erau calificaţi ca exponenţi ai categoriei lor sociale. Şi dacă Nicolae Milescu Spătarul practic nu a inclus în scrierile sale acest subiect, atunci în cazul lui Dimitrie Cantemir nu se putea evita o analiză mai detaliată. Deşi lucrările domnitorului cărturar sunt considerate drept unele dintre cele mai valoroase în probleme de istorie a Moldovei, inclusiv procesul de etnogeneză şi fondare a statului, opiniile lui erau judecate ca expresie a absolutismului[30]. Foarte apreciată în opera cantemi-

[26] Mochov, Kolker, Caranov 1970, 14; FMBN 1978.
[27] Grosul, Mochov 1958, 33-54; Grosul, Mochov 1967, 22-44; Grosul, Mochov 1970.
[28] Grosul, Mochov 1958, 33.
[29] Grosul, Mochov 1958, 34.
[30] Grosul, Mochov 1958, 38.

riană era descrierea unor deosebiri între cultura moldovenească şi culturile altor popoare est-romanice[31]. În acelaşi timp, utilizarea de către Miron Costin şi Dimitrie Cantemir a termenilor "român" pentru desemnarea populaţiei din Moldova şi "limbă română" pentru limba vorbită de locuitori a fost tăinuită de istoriografia sovietică. Cu cât interesele geostrategice ale Rusiei în zona dunăreană creşteau, cu atât critica cercetărilor istorice din perioada respectivă devenea tot mai dură. Secolul al XVIII-lea era reclamat ca secol al stagnării istoriografiei moldoveneşti precum şi al întregii culturi din cauza regimului fanariot, şi numai urmările Păcii de la Kuciuk-Kainargi, eveniment considerat de autori drept începutul protectoratului Rusiei asupra Moldovei, ar fi stimulat revigorarea culturii moldoveneşti. Unicul exemplu pozitiv din această perioadă era activitatea călugărului Paisie Veličkovskij, ca promotor al limbii slavone.

În "epoca destrămării relaţiilor feudale şi constituirii relaţiilor capitaliste" are loc prima anexare a unui teritoriu din principatele române la Imperiul Rus. Studiile în domeniul vizat erau efectuate de către reprezentanţi ai dvorenimii, care, în viziunea lui Ja. Grosul şi N. Mochov, deşi criticau dominaţia turcă, totuşi erau apologeţi ai regimului ţarist (P. Kunickij, P. Svin'in, F. Vigel', Ja. Saburov, A. Daraganov, A. Skal'kovskij, A. Zaščuk, A. Nakko, Ju. Venelin, S. Palauzov, P. Batjuškov, V. Semevskij, V. Postnikov, D. Suručan et al.)[32]. În acest răstimp se formează şi istoriografia română "burgheză", ale cărei începuturi au fost puse de N. Bălcescu, M. Kogălniceanu et al.

Formarea statelor naţionale în secolul al XIX-lea a fost însoţită de dese modificări de frontiere. Din aceste considerente apare necesitatea argumentării ştiinţifice a pretenţiilor unei ţări asupra teritoriilor disputate. Anume „problema teritorială" va sta la baza studiilor „ştiinţifice" privind etnogeneza populaţiei romanice în regiunea de răsărit a Europei. Iniţial, a avut loc confruntarea dintre cercetătorii autohtoni cu lumea ştiinţifică austriaco-germano-maghiară, motivată prin pretenţiile ambelor părţi asupra Transilvaniei. Această confruntare se intensifică şi se lărgeşte prin antrenarea istoricilor ruşi după anexarea la Rusia a unei părţi din teritoriul românesc. „Căutarea de adevăr" venea să argumenteze pretenţiile la controlul politic asupra acestei regiunii. Din acest punct de vedere nu este de mirare că, dacă reprezentanţii şcolii române îi considerau drept populaţie de bază pe romanicii de est, care au existat în regiune şi după abandonarea Daciei de către romani, istoriografia austro-ungară insista asupra prezenţei etniei maghiare, iar reprezentanţii istoriografiei ruse şi mai târziu sovietice – a elementului slav.

Istoriografia epocii imperialismului este caracterizată drept o etapă de acutizare a naţionalismului din partea istoricilor „români burghezi", iar despre cei care studiau mai profund o temă anumită se spunea că deviau în „academism"[33].

[31] Zelenčuk 1974, 3.

[32] Grosul, Mochov 1958, 39.

[33] Termen utilizat în Grosul, Mochov 1958, 49, cu sens peiorativ la adresa celor care studiau anumite teme înguste.

Principalul pericol din această perioadă este văzut de istoriografia sovietică în lucrările lui A.D. Xenopol şi N. Iorga. Deşi şcoala sovietică îşi exprimă dezacordul şi faţă de ipoteza şcolii germano-maghiare, ea nu intră în mari discuţii cu ultima. Referitor la rivalitatea dintre istoriografia română şi cea austro-ungară cercetătorii sovietici erau de părerea că niciuna din ele nu a reuşit să convingă prin argumentele aduse referitor la etnogeneza romanicilor de răsărit. Disputa a fost orientată în primul rând împotriva argumentelor emise de şcoala română. Explicaţia acestei situaţii trebuie căutată din nou în sfera politicului, şi anume în faptul că în cazul ungurilor „nu era ce de împărţit". Unica realizare recunoscută a şcolii româneşti de studii istorice de către istoricii sovietici, a fost publicaţia unui număr impresionant de izvoare, colecţii de documente, cronici etc. Dar şi ea era urmată de remarca „selectare tendenţioasă a documentelor, iar unele de-a dreptul falsificate"[34].

Problemele şi divergenţele istoriografice din perioada sovietică au fost supuse analizei în anul 1967[35]. Articole din 1958 şi 1967 au stat la baza studiului istoriografic publicat în 1970[36]. Astfel, perioada socialistă a ştiinţei istorice era împărţită de cercetătorii sovietici în trei etape:

1. De la Revoluţia din Octombrie până la 1948.

Se considera că istoriografia moldovenească făcea primii paşi ca ştiinţă istorică marxistă, în special prin traducerea lucrărilor lui K. Marx, F. Engels şi V. Lenin, şi ducea lupta cu istoriografia "burgheză" română şi "burgheză" moldovenească.

2. Din 1948 la Congresul XX al PCUS.

Anul 1948 marchează anul de început al realizărilor planificate la Congresul XIII al CC PC(b) al Moldovei, care a criticat erorile istoricilor din Moldova şi a recomandat publicarea unui curs marxist de "Istorie a Moldovei", care a şi fost realizat în anii 1951, 1955.

3. De la Congresul XX al PCUS până la apariţia studiilor semnate de Ja. Grosul şi N. Mochov (1967, 1970).

Din „realizările" primei etape nu au fost menţionate studii privind problema "formării poporului moldovenesc". Autorii au remarcat doar că s-a procedat la formarea cadrelor locale şi la formularea unor răspunsuri „argumentate ştiinţific" la „falsificările" istorice ale cercetătorilor români burghezi. Se remarcă nivelul inferior al cercetărilor în RASSM din cauza că principalele centre culturale şi specialiştii au rămas pe teritoriul Basarabiei încadrate în frontierele României. Istoriografia oficială sovietică a negat cu vehemenţă existenţa unor centre de cercetare pe teritoriul Basarabiei interbelice, precum şi faptul că la Chişinău se aflau arhive şi biblioteci cu o bogată literatură privind istoria Basarabiei, care

[34] Grosul, Mochov 1958, 54.
[35] Grosul, Mochov 1967, 22-44.
[36] Grosul, Mochov 1970.

au fost distruse în al Doilea Război Mondial[37]. Sarcina declarată a primei etape a constat în demascarea „falsificatorilor naționali-burghezi" prin intermediul revistelor „Krasnaja Bessarabija" şi „Societatea basarabenilor"[38]. Autorii insistă că "poporul moldovenesc", în calitate de comunitate etnică distinctă, apare pe arena istoriei relativ târziu, către secolul al XII-lea, iar formarea sa constituie o problemă complicată, a cărei studiere este frânată din cauza numărului limitat de izvoare şi a răspândirii teoriei lui N. Marr, care limita participarea migratorilor la procesul de formare a popoarelor. În lumina teoriei lui Marr, afirmau Ja. Grosul şi N. Mochov, unii cercetători ca N. Deržavin au încercat să demonstreze geneza poporului prin evoluție din populația autohtonă, fără amestecul migratorilor[39]. Astfel, se sugera ideea că, în anii de până la cel de-al Doilea Război Mondial şi în cei de după război, în Basarabia realizările ştiinței istorice au fost reduse, dar s-au format premisele unei dezvoltări rapide în viitor, în special prin formarea cadrelor locale.

În anul 1947 Plenara a XIII-a a CC al PC(b)M a luat hotărârea de a se pregăti un curs de „Istorie a Moldovei", la apariția căruia trebuiau să contribuie cercetători din Moscova, Leningrad şi Kiev. Baza documentară slabă, în opinia lui Ja. Grosul şi N. Mochov, nu a permis soluționarea problemei etnogenezei poporului moldovenesc[40]. Anume acest volum a însemnat încheierea primei perioade şi începutul celei de-a doua. În anul 1946 Institutul de Cercetări Ştiințifice în Domeniul Studierii Istoriei, Economiei, Limbii şi Literaturii, fondat în 1939 la Tiraspol, a fost inclus în Baza științifică de cercetare a AŞ a URSS. Peste zece ani acesta va fi transformat în Institutul de Istorie. În anul 1958, în cadrul Filialei moldovenești a Institutului Marxism-Leninismului a fost fondată Secția de istorie a Partidului Comunist al Moldovei. Aceste două centre aveau menirea de a pune bazele cercetărilor ştiințifice în cea de-a doua perioadă a istoriografiei sovietice în RSSM, fiind secundate de centrele universitare şi muzeale.

În problema studiilor proceselor etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați şi Nistru reprezentanții istoriografiei moldovenești se bazează pe două aspecte: în primul rând, realizările arheologiei şi, în al doilea rând, ale istoriei Evului Mediu. Această separare este cel puțin stranie, deoarece argumentele ambelor componente țin de domeniul arheologiei. Cu toate acestea, în primul compartiment sunt incluse studiile efectuate de Ė. Rikman şi Gh. Fedorov asupra monumentelor culturii Sântana de Mureş-Černjachov, primul reuşind să definească caracterul polietnic sarmatic, geto-dac, got şi slav al acestei culturi, cu predominarea primelor două elemente. Este chiar acceptat „un grad înalt de

[37] Grosul, Mochov 1970, 40, 45.
[38] Grosul, Mochov 1967, 22.
[39] Grosul, Mochov 1970, 46.
[40] Grosul, Mochov 1970, 47.

influenţă" din partea Imperiului Roman asupra acestor comunităţi[41]. Şi aceasta în condiţiile unui contact direct şi de durată al triburilor geto-dace cu Imperiul Roman. Criticism care nu se observă atunci când este vorba de triburile slave, vizavi de care se formulează practic aceleaşi caractere, că triburile slave, în perioada de până la migraţia în zona sud-est-europeană, au fost supuse influenţei civilizaţiei romane, fiind pregătite astfel spre integrare etnică cu etniile din zona dunăreană şi balcanică[42].

Secolele VI-VIII au fost considerate ca fiind insuficient cercetate, cu toate acestea se face atribuirea categorică a monumentelor corespunzătoare la cultura slavă, în baza izvoarelor scrise bizantine (monumente investigate de Gh. Sergeev, I. Rafalovič şi Gh. Fedorov). Aşa-numiţii "tiverţi" sunt atribuiţi fără rezerve la triburile slave. O atribuţie similară primeşte cultura numită balcano-dunăreană[43].

Analiza principalelor ipoteze despre formarea poporaţiilor est-romanice pe pământurile carpato-dunărene în istoriografia numită feudală şi burgheză până la mijlocul secolului al XX-lea a fost efectuată de L. Polevoj[44].

Drept moment important în evoluţia studiilor legate de istoria RSSM este considerată apariţia volumelor „Istoria RSSM", scrise în limba rusă şi apoi traduse în "limba moldovenească" (o română care abundă în slavonisme şi regionalisme, scrisă cu caractere chirilice).

Colectivul de autori al primei ediţii de „Istoria RSSM" a fost ales la şedinţa Biroului CC al PC(b)M din 1947 şi a inclus trei categorii de persoane – cadre considerate locale: Ja. Grosul, V. Senkevič, F. Grecul, I. Čeban (Ciobanu), persoane cu pregătire moscovită sau din alte centre sovietice: N. Bereznjakov, N. Mochov, Gh. Smirnov, D. Šemjakov, M. Tichanova, şi persoane cu studii în instituţiile din România interbelică: V. Cioban, E. Russev, Gh. Bogač, A. Kidel. Prima etapă se caracterizează prin contopirea într-un colectiv a mai mulţi istorici cu orientare ideologică şi pregătire profesională diferită, impuşi să colaboreze în concordanţă cu ideologia marxist-leninistă. Se declara că soluţionarea problemei etnogenezei poporului moldovenesc a fost frânată mult timp din cauza influenţei puternice a şcolii lui N. Marr, care s-a răsfrânt şi asupra studiilor privind problema respectivă semnate de N. Deržavin, A. Udal'cov, V. Senkevič. Din realizările şcolii sovietice erau menţionate studiile lui V. Šišmarev şi M. Sergievskij, primul a ajuns la concluzia că etnogeneza a avut loc undeva la sud de Dunăre[45], iar al doilea – la sud şi la nord de Dunăre[46].

41 Grosul, Mochov 1970, 54.
42 Koroljuk 1985, 51.
43 Grosul, Mochov 1970, 55-56.
44 Polevoj 1972, 46-91.
45 Šišmarev 1953.
46 Sergievskij 1947; Sergievskij 1948.

Pentru a evita orice abatere de la linia oficială, lucrarea a fost publicată iniţial în tiraj redus cu titlul „Curs de istorie a Moldovei" în anul 1949[47]. Acest curs legifera ideea continuităţii populaţiei romanice în zona carpato-dunăreană, care împreună cu slavii, ca element component, au format poporul moldovenesc. Lucrarea a fost trimisă spre analiză centrelor ştiinţifice din Moscova, Leningrad, Kiev, Odessa, Lvov, Voronej, Cernăuţi, Minsk, Tbilisi, Taşkent etc.[48]

Cele două volume publicate (volumul I – 1951, volumul II – 1955)[49] au formulat principiile marxist-leniniste ale istoriei Moldovei. Conform acestei ediţii, formarea poporului moldovenesc s-ar fi datorat unei influenţe puternice şi de durată a triburilor romanizate din partea celor vechi slave în spaţiul de la nord şi sud de Dunăre, fapt care ar fi dus la formarea volohilor – strămoşii tuturor romanicilor de răsărit. Iar convieţuirea volohilor cu slavii de răsărit ar fi dus la definitivarea poporului şi limbii moldoveneşti către secolul al XIV-lea[50]. Această concepţie, care va obţine denumirea convenţională „teoria celor două popoare romanice", dezvoltată şi amenajată cu argumente interdisciplinare, a fost perpetuată până la destrămarea URSS (anul 1991). Volumul de „Istorie a RSSM" a fost înalt apreciat în recenziile apărute în anul 1952, ceea ce denotă importanţa atribuită lucrării respective în istoriografia sovietică[51]. În recenziile apărute erau stabilite punctele majore care au fost clarificate în această lucrare. În legătură cu evenimentele din secolele II-XIV se făceau următoarele concluzii: strămoşii moldovenilor trebuie căutaţi în popoarele care au populat spaţiul carpato-dunărean în primele secole ale erei noastre şi au fost supuse romanizării, aceşti volohi-moldoveni împreună cu slavii au respins în comun atacurile popoarelor migratoare: goţi, huni, pecenegi, cumani, tătari[52]. Astfel de idei absolut nefondate denotă totala necunoaştere a realităţilor istorice din mileniul I p.Chr. din partea recenzentului. Ideea polietnismului nu era susţinută în recenzia semnată de Dykov, în care pentru secolul al VI-lea p.Chr. teritoriul Moldovei era văzut ca fiind locuit numai de slavi[53]. Slavii erau consideraţi a fi băştinaşi în acest spaţiu din timpuri imemorabile[54]. Deşi sursele scrise îi pomenesc pe volohi între Carpaţi şi Nistru numai de la sfârşitul secolului al XII-lea, autorul recenziei date presupune că ei erau în acest spaţiu mult mai devreme, fiind incluşi în cadrul Statului Vechi Rus Kievean şi, apoi, al cnezatului Halici[55]. Anume această includere în

47 КІМ 1949.
48 Lazarev 1989, 26-28.
49 *И*М 1951.
50 *И*М 1951.
51 Dmitriev 1952; Dykov 1952, 94-96; Ipatenko 1952, 92-95; Ustjugov et al. 1952, 130-137.
52 Ipatenko 1952, 92.
53 Dykov 1952, 94.
54 Ipatenko 1952, 92.
55 Ipatenko 1952, 92.

Statul Vechi Kievean a dus la un avânt în relațiile economice şi sociale, la liniştea oferită de puterea de la Kiev[56]. Etnonimul comun de volohi se considera că a fost înlocuit treptat de unul nou: moldoveni. Problema religiei era văzută prin „creştinarea" de către slavi a volohilor[57].

Un moment important în evoluția studiilor istorice au reprezentat cele două sesiuni ale Institutului de Istorie a Culturii Materiale al AŞ URSS din anii 1953 şi 1964, care flancau întrunirea cercetătorilor arheologi din România şi URSS desfăşurată în anul 1958.

Hotărârile Congresului XX al PCUS din 1956 au deschis, după părerea lui Ja. Grosul şi N. Mochov, noi perspective în cercetarea istorică. În această perioadă istoricii sovietici demonstrau că monumentele arheologice atribuite cu siguranță moldovenilor datează din secolul XIII-XIV, iar cultura materială a volohilor este încă neclară, fiind greu de deosebit de cea a culturii balcano-dunărene. O realizare a şcolii sovietice era considerată scrierea istoriei în baza evoluției formațiunilor social-economice. Se afirmă că în anul 1970 istoria populației Moldovei din secolele VI-VIII este studiată în mod nesemnificativ, în schimb se considera definitivată problema tiverților, care, grație investigațiilor lui Gh. Fedorov, au fost identificați drept triburi slave.

Schimbări puternice a suportat istoriografia sovietică datorită „dezgheţului" hruşciovist. În 1958 Institutul de Istorie al AŞ al RSSM s-a separat de cel de Limbă şi Literatură; el includea în rândurile sale o pleiadă întreagă de cercetători pregătiți, cu mici excepții, de instituțiile de învățământ superior din Chişinău. Noile cercetări efectuate pe şantierele arheologice şi în arhive au impus elaborarea unei ediții noi a „Istoriei RSSM", care a apărut în două volume în anii 1965 şi 1968. Pentru studiul nostru prezintă interes volumul I, în care „autohtonistul" V. Senkevič, autorul temei corespunzătoare din ediția precedentă a „Istoriei RSSM", a fost înlocuit cu "migraționistul" N. Mochov. Astfel, în prima lucrare se afirma că, în secolele XII-XIV, teritoriul de la est de Carpați a fost colonizat cu populație romanică, care a întâlnit în zona respectivă populație est-slavă, iar conviețuirea lor a dus la formarea mai multor formațiuni politice. Procesele etnice care au urmat pe parcursul secolelor XII-XIV s-au definitivat, către sfârşitul secolului al XIV-lea, cu formarea „poporului moldovenesc". "Istoria RSS Moldovenești", din anul 1965, se baza deja pe ideea autohtonismului romanicilor de răsărit în regiunile la nord de Dunăre şi migrarea lor la est de Carpați[58]. O ultimă expresie a divergențelor istoriografice a fost capitolul semnat de I. Hâncu, care, pentru secolele IX-XI, mai anunța prezența unei populații polietnice în o parte a spațiului carpato-nistrean[59].

[56] Dykov 1952, 95.
[57] Ipatenko 1952, 93.
[58] IMSSR 1965, 79-81.
[59] IMSSR 1965, 71.

Din anii ’50 exclusivitatea publicaţiilor referitor la “formarea moldovenilor” i-a aparţinut lui N. Mochov. Lucrările sale, apărute pe parcursul anilor (1959, 1969 şi 1978), erau orientate anume spre explicarea „formării poporului moldovenesc”, cu toate că situaţia interpretărilor etno-culturale a monumentelor arheologice la momentul anului 1970 a fost apreciată de acelaşi autor drept imposibil de a delimita monumentele slave de cele ale romanicilor[60].

O altă trăsătură caracteristică a istoriografiei sovietice, predominantă în perioada anilor ’60-70, era utilizarea practic exclusivă a materialelor publicate în URSS, cele străine erau folosite doar sporadic şi cu precădere numai pentru a fi expuse criticii. Acest moment era valabil nu numai pentru arheologie, ci pentru toate ştiinţele care se ocupau de problemele etno-culturale, fiind chiar publicate unele lucrări speciale în acest domeniu[61].

O recunoaştere a nivelului înalt al cercetărilor ştiinţifice de la Chişinău a fost desfăşurarea în anul 1967 în RSSM a Sesiunii unionale dedicată rezultatelor investigaţiilor arheologice şi etnografice din URSS din anul 1966. Volumul publicat de Academia de Ştiinţe a RSSM a cuprins rezumatele comunicărilor participanţilor la sesiune[62].

În anii ’80 ai secolului al XX-lea se planifica o nouă ediţie a “Istoriei RSSM” în şase volume. După schema anilor ’40, în 1984 se editează compendiul „Istoria RSSM”, urmat în 1987 de primul şi, totodată, ultimul volum din cele şase planificate. Procesele etno-culturale în secolele II-XIV cuprindeau următoarele momente-cheie: în urma unor contacte de durată ale romanicilor de est din zona carpatică cu slavii se formează către secolul al IX-lea volohii, care, începând cu secolul XII, migrează spre est, unde întâlnesc o populaţie est-slavă. Amestecul acestor două etnii va duce la formarea moldovenilor. Un alt masiv al volohilor se îndreptă spre sud, unde se va infiltra în lumea sud-slavă şi va forma poporul român[63]. Ediţia anului 1987 enunţa: ca rezultat a trei etape cuprinse între secolele XII-XVIII, la est de Carpaţi şi până la Nistru s-a format poporul moldovenesc[64].

În ultimii 20 de ani de existenţă a URSS studii istoriografice în problema respectivă nu au fost realizate, fapt care impune impetuos realizarea unor asemenea investigaţii.

Ţinând cont de actualitatea şi caracterul interdisciplinar al lucrării, scopul ei constă în examinarea interpretării problemelor etno-culturale între Carpaţi şi Nistru în secolele II-XIV p.Chr. în istoriografia sovietică postbelică şi elucidarea confruntărilor de idei şi supoziţii în analiza surselor arheologice, narative, etno-

60 Grosul, Mochov 1970, 58-59.

61 Mochov, Certan, Žignja 1972, 128-153; Zelenčuk, Zajdman 1972, 201-210; Aftenjuk 1972, 166-168; Magomedov 1973, 191-197.

62 Tezisy dokladov 1967.

63 IMSSR 1984, стр. 33-47.

64 IMSSR 1987, 330.

logice etc. utilizate în procesul de studiere a romanicilor de est. În consecință, au fost stabilite următoarele obiective:

– identificarea factorilor obiectivi (determinați istoric, geopolitic etc.) și subiectivi (reflexe ideologice, cultivate prin demersul și acțiunile școlii sovietice de cercetare) care au condiționat evoluția gândirii și activității de interpretare a fenomenelor etno-culturale în plan diacronic, precum și analiza complexă a fiecărei etape de studiere a secolelor II-XIV între Carpați și Nistru;

– periodizarea și sistematizarea, analiza și prezentarea unui tablou al originii și evoluției interpretărilor etnice date comunităților care au locuit între secolele II-XIV în regiunea de la est de Carpați;

– aprecierea gradului impactului politic asupra vieții științifice și coexistența acestor aspecte.

– cercetarea izvoarelor cu conținut istoric (narative, arheologice, lingvistice etc.) utilizate drept argumente, începând cu cele care au stat la baza sistemului etnic creat, ajungându-se la realizările cele mai recente, și examinarea bazei de date arheologice, etnografice, lingvistice și antropologice;

– determinarea principalelor probleme studiate de istoriografia sovietică pentru explicarea proceselor etno-culturale în mileniul I – începutul mileniului II și stabilirea ponderii fiecărui tip de argument pentru rezolvarea unei sau altei probleme;

– analiza celor mai importante idei referitoare la studiile etno-culturale și interpretări etnice;

– identificarea evoluției interpretărilor etnice și a condițiilor care au determinat această evoluție în plan sincronic și diacronic.

Cercetarea continuă cu o trecere în revistă a realităților arheologice, etnografice, lingvistice, toponimice etc. Pe baza corelării rezultatelor respective cu informațiile oferite de alte surse se va întreprinde o reconstituire a gândirii istorice în interpretarea proceselor etno-culturale din spațiul carpato-nistrean în secolele II-XIV.

La elucidarea subiectului propus a fost utilizat un complex de metode științifice:

• Metoda istorică, care are la bază identificarea sensului evenimentelor trecutului, în scopul relevării unor aspecte nevalorificate, inedite, neglijate sau insuficient analizate;

• Metoda logică, care reprezintă aplicarea procedeelor, studiului inerent și a sintezei, argumentarea pe cale strict deductivă;

• Metoda comparativă, care constă în evidențierea trăsăturilor comune și a particularităților contractelor consensuale în domeniul cercetat, oferind extinderea orizontului istoric și științific;

• Metoda cantitativă, care facilitează sistematizarea și reliefarea locului și rolului unei sau altei comunități etnice.

În procesul de cercetare a problemei respective autorul s-a bazat pe studii teoretice, dar şi pe materialui factologic acumulat de specialiştii din Republica Moldova, Ucraina, Federaţia Rusă. Aceste date au fost comparate cu rezultatele cercetărilor diferitor centre ştiinţifice europene.

• Structura şi concepţia lucrării se bazează atât pe evoluţia anumitor ştiinţe, cât şi pe determinarea în timp a principalelor probleme fără de care studiul proceselor etno-culturale era de neconceput.

• Fundamentul teoretic se axează pe realizările şi interpretările aspectelor de paradigmă operate în domeniul arheologiei, etnografiei, lingvisticii şi altor ştiinţe legate direct de problema atribuţiilor etno-culturale.

Pentru a înţelege evoluţia formării unei teorii etno-culturale, de la bun început este necesară o definire a terminologiei esenţiale cu care se va opera ulterior. Acest lucru este cu atât mai util, cu cât pe parcursul secolului al XX-lea termenii etnografici care desemnau diferite structuri etnice au evoluat şi s-au transformat considerabil. În anumite cazuri, unul şi acelaşi termen, utilizat în diferite perioade istorice, avea sens diferit. Desigur, practic este imposibil de prezentat toate semnificaţiile noţiunilor principale cu care operează cercetătorii în timpul studierii proceselor etnice, de aceea vom stabili elementele care constituie baza unei cercetări ştiinţifice.

Problema interpretării noţiunii de etnos şi a altor termeni vehiculaţi de ştiinţa sovietică are o importanţă deosebită pentru a înţelege mesajul transmis de cercetători. Necesitatea acestui termen era dictată de sensul larg al noţiunii „popor", prin care se subînţelege "trib", „poporaţie", „naţionalitate" şi „naţiune", ultima cu două aspecte: burgheză şi socialistă[65], forma acceptată de interpretare a acestor noţiuni fiind publicată în Marea Enciclopedie Sovietică (BCĖ)[66].

[65] Bromlej 1983, 45.

[66] Etnosul (în sens îngust) era înţeles de istoricii sovietici drept un grup stabil de oameni de diferite generaţii, format istoric pe un anumit teritoriu, având nu numai caractere comune, dar şi particularităţi relativ stabile ale culturii (inclusiv limba) şi psihologiei, conştiinţa unităţii sale şi a deosebirii de alte comunităţi similare (conştiinţa de sine), fixate în conştiinţă (etnonim), şi corespunde noţiunii de naţionalitate în limba rusă [Bromlej 1983, 57-58]. Spre comparaţie, istoriografia germană în persoana lui W.E. Mühlmann explica noţiunea de etnos drept un grup de oameni constituit împreună cultural, social, istoric şi genetic, drept unitate superioară formată, sinonim noţiunilor de neam sau popor [Mühlmann 1997, 626]. Istoriografia sovietică a insistat asupra următoarelor noţiuni: popor – termen utilizat cu mai multe sensuri, în cel etnografic ţine de definirea diferitor forme ale comunităţilor naţionale şi etnice [BSĖ, vol. 29, 131]; poporaţie (народность) – comunitate de oameni formată istoric care precede formarea naţiunii. Se deosebeşte de comunitatea etnică prin faptul că se formează nu în baza întăririi relaţiilor de rudenie, dar în procesul destrămării lor. Pentru poporaţii este caracteristică comunitatea teritorială şi existenţa unor relaţii economice relativ stabile. În procesul dezvoltării istorice poporaţiile puteau să nu coincidă cu statele formate nici teritorial, nici după limbă. O poporaţie putea deveni bază a mai multor naţiuni. Intensivele relaţii de asimilare a factorilor lingvistici şi psihologici ai unei naţiuni şi de la o naţiune duceau la înglobarea

Interesul față de studiul națiunilor a apărut în Germania în secolul al XIX-lea, ca reacție la politica de universalizare promovată de Napoleon Bonaparte. La acel moment națiunea era privită prin prisma tradițiilor din secolele XV-XVI, care o determinau drept o comunitate lingvistică şi culturală formată într-o anumită regiune şi din care, la începutul secolului al XIX-lea, s-au format statele naționale.[67]

La sfârşitul secolului al XIX-lea savantul francez E. Renan, teoretizând înțelegerea naționalismului, punea întrebări aparent simple: „De ce Elveția cu trei limbi, două religii, trei sau patru triburi este o națiune, iar atât de omogena Toscana – nu? De ce Austria este stat, dar nu este națiune?"[68]. Răspunsul era văzut în conştientizarea de către grupul etnic a comunității trecutului şi viitorului, factorul principal al formării națiunii fiind considerate rătăcirile istorice şi de aceea progresul cercetărilor istorice se considera că deseori prezintă pericol pentru naționalități[69]. Sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea a fost perioada scrierii marilor istorii naționale, care au invocat o tradiție istorică comună, un spirit al poporului, unitate în fața dușmanilor şi memorie colectivă. Problema atribuției etnice a unei unități etno-culturale nu poate fi hotărâtă fără a cunoaşte originea şi soarta ei, precum şi locul ei între unitățile vecine[70].

Influența romantismului şi războaiele napoleoniene au schimbat psihologia locuitorilor Europei, dar şi a cercetătorilor, ale căror investigații încep să devină baza politicilor promovate de state. Pentru susținerea acestor investigații încep să fie create mari centre de cercetare, concentrate în special în jurul muzeelor, şi apare un număr enorm pentru timpurile respective de reviste de specialitate, numele cărora vorbesc de la sine. Iată numai câteva dintre ele: *Carinthia* din 1811 la Klagenfurt, *Prussia* din 1844 la Königsberg, *Alemannia* din 1873 la Bonn şi Freiburg, *Germania* din 1917 la Mainz, *Dacia* din 1924 la Bucureşti, *Pannonia* din 1935 la Pécs, *Viking* din 1937 la Oslo, *Gallia* din 1943 la Paris etc. Are loc glorificarea unor personalități antice promovate ca eroi naționali: diferiți "rex" ai germanilor, Vercingetorix, Decebal ş.a., şi identificarea popoarelor moderne cu cele antice printr-o continuitate perpetuă: francezii cu celții, românii cu dacii, albanezii cu illyrii etc., uneori ajungându-se la teorii autohtoniste sau, ca N. Marr, la „teoria yafetică", care vedea originile slavilor până în neolitic.

ei [BSÉ, vol. 29, 159]; națiune – comunitate umană formată istoric, caracterizată prin comunitatea limbii, teritoriului, vieții economice şi aspectelor psihologice reflectate în cultură (noțiune formulată de I.V. Stalin) [BSÉ, vol. 29, 307]; rasă – grupuri umane formate istoric, unite prin comunitatea originii unice reflectate în comunitatea trăsăturilor fizice [BSÉ, vol. 36, 107]; grupuri etnice – termen prin care se desemnează comunitățile umane apropiate după limbă şi cultură, spre exemplu slavii, germanicii, celții [BSÉ, vol. 49, 247].

67 Dann 1991, S. 65.

68 Renan 1887, 307.

69 Renan 1887, 307.

70 Terpilovskij 2004, 12.

Paradigma ştiinţelor istorice se îmbogăţeşte rapid odată cu evoluţia lor. Se modifică conţinutul şi semantica termenilor. Din aceste motive, la începutul secolului al XXI-lea se impunea o investigaţie profundă asupra formării bazei teoretice a vocabularului ştiinţific şi a semanticii sale moderne, în special pentru a evita interpretări confuze şi utilizarea eronată a noţiunilor.

La începutul secolului al XX-lea cercetătorul rus V. Vodovozov afirma că, antropologic, este greu de demonstrat existenţa naţionalităţii, în schimb ea este prezentă ca o iluzie care are o influenţă enormă asupra conştiinţei oamenilor[71]. Alt cercetător rus, B. Pletnev, în 1920, sublinia că e imposibil de stabilit caracteristici obiective fixe care să deosebească o etnie de alta şi că unitatea etnică trebuie căutată în soarta istorică comună[72], idee reanimată de unii cercetători contemporani[73].

Secolul al XX-lea a introdus în paradigma istorică aşa noţiuni ca etnos, etnicitate etc. O primă explicaţie a termenului etnos în istoriografia rusă a fost dată de S. Širokogorov, care scria că etnosul este un grup de oameni care vorbesc aceeaşi limbă, recunosc originea comună, deţin un complex de obiceiuri, mod de viaţă, păstrat în tradiţiile care îl deosebesc de alte grupuri umane[74].

Ideile lui S. Širokogorov au fost preluate de marea majoritate a cercetătorilor sovietici. În special utilizarea acestor noţiuni a devenit general acceptată după apariţia unor lucrări semnate de Iosif Stalin în problema limbilor şi naţiunilor. Conform celui din urmă, naţiunea este o comunitate stabilă de oameni formată istoric în baza a patru caracteristici principale: comunitatea limbii, comunitatea teritoriului, comunitatea vieţii economice şi a particularităţilor psihologice reflectate în totalitatea particularităţilor specifice culturii naţionale[75], idee împărtăşită întru totul de istoriografia sovietică.

Analiza fiecărui component al acestei definiţii, coroborat cu anumite realităţi etnice, prezintă o situaţie duplicitară.

Comunitatea limbii. Majoritatea locuitorilor din America Latină vorbesc spaniola, dar se autoidentifică drept etnii separate, pentru recunoaşterea cărora au dus lupte îndelungate cu Spania. Mai multe popoare consideră engleza limba proprie, dar reprezentanţii lor nu pot fi consideraţi englezi. În acelaşi timp, poate oare să fie negată existenţa naţiunii elveţiene care vorbeşte trei limbi?

Comunitatea teritoriului. Argumentul respectiv este şi mai discutabil. Pe parcursul multor secole comunitatea evreilor nu a avut nicio caracteristică de etnie separată din cele menţionate, dar, în ciuda acestor construcţii teoretice, ei au perpetuat identificarea naţională, mitologizată ca „popor ales", până în

71 Vodovozov 1920, 727-744.
72 Pletnev 1920, 30.
73 Lur'e 2001, 277.
74 Širokogorov 1923, 13.
75 Stalin 1951; reluată de Udal'cov 1953, 10.

prezent. Dacă prin comunitate teritorială se subînțelege prezența unei statalități naționale, atunci în această categorie nu se include nici Rusia. Comunitatea teritoriului reprezintă mai curând o stare teritorială de fapt sub care sunt retezate ariile etniilor la anumite etape istorice, fiind vorba de o tautologie logică sau de un cerc vicios. Dar realitatea istorică respinge argumentul respectiv prin prezența anumitor enclave etnice, cauzate de destrămarea marilor imperii. Aceste entități nu formează etnii separate, ci continuă să se identifice așa cum au făcut-o și până la momentul căderii acelor imperii (Nahicevan, Karabahul de Munte, Kaliningrad etc.).

Comunitatea structurii psihice. Elementul respectiv permite un subiectivism nelimitat în discuția despre trăsăturile caracterului național (temperament, norme morale, caracter etc.). Conform acestei logici, toți flegmaticii în mod automat devin estonieni sau finlandezi, iar colericii – italieni sau, în cel mai rău caz, români.

Comunitatea vieții economice. Acest aspect presupune că națiunile apar ca urmare a constituirii relațiilor capitaliste, că, dacă nu s-ar forma piețe naționale, centre economice și culturale naționale, nu ar exista factori care lichidează fragmentarea etnică. Acest argument indică, nici mai mult, nici mai puțin, faptul că istoriografia marxistă este în esență o istoriografie europeană, formată pe valorile, tradițiile și realitățile Europei din secolul al XIX-lea. Într-adevăr, această schemă, în linii mari, este valabilă pentru Europa Occidentală: Antichitatea sclavagistă, Evul Mediu feudal, epoca modernă burgheză... Dar, ieșind din acest cadru geografic, se observă că structurarea pe formații deviază de la realitate: Egipt, Persia, China, India, în epoca antică, nu se încadrează în formele teoretice. Conștientizând acest moment, istoriografia sovietică a formulat teoria unui „mod oriental de producție". Acest fapt a reprezentat recunoașterea nevalabilității noțiunilor legate de etnos din istoriografia marxistă față de anumite civilizații, în special neeuropene. Același lucru se întâmplă și în cazul termenului națiune, care corespunde pentru realitățile europene din secolul al XIX-lea, dar este dificil de aplicat acest termen entităților etnice din Japonia, China sau chiar Rusia, de exemplu din timpul lui Alexandru Nevski sau Dimitri Donskoj; conform definiției marxiste, ultimii nu puteau fi ruși.

În formula lui S.A. Tokarev, comunitățile etnice sau, mai simplu spus, popoarele se deosebesc unul de altul nu atât printr-un oarecare element separat, ci prin totalitatea câtorva caracteristici: limbă, teritoriu, origine comună, legături economice, formațiune politică, particularități culturale, religie etc.[76] Termenul de etnos trebuia să determine elementele comune și distincte ale acestor interpretări[77].

[76] Tokarev 1964, 43.

[77] Bromlej 1981, 12.

Dacă în anii ’50, în baza principiilor formulate de I. Stalin, accentul principal se punea pe aspectul lingvistic în determinarea etnosurilor, în anii ’70, pe primul plan a trecut ideea antitezei „noi – ei”[78], adică conştiinţa apartenenţei distincte la o comunitate clar definită. Caracteristica principală a acestei comunităţi poate fi limba, religia, comportamentul etc. O structură unică nu există, la diferite comunităţi prevalând aspecte deseori diferite[79]. În anii ’80 s-a generalizat opinia că etnosul (în sens îngust) este o comunitate umană formată istoric pe un anumit teritoriu, caracterizată prin particularităţi culturale (inclusiv limbă) şi mentale relativ comune, conştientă de unitatea sa şi de deosebirea sa faţă de alte comunităţi asemănătoare, fixată printr-o autodenumire (etnonim)[80]. Astfel, către anii ’80, istoriografia sovietică definea noţiunea de etnos relativ identic, doar punând accentul principal pe diferite elemente. Mai târziu, discuţiile privind definirea etnosului s-au transformat într-o polemică de amploare pe paginile revistei “Sovetskaja ėtnografija”[81].

În legătură directă cu analiza termenului etnos se află derivatele sale. În cazul de faţă o importanţă deosebită pentru problema cercetată are noţiunea de „etnonim”, separată în „endoetnonim”, „exoetnonim” şi „politonim”. Endoetnonimul este termenul prin care o comunitate etnică se autodefineşte, este de obicei unic şi viabil în timp. Exoetnonimul este termenul prin care o comunitate este numită de alogeni, deseori deosebindu-se fonetic foarte mult de endoetnonim. La rândul său, politonimul este noţiunea care îi defineşte pe locuitorii unei formaţiuni politice. În procesul evoluţiei istorice, aceste noţiuni deseori evoluau una în alta şi de aceea determinarea conţinutului lor teoretic este un lucru complicat. Pe primul plan după importanţă, în baza conţinutului noţiunii de etnos, care pune accent pe conştiinţa apartenenţei comune la grup, se situează endoetnonimul. El este termenul utilizat consecvent de mai multe generaţii din grup care formează deci o comunitate etnică[82]. Istoriografia sovietică insista asupra faptului că, dacă un politonim este utilizat pe parcursul a câtorva generaţii, el va avea valoare de etnonim[83]. Respectiv, numai autoatribuirea individuală la o anumită comunitate poate servi drept bază de cercetare pentru cei care studiază probleme legate de evoluţiile etnice. În problema definirii etnice a romanicilor de răsărit acest moment are o importanţă deosebită, deoarece faptul că noţiunile poporaţie, naţionalitate şi naţiune s-au format relativ cu întârziere oferea o posibilitate de manevrare în interpretare. Noţiunea „popor”, în studiile etnogenetice, îi cuprinde pe toţi indivizii care se definesc cu acelaşi endoetnonim, termenul de „naţionalitate”

78 Bromlej 1973, 27.
79 Bromlej 1973, 31.
80 Bromlej 1981, 27; Bromlej 1983, 57-58.
81 vezi SĖ, nr. 3-6, 1986 şi nr. 1, 1987.
82 Bromlej 1981, 13.
83 Bromlej 1981, 14.

îi include pe acei reprezentanți care locuiesc în cadrul diferitor comunități etnice sau politice, dar se autodetermină cu un termen comun. Conștiința membrilor etnosurilor cuprinde în sine imagini despre comunitatea teritoriului, a limbii, particularitățile culturale şi psihice, dar şi origine şi destin istoric comune.

S-a observat că şi conştiința etnică poate avea o ierarhie foarte clar stabilită, spre exemplu: *gortinieni – cretani – dorieni – greci*[84], sau *cazaci de pe Don – ruşi – slavi de răsărit – slavi*[85]. În mod similar, în cazul locuitorilor din spațiul carpato-nistrean, după izvoarele scrise, se poate exemplifica din epoca medievală: *lăpuşneni – basarabeni – români*. Fiecare nivel de definire etnică are anumite caracteristici.

Într-un mediu polietnic au loc procese de interpătrundere culturală, asimilare şi aculturație, astfel încât, în timp, anumite caracteristici etnice se şterg din memoria colectivă. Consolidarea lor are loc în special în cadrul unor grupări compacte care formează unități politice. Deseori, pentru afirmarea identității etnice se utilizează politonimul în defavoarea etnonimului.

Un alt termen utilizat în cadrul studiilor etno-culturale era cel de poporație. Procesul de formare a poporațiilor era văzut în istoriografia sovietică ca principalul proces etnic în societățile precapitaliste, ele fiind formate prin evoluția entităților tribale etnice, cu stabilirea unui element important: formațiunile statale timpurii[86]. Constituirea poporațiilor era pusă în corelație cu migrațiile de popoare, care serveau drept catalizator. În cadrul etnogenezei, în condițiile interacțiunii dintre indigeni şi migratori se producea o sinteză etnică a substraturilor şi adstraturilor, din acest proces rezultând etnii noi.

În anul 1982, sub redacția lui Ju. Bromlej este prezentată definiția, în sens îngust, a etnosului: etnosul este o comunitate socială deosebită care apare nu după dorința oamenilor, dar ca rezultat al unui proces istoric. Cazul romanicilor de răsărit este reprezentativ pentru al doilea tip de evoluție a conținutului etnosului după Ju. Bromlej, şi anume când ca urmare a evoluției istorice un singur etnos formează două sau mai multe organisme etnosociale diferite[87]. Şi care în anumite situații istorice pot forma un organism etnosocial unic.

Din cauza complexității sale, până în prezent istoriografia rusă (şi cea mondială) nu a putut determina o definiție unică a fenomenului numit „etnos". S. Rybakov constată că etnosul este stihiinic, amorf şi, în acelaşi timp, ceva foarte activ şi important, iar accentuarea anumitor caracteristici duce la disimularea esenței[88].

[84] Anfert'ev 1993, 68.
[85] Bromlej 1973, 25.
[86] Bromlej 1981, 257.
[87] Bromlej 1983, 69.
[88] Rybakov 2001, 15.

Astfel, căutările de definire a etnosului s-au cristalizat în trei direcţii: esenţialistă (primordialistă), constructivistă şi instrumentalistă. Prima include două aspecte: sociobiologic, care presupune recunoaşterea etnicităţii drept o caracteristică iniţială a omenirii (M. Širokogorov, L. Gumilev), şi evolutiv-istoric, care presupune o comunitate socială strâns legată de anumite complexe istorice. Direcţia constructivistă pune accentul asupra diferenţierii sentimentelor etnice formate în baza anumitor imagini colective sau „doctrine" (B. Anderson, E. Gellner, E. Hobsbaum). Reprezentantul constructiviştilor, Urs Al'termatt, consideră drept etnos o grupă socială cu origine comună care păstrează amintiri comune despre trecut, cultură, religie, limbă, obiceiuri[89].

La baza direcţiei instrumentaliste se află teoria social-psihologică a persoanei, totalitatea necesităţilor individului fiind orientate spre depăşirea înstrăinării şi spre legăturile informaţionale (A. Arutjunov, N. Čeboksarov).

Reprezentanţii istoriografiei ruse postsovietice insistă la integrarea metodelor de cercetare a acestor direcţii pentru a lămuri esenţa fenomenului discutat[90].

În acest context ar fi cazul de formulat întrebarea: de ce reprezentanţii istoriografiei sovietice, discutând procesele etnice din spaţiul carpato-nistrean, utilizau în mod curent sintagma „formarea poporului moldovenesc" şi, numai ca excepţie, noţiunea de etnogeneză? Să fie oare răspunsul în aceea că termenul etnogeneză are consonanţe mult prea româneşti, evitate în RSSM, ori totuşi exista o cunoaştere a faptului că noţiunile erau diferite. Mai degrabă, sub aceste jonglări de noţiuni se ascund interese îndepărtate de ştiinţă. „Formarea poporului" sau „formarea poporaţiei" implica un proces continuu care putea fi manipulat mai departe în dependenţă de anumite interese, pe când etnogeneza însemna cel puţin o etapă încheiată în evoluţia unei etnii.

Una din problemele esenţiale privind etnogeneza este cea a interpretării etnice a culturilor arheologice. Ea a suscitat în permanenţă atenţia istoricilor, în special a arheologilor[91]. Prin urmare, demersurile cercetătorilor cu privire la spaţiul nord-vest-pontic nu au fost o excepţie[92].

Interpretarea etnică continuă să fie una din problemele centrale pentru arheologia protoistorică, dar şi una dintre cele mai controversate. Este un aspect ce nu poate fi pus la îndoială, fiind subliniat de mai mulţi cercetători[93]. Există însă şi păreri precum că arheologia nu poate să rezolve probleme de etnogeneză şi apartenenţă etnică, emise în special de lingvişti[94]. Istoricul acestei probleme

[89] Al'termatt 2000, 63.

[90] Zaripov 2000, 16.

[91] Kossina 1914; Geary 1983, 15-26; von Petrikovits 1991, 263-282; lista bibliografică prezentată în lucrarea lui S. Brather cuprinde în jur de 700 de titluri.

[92] Udal'cov 1947, 5-20; Guboglo, Kondrat'ev, Zelenčuk 1974, 31-37; Niculescu 1997, 63-69; Postică 1997, 117-132; Postică 2006.

[93] Niculescu 1997, 63.

[94] Filin 1962, 75-76.

își are rădăcinile în interpretările etnice expuse în lucrările umaniștilor din secolul al XVI-lea, totuși etnogeneza a devenit un pilon de cercetare în secolul al XIX-lea, secol care este numit de S. Brather un secol al „spiritelor naționale”[95]. Secol în care a avut loc procesul de formare a națiunilor și statelor naționale moderne, ai căror ideologi au căutat suporturi și argumente în identificarea cu anumite popoare istorice menționate în tradiția antică: în Germania cu triburile germanice, în Franța cu celții și galo-romanii, în Cehia, Polonia, Slovacia cu slavii, în România cu tracii, geții, dacii.

În astfel de context, este important de stabilit dacă conținutul etnosului este identic cu cel al unor culturi arheologice. Această chestiune a stârnit discuții aprinse în istoriografie la mijlocul secolului al XX-lea, fiind analizată în primul rând prin perspectiva teoriei lui G. Kossina[96] despre apartenența unor spații cu cultură materială unică unei singure comunități etnice și identificarea acestei comunități cu popoarele istorice cunoscute din sursele narative. În același timp, studii dedicate problemelor de interpretare etnică au efectuat Gabriel de Mortillet (1821-1898), Rudolf Virchow (1821-1902), urmați de un număr mare de cercetători care au supus unei analize critice problema interpretării rezultatelor investigațiilor arheologice, ca Moritz Hoernes (1852-1917), Max Ebert (1879-1929), Carl Schuchard (1859-1943), Eduard Meyer (1855-1930), Hans Jürgen Eggers (1906-1975) et al. Ultimii au evidențiat greșelile care pot apărea în acceptarea totală a teoriei lui G. Kossina[97]. De fapt, G. Kossina atrăgea atenția că teoria sa trebuie aplicată cu o precauție deosebită și nu este axiomatică, bilanțul cumpătat și lucid al investigațiilor în problema respectivă fiind căutarea răspunsurilor la problemele discutate în baza studiilor interdisciplinare. Dezbaterile respective au continuat până la sfârșitul secolului al XX-lea[98] și ele vor continua și în viitor.

Astfel de interpretări sunt caracteristice pentru romantismul național, pentru perioade de crize și revoluții, când ele se accentuează. Ele sunt folosite pentru satisfacerea ambițiilor imperialiste etc. În istoriografia sovietică teoria lui G. Kossina a fost acceptată practic fără rezerve, chiar până în anii ’90[99], deși încă la 1953, A. Udal’cov indica asupra unor deficiențe prin includerea eronată în cultura scitică a slavilor, tracilor și a altor popoare[100].

Așadar, în istoriografia sovietică postbelică teoria generală a interpretărilor etnice a fost racordată cu concepția promovată în anii ’50 ai secolului al XX-lea de către I. Stalin, cu ușoare modificări survenite în anii ’70, prin accentuarea unor criterii ca: unitatea limbii și a teritoriului, comunitatea structurii psihice și a

95 Brather 2004, 67.
96 Kossina 1914.
97 Brather 2004.
98 Anfert’ev 1993, 65.
99 Anfert’ev 1993, 62.
100 Udal’cov 1953, 15.

celei economice. Intensificarea discuţiilor, către perioada de destrămare a URSS, despre aceste conţinuturi a demonstrat o dată în plus că cercetătorii acordau anumitor aspecte ale etnosului un rol cu valenţă deosebită.

Lucrarea prezintă o abordare de ansamblu a evoluţiei interpretărilor proceselor etno-culturale în secolele II-XIV în spaţiul carpato-nistrean în istoriografia sovietică între anii 1946-1991, care nu şi-a găsit reflectare nici în perioada sovietică, cu excepţia unor studii solitare din anii '70, nici ulterior. Sunt generalizate, sistematizate şi analizate izvoarele, fapt care a permis delimitarea principalelor aspecte studiate în contextul problemei cercetate. Ele au fost incluse în două perioade mari, fiecare conţinând câte trei etape deosebite.

Corelarea rezultatelor obţinute a evidenţiat lipsa unor deosebiri dintre volohii care s-au extins spre sud de munţii Carpaţi şi cei care s-au impus la est de acest spaţiu. A fost determinat că, în pofida eforturilor depuse în constituirea teoriei „celor două popoare romanice", istoriografia sovietică nu a fost în stare să includă procesele etnice în schemele existente prin evoluţia formaţiunilor economice promovate tot de şcoala sovietică. Specificul proceselor etnice atribuite cazului „formării moldovenilor" lipsea totalmente, încât s-a simţit necesitatea de a crea anumite construcţii locale, dar care nu şi-au găsit argumentare. Coroborarea rezultatelor interpretărilor etnice şi a datelor arheologice a dus la reevaluarea acestei teorii, care s-a dovedit a fi neviabilă. Valoarea izvoarelor, a materialului brut acumulat de reprezentanţi ai diverselor ştiinţe într-o perioadă de circa 50 de ani a fost diminuată complet prin reconstrucţiile istorice propuse şi impuse de istoriografia sovietică. Ca rezultat, a fost scoasă în evidenţă necesitatea unui studiu critic interdisciplinar al proceselor etnice din mileniul I – începutul mileniului II în regiunea de la est de Carpaţi.

În prezenta lucrare s-a identificat rolul fiecărei ştiinţe şi al reprezentanţilor săi la interpretarea realităţilor etno-culturale în totalitatea aspectelor. A fost demonstrată dependenţa ştiinţei istorice de factorul politic, care în unele momente a jucat un rol determinant în promovarea anumitor teorii pseudoştiinţifice, la unele etape fiind impuse şi forme ale unui control politic riguros al procesului de cercetare. S-a constatat că demersurile ştiinţifice deseori nu au avut o evoluţie de sine stătoare, ci erau dedicate comemorării anumitor evenimente istorice şi deci utilizate în scopuri de propagandă. S-a stabilit modul de tratare a principiului libertăţii intelectuale, a limitelor sale şi declinul autonomiei de voinţă în contextul evoluţiei factorului politic în URSS. De asemenea, a fost evidenţiată autoritatea structurilor teoretice elaborate de centru asupra studiilor locale, structuri impuse prin diverse hotărâri administrative şi care deseori erau perpetuate în condiţiile când la Moscova deja se refuzase la ele.

Evoluţia cercetărilor ştiinţifice în Republica Moldova indică asupra faptului că problema supusă cercetării în lucrare are o însemnătate principială, al cărei rol

va spori în viitor. Din acest motiv considerăm că prezentul studiu va contribui – prin elucidarea aspectelor teoretice, a instrumentelor de lucru utilizate pe parcurs de jumătate de secol – la perceperea adecvată a apariției, dezvoltării şi conținutului problemelor etno-culturale din secolele II-XIV în spațiul carpato-nistrean. Cercetarea în ansamblu şi, implicit, concluziile aferente vor facilita depăşirea interpretărilor eronate ale particularităților etnogenetice, impuse, în perioada sovietică, nu de evoluția obiectivă a cercetării, ci de circumstanțele ideologice şi politice ale timpului.

Rezultatele studiului conturează, în acelaşi timp, şi noi direcții de investigație, oferă noi modalități pentru soluționarea unor probleme cu caracter ştiințifico-teoretic, dar şi aplicativ, ținând cont de realitățile trecerii la o nouă formă social-politică, care va conştientiza la justa valoare utilitatea studiilor etno-culturale la afirmarea identității naționale.

În acest sens, ca o recomandare ştiințifico-practică, se impune o reglementare coerentă şi unitară a aspectelor teoretice şi a cadrului de cercetare a fenomenelor, în special a celor ce țin de problemele complexe ale mileniului I – începutul mileniului II – probleme exagerate de interesele de ordin politic şi aflate sub „protecția" statului.

Analiza istoriografiei ce direct aparține fenomenului de formare a „poporului moldovenesc" deschide vaste perspective pentru perfecționarea modului de gândire al cercetătorilor tineri, cizelarea argumentării discursurilor şi mesajelor ştiințifice ale acestora, dar şi pentru conştientizarea responsabilității personale a cercetătorului față de vitalizarea unor structuri ştiințifice.

CAPITOLUL I

CONTRIBUŢII ARHEOLOGICE LA STUDIEREA PROCESELOR ETNO-CULTURALE

Studierea sistematică a monumentelor arheologice din spaţiul de la vest de Nistru începe în anii 1946-1947 sub conducerea nemijlocită a mai multor savanţi de la diferite centre de cercetare din Moscova, Sankt-Petersburg şi Kiev. În linii majore, istoricul cercetărilor arheologice în spaţiul pruto-nistrean în perioada sovietică poate fi divizat în două perioade mari:

• *sfârşitul anilor '40 – începutul anilor '60* – când au fost cartografiate primele monumente din Evul Mediu timpuriu şi s-a pus începutul cercetărilor arheologice sistematice de către savanţi de la Moscova, Kiev, Cernăuţi etc. Această perioadă se finisează cu apariţia studiului monografic consacrat mileniului I semnat de Gh. Fedorov[101].

• *mijlocul anilor '60 – sfârşitul anilor '80* – perioadă de timp în care au avut loc cercetări arheologice sistematice, cu puternice suporturi financiare din partea statului, pe întreg teritoriul dintre Prut şi Nistru, sub conducerea cercetătorilor din RSSM şi din alte centre ştiinţifice ale URSS: P.P. Bârnea, Gh.F. Čebotarenko, Gh.B. Fedorov, V.I. Grosu, I.Gh. Hâncu, O.M. Prichodnjuk, I.A. Rafalovič, Ė.A. Rikman, I.I. Rusanova, N.P. Telnov, B.A. Timoščuk, L.V. Vakulenko, T.D. Zlatkovskaja et al.[102]

Aceasta a fost perioada de acumulare şi valorificare ştiinţifică a materialelor arheologice prin publicarea lor în revistele periodice de specialitate şi de formare a arheologiei autohtone moldoveneşti.

Drept urmare, a fost acumulată o bază considerabilă de materiale arheologice care, în linii majore, reflecta evoluţia comunităţilor din spaţiul pruto-nistrean în întreaga perioadă de la începutul mileniului I până la includerea teritoriului respectiv în statul medieval moldovenesc. Analiza materialului şi interpretările istorice efectuate de cercetători aveau un scop bine determinat: să demonstreze prezenţa în acest spaţiu a unor componente etnice eterogene.

[101] Fedorov 1960a.

[102] Matveev 1999b, 318-319.

1. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-IV şi interpretarea lor în istoriografia sovietică

Spaţiul carpato-nistrean, în primele secole ale erei noastre, constituia din punct de vedere geopolitic o zonă care, parţial, era încadrată în Imperiul Roman, cealaltă parte fiind controlată de romani. Zonele de contact ale lumii romane cu lumea barbară au prezentat întotdeauna un tablou etnic eterogen. Limesul roman stăvilea atacurile triburilor barbare care s-au perindat în zona nord-vest pontică. În regiunea aceasta autorii antici menţionează un număr considerabil de triburi de diferită origine etnică: traci, germanici, iranieni etc. Fiecare dintre ei avea o cultură materială şi o spiritualitate proprie supusă unei presiuni puternice din partea lumii provincial-romane[103].

Investigaţiile arheologice au scos la lumină mai multe materiale arheologice, care, în baza analizei efectuate, în coroborare cu izvoarele scrise pot fi atribuite unor comunităţi etnice distincte.

La începutul anilor ’60 ai secolului al XX-lea, specialiştii stabilesc perindarea următoarelor culturi arheologice: cultura Lipica, de origine tracică, pentru perioada anterioară culturii Sântana de Mureş-Černjachov, cultura sarmaţilor, datată cu secolele I-IV, şi cultura Sântana de Mureş-Černjachov, datată cu secolele III-IV. Cercetările stratigrafice, în opinia arheologilor din acea vreme, demonstrează o trecere evolutivă a nivelului de locuire getic în cel al culturii Lipica, care, la rândul său, trece în cultura Sântana de Mureş-Černjachov, dispariţia acesteia fiind pusă pe seama “impactului hunic” din anii ’70 ai secolului al IV-lea[104].

Principala direcţie de studiu a fost orientată spre cercetarea monumentalei culturi arheologice numită Sântana de Mureş-Černjachov, dat fiind faptul că celelalte două au fost în mare parte înglobate în ea.

Interesul deosebit manifestat faţă de cultura Sântana de Mureş-Černjachov se explică prin factorul politic, din acest motiv ipotezele propuse erau acceptate, devenind axiome. În perioada de până la cel de-al Doilea Război Mondial ideologia nazistă a utilizat pe larg, în interese de propagandă, anumite idei ale cercetătorilor germani de la începutul secolului al XX-lea, care vedeau în această cultură arheologică exclusiv triburile germanice ale goţilor[105]. Drept răspuns, în URSS a început cercetarea intensă ale monumentelor şi a colecţiilor černjachoviene deja depozitate în muzee, primele atribuiri etnice a acestei culturi fiind fixate în lucrările lui M.I. Artamonov[106] şi B.A. Rybakov[107], susţinuţi ulterior de M.Ju. Brajčevskij[108] şi P.N. Tret’jakov[109]. Adversarul politic din secolul XX trebuia să fie lichidat

[103] Remennikov 1954; Remennikov 1967, 188-192; Matveev 1998b, 92-99.
[104] Fedorov 1960a, 16.
[105] Brener 1912, 262-267; Ebert 1921, 262-264.
[106] Artamonov 1940, 3-14.
[107] Rybakov 1943, 73-80.
[108] Brajčevskij 1950, 27-55.
[109] Tret’jakov 1953a, 157-160.

şi pentru secolele III-IV. În anul 1950 cercetătorul rus I. Ljapuškin a declarat că există rezerve asupra interpretării indicilor etnici ca aparţinând lumii slave[110].

Cu toate acestea, ideea apartenenţei monumentelor de tip Sântana de Mureş-Černjachov exclusiv culturii slave devine oficială în istoriografia sovietică. În atmosfera de psihoză antigermană din anii războiului şi cei imediat postbelici situaţia nici nu putea să fie altfel. Problema însă era complicată de faptul că un număr mare de monumente arheologice ulterioare, atribuite culturii slave timpurii de tipul Praga-Korčak, se deosebeau completamente de cele de tip Sântana de Mureş-Černjachov[111]. Descoperirea monumentelor de tipul Praga-Korčak a coincis cu „dezgheţul" hruşciovist, ceea ce a permis reluarea discuţiilor despre componenţa polietnică a culturii Sântana de Mureş-Černjachov[112].

Din nou schimbările politice au generat un număr de lucrări care repuneau în discuţie problema atribuirii etnice a acestor monumente, la care se adăugase un aspect ideologic nou – prietenia promovată de URSS faţă de statele blocului socialist. Apare şi ipoteza privind predominarea decisivă a germanicilor în cadrul culturii respective[113] sau părerea mai prudentă a unor cercetători moscoviţi despre o structură polietnică a purtătorilor acestui masiv[114].

Săpăturile de la Budeşti, Solonceni, Lucaşeuca, Petricani, Bălăbăneşti au permis lui È. Rikman să afirme că cultura Sântana de Mureş-Černjachov s-a format în secolul al II-lea sub influenţa civilizaţiei provincial-romane, din componenţa căreia făceau parte triburile sarmaţilor, daco-geţilor şi goţilor. Monumentele atribuite slavilor nu pot fi datate anterior celei de-a doua jumătăţi a mileniului I[115].

După ce s-a stabilit complexitatea acestei culturi, ea a început să fie „secţionată" în variante locale. Într-un studiu consacrat special acestei probleme M.A. Tichanova delimitează cinci variante locale ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov: Niprul Mijlociu, Niprul Inferior, Zona Nistrului, Dunărea de Jos cu Transilvania de Nord-Est şi Volânia. Analiza materialelor arheologice o aduce pe cunoscuta cercetătoare la concluzia că cultura Sântana de Mureş-Černjachov includea triburi de diversă etnie: sciţi târzii, slavi, geto-daci, sarmaţi şi alte triburi, inclusiv germanice. Uniformitatea acestei culturi a fost cauzată de faptul că aceste triburi se aflau în componenţa uniunilor tribale gotice. În zona dunăreană, purtători ai culturii Sântana de Mureş-Černjachov erau considerate triburile geto-dacilor[116].

La sfârşitul anilor '50 ai secolului al XX-lea au fost iniţiate primele contacte ştiinţifice cu istorici din România[117]. Acest pas a reprezentat un progres în dezvol-

110 Ljapuškin 1950, 7-32.
111 Kucharenko 1955, 33-39; Danilenko 1955, 27-29.
112 Rikman, Rafalovič 1965.
113 Artamonov 1956, 3-6; Tichanova 1957, 168-194; Kropotkin 1971, 197-206; Kropotkin 1972, 94-95; Kropotkin 1976, 165-173.
114 Fedorov 1960a.
115 Rikman 1957, 5.
116 Tichanova 1957.
117 Mochov 1957.

tarea ştiinţei arheologice din spaţiul pruto-nistrean. Colaborarea cu cercetătorii din România s-a materializat prin conferinţa din 1958 şi publicarea, în 1960, a culegerii „Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki". În aceasta lucrare Ė. Rikman[118], care a cercetat un şir de monumente din secolele III-IV p.Chr., demonstrează cu siguranţă pentru perioada respectivă coexistenţa în spaţiul carpato-nistrean a triburilor getice, sarmatice şi gotice, punând în permanenţă sub semn de întrebare prezenţa comunităţilor slave[119]. În acelaşi volum Gh. Fedorov prezintă două necropole de tipul Sântana de Mureş-Černjachov: Bălţata şi Mălăieşti, la investigarea cărora autorul, la fel, a depistat prezenţa unei tradiţii a culturii getice, precum şi elemente sarmatice, ambele tipuri manifestând semne de influenţă a culturii romane[120].

Din cele relatate este lesne de înţeles că cercetătorii care se ocupau cu monumentele Sântana de Mureş-Černjachov, sub presiunea materialului diagnostic concret, devin adepţi ai inducţiilor formulate de arheologii români despre originea tracică a comunităţilor acestui facies[121].

În studiul monografic deja menţionat a lui Gh. Fedorov, în baza analizei a peste 284 de monumente atribuite la secolele II-IV, se ajunge la următoarele concluzii:

• în monumentele černjachoviene din interfluviul Prut-Nistru persistă un şir de elemente ce pot fi atribuite slavilor; cu toate acestea, ponderea slavilor în formarea culturii Sântana de Mureş-Černjachov e infimă, deoarece majoritatea ceramicii şi a altor obiecte nu au analogii la slavii post-černjahovieni. Elementele slave în cultura Sântana de Mureş-Černjachov din Moldova sunt în minoritate faţă de cele gotice ori sarmate;

• la baza culturii Sântana de Mureş-Černjachov din Moldova stau elementele culturale locale geto-dacice şi cultura sarmaţilor agricultori;

• aportul triburilor getice şi sarmate în formarea culturii Sântana de Mureş-Černjachov este practic egal. Anume de la sarmaţi černjachovienii au preluat înhumarea în ritul funerar[122].

Aceste supoziţii actualmente nu mai pot fi acceptate, din următoarele motive:

1. Prezenţa slavilor în cultura Sântana de Mureş-Černjachov rămâne şi până în prezent numai la nivel de declaraţii, fiind lipsită de un suport ştiinţific, deoarece elementele aşa-zise „slave" nu pot fi evidenţiate. Acest fapt a fost demonstrat cu lux de amănunte de Ė. Rikman şi I. Rafalovič încă în anul 1965 în studiul consacrat coroborării elementelor černjachoviene care se considerau similare celor din lumea slavă[123]. Însuşi Gh. Fedorov se vede nevoit să menţioneze că ele

[118] Rikman 1960, 197-219.
[119] Rikman 1960, 197, 219.
[120] Fedorov 1960b, 239.
[121] Kravčenko 1970, 44-51.
[122] Fedorov 1960a, 63-174.
[123] Rikman, Rafalovič 1965.

erau minoritare celor sarmate şi gotice, cu atât mai mult componentelor predominante geto-dacice. Insistența de a-i menționa pe slavi este mai curând un tribut adus teoriei oficiale.

2. Elementele considerate de Gh. Fedorov slave nu-şi găsesc analogi nici în perioada prečernjachoviană, nici în cultura materială a lumii slave din secolele VI-VII[124].

3. Teza despre participarea sarmaților agricultori în egală măsură cu geto-dacii la formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov este la fel de neargumentată, dat fiind faptul că, la moment, în tot spațiul carpato-nistrean nu a fost descoperită nicio aşezare sarmatică ce ar putea documenta procesul de sedentarizare în masă a acestor triburi[125].

4. Ritului funerar geto-dacic îi este caracteristic biritualismul şi, prin urmare, nu poate fi absolutizată influența sarmaților, care practicau înhumarea[126].

În același timp cercetătorul ucrainean M. Ju. Brajčevskij continuă să definească cultura Sântana de Mureș-Černjachov drept slavă[127]. Aprecierea sa se referă nu numai la teritoriul Ucrainei, dar şi la cel al Poloniei, Moldovei, Slovaciei şi României[128], construcția istorică efectuându-se prin metoda retrospectivă de la perioade mai noi spre cele mai vechi: dacă în Evul Mediu timpuriu aceste teritorii țineau de cultura slavă, rezultă că același areal, într-o perioadă mai timpurie, ținea tot de cultura dată. Verificarea acestei ipoteze retrospectiv nu era practicată. Restaurarea situației etnice în perioada anterioară culturii Sântana de Mureș-Černjachov în acest areal va coincide în linii majore cu spațiul locuit de triburile tracilor septentrionali, iar excluderea din componența acestor teritorii a provinciilor cucerite de romani va prezenta practic arealul de răspândire a culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Acceptarea influențelor migrațiilor din primele secole ale erei creştine dau răspuns atât la unitatea acestei culturi, cât şi la existența variantelor locale. Anume răspunsul corect la întrebarea despre componența etnică a acestei culturi va permite fixarea anumitor accente privind primele etape ale formării romanicilor de răsărit.

Pe fundalul acestor discuții, în anul 1966 apare lucrarea de sinteză „Istorija SSSR". În capitolul respectiv, semnat de G.D. Smirnov, se definea componența etnică a culturii Sântana de Mureș-Černjachov ca una polietnică, care includea slavi, sarmați, daci şi geți[129]. Studiul lui G. Smirnov avea la bază un articol publicat anterior[130].

[124] Rikman, Rafalovič 1965.
[125] Bichir 1977; Grosu 1990.
[126] Ioniță, Ursachi 1988; Palade 2004.
[127] Brajčevskij 1964, 3; a se vedea şi: Smilenko 1975.
[128] Brajčevskij 1964, 4.
[129] ISSSR 1966.
[130] Smirnov 1960, 309-316.

Astfel, între anii 1957-1967, în istoriografia sovietică, aparent unitară, în problema apartenenței etnice a culturii Sântana de Mureș-Černjachov se formaseră câteva direcții principale de cercetare pe care le vom numi convențional:

1. superautohtonistă slavă (M.Ju. Brajčevskij[131], E.V. Machno[132], Ė.A. Symonovič[133], M.Ju. Smiško), majoritatea susținătorilor acestei direcții activau în centrele de cercetare de la Kiev;

2. cu predominarea componentei germanice (M.I. Artamonov[134], M.A. Tichanova[135], L.A. Golubeva[136]), majoritatea adepților acestei direcții reprezentau centrele de cercetare de la Leningrad;

3. teoria polietnică (Gh. Fedorov[137]); un loc aparte ocupă în cadrul acestei școli Ė. Rikman[138], care, în anumit sens, poate fi numit fondatorul direcției autohtoniste prin promovarea elementului tracic în cadrul comunității polietnice. Ė. Rikman nu a fost de acord cu ipoteza precum că respectiva cultură arheologică reprezintă materializarea contactelor slavilor cu Imperiul Roman şi, deşi admitea anumite contacte între slavi şi locuitorii regiunii sud-dunărene în secolele II-IV, considera că ele aveau o intensitate slabă, sporind doar către secolele V-VII[139].

Denumirile respective sunt uşor convenționale, fiindcă centrele locale nu aveau capacități de publicare suficiente şi majoritatea lucrărilor importante continuau să apară la Moscova.

Complexitatea proceselor care au avut loc în primele secole ale mileniului I în spațiul carpato-nistrean şi-a găsit reflectare în descoperirile din localitatea Novo-Troițkoe (r. Anenii Noi), sit pe care autorii l-au atribuit unor comunități dacice pre-černjachoviene (posibil țin de cultura Lipica)[140]. Idee confirmată de descoperirile recente de la Pruteni (r. Ungheni)[141] şi posibil de cele de la Odaia[142].

Anii '70-80 ai secolului al XX-lea au fost marcați prin cercetări arheologice de amploare şi un volum important de materiale analizate, dar care nu au putut să hotărască problema atribuirii etnice[143]. Astfel, încât nu s-a ajuns la un consens în problema atribuției etnice a culturii respective. Starea de fapt a problemelor legate de cultura Sântana de Mureș-Černjachov şi-a găsit reflectare în studiul

131 Brajčevskij 1957.
132 Machno 1952.
133 Symonovič 1970, 285-289.
134 Artamonov 1956, 3-6.
135 Tichanova 1957, 168-194.
136 Golubeva 1957, 274-277.
137 Fedorov 1960a.
138 Rikman 1957, 5; Rikman 1960, 197-219; Rikman 1975.
139 Rikman 1980c, 21.
140 Nudel'man, Rikman 1968, 173-180.
141 Vornic, Bubulici, Telnov 2004, 131-133; Vornic, Telnov et al. 2007.
142 Vornic, Bubulici, Ciobanu 2006, 348-363.
143 Rikman 1975; Baran 1981; Nikitina 1985; Rafalovič 1986.

semnat de M.B. Ščukin, publicat în anul 1975 la Berlin[144]. În această lucrare se vehicula şi ideea conform căreia componentul slav nu poate fi sesizat din cauza că monumentele arheologice ale migraţiei slavilor în Antichitate şi epoca medievală timpurie ori nu au fost identificate, ori slavii nu au lăsat urme vizibile în cultura triburilor autohtone[145].

B.V. Magomedov, în baza analizei ritului şi ritualului funerar, a modalităţilor de construcţie a locuinţelor, a formelor de ceramică şi a pandantivelor, evidenţiază următoarele componente etnice: scito-sarmatice elinizate, o parte mică a triburilor tracice, de tipul Zarubineck şi germanice[146]. Fără a pune la îndoială o anumită influenţă din partea oraşelor pontice, ce se aflau în secolul al II-lea sub dominaţie romană, nu putem fi de acord cu rolul de bază al scito-sarmaţilor. Despre sarmaţi s-a vorbit mai sus, cât despre sciţi, în perioada respectivă, acesta era un termen nominal utilizat de autorii antici şi care includea mai multe triburi de diversă origine etnică, înşişi sciţii nefiind localizaţi în această zonă din secolul al III-lea a.Chr. Este improprie şi includerea grupului arheologic Zarubineck în categoria elementelor etnice.

În ultimii ani de existenţă a URSS a continuat colectarea materialului, dar încercări de revizuire a istoriei etnice a zonei date nu s-au mai făcut. I.S. Vinokur, în baza unor date noi, susţine ideea că la constituirea civilizaţiei în egală măsură au participat triburi slave, daco-tracice şi sarmatice. El menţionează că elemente ale acestei culturi întâlnim până în ultimul sfert al mileniului[147].

Astfel, în literatura sovietică de specialitate nu a existat o teorie dominantă, nemaivorbind de una unică, ce ar explica procesul de formare şi elementele de bază ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Toate populaţiile menţionate – geţi, sarmaţi, goţi – aveau contacte destul de strânse şi resimţeau o permanentă influenţă a culturii provinciale romane, dar se insista şi la prezenţa slavilor.

În prezent, în spaţiul post-sovietic domină ipoteza despre caracterul polietnic al culturii Sântana de Mureş-Černjachov cu anumite particularităţi regionale şi factori dominanţi. Regiunea cursului superior al Nistrului şi al Bugului de Vest este considerată a fi dominată de slavi, iar litoralul nord-pontic de scito-sarmaţi. Zona de silvostepă a Ucrainei este văzută ori ţinând de etnosul slav[148], ori de slavi şi sarmaţi[149]. V.D. Baran leagă diferite grupuri teritoriale din cadrul acestei culturi cu predominarea diferitor etnii: pe cele din silvostepă cu slavii, cultura Wielbark cu germanicii[150]. El chiar afirmă la un moment dat că simbioza slavo-iraniană în

144 Ščukin 1975, 25-41.
145 Koroljuk 1979a, 53.
146 Magomedov 1981, 12.
147 Vinokur 1983, 105-135.
148 Vinokur 1989, 217-224.
149 Sedov 1994, 233-282.
150 Baran 1998, 172-182.

cadrul culturii Sântana de Mureş-Černjachov este una creată artificial, elementele sarmatice fiind definite clar arheologic, iar cele slave lipsind[151].

Pe poziţii apropiate se situează D.N. Kozak[152] şi A.V. Gudkova[153]. Părerea despre predominarea factorului gotic continuă să fie susţinută de M.B. Ščukin[154] şi B. Magomedov[155]. La momentul de faţă datarea majoritar acceptată a culturii Sântana de Mureş-Černjachov este între anii 230-410/430[156].

Tradiţia creată de istoriografia sovietică impune ruperea din contextul istoric a anumitor etape. Acest mod de operare se referă în primul rând la perioada mileniului I a.Chr., când din cadrul culturii hallstattiene era separată perioada culturii getice (secolele IV-III a.Chr.), creându-se impresia falsă despre o ruptură în evoluţia culturii tracice la nord de Dunăre. Procedee similare au fost aplicate şi fenomenelor etnopolitice şi etnosociale din mileniul I p.Chr., când epocile istorice primeau denumiri nu de procese fundamentale, ci de culturi arheologice. În consecinţă, datarea generală a monumentelor de tip Sântana de Mureş-Černjachov cu secolele III-IV venea să pună punct existenţei unei anumite populaţii în acest areal pentru a pregăti terenul prin metoda "tabula rasa", deci spaţiu pustiu, liber de locuitori, liber pentru apariţia altor populaţii[157] (referitor la problema hiatusurilor a se vedea: Matveev 1999a, p. 52-56).

Investigaţiile arheologice denotă o altă situaţie la două compartimente principiale, şi anume formarea culturii Sântana de Mureş-Černjachov şi dispariţia ei. Prezenţa materialului arheologic de factură romană şi a ceramicii de culoare cenuşie nu mai pot fi considerate drept criterii de atribuire a monumentului la cultura respectivă şi de datare automată cu secolele III-IV. Analiza detaliată a materialului arheologic a demonstrat separarea unui număr din ele cu o datare puţin mai timpurie[158]. Astfel se definesc unele răspunsuri atât la componenţa elementelor ce au constituit cultura din regiunea Dunării, dar şi o explicaţie pentru impresionantul salt numeric al monumentelor arheologice din secolele III-IV.

Un alt aspect este legat de faptul că, în ultimul timp, pentru un şir de monumente atribuite culturii Sântana de Mureş-Černjachov în spaţiul dintre Carpaţi şi Nistru limita superioară de datare este ridicată cel puţin la începutul secolului al V-lea[159]. Iar în culturile arheologice ulterioare sunt depistate elemente clare de perpetuare a culturii respective, fenomen observat încă de anii '70 de

[151] Baran 2001.
[152] Kozak 1994, 31-36.
[153] Gudkova 1996, 20-23.
[154] Ščukin 1979, 83.
[155] Magomedov 1987; Magomedov 1996, 33-36.
[156] Magomedov 2001, 15.
[157] Rafalovič 1972b, 7-31; Bârnea, Rafalovič 1978a, 65-75.
[158] Vornic, Bubulici, Telnov 2004, 131-133.
[159] Magomedov 1999, 119; Magomedov 2001, 15; Gudkova 1999, 367.

È. Rikman[160]. Atribuirea etnică a majorităţii absolute a monumentelor din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. în special culturii slave, în baza izvoarelor scrise[161] şi a asemănării culturii materiale, repetă situaţia creată în anii '40 în istoriografia sovietică de atribuire *ab initio* a monumentelor din mileniul I a.Chr. culturii scitice[162], opinie care a fost combătută fără rezerve printr-un şir de studii care au demonstrat apartenenţa acestora la cultura tracică[163]. Perpetuarea elementelor tracice în a doua jumătate a mileniului I p.Chr. demonstrată de È. Rikman a găsit susţinere şi la alţi cercetători[164].

Problemele legate de dispariţia culturii Sântana de Mureş-Černjachov au rămas neelucidate până în prezent şi trebuie să fie reevaluate în lumina descoperirilor actuale, prin debarasarea de standarde şi idei preconcepute.

2. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele V-IX şi interpretarea lor în istoriografia sovietică

Pentru cercetarea monumentelor din perioada post-černjachoviană se reieşea din axioma că, odată cu dispariţia culturii Sântana de Mureş-Černjachov, în spaţiul carpato-nistrean s-a format un hiatus demografic. Acest vacuum de populaţie în secolele V-VII ar fi fost umplut de slavi. Problema „hiatusului din secolul al V-lea", din punct de vedere arheologic, are o rezolvare simplă dacă luăm în consideraţie faptul că elementele de datare de bază pentru cultura Sântana de Mureş-Černjachov le constituie importurile. Cercetarea relativ slabă a monumentelor din secolul V p.Chr. din regiunea est-carpatică, în perioada postbelică, a generat un şir de interpretări greu de depăşit până în prezent.

„Impactul hunic" a afectat nu numai aspectul demografic, în primul rând el s-a soldat cu un dezastru economic, a dus la intensificarea modificării tradiţiilor privind principalele ocupaţii, a relaţiilor comerciale cu lumea provincială şi la decăderea circulaţiei monetare. Noile realităţi politice şi economice au accentuat modul mobil de viaţă al comunităţilor umane de la fosta frontieră a Imperiului Roman. Schimbările au început însă mult mai înainte, odată cu criza Imperiului Roman din secolul al III-lea, fapt care, la rândul său, a generat modificări esenţiale în acele aspecte ale vieţii care sunt cel mai bine sesizate arheologic, şi anume: confecţionarea ceramicii, construcţia locuinţelor etc., degradarea aşezărilor etc. Evident, avea loc o adaptare la noile condiţii de trai formate şi în regiunea est-carpatică[165].

160 Rikman 1972, 29-45.
161 Koroljuk 1971a; Koroljuk 1971b, 41-53.
162 Smirnov 1954; Meljukova 1958.
163 Zlatkovskaja, Polevoj 1969; Lapuşnean, Niculiţă, Romanovskaja 1974, 44; Niculiţă 1977; Niculiţă 1987.
164 Tentiuc 2004, 120-124.
165 Niculiţă 2004a; Niculiţă 2004b.

În lipsa „spatelui civilizator" al Imperiului Roman, comunitățile etnice ce formau varianta dunăreană supraviețuitoare a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, intrând în contact direct cu populația nou-venită către mijlocul secolului al VI-lea, urmași și ei ai culturii marcate de influența Imperiului Roman, au generat un fenomen cultural nou, numit pentru teritoriul est-carpatic cu un nume impropriu – „cultura slavă". Acest nume nu reflectă nici pe departe componența etnică a grupelor respective de populație. Spațiul antrenat în marea migrație a popoarelor nu putea să ofere condiții pentru existența unor comunități izolate, pure din punct de vedere etnic, cu atât mai mult să asigure o stabilitate etno-culturală.

Cât privește „stabilitatea și liniștea" adusă de slavi în regiune se poate de făcut apel la Procopius din Caesarea, care a consemnat prădăciunile fără precedent ale slavilor în provinciile bizantine[166]. Caracterul migrației pașnice a slavilor este pus sub semnul de întrebare chiar de susținătorii teoriilor sintezei voloho-slave, demonstrându-se că, în perioada proceselor de colonizare a noilor teritorii, populația nou-venită se străduia să ocupe vechile centre de producție agricolă, afectând continuitatea instituțiilor social-economice precedente[167].

În diferite regiuni determinanta arheologică a etnicității a fost diferită, o frontieră convențională fiind trasată ulterior în regiunea râului Răut. Situația a fost identificată în regiunea Nistrului Mijlociu de arheologii sovietici, care s-au limitat însă la fixarea momentului fără a da o explicație a fenomenului[168].

Privitor la procesele de asimilare și aculturație în spațiul pruto-nistrean istoriografia sovietică nu este consecventă. Într-o monografie consacrată slavilor, publicată în 1953, cercetătorul P.N. Tret'jakov insistă că, la mijlocul mileniului I a. Chr., slavii care migrau spre Dunăre au întâlnit în calea lor o populație eterogenă compusă din rămășițe de triburi scitice, tracice, dacice, celtice, gotice, sarmato-alane care a fost asimilată de valul monolit slav[169]. Această supoziție poate fi explicată, probabil, numai prim faptul că este vorba de o lucrare dedicată istoriei slavilor și, deci, trebuie să prezinte măreția acestui popor. Dimpotrivă, această relatare ne duce la ideea că în spațiul pruto-nistrean exista o populație romanizată, și nu una volohă. Studiile ulterioare au fost orientate spre a demonstra inexistența acestor romanici la est de Carpați.

Studierea monumentelor din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. a început imediat după cea de-a doua conflagrație mondială. Punctul de plecare în cercetarea antichităților din perioada de după invazia hunilor în spațiul carpato-nistrean în general și cel pruto-nistrean în particular îl constituiau izvoarele scrise, care au fost coroborate cu datele arheologice, obținute în urma unor investigații

166 Spre exemplu: Procopius din Caesareea III.29.
167 Koroljuk 1985, 51.
168 Prichodnjuk 1974, 221.
169 Tret'jakov 1953a, 110.

importante pe teren. Astfel, este bine ştiut că Procopius din Caesarea şi autorul de origine gotică Iordanis menționează în zona nord-vest-pontică în secolul al VI-lea două comunități etnice mari: anți și sclavini[170], considerate în istoriografia sovietică drept slave. Descoperirea vestigiilor acestor culturi medievale timpurii, identificarea şi atribuirea lor a fost sarcina principală a istoriografiei sovietice. Cercetarea problemei date nu a fost deloc uşoară. Informația relativ vagă și localizarea într-un spațiu larg lăsau loc pentru discuții serioase.

În baza acestei metodologii acceptate de istoriografia sovietică, vestigiile din a doua jumătate a mileniului I erau considerate de origine slavă ori aparţinând triburilor slave.

Studierea celei de-a doua jumătăți a mileniului I în baza investigaților arheologice duce la intensificarea cercetărilor pe teren. Interesul era cauzat şi de dorința de a studia problemele legate de etnogeneza slavilor, care trebuia să fi avut loc, prin retrospectivă, conform cronicilor ruseşti, şi în regiunea dunăreană.

Meritul descoperirii monumentelor medievale timpurii între Prut şi Nistru, apreciate drept slave, revine arheologilor I.M. Samojlovski şi P.I. Zasurcev[171]. După acest „botez", toate monumentele descoperite ulterior, cu o cultură materială similară, îmbogăţeau automat repertoriul monumentelor slave de pe teritoriul RSSM. Formal, săpăturile arheologice se efectuau sub egida Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al Filialei Moldoveneşti a AŞ a URSS, sub conducerea lui T.S. Passek de la Institutul de Arheologie din Moscova, dar realmente, la diferite etape, ele aveau loc cu implicația directă a unor instituții academice unionale, ca Institutul de Istorie, Institutul de Arheologie, Institutul de Slavistică şi Balcanistică, Institutul de Istorie a Culturii Materiale etc. În acest context, trebuie de remarcat că, spre deosebire de republicile baltice, de Ucraina, publicarea rezultatelor cercetărilor arheologice în RSSM s-a realizat exclusiv în limba rusă, toată terminologia de specialitate a fost preluată în mod direct de la Moscova, unele articole, însoțite de rezumate în „moldovenească", care apăruseră în anii '50-60, abundau de rusisme[172].

Cercetarea monumentelor arheologice din spațiul pruto-nistrean prin metoda aplicată a determinat de la bun început anumite realități politice. Partea de sud (Basarabia istorică) şi cea de nord (reg. Cernăuți) constituiau un teren de cercetare al arheologilor ucraineni, dar materialele acestora au fost practic ignorate atunci când s-a elaborat teoria referitor la „etnogeneza moldovenilor", excepție făcând timpul în care se considera că spațiul de la nord de Dunărea de Jos a fost parte componentă a cnezatului de Halici. În anul 1985 N. Kotljar, analizând izvoarele arheologice şi narative, ajunge la concluzia că în a doua jumătate a

[170] Procopius din Caesarea, III, 14, 27-29; Iordanes, XLVIII.
[171] Zasurcev 1949, 102-103.
[172] Spre exemplu: Zelenčuk 1960; Zelenčuk 1961.

secolului al XII-lea frontiera sudică a cnezatului Halici se afla pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius, adică atingea maximum zona de mijloc a râului Nistru, teritoriul aflat mai la sud fiind în afara cnezatului şi fiind locuit de volohi şi nomazi[173]. Aceste dovezi au fost confirmate de către A. Majorov, care a demonstrat cu lux de amănunte falsitatea opiniei despre includerea spaţiului pruto-nistrean în componenţa cnezatului Halici-Volânia, confirmând existenţa frontierei sudice a cnezatului Halici-Volânia pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius, mai la sud de care locuiau cumani şi volohi. Partea sudică a interfluviului Nistru-Prut-Dunăre nu a fost sub un control permanent al cnezilor halicieni, punctul cel mai sudic admis de autor ar putut fi fortificaţiile de lângă s. Mereşeuca (r. Ocniţa)[174].

Pe teritoriul Bucovinei monumentele celei de-a două jumătăţi a mileniului I au început să fie cercetate din anul 1948, prin organizarea de şantiere de către Muzeul Regional din Cernăuţi[175]. În 1968 au debutat cercetări arheologice intensive coordonate de Universitatea şi Muzeul Regional din Cernăuţi, de Institutul Pedagogic din Ivano-Frankovsk[176]. În urma unor săpături sistematice duse între anii 1968-1974 sub conducerea lui B.A. Timoščuk (ulterior, colaborator al Institutului de Arheologie de la Moscova), V. Baran şi L. Vakulenko, au fost investigate aşa monumente importante ca cele de la Perebykovcy, Dobrynovcy, Zadubrovka, Lenkovcy, Kulišovka, Glubokoe etc. În paralel aveau loc săpături arheologice la Raškov I, sub conducerea lui V.B. Baran. Situl de la Raškov I este printre puţinele monumente care pot fi caracterizate ca investigate complet.

Între anii 1974-1985, cele mai de rezonanţă săpături pe teritoriul Bucovinei au fost dirijate de I.P. Rusanova. Ulterior, se vor manifesta arheologii I. Vinokur, O. Prichodnjuk et al. Importante, ca amploare şi semnificaţie, au fost şantierele de la Kodyn, Raškov, Gorecča, Sokol, Revno, Čornivka etc. Graţie unei activităţi susţinute de peste 50 de ani, au fost descoperite şi parţial investigate peste 300 de aşezări, un număr superior celui de pe teritoriul RSSM sau al zonei de sud aflată în componenţa Ucrainei. Basarabia de Sud a devenit domeniul de cercetare al arheologilor ucraineni de la Muzeul şi Universitatea din Odessa şi de la Institutul de Arheologie din Kiev: E. Černyš, I. Černjachov, N. Šmaglij, L. Subbotin, A. Gudkova, A. Dobroljubskij, I. Alekseeva, V. Vančugov et al. Deosebit de valoroase sunt materialele colectate la Kriničnoe, Saf'jany, Bolgrad, Kislica, Novoselovka, Gorodnee etc.

Studierea monumentelor din secolele V-IX pe teritoriul RSSM a fost dirijată din anii '50 ai secolului XX de Gh. Fedorov, care conducea expediţia arheologică numită din start "slavo-nistreană". Atunci când s-a realizat complexitatea situ-

[173] Kotljar 1985, 114-116.
[174] Majorov, 2001, 229-231, 235.
[175] Timoščuk 1954.
[176] Timoščuk 1970; Baran 1972; Prichodnjuk 1974, 216-226.

aţiei arheologice, expediţia a fost redenumită "moldovenească" şi apoi "prutonistreană", iar din 1970 – "expediţia nistreană" a Institutului de Arheologie al AŞ a URSS şi a Institutului de Istorie al AŞ a RSSM. Au fost investigate monumentele de la Echimăuţi, Alcedar, Ţareuka, Trebujeni, Răscăieţi, Cobusca, Lopatna, Calfa, Lucaşeuca–Cornul Blăjiei etc., au fost depistate grupurile de monumente în valea râuleţelor Botna şi Ciorna, publicate de Gh. Fedorov, Gh. Čebotarenko, L. Polevoj. În urma acestor investigaţii au fost acumulate bogate colecţii de vestigii din Evul Mediu timpuriu, care urmau să fie studiate detaliat.

În monografia semnată de Gh. Fedorov, pentru cea de-a doua jumătate a mileniului, erau enumerate doar 25 de aşezări[177]. Concluziile făceau apel în special la izvoarele scrise sau la descoperirile din alte zone. Identificările acestor monumente cu cele din lumea slavă nu găseau suficient suport documentar în materialul acumulat în spaţiul dintre Nistru şi Prut.

Interpretările sufereau de tendenţiozitate, pentru desemnarea monumentelor erau stabiliţi termeni care puneau accent în primul rând pe aspectul etnic, de exemplu „cultură slavă timpurie" (*раннеславянская культура*), iar pentru perioada ulterioară „cultură rusă veche" (*древнерусская культура*) – termeni improprii pentru realitatea etnică eterogenă dezvăluită în spaţiul vizat.

Colaborarea româno-sovietică iniţiată la sfârşitul anilor '50 a privit şi problemele legate de această perioadă, dar, spre deosebire de cercetarea privind alte etape istorice, nu a dus la careva modificări conceptuale. După expediţiile comune la Alcedar, Lucaşeuca, Echimăuţi, Orheiul Vechi, cercetătorii sovietici au rămas pe poziţiile anterioare, discuţiile ştiinţifice fiind întrerupte chiar înainte de apariţia volumului comun în anul 1960. Ecoul acestei colaborări nu se va lăsa mult aşteptat, în acelaşi an 1960, I. Hâncu[178] iniţial admite, iar ulterior insistă asupra prezenţei elementelor romanice între Prut şi Nistru în Evul Mediu timpuriu.

Anii '60 marchează, în studiul monumentelor datate cu secolele V-IX, un început de admitere în cercetarea ştiinţifică a persoanelor native din spaţiul vizat. În acelaşi timp, continua promovarea aceloraşi interpretări. La săpăturile de la Hansca, sub conducerea lui A.I. Meljukova (începutul anilor '60), în echipa de arheologi a fost inclusă „generaţia locală": I.A. Rafalovič, Gh. Čebotarenko, P.P. Bârnea, I. Hâncu (ultimul reuşind în 1960 să susţină doctoratul în arheologie), care ulterior vor prelua conducerea săpăturilor la valoroase monumente arheologice: Alcedar-Odaia, Hucea I, Calfa, Mălăieştii Vechi, Costeşti, Hlinjeni, Corpaci, Brăneşti, Ivancea etc.

Continuarea investigaţiilor arheologice de amploare la monumentele medievale cunoscute, la care s-au adăugat siturile de la Proscureni, Selişte, Dănceni,

[177] Fedorov 1960a.

[178] Hâncu 1960, 5-6; Hâncu 1966.

Recea, Etulia etc., a fost materializată în teze de doctorat semnate de Gh. Čebotarenko, L. Polevoj, A. Rafalovič. În 1961 își începea activitatea proaspăt fondata Academie de Științe a RSSM, care includea la acel moment și un Sector de arheologie.

În anul 1968 a fost înaintată supoziția atribuirii monumentelor din zona cuprinsă între Prutul de Mijloc și Niprul Mijlociu, din secolele VI-VII, la cultura arheologică slavă timpurie tip Pen'kovka, care ar coincide cu arealul de locuire al anților, cunoscuți după izvoarele scrise[179]. Pentru secolele VIII-IX cultura slavă din spațiul pruto-nistrean a primit numele de tip Luka-Rajkoveckaja[180].

Cu toate acestea, către anii '60, arheologii sovietici au fost nevoiți să recunoască și prezența unor elemente care nu se încadrau în structurile create de ei. Astfel, drept o „particularitate locală" au fost calificate descoperirile (la Lopatna, Hucea, Brăneşti, Hansca, Lipceni, Mălăeștii Vechi etc.) de statuete de oameni și animale datate cu secolele VI-IX[181]. Autorii acestei aprecieri nu au binevoit să facă cel puțin o incursiune într-o perioadă mai timpurie, atunci s-ar fi văzut că, în epocile anterioare, astfel de statuete erau larg răspândite în lumea traco-getodacică. Cu atât mai mult că lângă așezările în cauză au existat habitate umane în secolele IV-III a.Chr. sau în secolele III-IV p.Chr. În acest caz, originea lor ar fi fost clară. I. Rafalovič a „găsit" totuși similitudini în lumea slavă, la cetățuia Ilmen'kovskoje (Republica Tătară). Aprecierea etnică a fost dată după tipologia ceramicii (care nu întotdeauna este definitorie, în special atunci când grupuri etnice diferite utilizau tipuri de ceramică foarte asemănătoare), dar și după un tip de fusaiole, care ar fi fost produse doar de slavi. Însemna oare acest fapt că ele erau utilizate numai de slavi? Nu. Cu atât mai mult că astfel de piese au fost descoperite și pe așezările așa-numitei culturi arheologice balcano-dunărene, au avut și alte interpretări etno-culturale în istoriografie. Astfel, Ion Hâncu a calificat „atent" această cultură ca fiind de origine neslavă, dar cu o populație eterogenă: slavi, turanici, iranieni infiltrați în mediul romanicilor, pe care o data cu secolele X-XIV – cultură cu puternice legături comerciale cu lumea balcanică și bizantină[182].

La începutul anilor '70 ai secolului al XX-lea, odată cu acutizarea discuțiilor referitor la interpretările etnice, s-a recunoscut că realitatea legată de cultura spirituală a slavilor în secolele V-VII, inclusiv reprezentările religioase, în general nu poate fi reconstituită în baza izvoarelor arheologice din această perioadă[183]. Cu toate acestea, monumentele arheologice respective urmau a fi tratate drept slave.

179 Rafalovič 1968b, 185.
180 Rafalovič 1972a; Čebotarenko 1982.
181 Rafalovič 1968a, 100.
182 Hâncu 1968, 123-124.
183 Koroljuk 1972b, 7-28.

În mod voalat, ipotezele lui I. Hâncu au primit susținere în studiul semnat de È. Rikman în anul 1972. Ele au fost promovate ulterior de autorii investigațiilor de la Hansca şi Dănceni[184].

Drept urmare a investigațiilor de teren, în anul 1972 se încearcă o sistematizare la zi a monumentelor arheologice, definirea zonelor de concentrare şi topografia monumentelor şi a amplasării lor interne[185]. Analiza efectuată de I.A. Rafalovič i-a permis autorului să delimiteze materialele arheologice în două grupuri cronologic separate: secolele VI-VII şi secolele VIII-IX. Cu toate acestea, volumul VI din cunoscuta serie „Harta arheologică a Moldovei" a fost dedicat monumentelor slavilor vechi din secolele VI-XIII[186].

După 10-15 ani de activitate şcoala arheologică formată la Chişinău s-a dovedit a fi una mai slavofilă decât cea de la Moscova sau Leningrad, promovând ideea interpretării slaviste a monumentelor din secolele V-IX dintre Carpați şi Nistru.

În anii '70-80 deosebit de valoroase au fost investigațiile unor monumente ca Hansca, Corpaci, Hlinjeni, Dănceni, Ivancea, Kodyn, Raškov, Scoc, Selişte, Sokol etc., cercetate şi publicate de V. Baran[187], Gh. Postică[188], O. Prichodnjuk[189], I. Rusanova[190], N. Telnov[191], B. Timoščuk[192], L. Vakulenko[193] et al. Deja din denumirile studiilor publicate se observă atribuirea monumentelor respective aproape exclusiv slavilor. În paralel, în cadrul instituțiilor ştiințifice de la Moscova şi Chişinău au fost organizate diverse simpozioane şi au fost publicate mai multe culegeri de articole consacrate civilizației din spațiul Europei de Sud-Est, în cadrul cărora teritoriul carpato-nistrean se afla în centrul discuțiilor. Toate eforturile erau îndreptate, în primul rând, la anihilarea oricăror ipoteze în legătură cu elementele romanice.

Vorbind de rolul civilizator al slavilor, către anii '80 savanți sovietici au fost nevoiți să recunoască că nu există nicio bază pentru a considera că, în secolele VI-VII, slavii, care abia trecuseră la procesul de formare a claselor, să se fi aflat la un nivel mai înalt de dezvoltare social-economică şi culturală decât tracii, la care relațiile de clasă erau demult formate[194]. Astfel, structura de interpretare marxist-leninistă elaborată la Moscova şi considerată unanim viabilă se dovedea fără valoare ştiințifică în cazuri concrete. Trebuie de menționat şi faptul că nu

184 Dergacev, Larina, Postică 1983, 134-135; Postică, Telnov 1985, 149-150.
185 Rafalovič 1972a.
186 Fedorov, Čebotarenko 1974.
187 Baran 1972; Baran 1981a; Baran 1981b; Baran 1988.
188 Postică, Telnov 1985; Postică 1988.
189 Prichodnjuk 1974.
190 Rusanova 1976.
191 Telnov 1987; Telnov 1988; Telnov 1990.
192 Timoščuk 1969; Timoščuk 1970; Timoščuk 1976; Timoščuk 1980; Timoščuk 1982.
193 Vakulenko 1977.
194 Bromlej 1981, 271.

toți savanții sovietici includeau spațiul carpato-nistrean în arealul de formare a poporului slav[195].

Începutul anilor '80 coincide cu cea de-a doua etapă masivă de includere a tinerilor specialişti în investigațiile arheologice. Din cea de-a doua generație făceau parte N.V. Gol'ceva, Gh. Postică, I. Vlasenko, N.P. Telnov, V.S. Bejlekči, I. Tentiuc, T. Ščerbakova, A. Čirkov.

Valoroase materiale arheologice au fost colectate în urma săpăturilor din anii '80 sub conducerea lui N.P. Telnov la Trebujeni-Scoc, I. Tentiuc la Durleşti–Valea Babei şi Moleşti–Râpa Adâncă, V.S. Bejlekči şi I. Vlasenko la Rudi, precum şi la Măşcăuți, Pohorniceni–Petruha, Hansca–Limbari Căprăria sub conducerea lui Gh. Postică etc. La ultimul sit arheologic, pe parcursul anilor 1960-1990, au fost responsabili de şantiere aproape toți arheologii medievişti din RSSM. Schimbările dese de conducători vorbesc despre faptul că nu se dorea o cunoaştere profundă a monumentului de la Hansca, realitățile arheologice de aici fiind imposibil de inclus în schemele alcătuite de istoriografia sovietică. Cel care a încercat să prezinte aceste realități în anii '60, I. Hâncu, de fapt singura excepție în şcoala sovietică, a fost calificat drept „duşman" al teoriei slaviste.

Pe lângă schimbul de generații, la sfârşitul anilor '70 – începutul anilor '80 a fost desfăşurată o activitate imensă pe teren datorită programelor de cercetare arheologică în zonele repartizate pentru construcțiile de irigare. Dacă lăsăm la o parte denumirile pretențioase ale unor expediții, ca *Slavjanskaja èkspedicija, Drevnerusskaja èkspedicija, Slavjano-moldavskaja èkspedicija* etc., ca urmare a acestor programe au fost descoperite sute de monumente noi, au fost investigate un număr mare de aşezări, dar în special tumuli cu morminte din perioada migrațiilor. În publicațiile ulterioare s-a ținut să se facă o prezentare a rezultatelor acestor investigații, fără ca cercetătorii să se angajeze în polemici sau în elaborarea unor lucrări de sinteză, cu unele excepții[196].

Un studiu referitor la cultura slavă în Moldova a apărut în anul 1987. Continuând tradiția sovietică de atribuire etnică a monumentelor medievale timpurii de pe teritoriul est-carpatic slavilor, N.P. Telnov arată că, la momentul apariției studiului, au fost cartografiate pe teritoriul Moldovei Sovietice până la 140 de monumente slave din secolele VI-IX[197]. Autorul insistă că cultura materială slavă din secolele VIII-IX pe malul stâng al Răutului evoluează în cultura rusă veche[198]. În baza analizei culturii arheologice „a slavilor" în tot spațiul prutonistrean N.P. Telnov afirmă că, din punctul de vedere al culturii materiale ea este neomogenă şi că la nord de râul Răut ea se va transforma în cultura rusă veche[199],

[195] Bernštejn 1985, 81.
[196] Čebotarenko 1982; Fedorov, Čebotarenko, Velikanova 1984.
[197] Telnov 1987, 58-67.
[198] Telnov 1987, 66.
[199] Telnov 1987, 66.

cu toate că se recunoştea (către 1987) că monumentele situate în partea sudică a teritoriului pruto-nistrean, datate cu secolele VI-VII, sunt practic necunoscute, iar cele din secolele VIII-X sunt insuficient studiate[200].

În concluzie, interpretarea realităţilor arheologice din spaţiul pruto-nistrean din secolele V-IX a fost una bine gândită, orientată pentru a demonstra apartenenţa acestui spaţiu la lumea slavă. Pe o asemenea cale au mers anterior adepţii teoriei roesleriene. Deşi modalităţile de argumentare în aceste două cazuri sunt diferite, ambele aceste teorii au avut un impact identic. Liderii de opinie din istoriografia sovietică nu au permis nicio deviere de la cursul trasat, astfel încât numărul celor care erau în final publicaţi a fost redus la minimum. Astfel, au fost confirmate ştiinţific frontierele statului, plasate de politicieni pe râul Prut. Interpretările oficiale au constituit baza teoretică a „Istoriei RSSM". Teoria slavistă sovietică era susţinută de majoritatea arheologilor: Gh.D. Smirnov, P.P. Bârnea, I.A. Rafalovič, Gh.F. Čebotarenko, L.L. Polevoj, cazul lui I. Hâncu fiind mai degrabă un „accident autohton", care va primi forme clar definite în interpretarea fenomenelor legate de aşa-numita cultură balcano-dunăreană.

Schimbările din viaţa politică de la mijlocul anilor '80 nu au reuşit să pună o amprentă asupra cercetării ştiinţifice până la destrămarea URSS. Prin automatism ideea slavă s-a perpetuat, în continuare fiindu-i caracteristic acelaşi grad de ignoranţă şi intoleranţă. Studiul investigaţiilor arheologice în plan sud-est-european indică o răspândire largă a elementelor culturii materiale apreciate pentru spaţiul carpato-nistrean drept slave. Momentul de interpretare etnică rămâne a fi un „moment malefic", care va suscita discuţii încă mult timp. Faptul că reprezentanţii istoriografiei sovietice au acceptat supravieţuirea unei populaţii autohtone la nord de Dunăre îşi găseşte explicaţia în construcţiile diacronice etnice. Şi anume în necesitatea de a-i separa în două grupuri etnice pe supravieţuitorii marii migraţii a popoarelor: unul, influenţat la sud de Dunăre de slavii de sud, şi altul, cu relaţii strânse cu lumea est-slavă.

La sfârşitul anilor '70 – începutul anilor '80 a fost scrisă, dar a rămas nepublicată o monografie semnată de Gh. Fedorov, ea a văzut lumina tiparului abia în anul 1999[201]. Această lucrare prezintă o totalizare a realizărilor şcolii sovietice de arheologie privind evenimentele care au avut loc la sfârşitul mileniului I – începutul mileniului II prin prisma descoperirilor arheologice. Gh. Fedorov argumentează ipoteza scolii sovietice despre romanizare în spaţiul intracarpatic şi despre absenţa romanizării şi a romanicilor în regiunile de la est de Carpaţi. Rezultatul coabitării slavilor şi romanicilor a fost formarea în spaţiul intracarpatic, în ultimele trei secole ale mileniului I p.Chr., a comunităţii volohe pe teritoriul Moldovei, în special zona nordică, în secolele XI-XIII, perpetuându-se populaţia cu caractere etnice est-slave şi general-slave[202].

[200] Telnov 1987, 66.
[201] Fedorov 1999, 14-74.
[202] Fedorov 1999, 59.

Construcțiile lejere etnopolitice promovate de istoriografia sovietică sufereau de lipsa unei baze metodologice și teoretice, fapt remarcat și în raportul de activitate al CȘSCP „RSVFPM" din anul 1978[203], unica excepție fiind studiul semnat de V.D. Koroljuk. Într-adevăr, anume de studiile acestui savant moscovit este legată ideea despre formarea la anumite etape istorice a unei așa-numite „zone de contact". Existența acestei zone de contact avea drept scop să lămurească din punct de vedere teoretic procesele etnice care au avut loc la cele două mari etape în procesele etno-culturale din secolele II-XIV la est de Carpați: contactul romanicilor de răsărit cu slavii și formarea volohilor și, ulterior, contactul volohilor cu slavii de răsărit și formarea poporației moldovenești.

Ideea „zonelor etnice de contact" a devenit o metodă utilă în studierea proceselor etno-culturale în baza metodologiei marxiste. Ea a primit o răspândire largă, deoarece permitea o mobilitate mai mare în interpretarea proceselor etnoculturale în zonele de interes ale științei sovietice.

Acest termen a fost propus de N.V. Juchneva la începutul anilor '80 și prin el se subînțelegeau regiunile în care etnosurile întrau în contact nemijlocit[204]. Unul din promotorii ideii „zonei de contact" cu privire la spațiul unde s-au format romanicii de răsărit a fost V.D. Koroljuk, care o descoperea undeva la confluența Europei de Sud-Est, Centrale și de Est[205] – zonă în care au avut loc procese absolut deosebite față de cele din regiunile vecine. V.D. Koroljuk reitera afirmațiile că piedica principală în înțelegerea corectă a proceselor care aveau loc în această regiune este necunoașterea mecanismului de sinteză etnică și social-economică a antichității cu barbaria[206].

Mai mult decât atât, în anii '80, problema era pusă prin prisma tentativelor de a explica cum a avut loc slavizarea teritoriilor sud-est-europene în condițiile unui nivel de civilizație mult superior al populației agricole locale, unicul răspuns fiind decăderea ei demografică[207].

S.A. Pletneva demonstra că migratorii, mai devreme sau mai târziu, trec la sedentarism, în schimb comunitățile de agricultori niciodată nu se transformă în migratori[208]. Ca rezultat al influențării reciproce, modificările cele mai vizibile în comunitatea migratorilor au loc în domeniul economic, iar în comunitatea agricultorilor – în domeniul vieții militare[209].

[203] Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 16.
[204] Krupnik 1989, 3.
[205] Koroljuk 1985, 47.
[206] Koroljuk 1985, 49.
[207] Koroljuk 1985, 50.
[208] Pletneva 1980, 20.
[209] Pletneva 1980, 20.

Odată cu venirea slavilor în regiunea carpato-nistreană contactele dintre slavi şi daco-romani devin paşnice, fapt argumentat de istoricii sovietici în baza datelor aduse de Ioan din Ephes, Constantin Porfirogenetul, dar în special de cronicarul Nestor[210]. Trebuie de menţionat că toate aceste informaţii erau mult posterioare evenimentelor relatate (apariţia slavilor în regiunea carpato-dunăreană) ca să reflecte veridic relaţiile daco-romano–slave în perioada iniţială.

Convieţuirea amicală voloho-slavă era argumentată şi prin faptul că daco-romanii erau eficienţi crescători de vite, iar slavii buni agricultori, ceea ce a dus la o colaborare extrem de benefică pentru ambele părţi. Analiza materialelor, ulterior, a arătat că situaţia este mult mai complexă, practic neexistând popoare cu o economie limitată strict la creşterea de vite sau la agricultură: în Evul Mediu timpuriu gospodăria fiind polivalentă. Mai mult chiar, către destrămarea politică a URSS, cercetătorii sovietici au fost nevoiţi să recunoască că istoria etnică comună nu exclude sentimentul duşmăniei între diferite etnosuri şi nu constituie un garant al stimei reciproce[211].

Analiza surselor istoriografice demonstrează că istoriografia sovietică, care a pretins rezolvarea problemelor evoluţiei proceselor etno-culturale din sud-estul Europei, nu a putut lămuri până la capăt şi nu a putut formula clar o teorie privind formarea etnosului slav şi evoluţia lui în primele secole ale existenţei. Reieşind din aceasta, patria slavilor era plasată în diferite regiuni ale Europei de Est, inclusiv în zona carpatică – teorie bazată şi pe datele cronicarului Nestor.

Acest aspect a avut o importanţă majoră şi asupra istoricului evenimentelor din spaţiul nord-vest-pontic, fiindcă pentru „asigurarea" unei bune desfăşurări a acestui proces teritoriile respective trebuiau depopulate. Lucru care a şi fost făcut în cadrul istoriografiei sovietice. Daca pentru prima jumătate a mileniului I imaginea etnică a zonei vizate este prezentată drept una eterogenă cu mişcări haotice de popoare în toate direcţiile, atunci secolul al V-lea aduce o „linişte" relativă cauzată de depopularea spaţiului de la nord de Dunărea de Jos, pentru ca situaţia să fie stabilizată definitiv către secolul al VI-lea de prezenţa efectivă şi masivă a triburilor slave. Respectiv, toate monumentele arheologice de după secolul al V-lea au fost calificate automat drept slave, fără a se mai căuta argumente complexe[212]. Triburile geţilor, care până în secolul al V-lea locuiseră pe teritoriul respectiv şi supravieţuiseră timp de mai bine de 1000 de ani şi care au supravieţuit "impactului hunic", au fost considerate drept asimilate de către slavi, fără a se face o încercare de delimitare a elementelor de origine tracică în cadrul comunităţilor etno-culturale noi. Orice asimilare perpetuează elemente ale culturii asimilate, în special în cazul unui popor aflat timp îndelungat în contact

[210] Piotrovskij 1951, 85.
[211] Krupnik 1989, 6.
[212] Rafalovič 1972a; Fedorov, Čebotarenko 1974.

cu civilizațiile romană şi greacă, popor care, înainte de era creştină, a trecut prin etapa constituirii formațiunilor statale.

Dar dacă îi vom privi pe slavi ca pe unul din triburile venite, cum au şi fost de fapt, dacă ne vom aminti de faptul că, după ruperea frontierei Imperiului Bizantin de pe Dunăre ca urmare a evenimentelor dintre anii 602-610, cea mai mare parte a acestei populații a migrat rapid spre sud, vom vedea că slavii nu se deosebesc prin nimic de alte triburi migratoare care s-au perindat pe acest teritoriu în timpul aşa-numitei Mari Migrații a popoarelor. Drept confirmare, arheologic este atestat către secolele VIII-IX un val relativ puternic de migratori războinici-călăreți[213] care îşi înhumau defuncții în necropole tumulare. Numărul acestora era destul de mare, ceea ce ar ridica din nou, dacă folosim standardele şcolii sovietice de cercetare, problema dominației în regiune. Căci, în acest context, noii veniți ar fi trebuit să intre automat în conflict cu comunitatea dominantă la acel moment în spațiul carpato-nistrean, adică slavii. Moment care s-ar părea că este confirmat de prezența fortificațiilor de la Alcedar, Echimăuți etc., concentrate în spațiul dintre Răut şi Nistru. Însă numărul acestor fortificații este atât de infim[214], încât nu poate fi vorba de organizarea unei riposte bine dirijate, ci mai degrabă de nişte enclave aflate într-un mediu relativ dușmănos, ori nişte puncte de susținere a detaşamentelor militare slave care, pe cale terestră, avansau spre Constantinopol. Comparativ cu situația de mai bine de 1000 de ani în urmă din momentul descrierii, se poate observa că sistemul de fortificații realizate de triburile geților însuma – numai pentru teritoriul dintre Nistru şi Prut – circa 100 de aşezări fortificate[215].

Să luăm imaginea restabilită de Gh. Fedorov în cazul cetății de la Alcedar pentru secolele VI-XI. În cadrul unui şantier de 120 m^2, considerat ca eşantion tipic pentru acest monument arheologic, au fost descoperite 3767 fragmente de ceramică de la sfârşitul secolelor IX-XI şi 58 de fragmente datate de autor cu secolul al VI-lea – începutul secolului al IX-lea[216]. Chiar dacă ceramica mai timpurie nu este recunoscută unanim de toți cercetătorii ca fiind un criteriu de atribuire etnică la cultura slavă[217], calculele elementare arată că, raportând cei 120 m^2 la suprafața totală investigată de 3000 m^2, obținem un coeficient de 60. Şi dacă înmulțim cu acest coeficient numărul de fragmente de ceramică de epoca respectivă, vom primi o cifră de 3480 de fragmente pentru o perioadă de mai bine de 300 de ani de existență a aşezării, sau circa 12 fragmente/an, sau un vas/an. Evident, numărul acesta indică o perioadă foarte restrânsă de timp a existenței aşezării respective până la ridicarea fortificațiilor.

213 Dobroljubskij 1986.
214 Fedorov 1960c; Hâncu 1992, 103.
215 Zanoci 1998, 117-161.
216 Fedorov 1960a, 182.
217 Hâncu 1992, 101.

În istoriografia sovietică, spaţiul carpato-nistrean întotdeauna a fost prezentat drept o regiune cu o populaţie extrem de eterogenă. În „apa tulbure etnică" se puteau face interpretări în dependenţă de situaţie. Cu toate acestea, în rândul „grupurilor etnice privilegiate" au nimerit doar populaţia romanică şi, ulterior, slavii. Alte popoare ori nu au jucat niciun rol semnificativ în istoria teritoriilor respective, ori au avut rolul de „radieră", prin care se subînţelege că ele ar fi lichidat etniile vechi lăsând o *tabula rasa* pentru cei care veneau din urma lor.

Pentru prima etapă discutată în prezenta lucrare (secolele II-IV) istoriografia îi enumera pe sarmaţi, goţi, iar în ultimul timp, tot mai insistent, şi o populaţie numită scitica tardivă[218].

În cea de-a doua şi a treia etapă au urmat migraţiile anţilor, sclavinilor, avarilor, precum şi ale „migratorilor târzii"[219]: triburile ungurilor, pecenegilor, uzilor, cumanilor, mongolilor. Dacă unii dintre ei, aşa cum ungurii, numai au trecut prin regiune, urmele lor nefiind cunoscute prin monumente arheologice până la aşezarea în Câmpia Pannoniei, atunci pecenegii, cumanii şi mongolii au lăsat vestigii importante pentru restabilirea proceselor etnice din perioada trecerii lor în mileniul al II-lea.

În regiunile Nistrului pecenegii au apărut către secolul al X-lea, ca un val de călăreţi războinici antrenaţi în prădarea urbelor bogate ale Imperiului Bizantin sau ale urbelor statului kievean. În a doua jumătate a secolului al XI-lea, în zona respectivă îşi fac apariţia şi triburile cumanilor. Anume de aceste incursiuni este legată distrugerea fortificaţiei de la Echimăuţi (r. Rezina), a cărei populaţie a fost măcelărită de către cumani[220].

Atrage atenţie concluzia că, după distrugerile centrelor urbane şi epuizarea parţială în lupte, cumanii s-au aşezat cu traiul printre volohi în valea r. Milcov, în timp ce spaţiul pruto-nistrean a devenit o zonă slab populată[221].

Studiile relativ sărace asupra locului şi rolului acestor popoare erau muşamalizate prin aportul lor infim la procesele etnice din regiune. Sub aspect arheologic, aceste grupuri etnice, la fel ca şi predecesorii lor din perioada iniţială a migraţiilor din mileniul I a.Chr., au lăsat în urmă o mulţime de monumente arheologice, cu preponderenţă complexe funerare. Excepţie fiind tătarii, de la care patrimoniul a moştenit ruinele a două urbe localizate la Costeşti şi Orheiul Vechi.

Valurile ultimilor migratori care au trecut prin teritoriul carpato-nistrean au lovit, în primul rând, în grupările dominante din punct de vedere politic şi care puteau opune rezistenţă. Arheologic, acest lucru este documentat prin distrugerile la care au fost supuse fortificaţiile atribuite de către şcoala sovietică slavilor de

[218] Gudkova, Fokeev 1982.

[219] Noţiune prin care arheologia sovietică desemna monumentele călăreţilor nomazi care îşi înhumau defuncţii în tumuli timpurii, descoperiţi în număr mare pe teritoriul studiat.

[220] Fedorov 1953c.

[221] IMSSR 1965, 77-78.

răsărit. Marea majoritate a populației a fost lichidată, iar cea care a supraviețuit s-a salvat în mijlocul comunităților situate mai la sud sau mai la nord, astfel încât unii, nimerind în cadrul grupului etnic romanic, în condiții politice incerte, au fost supuşi asimilării, moment care a fost surprins arheologic.

Popoarele migratoare târzii care au trecut prin această regiune au stopat procesul de formare a unor entități statale mai mari. În secolul al IX-lea trec ungurii, care pe parcursul secolelor următoare supun Transilvania, apoi pecenegii şi, în secolul al XI-lea, cumanii. Cu excepția ungurilor, populațiile migratoare au avut o atitudine net negativă față de slavi, deci o supraviețuire a lor în masă este greu de demonstrat după secolul al XI-lea. Întrebarea care se pune este unde şi cum a putut avea loc cea de-a doua etapă a simbiozei volohilor cu slavii de est, care s-a soldat cu modificări atât de puternice încât să se finiseze cu repercusiuni etnice, ducând la separarea lor de grupe similare ale volohilor care au colonizat alte regiuni. Istoriografia sovietică consideră că atacul Hoardei de Aur a paralizat completamente dezvoltarea principatelor locale, regiunea intrând într-o perioadă de decădere pentru o perioadă de circa 100 de ani[222].

În acest context se cere şi o revizuire a aprecierii perioadei mijlocul secolului al XIII-lea – mijlocul secolului al XIV-lea drept un secol de decădere. Nu puteau Prutul, Siretul sau alt râu să fie o piedică de netrecut în fața tătaro-mongolilor, astfel de barieră puteau să formeze doar Carpații. Deci, procesele care aveau loc în spațiul pruto-nistrean erau similare celor din alte regiuni extracarpatice. În urma invaziei tătaro-mongolilor, ultimii au fondat în acest spațiu două aşezări veritabil urbane, una dintre care ar fi bătut şi monedă proprie[223]. Dacă am merge pe calea trasată de şcoala sovietică de cercetare, atunci s-ar putea afirma în mod facil că migratorii, în speță tătaro-mongolii, au lichidat comunitățile de agricultori din regiunea respectivă. Prin urmare, în etapa de extindere a statului moldovenesc medieval în regiune ea era practic complet depopulată, astfel încât populația romanică întrată în contact cu puținii supraviețuitori nu a suferit mutații etnice.

Suprapunerea grafică a perioadelor de prezență a migratorilor cu perioadele datate de existență a monumentelor slave şi de migrare în aceste regiuni a volohilor prezintă situația în care a fost imposibilă o simbioză între volohi şi slavii de est care ar fi dus la constituirea unui etnos deosebit.

Studiile lingvistice au arătat că un număr relevant de noțiuni, termeni toponimici şi, în special, hidronime păstrate de limba română îşi găsesc originea anume în vocabularul limbilor turcice. Acest fapt ar fi fost imposibil fără o conviețuire relativ paşnică a populației sedentare cu comunitățile migratoare. Terminologia turcică este greu de separat de cea pecenegă, uză sau cumană, cu toate acestea s-a demonstrat clar originea împrumuturilor în limba româna a cuvintelor cu

[222] VIst. 1957, 451.

[223] Egorov 1985, 80-82.

terminaţia *-lui/ui*, ca de exemplu: Bahlui, Călmăţui, Vaslui, Copcui, Turlui etc.[224] Ultimele două sunt sate dispărute din judeţul Ismail. Aceste împrumuturi lingvistice demonstrează că influenţele acestor triburi s-au răsfrânt asupra comunităţilor romanice şi combat părerea despre evoluţia diferită a grupurilor răzleţe ale romanicilor.

Aşadar, caracteristic pentru istoriografia sovietică a fost:

- negarea, cu unele excepţii, a continuităţii populaţiei romanizate după invazia hunilor;
- o colonizare paşnică slavă a spaţiului pruto-nistrean pe care l-au găsit pustiu;
- formarea volohilor în baza simbiozei dintre populaţia romanizată şi slavi, dar în afara arealului carpato-nistrean;
- atribuirea culturii materiale din spaţiul pruto-nistrean exclusiv slavilor;
- acumularea unui bogat material arheologic;
- a fost identificată lipsa unei baze metodologice şi teoretice pentru cercetarea proceselor etno-culturale din zona respectivă, construcţiile etnopolitice reieşind din ideile marxist-leniniste despre formaţiunile social-economice şi politica promovată de URSS.

3. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV p.Chr. şi interpretarea lor în istoriografia sovietică

Începutul celui de-al doilea mileniu se caracterizează prin apariţia unor noi migratori în Europa, confruntări ale slavilor cu pecenegii (secolele X-XI) şi cumanii (începând cu mijlocul secolului al XI-lea). În literatura de specialitate se insistă că, în regiunea Niprului, controlul situaţiei a fost preluat de slavi în primele decenii ale secolului al XII-lea, dar peste 50 de ani luptele au fost reluate. Aşezările slave în zona de stepă a Niprului au dispărut către începutul atacurilor triburilor mongole[225].

În articolul publicat în culegerea sovieto-română, Gh. Smirnov, în baza investigaţiilor arheologice în zona „Orheiului Vechi", efectuate în anii 1947-1957, încearcă să demonstreze că triburile romanizate cunoscute sub numele de volohi apar în regiunea Nistrului nu mai târziu de prima jumătate a secolului al XVI-lea[226], astfel modificând puţin concepţia existentă la acel moment a lui M. Sergievskij, care insista, în baza izvoarelor scrise, că moldovenii au apărut în Basarabia nu mai devreme de sfârşitul secolului al XIV-lea[227]. Dar atunci când Gh. Smirnov începe să argumenteze apartenenţa la populaţia slavă a fragmen-

[224] Spinei 1985, 151.
[225] Smilenko 1975, 190-192.
[226] Smirnov 1960, 309.
[227] Sergievskij 1946, 333-350.

telor ceramice selectate, el însuşi subliniază că ele diferă de ceramica tradiţională slavă prin forma buzei. Ele diferă, iar autorul recunoaşte acest lucru, şi de ceramica din aşezările slave recunoscute în acest spaţiu, Echimăuţi şi Alcedar[228]. Cu toate acestea, autorul le atribuie culturii slave (!?). Examinând ceramica numită de autor "volohă", se insistă asupra faptului că ea este prezentă în straturile de cultură împreună cu amfore din secolul al XIII-lea – prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar în secţiunea III/1953 – împreună cu fragmente de amfore din secolele XII-XIII. Este interesantă concluzia autorului: nu este vorba de o prezenţă mai timpurie a volohilor în acest spaţiu, ci, invers, avem de a face cu un caz aproape unic (!) de confecţionare a amforelor de tipul respectiv în secolul al XIV-lea. Ca urmare, el datează aşezarea volohă cu cel târziu anii '40 ai secolului al XIV-lea, datare susţinută, în opinia sa, şi de descoperirea monedelor de aramă ruseşti[229]. Astfel, în baza unui singur monument, cu argumentări confuze şi ignorarea materialului databil cu secolele XII-XIII, se formulează concluzia despre apariţia volohilor în spaţiul pruto-nistrean cel târziu în anii '40 ai secolului al XIV-lea. Şi dacă la „Orheiul Vechi" nu apărea sus-numita ceramică "volohă", romanicii de răsărit nu mai apăreau de fel în zona respectivă. Indiferent de aceste afirmaţii, aprofundarea cercetării acestei probleme avea o tendinţă de coborâre a limitei cronologice inferioare.

În cadrul istoriografiei sovietice, studierea monumentelor arheologice din spaţiul pruto-nistrean în secolele X-XIV, ca şi a celor din perioadele precedente, s-a făcut separat pentru RSSM, regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei. Această metodă, care reflecta o situaţie politică, a dus la impunerea unor frontiere culturilor arheologice corespunzătoare celor din secolul al XX-lea.

Totuşi, investigaţiile arheologice, realizate în proporţii impunătoare, au scos în evidenţă cultura materială şi spirituală a populaţiei sedentare şi migratoare din regiune. Faţă de populaţia agricolă a fost promovată metodic ideea apartenenţei la lumea slavă, fiind negată orice prezenţă a populaţiei romanice în regiune[230]. În acelaşi context, încercările unor cercetători de a susţine opinii diferite de cele oficiale s-au confruntat cu rezistenţa dură a adepţilor interpretării slave a monumentelor arheologice[231].

În anii 1945-1990, despre civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean s-a scris foarte mult, accentul de bază fiind pus pe interpretări arheologice şi istorice. O importanţă deosebită s-a acordat interpretării cultural-cronologice a siturilor arheologice şi atribuirii etno-culturale a acestora. Drept rezultat,

[228] Smirnov 1960, 311.

[229] Smirnov 1960, 314. Referitor la monedele ruseşti (de fapt, una singură – S.M.) trebuie de menţionat, ceea ce Gh. Smirnov nu face, că ea purta contramarca regelui polon Cazimir III (1333-1370); a se vedea: Polevoj 1960, 318.

[230] Rafalovič 1972a.

[231] Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 3-18.

au fost formulate două ipoteze privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul caprato-nistrean: concepţia interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii şi concepţia interpretării unor complexe de vestigii ca aparţinând unei populaţii eterogene din punct de vedere etnic (romanici, slavi ş.a.). A doua ipoteză, fiind numită impropriu „romanică", a fost supusă unui val de critică din partea istoriografiei oficiale, în final fiind interzisă sub motivul că nu ar reflecta adevărul istoric.

Către anul 1974 se considera că este relativ bine studiată cultura arheologică a spaţiului pruto-nistrean din secolele X-XI, în care au fost determinate două zone delimitate de râul Răut. Toţi cercetătorii sovietici atribuiau monumentele zonei nordice slavilor de est. Aprecierea etnică a culturii din zona sudică, denumită cultura balcano-dunăreană, a provocat polemici: cultură sud-slavă ori est-slavă. I. Hâncu observa aici unele elemente romanice de est şi considera că în partea de sud romanicii au avut o locuire mai timpurie decât în cea nordică. Diferenţele majore dintre aceste grupuri de vestigii arheologice au fost evidenţiate încă în 1969[232].

Astfel, complexele arheologice situate pe malul stâng al Răutului au fost atribuite complexului de tip Alcedar-Echimăuţi, fiind datate cu secolele X-XI. Ele sunt caracterizate prin aşezări de mari dimensiuni, dintre care circa 20 erau dominate de o cetăţuie. Aceste monumente au fost studiate de P. Zasurcev[233], Gh. Fedorov[234], Gh. Čebotarenko[235], V. Bejlekči[236], I. Vlasenko[237], N. Telnov[238] et al. În perioada anilor '60-'70, clasificarea vestigiilor arheologice medievale timpurii din RSSM a cunoscut anumite schimbări. Pentru secolele respective se promovează conceptul de *cultură veche rusească,* care se încetăţenea faţă de monumentele de tipul Alcedar-Echimăuţi[239].

Cu toată importanţa atribuită acestui grup cultural pentru evoluţia etnopolitică a regiunii, inclusiv pentru „formarea poporului moldovenesc", marea majoritate a materialelor arheologice nu au mai ajuns a fi publicate.

Realităţile arheologice din secolele X-XI, circa 250 de situri, din Bucovina şi regiunea Hotin au fost atribuite vestigiilor slave de tip Revno. De la bun început ele au fost atribuite culturii vechi ruseşti, care se considera că va supravieţui mult extinderii în această regiune a statului feudal moldovenesc şi vor pune accentul slav în „formarea poporului moldovenesc". Dat fiind faptul că siturile în cauză se

[232] Hâncu 1969b, 106-121.
[233] Zasurcev 1949.
[234] Fedorov 1962; Fedorov 1966; Fedorov 1974.
[235] Čebotarenko 1980; Čebotarenko 1982.
[236] Bejlekči 1985; Bejlekči 1986.
[237] Vlasenko 1983; Vlasenko 1985a; Vlasenko 1985b.
[238] Telnov 1987; Telnov 1988.
[239] DKM 1974.

aflau pe teritoriul unei alte republici unionale şi conveneau schemelor oficiale ale proceselor etnice, apartenența lor etnică nu a fost pusă la îndoială de cercetătorii de la Chişinău. Asemănările cu monumentele arheologice balcano-dunărene au fost considerate elemente general slave. Cele mai cunoscute situri din acest grup: Bila, Čornivka, Dobrinovcy, Grozincy, Gorišni Širivcy, Korostuvata, Lomacincy, Mitkiv, Perebykovcy, Revno Gorodišče, Revno Carina[240].

În secolul al XII-lea tipurile *Alcedar-Echimăuți* şi *Revno* sunt înlocuite de tipul *Brăneşti-Lencăuți.* Acesta va exista până în secolul XIII, extinzându-se parțial şi asupra unor vetre ale culturii balcano-dunărene. Se fac încercări absurde de a inventa, în baza vestigiilor arheologice din secolele XII-XIII din regiunea centrală şi de nord a Moldovei, o aşa-zisă *cultură arheologică a izgoilor halicieni (культура галицких выгонцев)*, care considera că va deveni o componentă esențială în „formarea moldovenilor"[241]. Deşi se recunoştea lipsa legăturilor genetice ale acestor monumente cu cele precedente, similitudini se găseau, în final, tot în cadrul lumii slave, în cnezatul de Halici[242]. Acestui grup etnic i-au fost atribuite peste 250 de situri arheologice, dintre cele mai investigate fiind cele de la Brăneşti, Lencăuți, Lomacincy, Mereşeuca, Perebykoncy, Rudi etc.

Una dintre cele mai complicate probleme a fost interpretarea etnică a purtătorilor acestor tipuri cultural-arhelogice. Şcoala sovietică de arheologie, începând cu Gh. Fedorov şi încheind cu Gh. Čebotarenko, în baza analogiilor cu vestigiile din lumea slavă, atribuia aceste complexe lumii slave. Continuarea discuțiilor a dus la stabilirea unor criterii considerate drept etaloane ale atribuțiilor etnice. Astfel, erau atribuite la lumea slavă astfel de vestigii ca: ceramica grosieră din secolele V-IX, ceramica lucrată la roată din secolele X-XIII, locuința adâncită în sol, cuptorul de tip pietrar, tavele de ceramică, incinerațiile. Prezența unui element din cele menționate era suficient pentru stabilirea caracterului slav al locuitorilor respectivei aşezări.

Adeptul polietnismilui în cadrul culturii balcano-dunărene, I. Hâncu, evidenția, la rândul său, următoarele criterii de determinare a etnicității. *Elemente romanice* - locuință adâncită sau de suprafață cu vatră în colț sau lângă perete, oale cu buza înclinată, cu mâner şi corp tronconic, oale cu capac, ceşti tronconice; *slave* - locuința adâncită cu pietrar (cuptor din piatră) sau cuptor din lut, vase de ceramică cu buza răsfrântă şi corpul tronconic, străchini tronconice cu buza verticală, ulcioare cu buza verticală şi corpul tronconic, ornamentul incizat cu beţişorul; *turco-bulgare* - locuință adâncită cu vatră în partea centrală, oale cu buza răsfrântă îngroşată şi corpul buteform, ornament incizat cu pieptenele, ceramica cenuşie fină, inhumații în gropi circulare, inhumații în poziție chircită,

[240] Timoščuk 1982.
[241] Fedorov 1964, 31-32; Bârnea 1969, 91-101; Bârnea 1980b, 59-60.
[242] Bârnea 1980b, 60.

morminte de animale; *nomade de tip pecenego-cuman*: inhumaţii cu orientare meridională, căldări de lut, ceramică lucrată cu mâna de tip nomad[243]. Realităţile controversate oală-popor, evidenţiate de G. Kossina în secolul al XIX-lea, continuau să fie utilizate în istoriografia sovietică, deşi incompetenţa lor a fost demonstrată de studii pe spaţii mult mai largi cu componente etnice diverse[244].

Dezbaterile privind interpretările etnice au favorizat acceptarea unor metode de clasificare, sistematizare, statistică şi cartografie practic neutilizate sau formale în studiile altor perioade istorice[245].

În spaţiul pruto-nistrean, în partea dreaptă a râului Răut, pentru secolele X-XI au fost identificate vestigii arheologice de tip *balcano-dunărean, cultura slavilor de sud, cultura slavo-bulgară* sau *cultura Primului Ţarat Bulgar*. Se vehiculau două scheme cronologice pentru aceste vestigii: secolele IX-XI (Gh. Čebotarenko, Gh. Fedorov) şi X-XIV (I. Hâncu). Din cele peste 200 de situri arheologice ale acestei culturi cele mai studiate sunt cele de la Hansca, Pohorniceni–Petruha, Etulia, cunoscute prin săpăturile şi publicaţiile întreprinse de Gh. Fedorov[246], I. Hâncu[247], G. Čebotarenko[248], V. Marinov[249], Gh. Postică[250], N. Telnov[251], I. Tentiuc[252] et al.

Anume interpretarea etnică a vestigiilor acestei culturi arheologice a stat la baza apariţiei „schismaticilor romanici" în istoriografia sovietică, care au atribuit aceste monumente la cultura Dridu de la apus de Prut. Discuţiile istoriografice privind perioada secolelor X-XIV aveau drept „fir roşu" aprecierea monumentelor arheologice intrate în circuitul ştiinţific sub numele de cultura balcano-dunăreană. Din momentul conturării acestui grup de monumente discuţii aprinse a stârnit problema atribuţiei etnice. Astfel, în opinia cercetătoarei Pletneva S.A., cultura arheologică respectivă reprezintă varianta bulgară a culturii Saltovo-Majack[253], M.I. Artamonov era de părerea că aceste monumente ar fi aparţinut unei populaţii turco-bulgare[254]. Din punctul de vedere al cercetătorului chişinăuian I. Hâncu componenţa etnică a acestei culturi presupune trei

[243] Hâncu 1966; Hâncu 1968, 106-107; Hâncu 1969b, 106-121; Hâncu 1971, 119-178; Hâncu 1974a, 1-14; Hâncu 1974b, 127-150; Hâncu 1975, 96-102.
[244] Curta 2001.
[245] Hâncu 1969c; Rusanova 1976; Timoščuk 1985, 3-24; Baran 1988; Postică 1988.
[246] Fedorov 1960a; Fedorov 1965; Fedorov 1968; Fedorov 1969.
[247] Hâncu 1969d; Hâncu 1970; Hâncu 1973; Hâncu 1974a, c-d.
[248] Čebotarenko 1964b; Čebotarenko 1973; Čebotarenko 1974; Čebotarenko 1983b; Čebotarenko 1990.
[249] Marinov 1973.
[250] Postică 1981; Postică 1983; Postică 1985a; Postică 1985b; Postică 1991.
[251] Telnov 1983; Telnov 1986; Telnov 1988; Telnov 1989.
[252] Tentiuc 1988.
[253] Pletneva 1982.
[254] Artamonov 1967, 30-31.

elemente: slav, turco-bulgar şi voloh[255]. Interpretarea etnico-arheologică a acestei culturi a fost variată, astfel Gh. Čebotarenco o considera exclusiv a slavilor de sud veniţi de pe teritoriul Primului Ţarat Bulgar[256], ipoteză care va fi utilizată ulterior la explicarea numărului relativ mare al cuvintelor de origine sud-slavă în limba română. Ideea privind apartenenţa monumentelor culturii balcano-dunărene la populaţia bulgară a fost susţinută din plin de D. Angelov[257], dar a fost respinsă de arheologii ucraineni, printre care V. Kozlov[258], A. Smilenko şi A. Kozlovskij[259], care le atribuie tiverţilor şi ulicilor pe care îi considerau aflaţi în componenţa Rusiei Kievene.

În cadrul şcolii sovietice apăreau şi studii care puneau anumite semne de întrebare referitor la apartenenţa etnică a populaţiei dintre Prut şi Nistru. Astfel, arheologii sovietici au stabilit că circa 30 de monumente (Limbari-Căprăria, Petruha etc.) se deosebeau prin particularităţi ale culturii arheologice de cele considerate drept slave[260]. Elementele caracteristice ale acestor monumente erau următoarele: locuinţe adâncite în sol cu cuptor-pietrar şi/sau vatră, gropi menajere, cuptoare de reducere a fierului, prezenţa unui număr mare de diverse unelte şi armament. Materialul cel mai bogat, ceramica, prin diversitatea formelor şi tipurilor, îşi găseşte similitudini în ceramica atribuită culturii slave, în cea numită moldovenească şi în cea din aşezările din zona subcarpatică. Necropolele amplasate în apropierea aşezărilor prezentau morminte plane cu inhumaţii, numai la Limbari-Căprăria fiind investigate 130 de înmormântări în două necropole. Marea majoritate a defuncţilor (117 din 130) au fost plasaţi cu capul spre vest, unii cu mici deviaţii. Unul din schelete a fost plasat în decubit ventral cu picioarele încrucişate, element întâlnit şi în cadrul culturii Sântana de Mureş-Černjachov[261], dar şi în cadrul ritualurilor creştine pentru evitarea vampirismului[262]. Elementele ritualului funerar are analogii clare în cadrul culturii Sântana de Mureş-Černjachov[263]. Astfel, aceste monumente au fost apreciate ca polietnice şi datate cu perioada de până la secolul al XIV-lea.

În această perioadă (anii ’60-’70) au fost elaborate un şir de sinteze istorico-arheologice referitoare la civilizaţia medievală timpurie din RSSM. În anul 1969 Ion Hâncu a publicat o monografie despre aşezările din Codrii Orheiului din secolele XI-XIV, în care susţine ideea despre caracterul multicultural al civili-

255 Hâncu 1974a, 2.
256 Čebotarenko 1980, 84.
257 Angelov 1980.
258 Kozlov 1984, 126-135.
259 Smilenko, Kozlovskij 1987, 67-83.
260 Hâncu 1966; Hâncu 1968, 106.
261 Rikman 1964, 110.
262 Ghinoiu 1996, 204.
263 Hâncu 1968, 112.

zaţiei din perioada numită, evidenţiind elemente etnoculturale slave, turanice şi romanice[264]. O altă lucrare de sinteză a lui I. Hâncu, finisată în anul 1977, nu a văzut lumina tiparului, fiind interzisă la ultima etapă a procesului de editare[265]. Monografia era consacrată istoriei secolelor X-XIV de pe teritoriul Moldovei şi argumenta caracterul multicultural al civilizaţiei medievale din ţinut, acordând un loc deosebit elementului romanic.

În anul 1974, atunci când discuţiile intră într-un impas, reapare factorul simptomatic al istoriografiei sovietice, şi anume regretul precum că monumentele slave din secolele XIII-XIV au rămas aproape nestudiate[266], în timp ce studiul monumentelor balcano-dunărene era considerat că a intrat în faza matură. Astfel, în anul 1978 aceste monumente au fost identificate cu Primul Ţarat Bulgar[267], cunoscut în baza izvoarelor scrise, coraportul dintre ceramica de factură slavă şi cea bulgară ar fi prezentat şi raportul dintre componentele etnice. Cu toate acestea, studiile asupra pastei vaselor demonstrează faptul că unul şi acelaşi meşter confecţiona vase de ambele tipuri[268].

Un grup arheologic separat a fost evidenţiat în partea centrală a spaţiului carpato-nistrean. El este constituit de vestigiile arheologice numite de tip Răducăneni. La est de Prut aceste vestigii se încadrează în spaţii restrânse în zona de codru a Orheiului, Lăpuşnei şi Tigheciului. Amplasarea acestor monumente pe vetre ale localităţilor de tip balcano-dunărean i-a permis arheologului I. Hâncu să le considere drept o formă evoluată a celor din urmă şi să extindă datarea vestigiilor tipului balcano-dunărean din spaţiul pruto-nistrean până în secolul al XIV-lea[269].

În istoriografia sovietică însă aceste spaţii au fost rezervate comunităţilor slave care s-au retras în zonele de codru sub loviturile triburilor migratoare. Din cele circa 40 de monumente ale acestui tip cel mai bine sunt studiate cele de la Durleşti, Moleşti, Logăneşti şi Hansca[270]. Gradul redus de cercetare ar fi necesitat o precauţie deosebită în atribuţiile etnice propuse în anii ’70-’80, dar aceasta nu a fost o piedică pentru a le identifica cu vestigii slave[271].

Un loc aparte în rândul vestigiilor din secolele X-XIV deţin complexele funerare lăsate de *triburile migratorilor:* pecenegi, uzi, cumani şi mongoli. Faptul că în Evul Mediu timpuriu aceste etnii au fost duşmănoase triburilor slave s-a resimţit în perceperea lor. Ele au fost tratate drept comunităţi care nu au contribuit cu

264 Hâncu 1969d.
265 Manuscrisul lucrării se păstrează în arhiva Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.
266 Zelenčuk 1974, 9.
267 Čebotarenko 1979, 86-105.
268 Fedorov, Negruša 1979, 48-56.
269 Hâncu 1974d, 127-150.
270 Tentiuc 1989, 25-27; Tentiuc 1990, 66-78.
271 Čebotarenko 1980, 84-85; Čebotarenko 1982.

nimic la evoluția populației agricole (slave, conform şcolii sovietice de cercetare), deci nu au influențat nici formarea romanicilor de răsărit.

Cu toate acestea, în spațiul pruto-nistrean este atestat un număr considerabil de morminte ale migratorilor, care se concentrează în special în zona de stepă (Bugeac) şi în văile râurilor (Nistru, Prut, Botna, Răut etc.). Vestigiile lăsate de migratori în secolele X-XIV reprezintă necropole tumulare[272], care au fost cercetate masiv în anii '70-'80 prin programul de stat de pregătire a terenurilor agricole pentru irigare mecanică. În total sunt cunoscute 562 de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV, descoperite în 363 de tumuli, mulți dintre care cuprind mai multe morminte apreciate „imposibil de atribuit cultural" din cauza lipsei inventarului[273]. Ca semne ale prezenței migratorilor în cadrul comunităților de agricultori erau acceptate locuința circulară semiadâncită de tipul iurtei, vatra, căldările de lut, inhumațiile în poziție chircită etc.[274] Cercetările efectuate de alte ştiințe asupra romanicilor de est, în special cele lingvistice în domeniul toponimiei, denotă perpetuarea unor elemente caracteristice triburilor pecenege, cumane etc.

Cultura materială a monumentelor arheologice dintre Prut şi Nistru în secolele X-XII este analogă celei ruseşti din Kiev, Černigov sau alte oraşe, considerau Gh. Fedorov şi I. Rafalovič[275]. La mijlocul secolului al XII-lea aceste oraşe ar fi fost distruse de migratori, populația găsindu-şi refugiu în cnezatul Halici şi Codrii Orheiului. Anume contactele dintre slavi şi volohi în Codrii Orheiului, în secolele XII-XIV, considerau autorii nominalizați, vor duce la formarea moldovenilor[276]. Dacă aşa au stat lucrurile, atunci autorii sovietici ar fi trebuit să demonstreze şi extinderea spre vest a moldovenilor în procesul de constituire a statalității lor. În condițiile expuse mai sus devine total absurdă afirmația precum că „din secolul X aceste teritorii intrau în componența statului kievean, grație cărui fapt s-a extins creştinismul şi scrisul în limba slavă veche"[277]. Conform acestor construcții de argumentare ale reprezentanților istoriografiei sovietice, ar reieşi că în momentul când slavii distruşi au părăsit în mare parte spațiul carpato-nistrean ori s-au refugiat în zone greu accesibile, în acest moment începe colonizarea volohă. În astfel de condiții nu mai poate fi pusă problema unui factor dominant slav în procesele de evoluție etnică a volohilor, cu atât mai mult pentru a-i orienta pe o cale de dezvoltare diferită față de volohii sud-carpatici. Un factor des vehiculat în acest context este utilizarea slavei vechi în documentația Moldovei, considerată

[272] Ipoteza lui A. Dobroljubskij despre apartenența la sec. X-XIV a necropolelor plane din zona lacurilor dunărene este insuficient argumentată. A se vedea: Dobroljubskij 1986.

[273] Postică 2006.

[274] Čebotarenko 1982.

[275] DKM 1974, 123.

[276] DKM 1974, 126.

[277] Salmanovič, Zelenčuk 1954, 141.

venită de la Kiev (până în momentul laicizării culturii, cultura poporană şi cea clericală erau distincte). Argumentele cercetătorilor români P.P. Panaitescu[278], Al. Rosetti[279] despre originea sud-dunăreană a slavei vechi din Moldova nu erau luate în considerație.

Este simptomatică pentru istoriografia sovietică perpetuarea afirmațiilor care prezintă rezolvarea problemelor etno-culturale la un nivel declarativ. Astfel, într-un studiu din 1973[280], republicat cu uşoare modificații în 1977[281], se vehiculează ideea că cultura balcano-dunăreană continuă să fie considerată în Bulgaria – bulgară, iar în România – protoromânească. Pasaje din aceste articole vor fi reeditate şi în anul 1980[282]. Unul din ultimele studii referitoare la realitățile arheologice din secolele X-XII se înscrie în aceeaşi manieră de interpretare: deşi se evidențiază o structură etnică eterogenă şi complexă a populației dintre Carpați şi Nistru, totuşi se afirmă că aceasta este aromanică. Argumentele arheologice aduse de autor: locuințele adâncite în sol aveau diferite sisteme de încălzire şi conțineau material ceramic confecționat la roată de forme numite de arheologii sovietici atât ruse vechi, cât şi balcano-dunărene[283].

Istoriografia sovietică recurgea de asemenea la contrapunerea culturii materiale a Primului şi a celui de-al Doilea Țarat Bulgar. Monumentele balcano-dunărene negăsind continuitate din punct de vedere arheologic, cercetătorii sovietici afirmau că este vorba de un fenomen întâlnit în istorie când la schimbarea culturii materiale etnosul nu se modifică[284]. Este o situație similară celei din secolul al V-lea, dar interpretarea ei, reieşind din interesele istoriografiei sovietice, a urmat complet alte modalități.

Nu a fost demonstrată nicio premisă istorică şi nicio dovadă care ar putea argumenta o explozie demografică în mediul voloh în secolele XII-XIV care să ducă la colonizarea unor teritorii atât de întinse, de la Dunăre la Nistru, de un popor prezentat în istoriografia sovietică drept unul nou, cu atât mai mult de un popor care se afla pe poziție secundă din punct de vedere politic față de triburile slave.

Ca urmare a analizei istoricului investigațiilor arheologice efectuate la monumentele din secolele XI-XIV şi a interpretărilor etnice aplicate acestor comunități se constată un grad insuficient de cercetare a acestor vestigii şi un subiectivism pregnant în interpretarea etnică.

În cadrul cercetării proceselor etno-culturale discuții aprinse a provocat problema apartenenței etnice a tiverților. Argumentele aduse de istoriografia

[278] Panaitescu 1965, 13-29, 220-226; Panaitescu 1979, 233.
[279] Rosetti 1986, 277-302.
[280] Koroljuk 1973b, 75-76.
[281] Koroljuk 1977, 139.
[282] Koroljuk, Naumov 1980, 10-11.
[283] Telnov 1987, 59.
[284] Fedorov, Negruša 1979, 55.

sovietică precum că aceste triburi ar ține de lumea slavă nu au un suport faptic suficient, chiar și în ultimele lucrări ale acestei școli[285]. Exista și părerea că dispariția lor s-ar explica prin romanizarea acestor triburi slave, iar elementele lor de cultură au stat la baza elementelor comune cu cele din mediul slav[286]. Unii autori, analizând originea etnonimelor din lumea slavă, în cazul tiverților indică originea străină a acestui nume[287]. Încă în 1951 K. Menges presupunea că tiverții și-ar trage denumirea de la termenul turc *tiv-är* – vorbitor sau traducător[288]. M. Wasmer presupunea originea numelui tiverților în vechea denumire a râului Nistru – *Tiras*[289].

Argumentul înaintat de istoricii sovietici că cneazul Kievului *имяше рать* cu tiverții și deci ultimii erau tot slavi, este insuficient pentru a-i atribui la lumea slavă, iar teritoriul să fie inclus în componența statului vechi rus. La fel, și fragmentul în care se vorbește despre campania lui Oleg din 907, unde tiverții sunt menționați cu o conotație diferită față de triburile slavilor, în calitate de traducători sau aliați. În cadrul evenimentelor din anul 944 cronicarul rus îi pomenește pentru ultima oară pe tiverți în cadrul unei armate polietnice conduse de cneazul Igor asupra Bizanțului, în care intrau și varegi, cumani ș.a., adică nu numai popoare slave și, în același timp, nu toate etniile participante la expediție făceau parte din statul vechi rus.

Analiza izvoarelor scrise ne dovedește că tiverții locuiau în regiunile nistrene, iar ulicii la nord-vest de ei, în interfluviul Nistru-Bug. Pare alogic ca, după ce ulicii au suferit înfrângere în fața kievenilor, când au pierdut și capitala – or. Peresečen[290], să se fi mutat pe pământuri controlate de kieveni, dacă admitem, cum s-a făcut în istoriografia sovietică, că, la acel moment, tiverții deja au fost incluși în statul kievean. În anul 1988 cercetătorul V. Ryčka publică la Kiev un studiu în care demonstrează că frontiera de sud-vest a cnezatului Kievului se afla în regiunea râului Sluč și a cursului mijlociu al Bugului de Sud, regiunile nistrene nefiind niciodată parte componentă a acestui cnezat[291].

Soarta istorică a acestor triburi, ca și a ulicilor, este incertă. Datarea limitei superioare cu secolul XIII[292] este absolut lipsită de sens, căci deja la limita dintre secolele XI-XII monumentele care, în viziunea savanților sovietici, le-ar fi aparținut sunt distruse de valurile de migratori. Poziția oficială a istoriografiei sovietice presupunea că triburile slave ale tiverților și ulicilor au dispărut, fiind supuse

285 Bârnea 1991, 197.
286 Salmanovič 1947, 231.
287 Ivanov, Toporov 1979, 61-85; Ivanov, Toporov 1980, 11-45.
288 Menges 1950, 52.
289 Wasmer 1923, 62.
290 Rybakov 1950.
291 Ryčka 1988, 91-92.
292 Mochov 1978, 47.

probabil romanizării şi formând una din componentele poporului moldovenesc[293].

Procesele etno-culturale desfăşurate la est de munţii Carpaţi în secolele XII-XIV erau privite în istoriografia sovietică drept ultima perioadă în procesul complicat al „formării moldovenilor". Se considera că, anume în acest răstimp, graţie unor contacte ale romanicilor de est cu diferite ramuri ale lumii slave, s-au definitivat etnic şi popoarele romanice.

Ca şi în alte cazuri, schema propusă de reprezentanţii şcolii sovietice nu este nouă, ea repetă structurile logice elaborate pentru interpretarea proceselor etnice din spaţiul slav. Aşa cum din marea lume a slavilor, în secolele VI-VII, începe procesul de separare a celor trei ramuri: de vest, est şi sud[294], în regiunile supuse romanizării ale Imperiului Roman se formează, către secolele VIII-IX, mai multe popoare, printre care, inclusiv în regiunea Carpaţilor – romanicii de est sau volohii. Volohii au stat în afara procesului de integrare a slavilor şi bulgarilor, unificaţi şi prin adoptarea creştinismului[295]. Se promova ideea că convieţuirea paşnică a slavilor şi volohilor în regiunea intracarpatică a fost lovită către secolul al XII-lea de atacurile ungurilor dinspre vest. Aşa cum ulterior slavii de est se vor separa în ruşi, ucraineni şi belaruşi, în lumea romanicilor de est vor apărea moldovenii, românii, aromânii ş.a. La această etapă intervine un factor mai greu de explicat pentru şcoala sovietică, şi anume cum s-a întâmplat că lovitura principală care avea drept scop acapararea de noi pământuri a fost dată volohilor, consideraţi promotori ai unei economii pastorale, şi nu slavilor. A doua întrebare care intervine în acest context este cum s-a întâmplat că aceşti volohi, învinşi de unguri în zona intracarpatică, deţinători ai unei economii mai înapoiate decât cea a slavilor, ajungând în regiunile sud şi est-carpatice, reuşesc să se impună în faţa slavilor. Mai ales că acele regiuni erau controlate de diverse triburi de păstori de origine turanică, deci concurenţi direcţi ai volohilor.

Cu ocazia a 600 de ani de la formarea Ţării Moldovei a apărut o lucrare monografică dedicată „formării moldovenilor", semnată de N. Mochov. În ea se promovează ideea că volohii au început popularea spaţiului est-carpatic, migrând de la sud de Dunăre în Transilvania şi apoi spre est, atunci când sub dominaţia Hoardei de Aur ele au fost depopulate. Când tătaro-mongolii au plecat, populaţia volohă era una majoritară, slavii dizolvându-se în rândurile ei. Un al doilea val al volohilor a fost orientat spre Câmpia Română, unde ei au format poporul valah[296]. În recenzia acestei monografii, E. Russev insistă asupra luptei dintre istoriografia burgheză şi cea marxistă, considerând că N. Mochov prea puţin a

[293] Salmanovič 1947, 231.
[294] Koroljuk 1976a, 46.
[295] Koroljuk 1974, 67.
[296] Mochov 1959, 19-21.

atras atenție la lupta de clasă în procesul de „formare a poporului şi statalității moldovenești”[297]. În plus, N. Mochov nu ar fi atras o atenție suficientă „teoriei carpatice”, deosebirea dintre valahi şi moldoveni fiind depistată în influența primită de la slavii sudici şi vestici, corespunzător[298]. Deci, este vorba de o influență şi nu de o simbioză, adăugată la moştenirea lăsată de slavii romanizați poporului voloh. Accentuarea acestui fapt nu este întâmplătoare. Dacă coexistența efectivă a romanicilor şi slavilor, care a dus la formarea volohilor, s-a încheiat cu o dominare totală a elementelor romanice, atunci o „influență” – cum era apreciat rolul slavilor estici şi sudici la constituirea a două etnii romanice deosebite – ar fi aproape nulă.

Aceleaşi interpretări istorice au format materialul edițiilor enciclopedice sovietice în care se vorbea despre moldoveni[299].

Un studiu fundamental referitor la colonizarea cu romanici a spațiului dintre Carpați şi Nistru este cel semnat de P. Bârnea[300], ipotezele sale de lucru fiind publicate anterior[301]. Neavând argumente pentru a demonstra lipsa legăturilor populației romanizate cu tracii, reprezentanții şcolii sovietice au fost nevoiți să recunoască supraviețuirea unei părți din populația supusă romanizării la nord de Dunăre. La fel, conform aceleiaşi istoriografii, o parte din triburile slave aşezate în spațiul dintre Nistru şi Prut au reuşit să se mențină pe aceste teritorii în fața tuturor valurilor de migrație[302]. Astfel, acest spațiu era locuit de slavi, triburi migratoare, izgoii din Galiția, numai nu de o populație romanizată. În schimb, acești romanici care au venit aici – deşi, ca purtători ai unei culturi de păstori, se aflau la un nivel inferior de dezvoltare față de slavi, fiind singuri fugari în fața atacurilor ungurilor – reuşesc în scurt timp să se impună în fața tuturor celorlalte etnii care locuiau spațiul dintre Nistru şi Prut. Cum s-a întâmplat acest fenomen savanții sovietici nu încearcă să explice.

P. Bârnea, în acelaşi timp, neagă în mod suspicios supraviețuirea unui număr de romanici în spațiul vizat din Antichitatea târzie şi până la momentul formării statelor medievale. Populație care ulterior a câştigat numeric în urma mutării cu traiul în această zonă a altor grupuri de romanici. Acelaşi autor afirmă că, în urma acestei strămutări de populație, în partea de nord a spațiului pruto-nistrean apar aşezări moldoveneşti timpurii necunoscute până atunci datate cu secolul

297 Russev 1960, 143.

298 Russev 1960, 140-144.

299 Ediția enciclopedică „Popoarele lumii”, editată în 1964, declara că romanicii de est s-au format ca rezultat al romanizării populației de pe teritoriul provinciei Dacia, prin anul 600 la procesele etnice participă triburi slave, iar, odată nimerite aceste grupuri etnice pe teritoriul Moldovei, au întâlnit triburi slave înrudite, pe care le-au asimilat, în urma cărui proces s-a format poporul moldovenesc [NM 1964, 775].

300 Bârnea 1969.

301 Bârnea 1965a, 147-150.

302 Bârnea 1969, 38.

al XIV-lea[303]. Unul dintre criteriile atribuirii etnice a monumentelor aplicat era modul de fabricare a ceramicii: buza vaselor trebuia să fie răsfrântă sub un unghi nu mai mare de 45°. Şi dacă unghiul era mai mare? Pe de altă parte, era şi normal să nu fie cunoscute aşezări moldoveneşti în acest spaţiu, dacă, conform istoriografiei sovietice, moldovenii încă nici nu se formaseră, iar prezenţa anterioară a populaţiei romanizate, demonstrată de I. Hâncu încă în 1964[304], nu era acceptată de P. Bârnea. Un alt criteriu important de atribuire etnică era prezenţa instalaţiei de foc de tipul cuptorului din pietre, considerat ca fiind utilizat exclusiv de slavi. Autorul respectiv afirma categoric că, în tot spaţiul pruto-nistrean, în secolele VI-XII, unica formă de instalaţie de încălzit era cuptorul-pietrar (fragmentele de vatră de la Mălăieştii Vechi el le datează cu secolul XIV). Investigaţiile ulterioare au arătat falsitatea acestor afirmaţii, astfel, actualmente, numai pentru secolele V-VII sunt atestate trei tipuri de instalaţii pentru foc: cuptoare de piatră (270 de cazuri), cuptoare de lut (12 cazuri) şi vetre (60 de cazuri). Iar într-o locuinţă s-a atestat prezenţa simultană a unor instalaţii pentru foc de diferite tipuri[305]. Deci, acest argument adus de P. Bârnea este demolat de noile descoperiri arheologice.

După 10 ani de la apariţia primei monografii privind "formarea moldovenilor" apare cea de-a doua ediţie, în care au fost operate anumite modificări, care reflectă o schimbare de atitudine a autorului. În primul rând, volohii erau priviţi ca autohtoni la nord de Dunăre, asupra cărui fapt a insistat anterior E. Russev, şi, în al doilea rând, au fost determinate şase etape în evoluţia etnică a moldovenilor:

1. Perioada de apariţie a limbii latine la Dunărea de Jos.

2. Cuceririle romane şi formarea provinciei Daca, soldate cu apariţia unei populaţii vorbitoare de limbă latină (secolele II-III).

3. Migraţia popoarelor şi lichidarea influenţei romane în regiune (secolele IV-VI).

4. Extinderea slavilor la sud şi nord de Dunăre, amestecul lor cu populaţia romanizată şi formarea volohilor (secolele VII-XII).

5. Evidenţierea poporaţiei moldoveneşti drept comunitate etnică distinctă (secolele XIV-XVIII).

6. Formarea naţiunii moldoveneşti (secolele XIX-XX)[306].

Din aceste etape atrage atenţie etapa a 5-a, cronologic corespunzând perioadei examinate în acest paragraf, în care se insistă asupra unei originalităţi a moldovenilor, precum şi excluderea secolului al XIII-lea. După analiza rezultatelor obţinute de ştiinţe apropiate istoriei în problema „formării moldovenilor", se formează, în opinia autorului, triburile volohilor.

303 Bârnea 1969, 33, 35.
304 Hâncu 1964b, 165.
305 Corman 1998, 26-27.
306 Mochov 1969, 7.

Analiza argumentelor aduse de către N. Mochov confirmă că procesele etnice la sud şi est de Carpaţi au urmat căi asemănătoare. Separarea volohilor în valahi şi moldoveni rămâne a fi una declarativă, rezultată din realităţi mult mai târzii, şi anume existenţa a doua structuri statale la sud şi est de Carpaţi, decât din procese etnice.

Anul 1978 este marcat de apariţia unui volum definitivat pe tema „formării moldovenilor", semnat de N. Mochov, în care se insistă că la est de Carpaţi a început procesul de sinteză a volohilor cu populaţia Rusiei Vechi şi apoi cu cea ucraineană[307].

Interesul suscitat de această lucrare este ilustrat de recenziile apărute[308]. Deşi aşa-numita istoriografie burgheză nu mai editase de mult timp volume dedicate proceselor etnogenetice la est de Carpaţi, recenzentul P. Bârnea[309] scria despre importanţa monografiei anume sub acest unghi de vedere, amintind de declaraţiile anilor '50 despre omniveridicitatea metodologiei marxist-leniniste. Acest „sindrom de moldovenizare" este confirmat chiar de noţiunile utilizate în text: în loc de nord, sud – miază-noapte, miază-zi etc. Influenţa est-slavă este înlocuită cu sinteza cu romanicii, care au schimbat etnosul. Cea de-a doua recenzie se rezumă la aprecieri pozitive[310]. Dintre deficienţele care au fost remarcate de recenzenţi menţionăm presupunerea existenţei unei formaţiuni statale a cărei locuitori au venit din regiunea Dunării de Jos, astfel încercându-se a depista cauzele prezenţei cuvintelor de origine sud-slavă la moldoveni[311].

Unui studiu aparte în istoriografia sovietică a fost supusă direcţia estică de migrare a volohilor, care a stat la baza formării „poporului moldovenesc". În opinia lui V. Zelenčuk, N. Mochov şi P. Sovetov, în secolele XII-XIV volohii s-au răspândit pe întreg spaţiul carpato-nistrean, unde au nimerit în condiţii naturale, economice şi sociale diferite faţă de restul volohilor din spaţiul carpato-dunărean. În această regiune, în comparaţie cu Muntenia şi Transilvania, creşterea oilor şi cultivarea cerealelor erau mai slab dezvoltate, populaţia ocupându-se prioritar cu creşterea vitelor mari cornute; în cadrul obştilor avea loc un proces mai rapid de destrămare a proprietăţii colective. Se încerca a se prezenta că datele etnografice demonstrau diferenţe tipologice între volohii dintre Nistru şi Carpaţi şi restul populaţiei vest-romanice în cultura materială şi spirituală (locuinţe, îmbrăcăminte, muzică populară şi folclor). În secolele XII-XIV această ramură a volohilor, care s-au extins pe teritoriile dintre Nistru şi Carpaţi, fiind influenţaţi într-o oarecare măsură de slavii de sud, au intrat în contacte strânse cu grupurile slavilor de est ale ruşilor vechi care locuiau pe aceste teritorii. Pe această bază

307 Mochov 1978, 65-92.
308 Grosul, Guboglo 1980, 119-120; Bârnea 1980a, 92-95.
309 Bârnea 1980a, 92-95.
310 Grosul, Guboglo 1980, 119-120.
311 Grosul, Guboglo 1980, 119-120.

s-a desfăşurat procesul de formare a unei comunităţi etnice noi – moldovenii[312]. Plasarea limitei inferioare în secolul al XII-lea ţine mai curând de domeniul logicii decât al argumentării, deoarece, conform şcolii sovietice, până la acel moment, nu fusese definită la est de Carpaţi o locuire volohă anterioară secolului al XIII-lea[313].

Către anul 1973 rămânea neclară chiar data de început a relaţiilor voloho-slave la est de Carpaţi, care, după V. Zelenčuk, se referă la secolul al XII-lea, dar caracterul acestor relaţii era încă nelămurit[314]. În special datele arheologice demonstrau fără drept de apel că, în prima jumătate a secolului al XII-lea, aproape toate oraşele ruse vechi şi cuiburile de aşezări au fost distruse, doar unele nordice, atribuite cu probabilitate zonei de influenţă a cnezatului de Halici, vor supravieţui până la atacul tătarilor[315]. Deşi spaţiul pruto-nistrean a fost rupt din lumea slavă de est, autorul ajunge la concluzia că populaţia rusă care a supravieţuit chiar a crescut numeric, în special datorită „izgoilor halicieni". Raportul acestor slavi faţă de volohi nu este prezentat, dar concluzia care urmează insistă asupra rolului important jucat de ei în formarea „poporului şi limbii moldoveneşti" în condiţiile unei căi deosebite de formare a relaţiilor feudale[316]. Aceleaşi secole XII-XIII dispar şi din reconstrucţiile propuse de unii savanţi sovietici atunci când se vorbea de istoria urbanismului la est de Carpaţi[317]. Aceste evenimente au fost evitate în ediţia moscovită din 1979[318] precum şi în studiile publicate de CŞSCP „RSVFPM"[319], deşi elucidarea lor era scopul declarat al activităţii Consiliului. Chiar şi studiul semnat de P. Bârnea şi I. Rafalovič, dedicat prezentării etapelor evoluţiei etnice în spaţiul pruto-nistrean în mileniul I – începutul mileniului al II-lea, evită secolul al XII-lea, indicând că, după distrugerea aşezărilor slave în secolul al XI-lea, izvoarele scrise ne vorbesc despre o populaţie volohă în secolul al XII-lea, dar, cu siguranţă, volohii pot fi daţi în acest spaţiu în secolul al XIII-lea[320]. Aceste argumente îndreptate împotriva datării prelungite propuse de I. Hâncu a culturii balcano-dunărene lovesc indirect asupra ideii principale a istoriografiei sovietice despre o simbioză voloho-est-slavă care va duce la formarea moldovenilor separat de români. În acest context este deosebit de sugestivă dinamica creşterii numărului aşezărilor (tabelul 1) în baza datelor propuse de V. Zelenčuk şi L. Polevoj pentru teritoriile carpato-nistrene[321].

312 Zelenčuk, Mochov, Sovetov 1979, 65-66.
313 Mochov 1978, 57.
314 Zelenčuk 1973b, 18.
315 Fedorov 1973, 50.
316 Fedorov 1973, 50.
317 Polevoj 1973, 71-78.
318 ĖIVR 1979.
319 JuVESV 1972; JuVEĖF 1973; SVS 1978; SĖPIJuVE 1980; SMS 1983.
320 Bârnea, Rafalovič 1983, 79-98.
321 Zelenčuk, Polevoj 1983, 114-127.

Din aşezările apreciate cu certitudine ca fiind vechi ruseşti au supravieţuit doar 5,5%, iar din cele considerate ale primelor valuri de volohi au supravieţuit din secolul al XII-lea 4 aşezări, iar către mijlocul secolului al XIII-lea – încă 5 aşezări. Astfel, conform datelor cu care operau istoriografii sovietici cu privire la mijlocul secolului al XIII-lea (când se considera că la est de Carpaţi aveau loc procese etnice ce vor forma „un popor separat"), va supravieţui un număr extrem de redus de populaţie indigenă.

Ar fi fost logică apariţia descrierii sintezei dintre volohi şi slavii de est în volumele care promovau „prietenia de secole" a moldovenilor cu ucrainenii şi ruşii, semnate în special de N. Mochov[322]. Ediţia de la Kiev, deşi menţionează existenţa unor relaţii de durată a strămoşilor ucrainenilor şi moldovenilor între secolele V-XIII, nu aduce nicio dovadă referitor la secolul al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea. Volumul semnat de N. Mochov în 1961 pomeneşte în acest context de „cnezatul Berladului" (secolul al XII-lea) şi de „pământul brodnicilor" (secolele XII-XIII), considerate drept foarte apropiate de cnezatul de Kiev, dar în acelaşi timp nu sunt prezentate caracteristicile etnice ale locuitorilor şi procesele etnice ce aveau loc, autorul afirmând că, deşi nu dispune de date concrete, poate spune cu siguranţă că locuitorii acestui cnezat erau volohii, slavii şi cumanii[323]. Informaţiile despre a doua formaţiune numită voloho-slavă sunt şi mai reduse, cea mai sugestivă fiind trădarea de către brodnici a armatelor ruse în lupta de la Kalka şi trecerea de partea duşmanului, iar după atacul de la 1240 populaţia slavă s-a redus simţitor, principalul grup de populaţie în pământul brodnicilor devenind volohii[324]. Modul în care loviturile migratorilor au lovit preponderent aşezările slave nu este explicat de cercetătorii sovietici.

Istoriografia sovietică considera că elementele slave din viaţa cotidiană, limba şi cultura volohilor sunt rezultatul acestor legături îndelungate. Limba moldovenească s-ar fi format în baza amestecului limbii slave şi celei romanice, în care a învins construcţia limbii romanice. Cu toate acestea, în limba moldovenească cuvintele de origine slavă constituie 20-50%, după diferite surse[325].

Reieşind din situaţia că limba slavă a învins în toate regiunile în care populaţia respectivă a devenit un factor politic hotărâtor, unica concluzie posibilă este că, la momentul apariţiei în spaţiul pruto-nistrean a limbii slave vechi, procesul de constituire a scheletului limbii băştinaşilor luase sfârşit. Şi nu e cazul de inventat o denumire nouă pentru această limbă, în Antichitatea târzie ea este cunoscută de întreaga lume mediteraneeană ca *latina vulgară*. Şi cum existenţa unei limbi presupune evoluţia ei permanentă, la o anumită etapă limba vorbită de romanici a inclus şi cuvinte slave în componenţa sa.

322 Mochov 1961; Mochov 1980; Ancupov, Dzjuba et al. 1980.
323 Mochov 1961, 12-18.
324 Mochov 1961, 19-22.
325 Mochov 1961, 9.

Încă un aspect important în formarea moldovenilor, în opinia lui N. Mochov, este faptul că acele elemente slave din cultura materială a romanicilor de răsărit nu sunt importate, dar sunt moştenite de la slavii care s-au romanizat[326]. Şi aceasta în condiţiile când arheologii au negat cu insistenţă prezenţa aşezărilor mixte voloho-slave.

Reconstituind situaţia etnopolitică din zona vizată, N. Mochov afirmă că, până la fondarea statului moldovenesc, pe acest teritoriu au existat formaţiunile statale ale tiverţilor (secolele IX-XII), cnezatul Bârladului (secolul al XII-lea), pământurile brodnicilor (secolele XII-XIII) ca parte componentă a statului kievean, apoi Halici-Volânia; timp îndelungat (secolele VIII-XII) regiunea a fost dominată de triburi de origine turanică: avari, pecenegi, poloveţi (cumani)[327].

Aceste idei, uşor desfăşurate, vor fi reluate de acelaşi autor în lucrarea editată în 1964[328]. Totuşi, localizarea în timp şi spaţiu a acestor „cnezate" este în continuare o problemă nerezolvată în istoriografie. Cum aceşti volohi s-au inclus în mişcările tătaro-mongolilor rămâne neelucidat, ca şi faptul cine erau aceşti volohi: volohi din spaţiul extracarpatic şi est-carpatic etc. Ediţia din anul 1980 reia ideile publicate în 1961, prin insistenţa neargumentată despre includerea spaţiului pruto-nistrean în componenţa statului vechi rus. Este sugestiv că peste nu mai mult de 20 de rânduri autorul scrie că, în urma evenimentelor din secolele X-XIII, slavii sunt excluşi din spaţiul pruto-nistrean, către secolul al XIV-lea populaţia fiind compusă majoritar din volohi[329]. Deci, cu cât numărul volohilor devenea mai mare, cu atât slavii erau tot mai mult eliminaţi din acest spaţiu, fără a fi vorba de o simbioză care să schimbe caracterul etniei romanice. În plus, loviturile de graţie le-au fost date slavilor de populaţia turanică. Rămâne dificilă explicaţia motivelor negaţiei acerbe a prezenţei elementelor romanice până în secolul al XI-lea şi admiterea lor atât de neargumentată în cadrul componentelor statale preponderent slave din secolul al XII-lea, cu caracter incert, cunoscute după izvoarele scrise, dar nelocalizate încă arheologic. Răspunsul se află în mediul slav: pentru a demonstra deosebirea între volohii-moldoveni şi volohii-români, trebuia să se fi încheiat procesul de separare a lumii slave în cele trei ramuri – est, vest şi sud, deoarece numai după constituirea ramurii slavilor de est grupuri de romanici puteau să intre în contact cu ei formând popoare separate. Factorul migrator, ca dominantă în politică, nu este luat în consideraţie atunci când studiile se bazau pe realităţi social-economice. Se face apel la informaţiile furnizate de un călător anonim din secolul al XIII-lea, care îi menţionează pe slavi, bulgari şi tătari. Concluziile lui N. Mochov: deşi volohii nu sunt pomeniţi

[326] Mochov 1961, 10.
[327] Mochov 1961, 11-12.
[328] Mochov 1964.
[329] Mochov 1980, 32.

în izvorul respectiv, ei locuiau în acest spațiu, unde populația slavă era considerată majoritară până în secolul al XIV-lea. Pe cât de bine a fost demonstrată excluderea slavilor către secolul al XIII-lea, în volumul din 1980, la fel de declarativ se vorbea de o prezență majoritar slavă până în secolul al XIV-lea. Aprecierea finală a unei migrații masive a volohilor în spațiul pruto-nistrean ulterior invaziei tătaro-mongolilor dezminte complet existența unor procese de sinteză între volohi şi slavi de est care s-ar fi încheiat cu formarea unui etnos deosebit. Recenzia acestei cărți, semnată de N. Kiričenko şi M. Muntean, apreciază înalt interpretarea marxistă a problemei etnogenezei moldovenilor prin enunțarea rolului deosebit al slavilor în acest proces[330].

Studiile efectuate de V.M. Gacak şi Ė.A. Rikman asupra cronicilor moldoveneşti medievale veneau să demonstreze slaba populare a spațiului est-carpatic la momentul mutării în această regiune a moldovenilor şi aşezarea lor separat de ucraineni, asupra cărora se vor extinde însă hotarele viitoarei formațiuni politice (secolul al XIV-lea)[331]. Informațiile oferite de izvoarele scrise au fost întru totul confirmate de datele arheologice, care demonstrează în mod cert că până la acel moment reuşesc să supraviețuiască în special acele grupuri de populație a căror apartenență etnică a provocat cele mai mari discuții în istoriografia sovietică.

Insistența cu care se scotea în evidență caracterul păstoresc al volohilor era motivată şi de necesitatea argumentării lipsei monumentelor arheologice aparținând volohilor. Dacă avem de a face cu grupuri de păstori, nu mai e cazul de căutat aşezările lor, iar cele existente au fost atribuite slavilor[332]. Vorbind de caracterul preponderent agricol al economiei slavilor, V. Koroljuk aduce ca exemple informațiile lăsate de Tacit despre venezi, a căror apartenență la lumea slavă nu a fost argumentată, şi apoi, prin intermediul suprapunerii de etnii de la Iordanes, se trece la unele surse ce se referă la sfârşitul secolului al X-lea, din care aflăm că trecerea la agricultura arabilă s-a generalizat la slavi către secolele X-XI[333].

Astfel, către 1979, într-un studiu publicat de V. Zelenčuk, N. Mochov şi P. Sovetov se considera că poporul moldovenesc, în timpul ultimei perioade a formării sale ca popor, a trecut prin două etape: a) divizarea comunității etnice a volohilor şi evidențierea în regiunile nistro-carpatice a unei ramuri distincte a volohilor; b) legături şi influență reciprocă între această ramură a volohilor şi comunitățile slavilor de est. Aceste procese ar fi adus la crearea unei comunități etnice est-romanice deosebite – moldovenii. Consolidarea poporului moldovenesc în condițiile dezvoltării relațiilor feudale a contribuit la formarea statului moldovenesc independent. Cel mai vechi etnonim al moldovenilor fixat docu-

330 Kiričenko, Muntean 1964, 165-168.
331 Gacak, Rikman 1977, 185-202.
332 Koroljuk 1975, 102; Koroljuk 1976b, 15.
333 Koroljuk 1976a, 43-44.

mentar este volohi (vlahi), care a fost folosit un timp după divizarea comunităţii etnice a volohilor. Odată cu creşterea conştiinţei etnice s-a răspândit etnonimul nou – moldoveni. Primele documente, afirmă autorii nominalizaţi, care conţineau expresii cu acest nume sunt date în modul respectiv „**земля Молдавская**" – 1360, „**Молдованин**" – 1391, iar „**земляне молдавскиє**" – cu 1402. O perioadă au coexistat ambele etnonime (volohi - moldoveni), cu timpul s-a impus numele „moldoveni"[334]. Limita de locuire a populaţiei romanice şi celei slave a fost stabilită în felul următor: aria est-slavă cuprindea Bucovina şi partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, precum şi bazinele ambelor râuri, restul teritoriului ţinea de mediul romanic[335].

Realităţile aduse din izvoare au fost falsificate. În realitate documentul de la 1360 a fost scris în latină şi nu în slavă, textul fiind: „*terre nostre Moldauane*"[336]. Următoarele documente sunt în limba slavă: cel din 1392, care pomeneşte „**бояр молдавскиχ**"[337], şi cel din 1404 „**панове валаскыя, земляне молдавскиє**"[338]. În toate cele trei cazuri derivatele de la „moldovenesc" au rol de atribut, completând substantivul antepus, şi nu rol de substantiv aşa cum cere un etnonim. În secolul al XIV-lea un asemenea etnonim – „*moldoveni*" – nu există în izvoarele scrise.

În acest context trebuie de evidenţiat faptul că noţiunea de etnonim are două aspecte: nume date de străini – exoetnonime, şi autodenumiri de popoare – endoetnonime. În cazul numelui de volohi avem de a face cu un exoetnonim, dat fiind faptul că până la formarea statului medieval moldovenesc nu există surse scrise locale care să documenteze denumirea populaţiei autohtone. Cu atât mai mult că sursele străine continuă să-i numească pe locuitorii acestor două state (Moldova şi Muntenia) valahi sau vlahi încă mult timp după organizarea statelor medievale: cronicarul polon Jan Dlugosz scria că pretendentul la scaun Petru era sprijinit de cea mai mare parte a valahilor (se au în vedere locuitorii Moldovei)[339].

Numele de moldoveni, care, după cum remarcă în mod corect istoriografia sovietică, a început să se răspândească după formarea statului, reprezintă nu altceva decât etnicizarea denumirii unei formaţiuni politice în condiţiile în care procesele de constituire a unei entităţi etnice distincte au luat sfârşit, iar procesele de unificare şi centralizare statală încă mai continuau. În acest caz, formaţiunile statale romanice de la Dunăre nu se încadrau în schema şcolii sovietice de proces de destrămare feudală, dar, pentru a promova ideea existenţei unor etnii separate, s-a trecut şi peste această barieră. Franţa, Germania, Italia, Rusia etc. au

334 Zelenčuk, Mochov, Sovetov 1979, 65-66.
335 Polevoj 1979, 37-38.
336 DRH, D, vol. I, 76.
337 DRH, A, vol. I, 3.
338 Costăchescu 1931, 625-627.
339 Parasca 1996, 35 şi urm.

trecut printr-o perioadă de destrămare feudală, iar statele romanice au avut un traseu specific în acest context.

Către anul 1987, drept urmare a proceselor descrise anterior, în istoriografia sovietică se considera că perioada finală de formare şi dezvoltare a poporaţiei moldoveneşti a inclus trei etape mari[340]:

1. secolele XII-XIII, caracterizată prin separarea populaţiei volohe din spaţiul Carpaţi-Nistru, care se muta cu traiul din regiunea intracarpatică, şi prin contacte active etno-culturale cu populaţia rusă veche.

2. secolul al XIV-lea, formarea societăţii medievale moldoveneşti şi a statului, organizarea vieţii urbane, a comunităţii economice, teritoriale, lingvistice şi apariţia poporaţiei moldoveneşti.

3. secolele XV-XVIII, dezvoltarea poporaţiei moldoveneşti, a comunităţii economice şi teritoriale, întărirea oraşelor ca centre economice, formarea pieţei interne. Formarea culturii spirituale moldoveneşti, constituirea limbii populare şi literare.

Realităţile etnice la est de Carpaţi din secolele XII-XIII erau suficient de complicate. Secolul al X-lea este considerat un secol al dominaţiei pecenegilor, care, de la începutul secolul al XI-lea, vor deveni supuşi ai cumanilor. Centrele protourbane, considerate exclusiv slave (ruse vechi), din nordul spaţiului pruto-nistrean au fost distruse de atacurile triburilor turanice. Prezenţa efectivă a cumanilor va fi resimţită până la mijlocul secolului al XII-lea, iar în cadrul aşa-numitei Cumanii Negre – chiar până la mijlocul secolului al XIII-lea, atunci când va fi acordată lovitura tătaro-mongolilor. În pofida acestor evenimente, istoriografia sovietică insistă asupra valului de volohi dinspre vest, care se vor impune în faţa populaţiei locale slave de agricultori din spaţiul est-carpatic.

Este probabil că argumentarea insuficientă a relaţiilor volohilor cu slavii de est a dus la apariţia teoriei prezentate de V. Zelenčuk în 1990, precum că ungurii au luat controlul asupra Transilvaniei în urma unui război care ar fi avut loc în anii 1141-1218 cu cnezatul Halici[341]. Tot în 1990 a apărut un articol, semnat de I. Konovalova, dedicat proceselor etnopolitice din secolele XII-XIV în regiunea dintre Carpaţi şi Nistru, având ca suport izvoarele scrise din lumea arabă, orientat să clarifice problema dominaţiei în această zonă[342]. Autoarea, probabil necunoscând toate nuanţele teoriei „enogenezei moldovenilor", ajunge la concluzia că în secolul XII locuitorii spaţiului respectiv erau triburile slavilor şi ale migratorilor, primii fiind în postura de dominantă politică.

[340] IMSSR 1987, 330.
[341] Zelenčuk 1990, 104.
[342] Konovalova 1990, 51-57.

Gh. Fedorov, în lucrarea sa rămasă nepublicată în perioada sovietică[343], recunoştea în final că niciun izvor nu permitea, într-o măsură deplină, să se urmărească pe date concrete evoluția culturii materiale a spațiului carpato-dunărean de la sfârşitul mileniului I – începutul mileniului al II-lea în cultura materială a cnezatelor Moldova şi Valahia, în frontierele cărora s-a încheiat, în opinia sa, procesul de formare a moldovenilor şi românilor (valahilor), şi să se explice procesul de transformare a purtătorilor acestor culturi în moldoveni şi valahi. Cea de-a treia etapă în formarea moldovenilor, şi anume asimilarea slavilor de către romanici, nu poate fi determinată arheologic. În concluzie Gh. Fedorov insista că cercetarea caracterelor specifice romanicilor la frontiera dintre mileniile I şi al II-lea trebuie continuată şi nu este cazul de devansat cercetarea ştiinţifică, adaptând datele arheologice sub o schemă etnogenetică creată artificial[344]. Încheierea, care prezintă mai curând un tribut sistemului, face referinţe la monografia lui N. Mochov din 1978, Gh. Fedorov acceptând ideea a două popoare romanice de est distincte.

La finele acestui paragraf conchidem că istoriografiei sovietice i-au fost caracteristice următoarele afirmaţii:

- volohii nu erau o populaţie autohtonă în spaţiul est-carpatic şi au venit în această regiune după secolul al XII-lea, în care drept populaţie autohtonă erau considerate triburile slavilor de răsărit;
- simbioza volohilor veniţi şi a slavilor de răsărit (un rol important acordându-se izgoilor galicieni) a dus la formarea poporului moldovenesc diferit de cel român;
- savanţii care au încercat să demonstreze prezenţa, şi pe parcursul secolelor V-XII, a elementului romanic la est de Carpaţi precum şi a elementelor romanice în cadrul culturii balcano-dunărene au fost criticaţi şi marginalizaţi;
- teritoriul dintre Nistru şi Prut a fost considerat parte componentă a cnezatelor Kievului şi Halici-Volânia, cu excepţia unui grup restrâns de istorici ucraineni din anii ’80 ai secolului al XX-lea.

Incerte au fost şi explicaţiile în legătură cu dispariţia triburilor ulicilor şi tiverţilor. Istoriografia sovietică s-a caracterizat şi printr-un grad accentuat de subiectivism în interpretarea etnică pe parcursul întregii perioade postbelice.

[343] Fedorov 1999.
[344] Fedorov 1999, 64.

CAPITOLUL II

ETNOGENEZA – PROBLEMĂ INTERDISCIPLINARĂ ŞI CONTROVERSATĂ

1. Investigaţii etnofolclorice

Studiile privind folclorul moldovenilor de până la cel de-al Doilea Război Mondial în contextul moştenirii din secolele II-XIV erau privite de cercetătorii sovietici prin aceeaşi prismă ca şi cele arheologice, şi anume că statul român, în componenţa căruia s-a aflat Basarabia în perioada interbelică, nu era interesat în găsirea adevărului despre originea moldovenilor şi promova concepţia „falsă" despre originea comună a moldovenilor şi românilor de la coloniştii romani din Dacia[345]. Perioada intensă de studii etnografice pe teren ale popoarelor URSS a avut loc în anii '20-'30 ai secolului al XX-lea. Perioadă în care activitatea etnografilor români era caracterizată ca fiind nesemnificativă, se afirma că nu s-a făcut nimic în studierea etnografică a moldovenilor[346] timp de 22 de ani (timp cât Basarabia a fost parte componentă a României). Din aceste considerente, ca material etnografic brut, care necesita o analiză critică minuţioasă, au fost acceptate lucrările autorilor ruşi din secolul al XIX-lea despre Basarabia[347].

Unul din primele studii etnografice din perioada sovietică a fost dedicat studierii locuinţei la moldoveni[348]. Autorul caracteriza principalele tipuri de locuinţe, comparându-le şi găsind similitudini în mediul rus, ucrainean, belarus, bulgar, iar în spaţiul neslav – la cerkezi, başkiri şi tadjicii montani. Analogiile în sistemul de construcţie a spaţiului locativ, în special cu cel al ucrainenilor, au fost explicate prin comunitatea istorico-culturală a acestor popoare, iar originea este găsită în casele culturii Cucuteni-Tripol'e, mijlocită de moştenirea dacilor[349].

La începutul anilor '50 ai secolului al XX-lea trecerea în revistă a studiilor efectuate de reprezentanţii şcolii sovietice timp de 10 ani de după război istoriografia oficială, ca urmare a lucrării „Marksizm i voprosy jazykoznanija" a lui I. Stalin din 1951[350], demasca în etnografie o situaţie similară celei din alte

345 Salmanovič, Zelenčuk 1954, 137-143.

346 Este un fals promovat prin text deschis, a se vedea studiile şcolii sociologice a lui D. Gusti, cercetările etnografice efectuate de P. Ştefănucă ş.a. Problema consta în neacceptarea cercetărilor ştiinţifice care nu se bazau pe metodologia marxistă.

347 Grosul, Mochov 1958.

348 Salmanovič 1947, 209-233.

349 Salmanovič 1947, 230-231.

350 Stalin 1951.

ştiinţe. Studiile etnografice se reduceau la articolul lui M. Salmanovič, care n-a evitat (auto)învinuirile de idei marriste[351], două articole semnate de arhitecţi[352] şi un articol privind satul contemporan moldovenesc[353]. Despre ultimul studiu M. Salmanovič şi V. Zelenčuk au scris că raportul despre victoriile economice şi politice ale sistemului colhoznic a exclus din studiu materialul etnografic, iar starea studiilor etnografice în general denotă faptul că este foarte mult de făcut în viitor[354]. Acest moment indică un început al schimbărilor în gândirea cercetătorilor sovietici după 1953.

Făcând evaluarea cercetărilor istorice cu ocazia a 40 de ani de la Revoluţia din Octombrie, N. Mochov prezintă moştenirea ştiinţifică a şcolii sovietice interbelice ca o moştenire de o calitate ştiinţifică foarte joasă şi o lipsă totală de cadre calificate[355].

Pentru stabilirea componentelor etnice care au dus la formarea „poporului moldovenesc" s-au efectuat studii asupra unui şir de elemente ale culturii tradiţionale a locuitorilor dintre Prut şi Nistru. Un rol important în studiul etnografic al moldovenilor a avut includerea unei echipe de etnografi în cadrul expediţiei arheologice pruto-nistrene din 1956.

După Congresul al XX-lea al PCUS, istoriograf oficial al RSSM devine N. Mochov, iar în domeniul studiilor etnografice autoritatea principală îi va reveni lui V. Zelenčuk. După preluarea ştafetei de la generaţia postbelică prin articolul semnat în calitate de coautor împreună cu M. Salmanovič, V. Zelenčuk debutează cu un studiu independent în anul 1957, al cărui rezumat a fost publicat[356]. Acest rezumat prezintă originea ritualurilor nupţiale şi funerare la moldoveni drept o formă evolutivă a tradiţiilor antice romane şi est-slave. În tradiţia oricărui popor cele mai importante sărbători sunt legate de trei evenimente de cotitură în viaţa omului: naşterea, căsătoria şi înmormântarea. Anume ritualurile ce însoţesc aceste evenimente păstrează elementele originale ale poporului din cele mai vechi timpuri, deseori precreştine. În lucrarea din anul 1959, pentru prima dată în istoriografia sovietică apare ideea unor tradiţii comune româno-moldoveneşti, în contrapunere cu cele slave, în special ucrainene[357]. Încă o idee originală pentru şcoala sovietică, expusă în această lucrare, este că *vecinătatea* (*subl. n.*) de durată a diferitor etnii duce la crearea unor forme de cultură similare ori asemănătoare[358]. Este o abatere stranie de la direcţia general acceptată de cercetare, cu atât mai mult că redactorul ştiinţific al lucrării este cunoscutul cercetător, doctor

351 Salmanovič, Zelenčuk 1954, 137-143.
352 Salmanovič, Zelenčuk 1954, 143.
353 Nikolaev 1951.
354 Salmanovič, Zelenčuk 1954, 145.
355 Mochov 1957, 3-4.
356 Zelenčuk 1957, 7.
357 Zelenčuk 1959, 4.
358 Zelenčuk 1959, 4.

în ştiinţe istorice, M.O. Kosven. Studiul lui V. Zelenčuk este printre puţinele în care se recunoaşte că etnografii şi folcloriştii români, în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, au cules o cantitate enormă de material factologic de o valoare inestimabilă[359]. Încă un moment deosebit de important: pentru prima dată este pus la îndoială, deşi puţin voalat, faptul că unele elemente ale tradiţiilor moldoveneşti care îşi găsesc analogii în lumea slavă, de fapt, pot avea la origine obiceiurile antice ale romanilor şi grecilor. Reieşind din informaţia adusă de N. Mochov, devin clare premisele care au dus la schimbările de accente în studiile apărute. Aceste disocieri au fost posibile datorită indicaţiilor primite de la centrul de colaborare cu savanţii din ţările socialiste (v. *supra*)[360].

V. Zelenčuk demonstrează că un şir de obiceiuri au ajuns la slavi din Antichitate anume prin intermediul moldovenilor, de exemplu Rusaliile[361]; este unul din puţinele cazuri când se vorbea despre influenţe reciproce. Un alt cercetător, T. Zlatkovskaja, în cadrul studiilor sale etnografice, definea tradiţii tracice, paralele slave, dar nici într-un caz vreo legătură cu *rosalia* romanilor[362] (ca şi în cazul *Crăciunului* şi *Caloianului*). Părea a fi mai logică accentuarea sărbătorilor romane precreştine, care ar fi confirmat teza sovietică despre propagarea creştinismului la vlahi, cu toate acestea nu a fost acceptată. Motivaţia poate fi găsită în faptul că în acest caz „factorul roman" venea în concurenţă cu cel "slav", ceea ce ar fi pus sub îndoială întregul sistem de argumentare promovat de şcoala sovietică de cercetare.

Studierea tradiţiilor nupţiale la românii din Bucovina a semnalat caracterul persistent al simbolicii agrare. Majoritatea ritualurilor legate de acest eveniment ţin de simbolul apei, grâului, pâinii şi sării. Autorii afirmă că aceste tradiţii sunt nişte reminiscenţe din substratul antic[363].

Formarea tradiţiilor şi obiceiurilor la moldoveni a trecut prin câteva etape, considera V. Zelenčuk: etapa preistorică, etapa de influenţă a culturii greco-romane, în special romane, şi etapa Evului Mediu timpuriu (din secolul al VI-lea) când au avut loc procese etnice complexe slavo-moldoveneşti. De fapt, autorul atenţionează că aceste procese erau generale în Sud-Estul european, sau în zona balcano-dunăreană, deci anume în acest context pot fi privite similitudinile din culturile moldoveneşti, ucrainene etc. Totuşi, sublinia V. Zelenčuk, tradiţiile moldovenilor rămân originale, deosebindu-se de cele ale vecinilor[364].

[359] Zelenčuk 1959, 5.
[360] Mochov 1957, 3.
[361] Zelenčuk 1959, 60.
[362] Zlatkovskaja 1979, 106-126.
[363] Rikman, Zmočiu 1986, 145-146.
[364] Zelenčuk 1959, 87-88.

Primele rapoarte privind activitatea pe teren a etnografilor au fost publicate în anul 1960[365]. Spre deosebire de anul 1947, autorul găseşte analogii în construcţia şi evoluţia locuinţei la moldoveni, la ruşi, ucraineni, polonezi, cehi, slovaci, sloveni, croaţi ş.a., la care sunt adăugaţi pentru prima dată şi românii, cu remarca „împreună cu alte popoare ale bazinului balcano-dunărean"[366]. Ca o confirmare a impactului hotărârilor oficiale asupra cercetărilor ştiinţifice vine concluzia finală a autorului, care evidenţiază asemănarea locuinţelor moldovenilor cu cele ale popoarelor învecinate din spaţiul dintre Balcani şi Nipru, iar referitor la complexitatea problemelor se afirmă că ele vor putea fi rezolvate prin colaborarea savanţilor sovietici şi a celor din ţările democraţiei populare[367], idei susţinute şi în studiul semnat de S. Boboc, care identifica elemente ale culturii tracilor şi slavilor (de sud şi de est)[368].

Rapoartele privind studierea vestimentaţiei populare în anii 1956-1958[369] şi a ţesutului popular, studiat între anii 1957-1960[370], au fost prezentate de V. Zelenčuk, văzând în aceste studii o cale în definirea particularităţilor etnice care ar putea fi utilizate la rezolvarea problemelor de etnogeneză sau de istorie etnică. Analogiile sunt găsite, pentru prima dată, în România, în special în Moldova, Transilvania şi Maramureş, dar piese similare, afirma el, existau şi la ucraineni şi belaruşi[371]. Sunt primele cazuri în istoriografia sovietică când analogii pentru elementele etnice „moldoveneşti" se găsesc, în primul rând, în spaţiul românesc şi abia în al doilea rând, în cel slav. Mai mult decât atât, pieptarul (bunda, kâptar, chintari, cheptari), prezent şi în mediul ucrainean, este considerat element specific culturii româno-moldoveneşti. În ce priveşte istoricul ţesutului, autorul găseşte un singur indiciu etnic care era legat, în opinia sa, de lumea slavă. Este vorba de credinţa că persoana care ţese într-o zi de vineri o jigneşte pe Sfânta Parascheva sau Sfânta Vinere, un cult arhaic, precreştin.

Simptomatică pentru istoriografia sovietică, dotată cu metodologia marxistă, este apariţia unor lucrări care numesc unele tradiţii populare ca fiind *dăunătoare* (!)[372]. Apare întrebarea: de când un cercetător etnograf este competent în stabilirea gradului de daună a unei tradiţii şi care sunt criteriile de apreciere? Mai ales că o bună parte din cercetătorii în domeniul respectiv erau străini comunităţii studiate. Implementarea tradiţiilor sovietice a început după 1940, odată cu încercarea de a interzice tradiţiile populare autohtone şi creştine. În Bucovina de Nord, de exemplu, populaţia s-a opus acestor măsuri, graţie nivelului său înalt

365 Salmanovič 1960, 12-22.
366 Salmanovič 1960, 20.
367 Salmanovič 1960, 22.
368 Boboc 1973.
369 Zelenčuk 1960, 77-91.
370 Zelenčuk 1961, 57-66.
371 Zelenčuk 1960, 79.
372 Zelenčuk, Loskutova 1962.

de religiozitate[373]. Deşi procesul era dirijat şi coordonat de organele de partid şi de stat ale regiunii, fiind create comisii speciale care se ocupau nemijlocit de implementarea noilor sărbători şi tradiţii, rezultatele nu erau cele dorite[374]. În anii '80, simţindu-se foarte bine pe picioare, reprezentanţii istoriografiei sovietice recunoşteau că noile tradiţii, mai bine spus practici, erau create nu de modul de viaţă al oamenilor sovietici, ci de organele de partid şi de stat, după care erau impuse populaţiei. Era şi normal că aceste intruziuni duceau la opoziţia populaţiei. Şi aceasta se întâmpla într-o regiune permanent locuită „majoritar de populaţie slavă şi care este unica autohtonă"[375], populaţie care, conform istoriografiei sovietice, în întreaga sa istorie, a fost suprimată şi ocupată de străini, în sfârşit li s-au împlinit toate visele: au fost eliberaţi de jugul străin, s-au reunit cu fraţii de sânge şi tocmai acum opun rezistenţă distrugerii obiceiurilor.

Să urmărim factorul politic, care, până la moment, s-a prezentat drept determinant în investigaţiile istoriografiei sovietice. Astfel, la 24-26 februarie 1971 a avut loc Congresul al XIII-lea al PCM, care a pus sarcina de intensificare a lucrului ideologic, se cerea ca acesta să aibă un caracter mai activ şi mai ofensiv, fiind dus în toate direcţiile: politică, economică şi culturală[376].

În 1972 V. Zelenčuk publică o lucrare care continuă cercetările principalelor tipuri de vestimentaţie tradiţională la moldoveni. El constată existenţa unui număr variat de piese[377]. Cu ajutorul vestimentaţiei populare, determinată de climatul local, autorul explică particularităţile formării poporaţiei moldoveneşti, dar şi legăturile cu cultura slavă timpurie. Deşi comparaţiile propuse vizează cu precădere popoarele din Uniunea Sovietică, mai rar sud-est-europene, totuşi autorul recunoaşte originea antică traco-dacică a unor componente vestimentare: căciuli, cămăşi, tunici, brâie, opinci etc.[378]

Dacă în studiile publicate în perioada precedentă V. Zelenčuk avea o poziţie moderată, alt studiu publicat în oficiosul CC al PCM tot în 1972 pune complet alte accente circumscrise hotărârilor Congresului al XIII-lea al PCM. Activitatea unui cercetător ar impune o anumită consecutivitate şi continuitate în promovarea ideilor ştiinţifice, însă studiul din 1972 al acestui cercetător combate acest raţionament[379]. În primul rând, autorul revine la vechea teză de la sfârşitul anilor '40 că etnicismul poporului moldovenesc nu ar fi studiat suficient. Această teză

373 Višnevskij 1986, 118.

374 Višnevskij 1986, 119-120.

375 A se vedea Kožoljanko 1986, 28. Se pretinde că la sfârşitul secolului al XVIII-lea ucrainenii constituiau 70% din populaţia Bucovinei de Nord, mai târziu au apărut aici moldovenii, iar la sfârşitul secolului al XIX-lea ori după 1918 – românii.

376 Letopis' 1976, 596-598.

377 Zelenčuk 1972b, 75-93.

378 Zelenčuk 1972b, 76.

379 Zelenčuk 1972a, 29-36.

este precedată de o definiţie a noţiunii de naţiune în care regăsim ideile din 1951 ale lui I. Stalin, şi anume că naţiunea ca entitate etnică reprezintă un organism social constituit pe baza relaţiilor economice, limbii comune, conştiinţei naţionale, teritoriului unic, unor particularităţi ale culturii, traiului şi facturii psihice.

Şi aceasta concomitent cu discuţiile care se duceau în cercurile ştiinţifice de la Moscova despre conţinutul noţiunii de etnos[380]. Următoarele afirmaţii din lucrare ridică alte întrebări, care păreau să fie deja depăşite de istoriografia sovietică, datorită activităţii de circa 30 de ani. Spre exemplu, aflăm că strămoşii cei mai apropiaţi ai moldovenilor se numeau volohi, că din diferite surse se cunoaşte că volohii populau în secolele IX-XIII un teritoriu mare, inclusiv regiunea Subcarpaţilor de Sud-Est, cursul inferior al Dunării, regiunile sud-estice şi estice ale Peninsulei Balcanice. În secolul al XIII-lea, din mediul volohilor care populau Carpaţii de Est şi de Sud-Est s-a format poporaţia moldovenească, în secolele XIV-XV populaţia moldovenească s-a aşezat cu traiul pe teritoriul dintre Prut şi Nistru[381]. Prin ce se explică necesitatea acestei reîntoarceri la demascarea „falsificărilor" istoricilor burghezi, dacă deja de circa 30 de ani părţile implicate în interpretarea originii românilor din secolul al XIX-lea, ungurii şi românii, operau cu principiile metodologiei marxiste? Să fi fost un semnal că lucrul trebuia reluat de la început? Că drumul de cercetare ales nu s-a dovedit a fi cel necesar? Care sunt motivele revenirii la situaţia iniţială? S-a ajuns la afirmaţii categorice pe care prudenta istoriografie sovietică, în acei ani, evita să le facă: că moldovenii de la răsărit de Prut nu şi-au spus niciodată români, aşa cum locuitorii Moldovei transprutene nu s-au numit români până la mijlocul secolul XIX, că folclorul moldovenesc cunoaşte un singur nume etnic – moldoveni, sau teza despre eliberarea de către Rusia a cnezatului moldovenesc de sub asuprirea turcească[382]. Cu atât mai stranie este afirmaţia că originea comună, destinele istorice comune au condiţionat crearea, la moldoveni şi români, a unor opere comune de folclor, intrate ca parte organică în patrimoniile naţionale ale ambelor popoare.

În 1973 V. Zelenčuk, deja înarmat cu noile realizări ale ştiinţei, a căror lipsă o regreta în 1959, afirma negru pe alb că în secolele XII-XIII spaţiul pruto-nistrean era locuit de o populaţie puţin numeroasă şi foarte eterogenă din punct de vedere etnic: ruşi, ucraineni, polonezi, evrei, ţigani, tătari, găgăuzi, bulgari ş.a., numai nu români. De ce? Dacă admitem că Moldova şi Muntenia au fost locuite de o populaţie de diferite etnii, atunci existenţa a două ţări vecine, pe parcursul a 600 de ani, ar fi însemnat obligatoriu anumite procese de migrare, deplasări de familii, măcar simple legături matrimoniale. Ele însă, în viziunea autorului, nu există. Răspunsul este simplu: la fel cum administraţia română, în perioada inter-

[380] Vezi supra partea introductivă a lucrării.
[381] Zelenčuk 1972a, 30-31.
[382] Zelenčuk 1972a, 31-32.

belică, vedea în populația majoritară a Basarabiei numai etnici români, tot așa și administrația sovietică i-a botezat peste noapte pe toți în moldoveni. Acest fapt, acoperit cu „vestimentații naționale", nu servește decât ca un argument în plus că adevărul este cunoscut „de când lumea". Deja letopisețele moldovenești precizau că țările române au fost deseori botezate și răsbotezate de străini cu diferite nume, dar populația autohtonă totdeauna a fost conștientă de originea sa romană. Cognomenul politic, administrativ nu trebuie opus celui etnic, fiindcă ele țin de două categorii diferite. Deosebit de elocvente, în acest context, sunt situațiile etnice create după destrămarea URSS și apariția unor formațiuni statale noi. V. Zelenčuk afirmă că, începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea, demarează extinderea la est de Prut a unor grupuri de populație moldovenească formată în valea râurilor Moldova și Siret, care au început un proces de asimilare a populației slave care locuia aici[383]. Cuvântul român, cu excepția menționării perioadei de „ocupație" românească (1918-1940/1941-1944), practic nu mai este pomenit.

Perioada de evidență etnică a populației din această regiune a coincis cu cea de războaie și schimbări dese ale puterii politice, creând la populația din zonă o caracteristică nouă de adaptare în scopul supraviețuirii, adaptare care deseori presupune acceptarea anumitor compromisuri, așa ca înscrierea în acte a numelor după forme străine și chiar a terminologiei etnice utilizate de noua administrație. Anume această capacitate de adaptare, deseori cu efecte negative, a permis supraviețuirea culturii și tradițiilor originale în zona respectivă, fapt menționat și de reprezentanții școlii sovietice[384]. Un model excepțional de astfel de adaptare, pe care autorii sovietici din anii '50 ai secolului al XX-lea se străduiau să nu o observe, în contextul obiceiurilor de nuntă este redat în studiul efectuat de L.D. Loskutova[385].

La intersecția studiilor lingvistice și folclorice se situează antroponimia. Lucrarea recunoscută drept studiul de bază al antroponimiei moldovenești, efectuată prin corelarea numelor boierilor, a fost editată în 1973[386]. Ipoteza înaintată de M. Cosniceanu că studierea etimologiei numelor ar putea oferi informație despre componența etnică este absolut neargumentată. Răspândirea creștinismului a unificat sistemul de antroponime la popoare absolut diferite. Studiile prezentate de M. Cosniceanu ofereau complet alt rezultat decât cel scontat de școala sovietică, și anume că Muntenia a fost supusă unui grad de slavizare mai puternic decât Moldova. În orice caz, așa reiese din informația oferită de Giovanni de Marini Poli[387], care enumera lista boierilor din cele două țări românești înainte de 1600, numiți băștinași ai țării (*vezi tabelul 2*)[388].

383 Zelenčuk 1973a, 6.
384 Zelenčuk 1959, 88.
385 Loskutova 1992, 194-203.
386 Cosniceanu 1973.
387 Călători străini 1971, 269-272.
388 Cosniceanu 1973.

Asupra faptului că un număr mare de nume de origine calendaristică coincid în cele două limbi, română şi rusă, au indicat şi alţi autori, spre exemplu È. Rikman[389], fără însă a face presupunerea că ele ar avea primatul în limba slavă, de unde ar fi fost împrumutate de moldoveni. Numele pur ruseşti, insistă acest autor, au fost preluate de locuitorii Basarabiei numai după 1812. È. Rikman a efectuat studii antroponimice în anii '70 ai secolului al XX-lea în satul Tabani (r. Briceni), unde a constatat existenţa a 11 nume de familie (din 186), circa 6%, răspândite exclusiv în mediul moldovenesc, dintre care 6 sunt etnonime, 1 – nume de ocupaţie şi 4 provin de la localităţi[390].

Un loc aparte în cercetările folclorice au deţinut studiile privind sărbătorile populare[391]. Ju. Popovič, în rezumatul tezei sale de doctorat, scrisă sub conducerea lui V. Zelenčuk, şi în monografia publicată în anul următor[392], revine la formulările anilor '50. Prezentând importanţa şi complexitatea sărbătorilor şi tradiţiilor la moldoveni, el afirmă că, la comparaţia lor cu cele ale „vecinilor", spre exemplu slavii, sunt depistate o mulţime de elemente comune[393]. Alţi vecini deja nu mai apar în lucrare. Revenind la problema ocupaţiilor de bază ale moldovenilor, prin prisma folclorului, Ju. Popovič stabileşte că obiceiurile de iarnă: Pluguşorul, Semănatul, Sorcova, Moşii, au o legătură directă cu lucrările agricole şi cultul pâinii[394]. Cu toate că originile mai multor sărbători sau obiceiuri sunt descoperite încă în epoca fierului la traci şi apoi la romani în cultul taurului, focului sau al soarelui, autorul datează începutul acestor sărbători cu secolele XVIII-XIX[395].

În acelaşi context al legăturii oamenilor cu pământul născător de viaţă se înscriu şi ritualurile de jertfire a mielului la moldoveni de ziua Sfântului Gheorghe, trăsătură caracteristică romanicilor de răsărit şi slavilor sudici, dar care lipseşte la slavii de vest şi est. Scurgerea sângelui şi punerea oaselor într-o anumită poziţie în groapă prezintă reminiscenţe ale cultelor arhaice[396].

Studierea tradiţiilor populare la locuitorii care se defineau drept moldoveni, în special a sărbătorilor de iarnă, a adus rezultate bogate referitor la elementele etnice participante la fondarea acestui aspect al culturii. Autorul studiului, Ju. Popovič, s-a arătat mirat de utilizarea largă a denumirii de „pluguşor" şi crede că mai corect ar fi de spus „urătură", căci este mai larg răspândită[397]. Probabil, el

389 Rikman 1983a, 210.
390 Rikman 1980b, 80-81.
391 Popovič 1973, 1-20.
392 Popovič 1974.
393 Popovič 1973, 1.
394 A se vedea şi Rikman 1983b, 89-98.
395 Popovič 1973, 6.
396 Furtuna 1986, 161-162.
397 Popovič 1974, 9.

dorea să estompeze rolul important deținut de agricultură în semiotica sărbătorilor şi legătura lor cu tradițiile din perioada dominației romane. Una dintre cele mai vehiculate argumentări în literatura de specialitate este apartenența la fondul lingvistic slav al cuvântului ce denumeşte sărbătoarea Crăciunului. Cu toate că pe parcursul mai multor pagini Ju. Popovič arată analogiile Crăciunului cu sărbătorile de iarnă ale romanilor şi grecilor, totuşi concluzia sa este că acest termen este de origine slavă şi a ajuns în Europa de Sud-Est prin intermediul bulgarilor. Iar consonanța cu *creatione* este întâmplătoare şi nu are o bază istorică comună[398], cuvântul *crăciun* fiind preluat de moldoveni din limba slavă veche – *craciun*, prin intermediul bulgarilor: autorul nu explică contextul utilizării acestui termen la vechii slavi. În dorința de originalitate, Ju. Popovič uită şi de varianta de interpretare propusă de lingvistul V.F. Šišmarev, care, în comunicarea din 1951 publicată în 1953, găsea originea acestui cuvânt în latinescul *calatione* – convocare a poporului la o adunare[399]. Studierea sărbătorilor de iarnă la moldoveni de către Ju. Popovič demonstrează orientarea ritualurilor pentru asigurarea roadei agricole, a progeniturilor la animale şi a sănătății la oameni. Se constată influența slabă a creştinismului asupra ritualurilor, prevalând magia, fetişismul, zoolatria, elemente de totemism şi cultul morților[400].

Studiul prezentat mai sus denotă o răspândire principial majoritară a tradițiilor legate de agricultură, care au origini în perioada tracică. În calendarul popular numele a trei luni din an au la bază denumiri romane clare: făurar (februarie), mărțişor (martie) şi prier (aprilie), celelalte, majoritatea, țin de lucrările câmpului. Astfel de tradiții nu puteau fi menținute de o comunitate care a trecut la un mod de viață absolut nesedentar. Deşi Ju. Popovič afirmă că există unele analogii ale sărbătorilor moldoveneşti la alte popoare învecinate, atât aceste tradiții, cât şi vecinii nu au fost menționați, probabil pentru a nu fi creată situația de a prezenta şi specificul fiecărei comunități. În încheiere din nou se revine la prezentarea a două etape de asimilare a sărbătorilor slave de către populația romanizată.

Anumite „note disonante" au apărut în studiul semnat de V. Zelenčuk şi Ju. Popovič în 1974. Caloianului i-a fost demonstrată originea tracică, deşi autorii au încercat să estompeze acest fapt venind cu informația că sărbători similare au fost răspândite în Europa la o anumită etapă istorică şi făcând comparație numai cu fenomenul similar din lumea slavă[401]. După ce afirmă că denumirea de Caloian a fost preluată din mediul slav, tot ei menționează că la romani sărbătoarea similară era legată de manifestarea lui „Caianus"[402]. În cazul de față avem o continuitate în modul de tratare a sărbătorilor, spre exemplu a Crăciunului.

398 Popovič 1974, 144.
399 Šišmarev 1953, 91.
400 Popovič 1974, 149.
401 Zelenčuk, Popovič 1974, 1-18.
402 Zelenčuk, Popovič 1974, 6.

Ulterior, Ė. Rikman va demonstra că obiceiuri similare au fost descrise în diverse regiuni din Balcani până în Caucazul de Nord, fără a avea origini comune[403]. Mai mult decât atât, tot Ė. Rikman va emite ipoteza că anumite elemente de folclor au fost preluate de ucraineni de la moldoveni, ca de exemplu tradiţia „căluţului”[404].

Studierea ritualurilor legate de cultul pâinii la moldoveni a fost efectuată de Ė. Rikman. Reieşind din premisa că în secolele XVII-XVIII în gospodăria moldovenilor predomina creşterea vitelor, el a ajuns la concluzia că pâinea s-a impus în ritualuri doar către secolul al XIX-lea. Cu toate acestea, E. Rikman observă în sacralizarea pâinii elemente pre şi paleocreştine, de exemplu: elemente de iniţiere, copacul vieţii, simbolistica şarpelui ca semn al fertilităţii, cu putere estetică, emoţională şi socială deosebită[405]. Autorul respectiv nici nu încearcă să reconstituie elementele care au premers pâinea în ritualuri şi au adus mesajul sacru străvechi până în secolul al XIX-lea. Fiindcă ele nici nu există, fiindcă pâinea a jucat în viaţa romanicilor de răsărit un rol deosebit, în special odată cu răspândirea creştinismului în primele secole ale erei noastre. Însăşi noţiunea de pâine este de origine latină.

Ideile propuse de şcoala sovietică deseori se combat reciproc. Astfel, în urma cercetării tradiţiilor şi obiceiurilor de ocrotire a roadei unii autori au observat prezenţa, în majoritatea acestora, a unor credinţe magico-păgâne (precreştine), care cu timpul au fost adaptate la monoteismul creştin[406]. Prima concluzie care se impune din acest studiu este, în primul rând, răspândirea largă a agriculturii în acest spaţiu din timpurile – folosind termenul preferat de autor – „precreştine”. Cea de-a doua este autohtonismul tradiţiilor, care se deosebesc de cele ale popoarelor slave vecine.

Legătura dintre cultele magice (de exemplu al şarpelui) şi cultul pâinii a fost analizată în cazul romanicilor de est şi al slavilor de sud de T. Zlatkovskaja[407].

La împlinirea a 50 de ani de la fondarea RASSM realizările şcolii sovietice în domeniul investigaţiilor etnografice au fost prezentate într-un studiu separat[408]. După cum arată materialul prezentat, din 1954 rolul principal în studierea problemelor etnografice l-a jucat V. Zelenčuk. Primul cercetător din perioada postbelică a fost M. Salmanovič, care nu mai este învinuit de „influenţe marriste”, iar un articol omagial trebuia să pună accent pe realizări şi factori pozitivi. Este remarcată activitatea lui I. Hâncu, N. Demčenko, Gh. Fedorov, începutul activităţii lui E. Stanču, E. Postolachi, Ė. Rikman. Studiile etnografice erau deseori puse în discuţie în cadrul Consiliului ştiinţific „Relaţiile slavo-volohe şi formarea

403 Rikman 1984, 35.
404 Rikman 1978b, 219.
405 Rikman 1983b, 96-97.
406 Hâncu-Tentiuc 1992, 190.
407 Zlatkovskaja 1977, 185-202.
408 Zelenčuk 1974, 3-12.

poporului moldovenesc", la şedinţele căruia au prezentat comunicări L. Loskutova şi Ju. Popovič[409]. Activitatea de mai mulţi ani a etnografilor va fi reflectată în planificata la acel moment monografie „Moldovenii", publicată în limba rusă.

Sfârşitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează prin apariţia unor studii de sinteză sau axate pe probleme generale ale istoriei etnice a moldovenilor. În anul 1977 a apărut lucrarea promisă de V. Zelenčuk în 1974[410].

Volumul a fost recenzat de V. Kozlov, care preciza că apariţia unor astfel de volume are nu numai importanţă ştiinţifică, ci şi ideologică, fiind apreciată drept o etapă în dezvoltarea ştiinţei istorice şi etnografice în RSSM[411]. Studiul din 1977 prezintă o descriere problematizată a evoluţiei comunităţilor etnice studiate. Între componentele etnice ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov V. Zelenčuk îi enumera pe carpi, geţi, sarmaţi şi slavi, care au fost supuşi unei puternice influenţe din partea lumii provincial-romanice, iar cultura acestora îşi găseşte asemănare în cea slavă din secolele VI-VII; romanizarea a afectat doar teritoriul provinciilor romane; rolul principal în formarea moldovenilor l-au jucat slavii, care apar în această regiune în secolul al VI-lea; regiunea sud-carpatică a fost influenţată de cultura Ţaratului Bulgar, iar cea est-carpatică de cea a cnezatului de Kiev şi Halici; diferenţierea poporaţiilor moldovenească şi munteană, care a avut loc în secolele XII-XIV, este stabilită în baza lucrării lui M. Sergievskij[412]. Lucrarea respectivă nu a contribuit cu nimic nou la ideile deja acceptate de istoriografia sovietică, fiind o prezentare a versiunii oficiale de interpretare a evenimentelor etno-culturale de la nord de Dunăre în mileniul I – începutul mileniului al II-lea. Opiniile lui V. Zelenčuk referitor la problemele demografice şi procesele etnice din regiune au fost expuse în lucrarea din 1979[413].

Pentru studierea folclorului, în URSS se creau, ca şi în cazul altor domenii, anumite zone de investigaţie. Spaţiul de la apus de râul Nistru a fost inclus, graţie amplasamentului său geografic, într-o zonă ruso-ucraineano-moldovenească. Delimitarea zonală implica de la sine existenţa unor anumite elemente comune, iar dacă ele nu existau, atunci trebuiau *găsite*.

Un studiu general asupra acestor relaţii a fost realizat de V. Gacak, în care se argumentează importanţa acestor zone şi rezultatele deosebite obţinute de şcoala sovietică de cercetare prin această metodă. Drept argumente erau aduse studiile deja apărute despre folclorul popoarelor baltice, turcice, iraniene etc.[414] V. Gacak se face a uita că, deşi teoria sovietică despre formarea poporului moldovenesc atribuia slavilor un loc important, nu s-a reuşit niciodată să se demonstreze rolul

409 Zelenčuk 1974, 10.
410 Moldovane, 1977.
411 Kozlov 1978, 175-178.
412 Moldovane, 1977, 14-26.
413 Zelenčuk 1979; a se vedea şi recenzia: Rikman 1981, 270-271.
414 Gacak 1975, 4.

exclusiv al slavilor la vreo etapă anumită. Moldovenii sunt recunoscuți drept un popor romanic, descendent lingvistic din familia de limbi romanice, deci baza folcloristică determinantă a poporului nu este identică cu cea a slavilor de răsărit. Primii sunt de origine tracică, supuşi unor influenţe puternice în epoca antică din partea grecilor şi apoi a romanilor, parţial incluşi în componenţa Imperiului Roman, asupra lor s-a răsfrânt Edictul de cetăţenie al împăratului Caracala, aveau forme statale şi cunoştinţe urbanistice cel târziu din secolul I a.Chr., la care se adaugă şi aderarea la creştinism din perioada sa timpurie de răspândire. Şi grupurile etnice slave, la care protourbanismul apare doar la sfârşitul mileniului I p.Chr., iar creştinismul este oficializat, dar nu şi practicat masiv, în 988. Prin urmare, este vorba de două lumi total diferite. Cu toate acestea, vecinătatea de lungă durată şi-a lăsat amprenta în domeniul importurilor de elemente folclorice, tradiţii etc., cel puţin prin factorul căsătoriilor mixte, asupra cărora şcoala sovietică insistă foarte puţin. Datele statistice fixează un indice ridicat, până la 25%, al căsătoriilor mixte, în special în oraşele Moldovei, în general fiind constatată o atitudine pozitivă faţă de căsătoriile mixte la 90% din orăşeni şi 80% din locuitorii satelor[415].

Buletinul „Moldovenii", semnat de N. Kalašnikova şi editat la Leningrad în 1980, este un caz tipic de preluare oarbă a unor idei fixe. Romanicii de răsărit, care au venit în regiunile est-carpatice, au întâlnit o populaţie slavă, pe care (caz unic ! – *S.M.*) au reuşit s-o romanizeze. Cu toate acestea, autorul conchide că în secolele IX-XIII aceste pământuri intrau în componenţa Rusiei Kievene şi a cnezatului Halici[416]. În secolul al XIII-lea aceste regiuni sunt supuse invaziei tătaro-mongolilor, iar în 1352 ungurii organizează regiunea militară „Moldova". Şi către secolele XIII-XIV apare poporaţia moldovenească, care i-a înglobat (şi aici autorul intervine cu elemente originale) pe slavii de răsărit, pecenegii şi alanii care trăiau în spaţiul pruto-nistrean. De unde ei au apărut, dacă în perioada precedentă autoarea nu îi menţionează.

Romanicii de răsărit au prezentat o enigmă pentru cercetători din mai multe motive: perpetuarea unei limbi romanice într-o mare slavă şi apariţia lor relativ târzie pe arena istorică (secolele XI-XII)[417]. Explicarea primului aspect prin procesul de romanizare era considerată insuficient de argumentată de unii cercetători sovietici, dat fiind timpul relativ scurt de existenţă a provinciei romane Dacia. Anumite precizări, după părerea lui V. Kobyčev, necesita şi faptul definirii romanicilor drept un popor de păstori, pe când şi romanii, şi dacii erau agricultori. Toate aceste disensiuni ar dispărea, considera autorul respectiv, dacă se va admite că purtători ai limbii romanice la Dunărea de Jos au fost celţii, care, timp

[415] Bromlej 1983, 355, 370.
[416] Kalašnikova 1980, 3.
[417] Kobyčev 1984, 82.

îndelungat, au locuit în Gallia Cisalpină. În favoarea acestei supoziții ar veni și noțiunea de *vlah*, care s-ar trage etimologic de la denumirea tribului celtic al volkilor (*volk*)[418].

În anul 1982 V. Zelenčuk propunea reluarea discuției privind rolul migrațiilor celților în secolul III a.Chr. în spațiul carpato-balcanic și influența lor asupra procesului de formare a romanicilor de răsărit. La acestea se adaugă necesitatea unei atenții sporite asupra procesului de trecere de la modul seminomad de viață la cel sedentar. Și totuși, poporul voloh s-a format în urma unor contacte îndelungate între populația romanizată și slavi[419]. Obiectivul care se impunea la acel moment era studierea mai atentă a izvoarelor arheologice, etnografice și lingvistice care trebuiau să permită depășirea teoriilor „autohtonă" și „migraționistă".

Unul dintre ultimele studii de prezentare a "etnogenezei moldovenilor" a apărut în 1983 în cunoscuta culegere „Rasy i narody"[420], urmat de alte câteva articole semnate de Ė. Rikman[421]. În linii majore, aceasta este o sinteză a realizărilor școlii sovietice în problema istoriei etnice a moldovenilor, având drept autor o persoană care poate fi încadrată în categoria de savanți cu opinii moderate. El este adeptul teoriei că moldovenii s-ar fi format inițial de la triburile tracilor de nord supuse romanizării pe teritoriile provinciilor romane Dacia și Moesia Inferior în prima jumătate a mileniului I. Ulterior, asupra acestei entități etnice au exercitat o influență mare triburile slavilor de sud și de răsărit. În urma acestui proces s-a format etnia volohă către secolul al IX-lea – strămoșii comuni ai moldovenilor, românilor și altor romanici de răsărit. Primele monumente arheologice care pot fi atribuite cu certitudine moldovenilor datează din secolul al XIV-lea. Un factor important, evidențiază autorul, în formarea moldovenilor a fost procesul de schimbare a locului de trai al romanicilor de răsărit din regiunea Carpaților spre răsărit. Savanții sovietici cred că în frontierele cnezatului medieval s-a format poporul moldovenesc, în frontierele guberniei Basarabia – națiunea burgheză moldovenească, iar după victoria revoluției proletare în Rusia a început să se formeze națiunea socialistă moldovenească, proces care s-a încheiat după cea de-a doua conflagrație mondială[422].

Idei "originale" referitor la formarea poporului romanic de răsărit, în cazul de față moldovenesc, sunt prezentate în volumul enciclopedic „Strany i narody"[423], compartimentul respectiv fiind semnat de V.S. Zelenčuk, I.A. Krupenikov, V.E. Proca. Acești autori afirmă că teritoriile viitorului cnezat al Moldovei nu au fost încadrate în componența Imperiului Roman și, prin urmare, au avut de

418 Kobyčev 1984, 82-83.
419 Zelenčuk 1982, 27-28.
420 Rikman 1983a, 207-216.
421 Rikman 1983b, 89-98; Rikman 1984, 29-36.
422 Rikman 1983a, 207.
423 Strany i narody 1984.

suportat un grad slab de romanizare. În schimb, un loc important în formarea romanicilor de est au jucat triburile slavilor vechi, care apar în această regiune (nu se ştie de unde – *S.M.*) în secolul al VI-lea. Contactele de secole dintre slavi şi aşa-numiţii traci romanizaţi au dus la formarea unei comunităţi etnice noi – a volohilor. Aceşti volohi, cunoscuţi în izvoare sub diferite nume derivate de la vlahi (valahi, vlahi, blehi, olahi, mavrovlahi), s-au extins pe un teritoriu larg de la nordul Peninsulei Balcanice până la Carpaţi, inclusiv Epirul, Thesalia, Macedonia. În secolul al XII-lea numărul volohilor din regiunea Carpaţilor a început să crească rapid, dar nu numai din cauza sporului natural, ci şi din cauza migraţiilor populaţiei volohe de la sud de Balcani. Aceste grupe etnice includeau în sine diverse componente etnice romanizate. Cu timpul termenul voloh şi-a pierdut esenţa de determinant etnic, devenind unul social. Diferenţele geografice au stat la baza creării unor entităţi romanice diferite: moldoveni şi munteni. Caracterele particulare ale moldovenilor au fost determinate şi de contactele de durată cu triburile slave de răsărit din cnezatul Halici – rutenii. Moldovenii, extinzându-se pe teritoriul Bucovinei, au asimilat triburile slavilor din aceste regiuni, fapt documentat prin toponimică şi hidronimică. În secolele X-XIII spaţiul pruto-nistrean a fost parte componentă a statului vechi rus, iar apoi a cnezatelor Halici şi Halici-Volânia. Elemente ale culturii slave împrumutate de moldoveni sunt tipuri de vestimentaţie şi locuinţe, obiceiuri şi tradiţii calendaristice şi familiale[424].

Etnografia sovietică prezintă o disciplină puternic ancorată în problematica deceniilor precedente. Dacă, pe lângă importantul material faptic acumulat, şcoala sovietică ar fi continuat să se deschidă spre confruntările exterioare şi să dobândească autonomie intelectuală, atunci ea ar fi câştigat un loc de cinste în cadrul comunităţii antropologice internaţionale[425].

Aşadar, investigaţiile etnofolclorice au urmat scopul nedeclarat de a demonstra procesul formării poporului moldovenesc prin simbioza slavilor de răsărit cu volohii, inventându-se argumente de ordin etnografic şi folcloric, subliniindu-se îndeosebi rolul progresist al slavilor.

2. Investigaţii lingvistice

A doua jumătate a secolului XX a fost perioada când se insista ca procesele etnice desfăşurate pe parcursul mileniului I p.Chr. să fie cercetate numai printr-o prismă multidisciplinară. Prin activitatea arheologilor, etnografilor, lingviştilor, istoricilor erau acumulate informaţii bogate, care necesitau o analiză minuţioasă, dar şi o corelare a rezultatelor acestor studii. Interpretarea etnică a vestigiilor descoperite de arheologi rămâne a fi una din problemele centrale pentru studiile protoistorice,

[424] Strany i narody 1984, 306-307.
[425] Bonte, Izard, Lenclud 1999, 689.

dar şi una dintre cele mai discutabile. Este un fapt care nu poate fi pus la îndoială, fiind subliniat de mai mulţi cercetători[426]. Existau însă şi păreri că arheologia nici singură, nici în colaborare cu alte discipline nu poate să rezolve probleme de etnogeneză şi apartenenţă etnică, acestea fiind emise în special de lingvişti[427].

Studiile lingvistice în contextul problemei „formării poporului moldovenesc" în istoriografia sovietică postbelică aveau o însemnătate deosebită graţie rolului acordat limbii în procesul de constituire a popoarelor în definiţia formulată de I. Stalin despre etnos. Dar şi din cauza penuriei izvoarelor arheologice la începutul studierii problemelor etnice. Reieşind din aceste considerente, în problema „formării poporului moldovenesc" au fost trasate câteva direcţii principale de studiere: originea denumirilor uneltelor, formarea şi evoluţia sistemului toponimic, studii antroponimice etc.

Prima sinteză despre moldoveni a fost efectuată anume sub aspect lingvistic, având ca eşantion de cercetare satele moldoveneşti din RASSM[428]. M. Sergievskij, pe baza cercetărilor lui Al. Philippide, ajunge la concluzia că trebuie de pus problema caracterului istoric şi lingvistic separat al moldovenilor şi valahilor, iar studiul graiurilor din Bucovina, Basarabia şi Moldova ar demonstra existenţa unei limbi moldoveneşti, care în secolul al XVII-lea a aderat la limba literară formată în Valahia[429], opinie totalmente falsă.

Către anul 1951 majoritatea cercetătorilor sovietici nu mai puneau la îndoială caracterul romanic al structurii gramaticale şi al fondului lingvistic al „limbii moldoveneşti"[430].

Una din direcţiile de cercetare a fost definită ca stabilirea legăturii dintre datele lingvistice şi vestigiile istorice despre raporturile slavilor cu *strămoşii moldovenilor*, cum îi numeşte cu prudenţă R.G. Piotrovskij. O altă direcţie era completarea materialului istoric cu datele pe care le puteau oferi studiile lingvistice[431].

Studiile savanţilor sovietici cu privire la termenii legaţi de gospodăria agricolă în limba moldovenească au arătat originea slavă a acestora (boroană, brazdă, coasă, ovăz, plug, snop, greblă etc.), fiind făcută concluzia despre trecerea dacoromanilor la viaţa sedentară sub influenţa slavilor, după care ei încep să se ocupe şi cu grădinăritul (răsadă, boabă, morcov, sfeclă, hrean) şi creşterea păsărilor (gânsac, gâscă, cucoş, raţă). Tot ca fiind de origine slavă a fost apreciată terminologia din meşteşuguri şi comerţ (ciocan, cleşte, topor, nicovală, pilă, teslă, cojocar, stoler, târg, târgoveţ), precum şi termenii ce vizează procesele de muncă (a munci, a târgui, a se hrăni)[432].

426 Spre exemplu: Niculescu 1997, 63.
427 Filin 1962, 75-76.
428 Sergievskij 1936.
429 Sergievskij 1936, 64.
430 Piotrovskij 1951, 85.
431 Piotrovskij 1951, 85.
432 Piotrovskij 1951, 88-89.

Acelaşi fenomen a fost atestat de cercetătorii sovietici în sfera terminologiei militare (crai, vodă, răscoală, rob, slugă, pușcă, sabie, viteaz, război) şi religioase. Ultimul lucru era deosebit de important, dat fiind faptul că servea drept contra-argument la teoria acceptării de către romanici a religiei creştine într-o perioadă anterioară acceptării creştinismului de către slavi. Astfel, dacă cele mai simple cuvinte erau de origine latină (cruce, creştin, a se ruga), cele de formare a ritualului creştin erau slavone (duhovnic, mucenic, vlădâcă, shimnic, a blagoslovi, a se căi, icoană, molitvă, post, taină, troiță, praznic)[433].

Trebuie de menționat că această categorie de noțiuni (ale ritualurilor creştine) a avut un caracter general balcanic, ele fiind incluse şi în alte limbi, spre exemplu în limba maghiară: kereszt = cruce, pap = preot, szent = sfânt, vecsernye = vecernie etc.[434] Procese identice aveau loc şi în domeniul culturii prin filiera sud-slavă ortodoxă (cerneală, a citi, a povesti, poveste, predoslovie, pricină etc.)[435]. V. Šišmarev credea că terminologia creştină în limba romanicilor este de origine estică, şi nu greco-bulgară[436].

Un alt factor al influenței, conform istoriografiei sovietice, au fost calchierile, acestea fiind foarte des întâlnite în documentele medievale moldovenești, dar şi munteneşti din secolele XVI-XVII (carte în sens de scrisoare, lume în sens de lumină, dar şi univers, parte – fragment şi țară, vită – de la viață a trecut în animal etc.)[437]. Exemplele nu au fost selectate cel mai reuşit, deoarece carte (*charta)* însemna în latină foaie scrisă, deci şi scrisoare, *vita* însemna viață, iar *vitulum* – pui de animal, *pars* – avea sens în latină şi de parte, dar şi de regiune, ținut etc.[438]

În urma studiilor lingvistice efectuate, R.G. Piotrovskij observă o convieţuire de durată a slavilor cu romanicii în cadrul unor comunități unice, fapt care a dus la bilingvism – utilizarea atât a limbii slave, cât şi a limbii latine vulgare[439].

Astfel, analiza anumitor aspecte poate da o atribuire etnică complet diferită. În acest context intervin şi ideile din lucrarea semnată de I. Stalin amintită anterior, în care se menționa că din amestecul a două limbi una, de obicei, iese învingătoare, păstrând structura sa gramaticală, lexicul de bază şi continuă să se dezvolte după legile sale interne, iar a două limbă dispare treptat[440]. Concepția lui Stalin combătea teoria şcolii marriste, care afirma că amestecul a două sau mai multe limbi poate genera o limbă nouă, deosebită complet de cele pe care le avea la bază[441].

433 Piotrovskij 1951, 89.
434 Spinei 1996, 47.
435 Piotrovskij 1951, 89.
436 Šišmarev 1953, 91.
437 Piotrovskij 1951, 90.
438 DLR 1962.
439 Piotrovskij 1951, 90.
440 Stalin 1951, 29-30.
441 Apud Tret'jakov 1953b, 19-50.

Rolul studiilor lingvistice a sporit enorm în anii ’50, în perioada de defăimare a şcolii marriste, după apariţia unor lucrări semnate de I. Stalin, în care se postula că limba este caracteristica cea mai clară şi evidentă a unui sau altui trib, populaţie sau naţiune[442]. Se promova ideea necesităţii unui studiu interdisciplinar al etnosurilor, afirmându-se că arheologia nu poate de una singură să răspundă pe deplin la probleme etnogenetice şi numai studiile complexe lingvistice, arheologice, istorice şi etnografice pot rezolva aceste probleme[443]. La temelia cercetărilor etnogenetice, începând cu anul 1953, se propunea să se pună ideea despre un popor purtător al „limbii-bază”, care, odată cu extinderea teritorială, asimilează lingvistic popoarele învinse[444].

Drept răspuns la lucrarea lui I. Stalin, la 3-7 decembrie 1951, la Chişinău a avut loc o conferinţă comună a Institutului de Lingvistică al AŞ a URSS şi a Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al Filialei Moldoveneşti a AŞ a URSS. Comunicările de la această conferinţă au fost publicate în anul 1953 într-o lucrare colectivă menită să dea răspuns la mai multe probleme legate de limba moldovenească[445], iar dezbaterile au fost publicate fragmentar mult mai târziu de Gh. Negru[446]. Se dorea un studiu de analiză a lingvisticii moldoveneşti şi de trasare a unor direcţii de cercetare pe viitor. În lucrare şi-au prezentat opiniile B.A. Serebrennikov[447], D.E. Michalči[448], V.F. Šišmarev[449], R.A. Budagov[450], R.G. Piotrovskij[451], S.B. Bernštejn[452], I.D. Čeban[453], N.G. Corlăteanu et al.[454] În continuare vom atrage atenţie la aspectele care vor fi utilizate ulterior drept argumente în studiile legate de problema proceselor etno-culturale din secolele II-XIV.

Ideile care se cer a fi reţinute la B. Serebrennikov sunt cele legate de faptul că existenţa unor cuvinte cu consonanţă identică sau apropiată, în diferite părţi ale globului terestru, nu vorbeşte în mod obligatoriu despre rudenia acestor limbi, deoarece cuvintele pot fi împrumutate[455]. Autorul insistă că limba moldovenească a fost pe timpuri un dialect al limbii-baze daco-romane. Ulterior, în anumite condiţii istorice, ea s-a transformat într-o limbă independentă naţională, datorită existenţei separate de română şi influenţei limbilor slave, în primul rând a limbii

442 Stalin 1951, 21.
443 Udal’cov 1953, 13.
444 Udal’cov 1953, 18.
445 VMJa 1953.
446 Negru 2000, 37-38.
447 Serebrennikov 1953, 34-53.
448 Michalči 1953, 54-72.
449 Šišmarev 1953, 73-120.
450 Budagov 1953, 121-134.
451 Piotrovskij 1953, 135-149.
452 Bernštejn 1953, 150-158.
453 Čeban 1953, 159-182.
454 Corlăteanu 1953, 183-206.
455 Serebrennikov 1953, 37.

ruse. În perfecţionarea sa limba literară moldovenească nu trebuie să se îngrădească de influenţele limbii ruse, precum şi, într-o anumită măsură, de realizările limbii frăţeşti române[456]. Toate argumentele utilizate de autor ţin să demonstreze originea daco-latină a limbii moldoveneşti şi, în niciun caz, nu o opun românei, deşi în concluzie se lasă de înţeles că e vorba de două limbi apărute ca urmare a unei evoluţii politice separate de durată.

Cercetătorul D. Michalči acceptă existenţa limbii moldoveneşti ca fapt deja argumentat graţie lucrărilor lui M. Sergievskij, dând dovadă de lipsă de criticism, deoarece tot el afirmă că studiile lui M. Sergievskij s-au bazat pe realitatea din stânga Nistrului. O regiune care nu a fost arealul de formare a poporului şi care a fost colonizată cu moldoveni în ultima etapă a extinderii lor teritoriale. D. Michalči a criticat aspru volumul editat în 1951 de Institutul de Istorie, Limbă şi Literatură al FM a AŞ a URSS[457] pentru rudimentele marriste. Autorul considera că astfel de interpretări au dus la frânarea dezvoltării limbii şi studierii ei şi la ruperea oricăror legături cu alte centre universitare, inclusiv din Moldova de peste Prut (în contextul problemei dialectului moldovenesc al limbii române).

La conferinţă a fost pus în discuţie şi comportamentul arogant, la şedinţele Consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură din 1950, al lui I.D. Čeban, care a declarat că limba moldovenească este o limbă slavă, iar recunoaşterea ei drept romanică este o tendinţă periculoasă[458].

„Părintele" studiilor romanistice din URSS V. Šišmarev afirma în mod convingător că elementele slave au intrat în limba romanică din Peninsula Balcanică de foarte mult timp şi penetrarea lor continuă, dar ca limbă ea se formase până atunci. Întrebările puse de V. Šišmarev sunt foarte logice: utilizarea cuvântului slav *nisip* înseamnă oare că despre nisip s-a aflat de la slavi? Înlocuirea cuvântului latin *aratru* prin slavonul *plug* nu va indica niciodată că populaţia balcanică nu a cunoscut anterior plugul şi că practica exclusiv păstoritul, de altfel cum se va explica verbul *a ara*? Şi lista continuă: omăt (ucr.) – zăpadă (slav.) – nea (latin.); lista numelor de rude e de origine latină, dar *nevastă* e cuvânt slav; denumirile cifrelor sunt de origine latină, dar *o sută* e de origine slavă etc.[459] Concluzia lui V. Šišmarev este că nicio analogie slavă nu poate transforma o limba romanică într-o limbă romano-slavă. V. Šišmarev mai afirma că contactele a două limbi nu duc la formarea unei a treia limbi, nu are loc amestecarea lor, ci numai depunerea unor elemente, şi deseori nu a celor esenţiale, în limba învingătoare[460]. Grupa balcano-romanică s-a separat de alte limbi romanice nu din cauza slavonismelor, ci din cauza acelor schimbări care au avut loc în fondul de cuvinte şi structura

456 Serebrennikov 1953, 47-51.
457 VMJaCPC, 1951.
458 Michalči 1953, 58.
459 Šišmarev 1953, 76-77.
460 Šišmarev 1953, 84, 89.

gramaticală după ruperea legăturilor cu partea de vest a Imperiului Roman. Cu prudenţă, V. Šišmarev nu utilizează termenul de „limbă moldovenească", doar în concluzie numeşte moldovenească limba tinerei naţiuni moldoveneşti socialiste[461].

În susţinerea ideilor expuse de V. Šišmarev vin studiile semnate de R. Budagov[462] şi S. Bernštejn[463], în care se afirmă că limba moldovenească trebuie atribuită, fără drept de apel, la limbile romanice, deoarece structura ei gramaticală şi lexicul de bază sunt romanice.

Articolul semnat de R. Piotrovskij în culegerea respectivă nu se deosebeşte de lucrările sale precedente[464], care au fost combătute în aceeaşi culegere[465], această situaţie fiind descrisă de unul din participanţii la discuţie[466]. În insistenţa sa, se strecoară unele idei care nu ar fi fost posibil să apară la cercetători veniţi de la Moscova, spre exemplu că până în secolele XIII-XIV limbile română şi moldovenească erau practic imposibil de a fi separate, ele fiind dialecte ale unei limbi dacoromane, sau etimologia unor cuvinte slave apărute în limba romanicilor, care este departe de adevăr, sau cele legate de cunoaşterea agriculturii de romanici de la slavi etc.[467] Deosebit de sugestiv prezintă situaţia din lingvistica moldovenească articolul semnat de I.D. Čeban, în special la capitolul încăpăţânării pseudointelectuale, aducând aminte de sindromul ţăranului ajuns la putere[468]. Doar un citat, care explică lipsa comentariilor la această tipăritură: „Sau, de exemplu, pentru ce de utilizat: şomaj, definiţie, alianţă, celulă, premisă, ordin, sentinţă, interogatoriu... când cu mult mai înţelese, şi mai aproape sunt cuvintele din limba rusă: bezrabotica, opredelenie, sojuz, kletka, predposylka, prikaz, prigovor, dopros şi altele?"[469].

În anii '60 una din problemele larg dezbătute privind relaţiile dintre romanicii de est şi slavi a fost problema originii denumirilor uneltelor. Aceste denumiri, în corelare cu originea etnică a populaţiei care foloseşte terminologia în cauză, au stârnit o discuţie aprinsă, ea fiind materializată prin studii semnate de V. Sorbală[470], N. Demčenko[471] şi V. Pavel[472]. Unii istorici sovietici, spre exemplu V. Šišmarev, înţelegeau foarte bine că utilizarea unui anumit termen nu indică

461 Šišmarev 1953, 120.
462 Budagov 1953, 121.
463 Bernštejn 1953, 150.
464 Piotrovskij 1953, 135-149.
465 Šišmarev 1953, 73-120.
466 Bernštejn 1953, 151.
467 Piotrovskij 1953, 136, 138.
468 Čeban 1953, 159-182.
469 Čeban 1953, 178.
470 Sorbală 1963.
471 Demčenko 1963, 93-94; Demčenko 1964a; Demčenko 1964b, 35-61; Demčenko 1967, 107-109.
472 Pavel 1964, 64; Pavel 1978, 217-235.

în mod obligatoriu că obiectul definit prin termenul în cauză a fost preluat de la populaţia care vorbeşte limba căreia îi aparţine termenul, fapt evidenţiat încă la 1953[473]. În acelaşi timp, s-a demonstrat, chiar de unii reprezentanţi ai şcolii sovietice, că utilizarea anumitor tipuri de unelte agricole era legată în primul rând de condiţiile geografice, şi plugul slavilor din regiunea Ladogăi diferă enorm de plugul folosit de slavii din reg. Chmelnick[474]. Cu atât mai stranie pare reiterarea discuţiei către anul 1978[475]. Argumente sigure în favoarea tezei că slavonismele au generat unele modificări ale limbii romanice în defavoarea latinismelor aduce V. Stati, care demonstrează că toată terminologia legată de meşteşugul torsului a fost iniţial de origine romană, inovaţiile tehnologice ulterioare au generat răspândirea slavonismelor[476].

În 1993 reapar încercări de a demonstra importanţa redusă a studiilor etnolingvistice. Se spunea că orice dialectolog cunoaşte că graiul a două localităţi vecine deseori se deosebeşte chiar la nivelul lexicului şi atunci limba, ca element principal în definirea etnosurilor, pierde din importanţă, în special prin existenţa dialectelor, sociolectelor şi idiolectelor[477].

Inovaţia tehnică poate apărea într-un singur loc şi apoi să se răspândească în regiunile învecinate şi mai îndepărtate, în dependenţă de gradul de utilitate. În acelaşi timp, descoperiri similare pot avea loc în diferite regiuni practic simultan. Coexistenţa a doi termeni de diferită origine, dar care definesc acelaşi obiect, nu a fost întotdeauna în favoarea termenului izvorât din sânul limbii (comunităţii) locale. Şi dacă în procesul evoluţiei istorice învinge termenul alogen, înseamnă oare că şi obiectul definit a fost preluat? Situaţia pentru Moldova medievală este şi mai complicată din cauza utilizării limbii slavone drept limbă a cancelariei de stat. Chiar dacă în limba vorbită se utiliza un termen, cancelaria domnească, la întocmirea actelor, diecii ori boierii, la scrierea letopiseţelor, utilizau cuvântul din slavonă[478].

Istoriografia sovietică a acordat o atenţie deosebită împrumuturilor lingvistice ale etnosului majoritar din spaţiul dintre Prut şi Nistru. A fost calculat chiar şi coraportul cuvintelor de diferită origine etnică din limba moldovenească. V.M. Senkevič insista pentru circa 40%[479], în special în ceea ce ţine de agricultură, gospodărie, militărie. Prezenţa cuvintelor de origine slavă a fost apreciată de diferiţi autori la 20-50%[480] (încă la 1918 L.S. Berg scria că în limba populară

[473] Šišmarev 1953, 76.
[474] Miroljubov 1977, 64.
[475] Pavel 1978, 217-235.
[476] Stati 1974, 147.
[477] Anfert'ev 1993, 68.
[478] La Nicolae Costin întâlnim de câteva ori menţionarea nu a limbii slave, ci a celei sârbe.
[479] Senkevič 1953, 76.
[480] Mochov 1961, 10; spre exemplu în: NM 1964, 772, se indică cifra de 40%.

circa jumătate din cuvinte sunt de origine slavă, iar românii cu carte se străduiesc să înlocuiască slavonismele cu latinisme, astfel încât în limba literară slavonisme sunt circa 30%[481]). Una din puţinele cercetări ale influenţelor în ambele direcţii în cazul terminologiei textile efectuate de V. Stati a arătat că preluările din limba slavă ating un număr de 250 cuvinte, preluările din ucraineană peste 40 de termeni[482].

Un moment important asupra căruia au insistat cercetătorii sovietici a fost faptul că cea mai mare parte a terminologiei legate de creşterea vitelor este de origine latină (cal, oaie, vacă, câine, pui), iar cea legată de cultura plantelor şi armată – de origine slavă (boroană, plug, brazdă, ovăz, lopată, sapă, greblă, ţelină, pârloagă, toloacă, căpiţă, grădină, a lipi, a zidi, daltă, nicovală, pilă, război, voinic, steag, strajă, sabie), la care se adaugă şi un număr mare de cuvinte cu terminaţie slavă (pivniţă, pajişte, călăreţ, suliţă, sugaci, sărac, cojiţă etc.). Mai adăugam că noţiunile de orz, grâu şi secară sunt de origine latină (*hordeum, granum, secale*).

Astfel, după regula silogismului, în opinia specialiştilor sovietici, reieşea concluzia că slavii veniţi (totuşi veniţi) în această regiune au intrat în contact cu o populaţie de crescători de vite pe care i-au reorientat în sensul ocupării cu agricultura. Dar este cunoscut faptul că primele comunităţi agricole în Europa apar în regiunea Balcanilor şi cu timpul îndeletnicirea s-a extins spre nord. Un proces de „agriculturalizare" venit dinspre nord ar fi o excepţie stranie.

Al treilea argument ţine direct de aspectul lingvistic pus în discuţie. Dacă o bună parte din termenii inventarului agricol utilizaţi de romanici sunt de origine slavă, acţiunea care se înfăptuieşte cu aceste unelte este desemnată printr-un termen de origine latină, cu mici excepţii. Spre exemplu, avem „plug", dar cu el „se ară", iar finalitatea acestei acţiuni este „arătura" etc. Şi aici apare întrebarea: care cuvinte sunt de o importanţă mai mare atunci când se studiază componentele de formare a unui etnos, verbele sau substantivele? Moment subliniat în studiul lui V. Šišmarev[483] şi V. Sorbală[484]. În urma cercetărilor accentuăm asupra verbelor, căci substantivele, fiind în legatură cu evoluţia tehnologică, erau mai des supuse schimbărilor.

Încă un moment important ar fi că nici pentru cultura rusă, respectiv slavă, nu există o opinie unanimă privind caracterul strict sedentar al gospodăriei, aşa cum se încearcă a se prezenta în comparaţie cu populaţia est-romanică. Au fost aduse suficiente argumente care demonstrau că, chiar şi în secolele XVI-XVII ţăranii ruşi practicau în anumite zone o agricultură extensivă cu schimbarea periodică a loturilor, care deseori se aflau la distanţe de zeci de kilometri[485]. Concluzia ce

[481] Berg 1918, 88.
[482] Stati 1974, 183-184.
[483] Šišmarev 1953, 77.
[484] Sorbală 1963, 5.
[485] Šennikov 1971, 78-79, 90.

se impune este că nu toţi cei care duceau un mod de viaţă numit sedentar erau totalmente sedentari[486].

În anul 1970, T. Il'jašenko, studiind contactele lingvistice dintre populaţia slavă şi cea romanizată, determină cronologia secvenţei maximale între secolele IV/V-XIV, divizată în două subetape: romano-balcanică între secolele IV/V-X/XI şi daco-romanică între secolele X/XI-XIV[487].

Cercetările au indicat că unele lucrări, privitor la originea limbii moldoveneşti, constată originea romanică a structurii gramaticale, a sistemului fonetic şi a lexicului de bază, în componenţa căruia, pe lângă cuvinte latine, se păstrează şi un număr mare de cuvinte tracice, iar contactele cu slavii au dus numai la crearea unor trăsături specifice faţă de alte limbi romanice[488]. Deşi limba literară şi de cancelarie în Evul Mediu era cea slavă veche, poporul vorbea limba proprie[489].

În urma contactului a două culturi diferite are loc, ca primă etapă, un schimb de inovaţii, de obiecte, care sunt preluate cu numele de origine, deseori fără nicio adaptare la regulile lingvistice locale. Coexistenţa diferitor elemente etnice într-un anumit spaţiu duce la o rivalitate între noţiunile cu sens identic existente în limbile acestor elemente. Procesele de sinteză, aculturaţie şi asimilare, de obicei, impun în timp supravieţuirea unui singur termen.

De ce se omitea faptul că acele cuvinte care sunt în mod cert de origine slavă sunt prezente nu doar în limba numită *moldovenească,* dar şi în română? Pentru că ar fi trebuit de recunoscut că este vorba de aceeaşi limbă sau că sunt adaptări ale copiştilor.

După ce au fost create aceste structuri de argumentare a influenţei slavilor prin ocupaţiile de bază asupra limbii romanicilor, în anii '80 totuşi a apărut necesitatea recunoaşterii că aceste sinteze au avut un caracter mult mai complicat şi necesită o atenţie deosebită[490].

Tradiţia istorică îl prezintă pe întemeietorul Romei, Romulus, ca păstor şi mânuitor al plugului, cu care a tras brazde la întemeierea oraşului. Civilizaţia romană, considerată drept una de ţărani agricultori, avea în realitate un caracter păstoresc-agricol[491]. În acest context este important de amintit afirmaţiile făcute de È. Rikman în studiul său din 1983, inclus în volumele enciclopedice dedicate studierii popoarelor din URSS. È. Rikman susţinea că, până nu demult, toţi moldovenii practicau agricultura şi creşterea vitelor, ultima ocupaţie fiind predominantă până în secolul al XVIII-lea[492].

[486] Šennikov 1971, 91.
[487] Il'jašenko 1970, 79.
[488] Rikman 1983a, 210.
[489] Rikman 1983a, 210.
[490] Bromlej 1981, 272.
[491] Lascu 1965, 50.
[492] Rikman 1983a, 208.

În cazul dat, existența elementelor de origine romană şi slavă a dus la impunerea unui număr de noțiuni din cadrul celui de-al doilea element. Acest moment nu poate fi explicat exclusiv de un nivel mai avansat al inventarului agricol venit din lumea slavă, dar şi de alți factori: - *de ordin psihologic*: capacitatea de asimilare şi mobilitatea limbii la popoarele romanice, care preluau mai facil termenii noi, fiind descendenți dintr-o civilizație care se modifica permanent, incluzând aspecte noi; - *de ordin politic*: evenimentele de la limita secolelor VI-VII. În acel interval de timp Imperiul Roman de Răsărit pierde capacitatea de apărare a frontierei sale pe Dunăre. Ca urmare, un număr important de slavi avansează în regiunea Balcanilor. După aceste evenimente influența Imperiului, devenit tot mai mult Bizantin (adică grec), a început să fie filtrată prin masa de slavi aflați la sud de Dunăre. Astfel, realizările civilizației bizantine în domeniul inventarului agricol ajungeau la romanicii de est printr-un dublu filtru greco-slav şi nu aveau cum să poarte nume de origine latină. Dar această influență slavă era din partea slavilor de sud şi nu a celor de est. Deoarece cu aceste unelte noi sau modificate (substantiv) se executau aceleaşi operații, acțiunea/operația era numită în continuare cu termenul vechi (verb). Reieşind din aceste argumente, la studierea fondului lingvistic trebuie de acordat preferință verbelor în defavoarea substantivelor.

Continuăm argumentația cu faptul că toate numeralele, categorie în care împrumuturile tardive sunt practic imposibile, sunt de origine latină. Doar numeralele de la 11 la 19, ca rezultat al relațiilor comerciale, au fost modificate după forma slavă[493]. O situație similară este stabilită şi în cazul pronumelor şi adjectivelor. Astfel, ajungem la concluzia că scheletul limbii române este completamente neslav.

A treia ramură a economiei – meşteşugurile, este mai apropiată comunităților de agricultori decât celor de crescători de vite. Notăm că numele metalelor în limba română sunt de origine latină: aur, fier, argint.

Una din realizările anilor '60 ai secolului al XX-lea era considerată schema despre evoluția limbii la romanicii de răsărit propusă de V.M. Senkevič, care afirma că pentru secolele IX-XI se acceptă comunitatea lingvistică moldo-munteană, perioadă după care fiecare element a avut o soartă distinctă. Exemplele, în opinia sa, sunt elocvente (tabelul 3, coloanele 1-2)[494].

Considerăm că, cu acelaşi succes, putem să mai adăugăm o coloană (vezi coloana 3) cu sinonime de tipul celor propuse de V. Senkevič, dar asta nu va însemna că acestea sunt din alte limbi.

[493] Piotrovskij 1951, 90.
[494] Senkevič, 1953, 63-78.

De aceeaşi opinie erau şi alţi cercetători care propuneau alte perechi moldo-române: bortă-gaură, ciobotă-cizmă, ciolan-os, mâţă-pisică, ogradă-curte etc.[495] Lista respectivă poate fi continuată până la epuizarea vocabularului limbii române, dar aceste exemple vor demonstra în mod exclusiv bogăţia dialectelor şi regionalismelor. În acest context, se fac remarcate concluziile lui V. Stati, care – deşi pe paginile lucrării sale nu face comparaţii lingvistice între regiunea Moldovei cu alte regiuni locuite de romanicii de est – în rezumatul în limba rusă a emis teza absolut neargumentată despre prezenţa unui număr de cuvinte slave în "limba moldovenească" care lipsesc în alte limbi romanice[496].

Reprezentanţii istoriografiei sovietice, în special cei din republicile unionale, care se ocupau cu probleme legate de relaţiile unor grupuri etnice cu slavii, erau puşi în situaţia delicată de manevrare, cauzată de incertitudinea privind etnogeneza slavilor: unde, când şi cum s-au format poporul slav şi limba slavă[497]. Pentru comparaţie este interesantă afirmaţia făcută în contextul relaţiilor lingvistice slavo-iraniene, cum că grupul de cuvinte de origine iraniană – bog', kot', chlev' etc., nu implică coexistenţa acestor comunităţi etnice, ci formează o categorie de termeni legaţi de cultură, care migrează de sine stătător, independent de comunitate[498]. Deci, în cazul termenilor preluaţi de slavi, aceştia „au migrat de sine stătător, fără a avea loc contacte interetnice". În ce priveşte legătura lingvistică dintre slavi şi traci, V. Sedov susţine că, deoarece lexicul trac este practic necunoscut, este imposibil de a delimita împrumuturile din limba tracă de cele general-indo-europene[499].

Toponimia oferă o posibilitate aparte pentru studierea anumitor aspecte ale istoriei. În problema vizată atrage atenţia acel fapt că toponimia a fost în permanenţă în atenţia politicului. Acest moment a fost relevat pentru prima dată de I. Ojog, care a remarcat că necesitatea întocmirii hărţilor militare, administrative etc. ale zonelor intrate sub administrare rusă a stimulat efectuarea anumitor studii în domeniul topografiei istorice[500]. În istoriografia sovietică, ştiinţa toponimică venea să documenteze şi să argumenteze două concluzii principiale: originea slavă a majorităţii denumirilor de localităţi, pe de o parte, iar pe de alta, ca rezultat al cartografierii satelor, în special a celor purtând nume cu rădăcină latină, să se stabilească perechile de sate cu nume comune de pe ambele maluri ale Prutului. Se dorea un argument pentru teza că localităţile de pe malul stâng ar fi apărut mai târziu, deci ele s-ar fi format prin permutare de populaţie din satele mai vechi.

495 Budagov 1953, 127.
496 Stati 1974, 184.
497 Sedov 1979, 23.
498 Sedov 1979, 25.
499 Sedov 1979, 26.
500 Ojog 1998, 192.

De la început trebuie de menționat că aspectul toponimic urmează să fie studiat cu o minuțiozitate deosebită și cu o atitudine critică accentuată. Deseori el nu poate servi drept bază pentru reconstrucții în cazul definirii originii etnice, ci doar ca argument suplimentar, din cauza că orice organizare politică modifica denumirile localităților după propriul plac. În cel mai bun caz, denumirile topografice erau numai traduse, iar regiunea carpato-nistreană, în privința schimbărilor militaro-politice, deține probabil unul din primele locuri în Europa. Ea a fost deseori supusă unor atacuri pustietoare din partea diferitor invadatori, în urma cărora un număr mare de sate erau șterse de pe fața pământului, iar o bună parte din populație omorâtă ori dusă în robie. Locuințele, fiind construite din materiale de origine vegetală, ardeau aproape în întregime. Cei care se salvau fondau localități noi practic de la zero. Dacă în partea de apus a Europei se atestă o suprapunere de nivele de locuire începând cu cel puțin mijlocul mileniului I a.Chr., în spațiul studiat sunt răspândite credințe care nu recomandă locuitorilor repopularea vetrei distruse a localității, acel loc fiind considerat blestemat, malefic. Astfel, vatra satului era mutată la o anumită distanță de cea precedentă. Acest fapt ducea la dese modificări în domeniul toponimic.

Amintim în acest context că numărul mare de locuințe adâncite în sol, depistate pentru perioada de până la apariția primelor formațiuni statale cunoscute cu certitudine[501], se datorează unor considerente practice. O locuință adâncită în sol oferea mai mari posibilități de păstrare a bunurilor în caz de atac al jefuitorilor. Prin simpla distrugere a stâlpilor interiori de menținere a acoperișului, locuința se transforma într-un ordinar morman de ruine ce nu merita o atenție deosebită. Campaniile de jaf fiind, de obicei, de scurtă durată, atacatorii nu aveau timp să jefuiască locuințele ruinate. În schimb ele puteau fi ușor restabilite de foștii stăpâni.

Un alt aspect care accentuează incertitudinea argumentului toponimic îl constituie faptul că majoritatea denumirilor de sate sunt cunoscute din diplomele voievodale, deci dintr-o perioadă posterioară formării limbii, etnosului și chiar a localităților. Erau timpuri când limba oficială a cancelariilor voievodale era slavona. Pentru a-și demonstra cunoștințele, diacii pisari traduceau numele satelor, după posibilități și capacități, în limba slavă veche. Atunci când un sat purta un nume substantivizat, el era tradus în slavonă, iar dacă traducerea era imposibilă sau în cazul toponimelor care aveau la origine nume de persoane ele erau preluate în acte, dar cu schimbarea terminației, pentru a li se da un aspect slavon. Privitor la acest aspect s-a referit și V. Šišmarev în comunicarea din 1951, publicată în 1953[502].

Cercetătorii sovietici înșiși au observat că cei care au scris aceste documente nu gândeau slavonește, ci într-o altă limbă, și deseori structura propoziției nu este

[501] Corman 1998, 14-22.
[502] Šišmarev 1953, 106.

slavă, ci mai curând romanică[503]. Asupra slavizării toponimicii de către cancelaria domnească din Moldova a atras atenţia încă în 1953 cercetătorul Al.I. Gonţa[504]. Cu toate acestea, ideea că toponimia de pe teritoriul României ar fi în mare parte de origine slavă a fost susţinută şi de unii cercetători români[505].

Primul studiu în domeniul topografiei moldoveneşti a apărut în 1946[506], faţă de care au fost exprimate mai multe opinii semnate de L. Berg[507], G. Bogač[508], A. Kidel[509]. M. Sergievskij afirma că datele lingvistice demonstrează, prin raportul toponimelor şi hidronimelor, că slavii au dominat în permanenţă nordul spaţiului pruto-nistrean, sudul a fost controlat de pecenegi şi cumani ori deseori rămânea pustiu, pe când partea centrală a fost populată de grupuri de romanici începând din secolele XIV-XV[510]. Deosebit de critic a primit acest studiu G. Bogač, care indică un şir de erori, unele elementare pentru o persoană care poseda la perfecţie limba română. Concluzia sa este totuşi că lucrarea lui M. Sergievskij, prin materialul acumulat, poate servi drept un instrument de lucru util, iar prin problemele puse în dezbatere un început bun de cercetare[511].

Aplicarea toponimiei în încercarea de a determina arealul de formare a slavilor a dus la stabilirea că cele mai arhaice sunt hidronimele. Totuşi cercetările au demonstrat că locurile cu concentrare maximă a terminologiei hidronimice slave nu corespund cu arealul de formare a slavilor, mai mult decât atât hidronimia slavă prevalează în teritorii care au fost supuse printre ultimele controlului slav[512].

Ultima lucrare în domeniul studiilor lingvistice privind contactele romanicilor răsăriteni cu slavii, apărută în istoriografia sovietică, a fost semnată de N. Raevskij, ale cărui concluzii vor însemna o deviere de la linia oficială precedentă. Autorul a desemnat următoarele epoci etnolingvistice: romanizare (secolele I-V), comunitate (secolele VI-X) şi nord-dunăreană (secolele XI-XIV)[513]. Etapa întâi corespunde cu perioada de romanizare, pentru prima dată menţionându-se continuarea acestui proces la nord de Dunăre după evacuarea provinciei Dacia, cea de-a doua etapă – stabilirea protoslavilor meridionali în regiunea carpato-

503 Šišmarev 1953, 106.
504 Gonţa 1998, 7-24; Petrovici 1954, 169-170, după un şir de încercări de interpretare a toponimului Cobâlia nu reuşeşte să prezinte argumente convingătoare despre originea slavă a numelui respectiv.
505 Petrovici 1960, 58.
506 Sergievskij 1946, 333-350.
507 Berg 1947, 356.
508 Bogač 1949, 227-233.
509 Kidel 1947.
510 Sergievskij 1946, 350.
511 Bogač 1949, 233.
512 Sedov 1979, 27-28.
513 Raevskij 1988.

balcanică soldată cu rezultate infime în evoluția etnică atât a romanicilor, cât şi a slavilor. Cele mai puternice repercusiuni asupra romanicilor le vor avea contactele din secolele IX-XIII cu slavii (bulgarii, sârbii şi croații), autorul considerând că contactele cu slavii de est vor începe doar în deceniile 6-7 ale secolului al XII-lea. Epoca moldovenească începe, în opinia lui N. Raevskij, după mijlocul secolului XIV, iar formarea particularităților "limbii moldoveneşti" demară după "descălecat"[514], confirmând astfel teza privind etnicizarea politonimului. În consecință, N. Raevskij a demonstrat invalabilitatea principalei teze promovate de istoriografia sovietică despre importanța proceselor etnice între Carpați şi Nistru după migrarea în această regiune a volohilor şi care ar fi avut ca rezultat formarea etnosului moldovenesc. Datele lingvistice au infirmat această teză, demonstrând că migrația romanicilor din regiunea carpatină a continuat în secolele XII-XIV şi chiar după formarea statului medieval Moldova.

Aşadar, investigațiile lingviştilor sovietici au urmărit scopul de a dovedi existența limbii moldoveneşti, distincte de limba română. Totuşi analiza principalelor argumente lingvistice aduse de istoriografia sovietică demonstrează fără echivoc că scheletul limbii numite „moldoveneşti", existența căreia se încerca să se demonstreze, este completamente neslav. În urma investigațiilor efectuate reiese clar că, la momentul interacțiunii în regiunea carpato-nistreană a triburilor slavilor de răsărit cu romanicii de est limba celor din urmă era deja formată. Elementele străine apărute ulterior sunt expresia unei evoluții fireşti prin care trece orice limbă de-a lungul istoriei.

3. Studii paleoantropologice

Materialului antropologic, ca izvor istoric în studiile etnogenetice, în istoriografia sovietică i se acorda un loc deosebit[515]. Antropologii sovietici reieşeau în studiile lor din postulatul că particularitățile rasiale nu determină direcția procesului istoric, dar tipul fizic al poporului, formarea lui, modificările şi extinderea sunt legate direct de istoria acestui popor. Se recunoştea că, de obicei, coincidența frontierelor antropologice[516] cu cele etnice, în sine, încă nu înseamnă că în baza datelor antropologice se pot face interpretări etnice, fără a lua în considerație alte criterii determinante ale etnosului[517]. În studiile proceselor etno-culturale la est de Carpați în Evul Mediu timpuriu materialul antropologic trebuia să confirme argumentele teoriei oficiale despre participarea, pe lângă elementul romanic de vest, a unui complex de elemente etnice, cu preponderență slave.

[514] Raevskij 1988, 139, 141.

[515] Debec et al. 1952.

[516] Spre deosebire de şcoala anglo-saxonă de antropologie, în URSS, prin antropologie se înțelegea numai studiul metric al materialelor osteologice.

[517] Alekseeva 1974, 59.

Studiul pe teren efectuat de R. Levman în anul 1946 finalizează cu o constatare care arăta cât de departe era autorul de realităţile din regiune, şi anume: „Spre deosebire de moldovenii din Moldova românească, care se numesc pe sine ba români, ba moldoveni, moldovenii din RSS Moldovenească întotdeauna s-au identificat separat de români”[518]. În viziunea noastră locuitorii spaţiului dintre Nistru şi Prut s-au separat nu în calitate de moldoveni faţă de români, ci în calitate de basarabeni faţă de locuitorii altor provincii, şi nu întotdeauna, ci doar după 1812, când s-a format statutul acestei regiuni, până atunci ei determinându-se drept lăpuşneni, orheieni, soroceni etc. Admitem că acesta era tributul plătit sistemului de către R. Levman. La baza cercetărilor antropologice privind populaţia din spaţiul pruto-nistrean au stat două constatări: 1. până la cel de-al Doilea Război Mondial acest domeniu a fost puţin investigat; 2. unii autori sovietici includeau teritoriul Basarabiei în arealul de formare a slavilor.

R. Levman a ales un eşantion de 340 de persoane care se considerau moldoveni pe ambele linii, din trei regiuni istorice: nord, centru şi sud. S-a stabilit că ei aparţin rasei europoide fără urme vizibile ale influenţei mongoloide. Au fost definite două tipuri antropologice: *1) branhicefalic*, cu pigmentaţia relativ deschisă şi înălţimea mare, localizat la moldoveni cu analogii la ucrainenii din Podolia, moldovenii din Bucovina. Este probabil tipul antropologic moştenit din lumea antică, autorii antici descriindu-i pe daci ca având părul deschis şi înălţime mare. Studiile asupra populaţiei ucrainene din regiunea transcarpatică au demonstrat prezenţa majoritară a tipului branhicefalic, circa 60%[519]; *2) pontic* – tip care, în formă pură, nu a fost depistat nicăieri, dar este definit clar în tipul antropologic român de bază şi, mai rar, la bulgari.

Ambele tipuri sunt apreciate de autor drept existente în acest spaţiu din timpuri îndepărtate[520] şi ambele, conform lui Levman, îşi găsesc similitudini la poporul român, el neexcluzând posibilitatea participării şi altor rase la formarea moldovenilor.

Autorul primului studiu sovietic postbelic despre populaţia dintre Prut şi Nistru, R. Levman, face o apreciere a unor antropologi ca Lebzelter, Pittard, Donici, O. Nekrasova, Schluger, cu următoarele observaţii critice: că au făcut lucru superficial, limitându-se la simple măsurări, ori că au selectat prost eşantionul de cercetare prin includerea unor originari din alte regiuni ale României[521].

Este semnificativ că în rezumatul tezei de candidat în ştiinţe istorice al aceluiaşi autor, apărut în anul 1950, au fost identificate 4 tipuri antropologice de bază: *branhicefal moderat*, cu pigmentaţia deschisă moderat, înălţimea medie, cu faţa

[518] Levman 1948, 26.
[519] Bunak 1948, 22-23.
[520] Levman 1948, 29-30.
[521] Levman 1948, 26.

mediu înaltă şi mediu lată – moldoveni din partea centrală şi nordică; *mezocefal*, cu pigmentaţia deschisă moderat, înălţimea cu tendinţă spre dimensiuni mari, atribuit de autor moldovenilor şi ucrainenilor; *mezocefal,* cu pigmentaţia închisă, înălţimea mică şi înălţimea feţei mică, moldovenii din partea centrală şi, posibil, sudică; *branhicefal,* cu pigmentaţia închisă, înălţimea medie faţa de înălţime mică şi îngustă, moldovenii din partea centrală ca metişi de la tipul de bază. În afara tipului 2, celelalte trei sunt găsite de autor şi la români. Cu toate acestea, în concluziile finale se stabilea că populaţia moldovenească este rezultatul unui amestec al romanicilor de răsărit cu slavii în condiţiile predominării numerice a celor din urmă[522].

Modalitatea de prezentare a materialului şi de analiză denotă faptul că teza de doctorat a lui R. Levman a fost scrisă sub influenţa şcolii „marriste", care va fi supusă unor critici dure la începutul anilor '50 ai secolului al XX-lea. În speţă, deducţiile despre legăturile antropologice cu populaţia din perioada neoliticului, în condiţiile unei lipse totale de material pentru comparaţie. Această lucrare este primul studiu antropologic al şcolii sovietice în RSSM în care rolul slavilor în procesul de antropogeneză a romanicilor de est nu a fost demonstrat, dar aceasta nu i-a exclus ca element de bază.

Problematica temelor de cercetare în antropologie urma, în linii majore, periodizarea propusă de arheologi, dat fiind faptul că materialele analizate erau oferite de investigaţiile arheologice, care deja depăşiseră etapa aprecierilor etnoculturale.

Ca urmare a studiului antropologic al necropolelor černjachoviene de la Budeşti, Bălţata şi Mălăieşti a fost determinat de M. Velikanova drept tip antropologic de bază tipul europoid mediteraneean. Acestui tip îi sunt caracteristice forma mezodolicocraniană cu diametre medii şi nu prea mari, fruntea uşor înclinată cu sprâncenele slab evidenţiate, faţa bine profilată în plan orizontal, îngustă şi mediu înaltă, oasele nazale mediu avansate, rădăcina nasului înaltă şi orbitele mezoconhiene. Prezenţa tipului branhicranian sarmatic a fost apreciată drept foarte slabă, iar în cazul necropolei de la Mălăieşti se anunţa lipsa totală a acestuia. La celelalte situri, inclusiv la Budeşti, unde ultimul tip s-a observat mai bine, el a modificat foarte puţin media generală. Aceasta denotă contribuţia redusă a elementului sarmatic la standardele antropologice[523]. Astfel, antropologii sovietici, după studierea materialului osteologic al culturii Sântana de Mureş-Černjachov pe teritoriul Ucrainei, ajung la concluzia că aportul sarmaţilor la formarea acestei culturi, dacă a şi existat, a avut un rol minim şi, antropologic, practic nu poate fi depistat[524]. Cu toate acestea, s-a căutat de fiecare dată o legătură cu

[522] Levman 1950, 5, 11.
[523] Velikanova 1975, 82-84.
[524] Konduktorova 1972, 110.

lumea sarmată. T. Konduktorova îi descrie pe sarmaţii de pe teritoriul Ucrainei ca mezocranieni cu diametrele craniului medii, relieful dezvoltat mediu, profilarea orizontală exprimată moderat, orbitele mediu înalte, nasul mediu de lat, iar oasele nazale mediu avansate cu rădăcina nasului înaltă[525], caracteristici care îi apropie de tipul apreciat ca tracic la M. Velikanova. În acelaşi timp, caracterele antropologice černjachoviene au analogii interesante în lumea autohtonă din perioada precedentă, şi anume în mediul autohton din secolele VII-III a.Chr., considerat de T. Konduktorova scitic[526]. Totuşi, în conformitate cu caracteristicile antropologice de bază ale černjachovienilor, dominanta antropologică a fost atribuită populaţiei locale de origine tracică[527].

Caracteristicile antropologice a seriilor osteologice ale purtătorilor culturii Sântana de Mureş-Černjachov din diferite regiuni şi ale sarmaţilor şi slavilor prezentate în formă tabelară a evidenţiat următoarea situaţie (vezi: tabelul 4[528]).

În aprecierile etnice, serii osteologice bine analizate aproape că lipsesc, nu numai pentru coroborări cultural-sincronice, dar şi pentru cele diacronice, de aceea comparaţiile poartă un caracter acut de subiectivism. Spre exemplu, germanici, în perioada respectivă, practic nu sunt cunoscuţi antropologic, comparaţia cu datele din Danemarca şi Britania denotă o diferenţă izbitoare[529]. Deosebirile dintre slavi şi germanici au fost analizate ulterior de T. Alekseeva în contextul problemelor legate de teoria normană. În corespundere cu cerinţele timpului, ea a demonstrat influenţa extrem de limitată a germanicilor asupra triburilor slave din punct de vedere antropologic[530].

În cazul comparaţiei černjachovienilor cu slavii situaţia era la fel de complicată. Cea mai timpurie serie osteologică sigură a slavilor ţine de secolele VIII-XIII. Analizând seriile osteologice din RSSM, M. Velikanova a determinat că elementele antropologice care îi diferenţiază pe slavii de est, vest şi sud sunt sectoarele orbitelor şi nazal[531]. Este interesant că, antropologic, germanicii sunt mai aproape de slavii de sud şi de vest, dimensiunile lor nazale sunt mai mici decât ale slavilor, iar ale orbitelor – mai mari. T. Konduktorova ajunge la concluzia că černjachovienii de pe cursul mijlociu al Niprului sunt antropologic mai apropiaţi de slavii de vest şi de sud decât de cei de est, dar sunt diferiţi de germanici[532]. În acelaşi timp, M. Velikanova presupune că participarea černjachovienilor la formarea componenţei antropologice a unor grupe de slavi este evidentă, fapt care totuşi nu poate fi utilizat ca argument despre apartenenţa monumentelor černjacho-

525 Konduktorova 1972, 29, 32.
526 Konduktorova 1972, 110.
527 Velikanova 1975, 70-113; Balueva et al. 1988, 143.
528 A se vedea pentru comparaţie şi tabelul 3 din Velikanova 1961, 36-37.
529 Velikanova 1961, 35; Velikanova 1975, 84-86.
530 Alekseeva 1974, 67.
531 Velikanova 1964.
532 Konduktorova 1972, 113, 115.

viene la cultura slavă[533]. Necunoaşterea materialelor arheologice, precum şi ideea despre apartenenţa monumentelor de mijlocul mileniului I a.Chr. din spaţiul pruto-nistrean la sciţi au generat eroarea că chipul antropologic al geţilor nu este cunoscut, dat fiind faptul că ei practicau exclusiv incineraţia. O confirmare sau o negare a elementului antropologic getic era imposibilă, dar se admitea posibilitatea existenţei lui[534].

Comparaţiile cu alte regiuni din arealul de răspândire a culturii Sântana de Mureş-Černjachov, spre exemplu cu materialul de lângă s. Žuravka (reg. Čerkasy), unde seria a fost atribuită tipului dolicocranian (diametrul longitudinal de dimensiuni mari, iar cel transversal mediu, fruntea uşor înclinată, faţa reliefată mediu, oasele nazale mediu avansate, rădăcina nasului înaltă şi orbitele mezoconhiene)[535], au determinat existenţa unei posibile variante pruto-nistrene a culturii Sântana de Mureş-Černjachov, cu componentă sarmatică nesemnificativă, lipsa celei gotice şi elementul de bază autohton, tracic[536]. Despre existenţa unor variante regionale în cadrul culturii respective se discutase anterior în cercurile arheologice[537].

Reieşind din faptul că istoriografia sovietică accepta după „impactul hunic" numai populaţie slavă ori migratoare în spaţiul pruto-nistrean, tipurile antropologice reflectate de craniile de la Brăneşti (secolele X-XI) şi Hansca (secolele XII-XVI) au fost atribuite slavilor. Cele de la Brăneşti au următoarele caracteristici: mesocranian cu faţa relativ lată (indicele cranian – 73,0-76,9; dimensiunea mandibulei – 134,0-140,5 mm), şi au fost coroborate cu caracteristici similare, ce se întâlnesc des în lumea slavă din zona râului Ros' şi a cursului mijlociu al Niprului[538]. Tot un mediu slav, mai mult decât atât – elemente vest-slave, determină pentru necropola dată M. Velikanova[539]. Celor de la Hansca celor apreciate drept subbranhicranian cu faţa relativ lată (indicele cranian – 77,0-87,2; dimensiunea mandibulei – 134,0-143,0 mm)[540], le-au fost găsite similitudini foarte puţine, doar în zona Alföldului, anume acolo unde cronicile ruseşti indică o conlocuire a slavilor cu volohii[541]. Ulterior s-a arătat că metoda comparativă, în cazul slavilor, devine speculativă, din cauza că în diferite regiuni ale arealului ocupat de slavi ei aveau o structură antropologică diferită, iar un tip antropologic caracteristic exclusiv slavilor în Evul Mediu, dar şi pentru perioade mai timpurii, nu a existat[542].

533 Velikanova 1961, 49.
534 Velikanova 1961, 49.
535 Konduktorova 1972, 82.
536 Velikanova 1975, 75.
537 Tichanova 1957, 168-194.
538 Sedov 1979, 36-37.
539 Velikanova 1975, 113.
540 Sedov 1979, 36-37.
541 Sedov 1979, 36-37.
542 Sedov 1979, 34.

În cazul necropolei de la Hansca revine în discuţie „problema Hâncu". M. Velikanova analizează aprecierile propuse de I. Hâncu, care a identificat, conform datelor arheologice, o populaţie eterogenă în cadrul grupului care a lăsat necropola de la Hansca. Coroborarea cu datele antropologice infirmă, după părerea lui M. Velikanova, orice posibilitate de participare a unor grupe romanice la culturile arheologice din Evul Mediu timpuriu în spaţiul pruto-nistrean, elementul balcano-carpatic fiind apreciat ca absent[543]. Seriile branhicefalice au fost atribuite populaţiei Saltovo-Majack, o etnie bulgară venită de curând din regiunea râului Volga[544].

Ultimul capitol al monografiei semnate de M. Velikanova vine să pună punct în problema etnogenezei moldovenilor cu ajutorul analizei materialelor contemporane. Cu toate insuficienţele metodelor utilizate, evidenţiate de cercetătoarea însăşi, concluziile au fost fără drept de apel, şi anume că cei mai apropiaţi indici antropologici de cei ai moldovenilor sunt ai ruşilor şi ucrainenilor, iar cei mai îndepărtaţi – ai sârbilor, croaţilor, grecilor, românilor şi lituanienilor[545]. Concluzii care, în opinia autoarei, confirmă întru totul teoria emisă de istoriografia sovietică privind „formarea poporului moldovenesc", stabilită pe baza rezultatelor obţinute de alte ştiinţe istorice.

Realitatea este că specialişti locali în domeniul respectiv nu au fost formaţi. Cu excepţia tezei de doctorat susţinută de R. Levman în anul 1950[546], următorul studiu a fost editat în anul 1975[547], deşi depus la editură în 1970. În rest, au fost doar câteva articole pe teme înguste, cu un număr limitat de serii osteologice, care nu au vizat în întregime nici perioade istorice, nici anumite culturi arheologice.

În urma studierii seriilor osteologice din necropolele černjachoviene în istoriografia sovietică se constată că rolul slavilor era foarte mic ori chiar lipsea total. În pofida acestui fapt, majoritatea lucrărilor istorice de sinteză făceau apel la datele antropogenetice, ce ar fi argumentat suplimentar locul şi rolul important deţinut de triburile slave în procesul de formare a volohilor la prima etapă. A doua deficienţă a studiilor antropologice a fost caracterul sporadic şi foarte selectiv.

În concluzie atragem atenţie asupra faptului că, şi în cazul studiilor antropologice din perioadele 1946-1951, 1956-1970, au apărut lucrări care acceptau un relativ pluralism de opinii, iar în cazul în care nu era cu putinţă construcţia unor scheme istorice, reieşind din cunoştinţele de la acel moment, se preciza că ele se admit ca ipoteze de lucru. Cu toată insistenţa antropologilor sovietici şi indiferent de atribuţiile etnice efectuate de ei, a doua jumătate a mileniului I rămâne a fi nestudiată antropologic.

543 Velikanova 1975, 132-133.
544 Velikanova 1975, 131.
545 Velikanova 1975, 154.
546 Levman 1950.
547 Velikanova 1975.

CAPITOLUL III

PROBLEME CONTROVERSATE ÎN STUDIILE ETNO-CULTURALE DIN SECOLELE II-XIV

1. Problema romanizării şi răspândirii creştinismului

Alte două aspecte care au însoţit studiile referitoare la secolele II-IV – romanizarea şi răspândirea creştinismului – drept componente ale proceselor etno-culturale în primele secole p.Chr. în contextul etnogenezei românilor, mereu au suscitat un interes constant în cercurile ştiinţifice.

În ce priveşte procesele etnice care au avut loc la răsărit de Carpaţi, în contextul formării grupelor etnice romanice, esenţial a fost determinarea gradului de influenţă a civilizaţiei romane asupra barbarilor. Romanizarea, de la bun început, a fost înţeleasă ca un fenomen complex de extindere a valorilor civilizaţiei romane asupra popoarelor cucerite sau aflate în imediata apropiere de frontiera romană.

Studiul lucrărilor cercetătorilor sovietici privind romanizarea în spaţiul carpato-dunăreano-pontic denotă faptul că nu există un răspuns acceptat de majoritatea cercetătorilor la întrebarea „Ce este romanizarea?". În literatura de specialitate au fost propuse multiple tratări ale conţinutului termenului respectiv, ceea ce permitea manipularea lui. Ca urmare a apărut ideea delimitării semantice a semnificaţiei termenului „în sens larg" şi „în sens îngust", idee susţinută de M. Sergievskij[548]. Însă aceasta nu a stopat divergenţele în utilizarea şi interpretarea acestei noţiuni. Încercările de unificare a interpretării noţiunii nu au fost susţinute[549]. Această teză de înţelegere dublă a sensului noţiunii de romanizare a primit o răspândire largă în istoriografia sovietică a anilor '50 ai secolului al XX-lea[550].

Extinderile teritoriale ale Imperiului Roman, contactul mai mult sau mai puţin puternic al civilizaţiei romane cu comunităţi complect diferite etnic şi aflate la diferite nivele de dezvoltare impun segmentarea termenului de romanizare la nivel de diverse relaţii etnice. Prezenta investigaţie se axează asupra impactului civilizaţiei romane în regiunea Dunării de Jos, cu trăsături specifice pentru trei regiuni diferite: provincia Moesia, provincia Dacia şi zona la răsărit de provincia Dacia. Anume aceste regiuni au devenit ulterior spaţii de cercetare a procesului de geneză etnică a romanicilor de răsărit. Factorii geostrategic şi politic au provocat

[548] Sergievskij 1952, 37.
[549] Nedel'čev 1985; Suceveanu 1985, 105-115.
[550] Kruglikova 1955, 81-101; Koloskovskaja 1957.

procese relativ identice, dar cu specific local al gradului de impact al civilizației romane antice asupra „barbarilor". Astfel încât accentuarea unor trăsături legate de spații geografice reduse şi ulterior extinderea lor la alte zone ale Imperiului Roman pot duce la concluzii complet eronate.

Primele studii efectuate de lingvişti au demonstrat prezența unui număr dominant de elemente latine în limba vorbită, astfel încât ideile halucinante din primii ani postbelici apărute la Chişinău, precum că moldovenii sunt tot slavi, au fost respinse din start de cercetătorii din marile centre ştiinţifice din URSS[551]. Odată acceptat acest element romanic predominant, au fost puse la ordinea zilei întrebările: cine au fost supuşi romanizării, unde a avut loc acest proces şi ce se subînțelege sub procesul de romanizare.

Cine au fost supuşi romanizării? După cum a fost prezentat în partea introductivă, în secolele XVI-XVIII, de la cronicari şi până la Dimitrie Cantemir şi Şcoala Ardeleană se considera că românii (moldovenii, muntenii şi ardelenii) sunt urmaşii direcți ai coloniştilor romani, fără participarea populației barbare (diverse triburi tracice) de la nord de Dunăre. Realizările ştiinței de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, trecute prin filtrul ideologiei formării statelor naționale, au servit drept suport pentru teoria că strămoşii romanicilor de est sunt triburi trace care locuiau pe teritoriul provinciei romane Dacia şi pe teritoriile vecine, care au acceptat civilizația romană. Reprezentanții istoriografiei sovietice, în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial, au înaintat teoria celor două popoare diferite şi, în baza acesteia, persoane mai radicale au emis ideea că românii şi moldovenii au constituit de la bun început popoare diferite, ultimii fiind urmaşii triburilor de origine celtică care locuiau în regiunea Dunării Inferioare şi care, ca şi tracii, au fost supuşi romanizării[552]. Această ipoteză, cu rădăcini în unele studii anterioare, nu a fost susținută, fiind supusă unei critici dure chiar de la apariția sa[553]. Astfel, unica populație care rămânea să fie valabilă în discuție era cea de origine tracică.

Unde şi cum a avut loc romanizarea? Acest punct de dezbateri, ca şi primul, era o moştenire din secolul al XIX-lea. Teoria migraționistă prezenta romanizarea drept un fenomen etnic în cadrul provinciei romane Dacia, iar odată cu retragerea romanilor la sud de Dunăre el ar fi continuat în noile provincii sud-dunărene. Reprezentanții teoriei continuității promovau ideea a trei etape în procesul de romanizare, fiecare din ele fiind localizate la nord de Dunăre, atât în spațiul intracarpatic, cât şi la sud şi est de Carpați, inclusiv în regiunea prutonistreană. În căutarea răspunsului la această întrebare reprezentanții istoriografiei sovietice au fost nevoiți să manevreze reieşind din scopurile proprii. Aceste scopuri erau voalate prin declarații de depăşire a tendențiozității burghezo-naționaliste din secolul al XIX-lea. Romanizarea era acceptată în cadrul provinciei

[551] Michalči 1953, 58.
[552] Bernštejn 1953, 150-158.
[553] Senkevič 1953, 63-78.

romane, iar spațiul extraprovincial, locuit de barbari, ar fi fost doar influențat de civilizația romană. Populația locală a preluat de la romani latina populară, care va sta la baza viitoarei limbi române[554]. Faptul că terminologia de origine latină legată de lucrările agricole a fost înlocuită cu cea slavă demonstrează, în opinia unor istorici, că romanizarea nu a fost așa de adâncă[555].

Anul 1973 a fost marcat de apariția mai multor lucrări care vizau direct sau indirect problema romanizării. Dintre ele se remarcă studiul semnat de T. Zlatkovskaja, care recunoaşte romanizarea drept punct de plecare în procesul de constituire a volohilor[556]. Autoarea argumentează ideea unei romanizări mai puternice a Moesiei şi Daciei comparativ cu alte provincii balcanice. Este remarcată o trăsătură specifică acestei zone: localnicii înrolați în armata romană, fiind agricultori, aveau un ataşament deosebit față de pământ şi, după expirarea termenului serviciului militar, reveneau la baştină[557]. Un moment principial este teza despre rolul important jucat de oraşe în procesul de romanizare, autoarea ajungând la concluzia că valurile goților, hunilor, slavilor nu au reuşit să distrugă oraşele dunărene, în special din Moesia Inferior[558]. Următorul studiu, din anul 1978, va relua aceste idei, completându-le cu ideea preluată din informațiile aduse de Priscus că, în secolul al V-lea, populația romanizată de la sud de Dunăre continua să ducă modul său de viață obişnuit, îndeletnicindu-se cu agricultura în timpul invaziilor hunilor[559].

În comunicarea susținută în cadrul Consiliului științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe şi formarea poporației moldovenești”[560], *Ob areale romanizacii naselenija severnych nizovij Dunaja v pervoj polovine I tysjačeletija n.è.* (noiembrie 1973), È. Rikman afirma că provincia romană Dacia constituie o zonă a romanizării intensive şi că teritoriile de la nord de Dunărea Inferioară au fost şi ele afectate de influențe puternice ale culturii romane[561]. Astfel de opinii disonante nu erau admise şi critica a urmat imediat: M. Salmanovič, I. Rafalovič au declarat că în comunicarea respectivă nu este clară diferența între „romanizare activă” şi „influență puternică”; că argumentele lingvistice aduse nu se referă la teritoriul de la est de Prut, iar rolul celor câteva graffiti este exagerat de autor[562].

554 VIst. 1957, 449.
555 Demčenko 1964b, 47.
556 Zlatkovskaja 1973, 5.
557 Zlatkovskaja 1973, 6-10.
558 Zlatkovskaja 1973, 10.
559 Zlatkovskaja 1978, 19-30.
560 Научный совет по комплексному изучению проблемы „Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности” (în continuare CŞSCP „RSVFPM”).
561 Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 10-11.
562 Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 10-11; Zelenčuk, Zlatkovskaja 1978, 123-130.

Atmosfera care domnea în cadrul CŞSCP „RSVFPM" l-a făcut pe Ė. Rikman să fie mai prudent în analiza interacţiunilor romano-barbare în spaţiul carpato-nistrean, astfel încât, în monografia sa din 1975, acest fenomen este definit ca „influenţa culturii antice târzii asupra černjachovienilor". Cu toate acestea, după ce sunt prezentate mai multe argumente în favoarea acestor relaţii stabile şi puternice, autorul concluzionează că pentru teritoriul Poloniei aceste fenomene sunt cunoscute sub numele de romanizare[563].

Volumul dedicat „formării moldovenilor", editat în 1978, insistă asupra procesului de romanizare care ar fi avut loc în limitele provinciei romane Dacia[564].

Privitor la spaţiul carpato-nistrean, P. Bârnea şi I. Rafalovič presupun că pentru prima jumătate a mileniului I aveau loc dese schimbări de populaţie şi exista o situaţie politică instabilă, ceea ce excludea un anumit proces de romanizare. Stabilitatea în regiune va veni doar odată cu stabilirea aici a triburilor slave[565]. Astfel, unul din principalii piloni ai teoriilor etnice se baza pe afirmaţia că în acest spaţiu nu a avut loc romanizare[566] sau că influenţele culturii romane nu s-au transformat în romanizare, romanicii venind aici undeva peste 1000 de ani[567].

Deseori, în avântul criticii la lucrările apărute peste hotare, ieşeau în evidenţă concluzii care, în general, erau evitate în istoriografia sovietică. Aşa, drept răspuns la critica adusă de cercetătorul american L. Tillet studierii relaţiilor interetnice în URSS, în care ca unul din exemple se aducea cazul poporului moldovenesc, M.A. Magomedov chiar subliniază faptul că în migrarea lor în spaţiul carpato-dunăreano-balcanic slavii, în secolele VI-VII, au întâlnit acolo o populaţie romanizată care rezistase „furtunii hunice"[568].

Ulterior, Ė. Rikman readuce limita zonei supuse influenţei romane puternice pe râul Nistru, idee acceptată şi evidenţiată şi de I. Ioniţă[569], precum că anume în secolul al VI-lea spaţiul Daciei răsăritene, contrapus teritoriilor de la est de Nistru, acceptase mai profund civilizaţia romană[570]. Ė. Rikman vedea în romanizarea structurii social-economice şi în romanizarea limbii două nivele diferite de influenţă romană asupra barbarilor.

În complicata problemă dacă aceste procese au influenţat nu numai teritoriile provinciei, dar şi regiunile alăturate locuite de geto-daci, Ė. Rikman descoperă modul său de înţelegere a romanizării, care constă numai în preluarea limbii latine de către geto-daci, obiectele culturii materiale nefiind considerate criterii

563 Rikman 1975, 253.
564 Mochov 1978, 30-34.
565 Bârnea, Rafalovič 1983, 83-85.
566 Bârnea, Rafalovič 1983, 89.
567 IMSSR 1984, 26.
568 Magomedov 1973, 194.
569 Ioniţă 1996, 31-32.
570 Rikman 1978a, 46-64.

care denotă procese de modificare a componentelor etnice[571]. Populația romanizată a fost prezentă continuu în limitele provinciei Dacia şi Moesiei Inferior, în toate etapele formării poporului român[572]. Însă atunci când vine vorba de începutul contactelor romanicilor cu slavii, argumentul lingvistic este pus la îndoială, şi anume se acceptă că spre secolele VI-VII baza romanică a limbii se formase, dar se pune un semn de întrebare dacă se formase la acel moment comunitatea etnică daco-romană.

Ė. Rikman vedea în romanizare etapa de bază în formarea romanicilor de răsărit, caracterizată prin schimbări în cultura şi limba geto-dacilor[573]. Formarea noilor structuri etnice are loc numai atunci când reprezentanți ai diferitor comunități etnice întră în contact direct unii cu alții, aşa cum s-a întâmplat pe teritoriul Daciei după transformarea ei în provincie romană, romanizarea fiind nu altceva decât o asimilare etno-culturală sau, cu alte cuvinte, o aculturație. În timp, numărul populației romanizate îl depăşea pe cel al celor veniți din Imperiu[574]. Dacă Ė. Rikman situa schimbările în domeniul vieții social-economice la un rang inferior în cadrul romanizării, alți autori sovietici insistau anume asupra acestui aspect, în special asupra ocupației cu păstoritul. Se considera că grupurile etnice care s-ar fi ocupat cu agricultura nu ar fi avut şanse de supraviețuire pe timpul migrațiilor[575].

O altă problemă ce ține de romanizare este *când şi cum s-a încheiat acest proces*. Ė. Rikman era de părere că procesul de romanizare nu s-a încheiat nici după apariția în regiune a triburilor slave. El aducea ca argument factorul lingvistic, şi anume continuarea utilizării în acea perioadă a limbilor trace şi ilire. Deci, momentul de vârf al romanizării constă în predominarea totală a limbii latine în sânul populației locale[576]. Cu toate acestea, la începutul anilor ’80 s-a generalizat ideea despre o romanizare activă doar a spațiului intracarpatic şi influența civilizației romane asupra regiunilor limitrofe locuite de daci liberi, sarmați, germanici ş.a.[577]

Procesul de romanizare era văzut de unii cercetători cum că s-ar fi derulat şi la sud de Dunăre în cadrul grupurilor etnice care la începutul mileniului I vor fi cunoscute sub numele de „valahi”[578]. Întrebarea este cum s-a întâmplat că atât în mediul etnic al Daciei de după retragerea aureliană, cât şi în cel din interiorul frontierei romane s-a derulat un proces etnic identic. Necesitatea de a demon-

571 Rikman 1980a, 17.
572 Rikman 1980a, 20.
573 Rikman 1980a, 12.
574 Rikman 1980a, 14-15.
575 Rafalovič 1980, 8-28.
576 Rikman 1980a, 15-16.
577 Fedorov, Polevoj 1983, 7-20.
578 Koroljuk 1985, 54-55.

stra rolul slavilor în problemele respective nu a permis cercetătorilor sovietici să determine esența și căile de romanizare în contextul teoriei celor două popoare romanice.

În cadrul istoriografiei sovietice ultimul cercetător care a abordat problema romanizării a fost N.A. Čaplygina[579]. Ea percepea romanizarea drept o problemă complexă, care necesita studierea tuturor aspectelor cuceririlor romane, în special faptul dezvoltării modului sclavagist de producție numai în provinciile romane, pe când în regiunile limitrofe relațiile barbaro-romane se reduceau la interese economice. Astfel, ultima persoană care s-a ocupat de cercetarea romanizării în contextul proceselor etno-culturale din secolele II-XIV în spațiul carpato-nistrean a întors situația la punctul inițial. Insistența de a efectua studiul prin prisma dezvoltării modului de producție sclavagist, o metodă marcată de subiectivism, la care se refuzase deja în marile centre academice, denotă încă o dată provincialismul școlii sovietice de la Chișinău.

Problema propagării creştinismului la nord de Dunăre în primele secole după Christos. În literatura de specialitate din România procesul de romanizare era întotdeauna legat de adoptarea creştinismului de către populația romanizată. Față de răspândirea acestei credințe istoriografia sovietică a avut o atitudine aparte. De fiecare dată se sublinia că un moment important în viața comunităților aflate la sud de Carpați și parțial la est, incluse în Primul Țarat Bulgar, a fost adoptarea creştinismului în anul 864. Este cunoscut că la acea dată pe teritoriul Munteniei, Moldovei şi al Transilvaniei deja existau „cnezate" autohtone răzlețe[580]. Cu toate acestea, se afirma că strămoșii moldovenilor au primit creştinismul odată cu slavii de răsărit în secolul al X-lea și că, drept urmare, limba slavă a devenit limbă de cult şi de cancelarie în Moldova[581], precum şi în Transilvania şi Muntenia[582].

Despre propagarea creştinismului în rândurile barbarilor dunăreni există informații de la un șir de autor antici, fiind vorba de Tertulian, de Kirill de Ierusalim, de Teodoret din Cyrus. În special ultimul menționează că ritualul funerar creştin a primit răspândire în rândul sciților. Este interesant că, din punct de vedere arheologic, s-a observat o predominare a orientării spre vest a defuncților în cadrul necropolelor černjachoviene[583], fapt corelat cu influența creştinismului[584].

Istoriografia sovietică accepta că între anii 364-375 au primit creştinismul în forma ariană doar triburile gotice, grație activității episcopului Wulfila, care

[579] Čaplygina 1990a; Čaplygina 1990b; Čaplygina 1991, 13-38.

[580] VIst. 1957, 450.

[581] Dimitrie Cantemir, în "Descrierea Moldovei", leagă în mod arbitrar trecerea de la scrisul în grafie latină la scrisul în grafie slavă cu perioada de domnie a lui Alexandru cel Bun (1399-1432), dar și cu Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439) [Cantemir 1973, 371].

[582] VIst. 1957, 451.

[583] Symonovič 1955, 309-310.

[584] Rikman 1978a, 251.

predica la nord de Dunăre în gotă, latină şi greacă[585]. La un moment dat fusese chiar emisă teza că începuturile creştinismului la slavi s-ar datora influenţei lumii gotice, exclusiv în baza anumitor accente sau consonanţe[586], în acelaşi timp continua să fie negat creştinismul la romanici. În anul 864 creştinismul a fost acceptat de bulgari sub ţarul Boris I, la care se credea că au aderat şi grupuri de populaţie romanică în cadrul bisericii greco-bulgare pe timpul ţarului Simeon (893-927)[587]. Investigaţiile arheologice au demonstrat prezenţa comunităţilor de creştini la nord de Dunăre din secolul al III-lea.[588]

Un rol important s-a încercat să se acorde corelaţiei dintre răspândirea religiei şi formarea limbii, recunoscându-se că, în extensiunea sa, orice religie impune limba centrului de promovare a acestei religii[589]. Această idee a primit o răspândire largă[590] şi are tangenţe deosebite pentru cazul romanicilor de răsărit, deoarece religia creştină practicată de ei a trecut prin două faze temporale, până la schisma din 1054 şi după. Dacă în prima etapă religia creştină promova limba latină vulgară, în cea de-a doua a avut loc trecerea la terminologia greacă venită prin filiera slavo-bulgară, deoarece romanicii de răsărit s-au văzut izolaţi de Bizanţ prin interpunerea bulgarilor (secolul al IX-lea). În condiţiile în care centrele de promovare a culturii în Evul Mediu erau bisericile şi mănăstirile, slava veche bisericească devine limba în care se scria în spaţiul locuit de romanicii de răsărit (tot aşa cum în Occidentul medieval gândurile autorilor de orice obârşie etnică sunt exprimate în limba latină). Însă slavona rămânea străină populaţiei de rând a ţării, şi numai odată cu laicizarea culturii a avut loc trecerea la reutilizarea limbii autohtone.

Aşadar, examinarea teoriilor istoriografiei sovietice privind interpretarea etnică a comunităţilor şi proceselor etnice din secolele II-IV atestă faptul că pentru ea a fost caracteristic: negarea procesului de romanizare în afara teritoriului provinciei romane Dacia, reducerea interacţiunii civilizaţiei romane şi barbare la un nivel numit „influenţă". Valorificarea vestigiilor culturii arheologice Sântana de Mureş-Černjachov s-a făcut iniţial prin prisma factorului politic, revendicându-se un rol important slavilor, apoi prin stabilirea a trei direcţii principale de cercetare: slavă, germanică şi polietnică.

Istoriografiei sovietice i-a mai fost caracteristică ruperea din contextul istoric a anumitor etape în aprecierea fenomenelor etnopolitice şi etnosociale, precum şi negarea răspândirii creştinismului în rândul populaţiei barbare în perioada secolelor II-IV.

585 Šišmarev 1953, 86.
586 Rybakov 1974, 18-19.
587 Šišmarev 1953, 99.
588 Teodor 1978; Teodor 1991; Teodor 1997.
589 Bromlej 1981, 271.
590 Anfert'ev 1993, 62.

2. Problema originii şi conţinutului numelui *vlah*

Un moment hotărâtor în formarea unui popor era considerat în istoriografia sovietică momentul apariţiei etnonimului – numele prin care un popor se autodefineşte. Toţi reprezentanţii şcolii sovietice menţionează că numele de „vlah" cu toate derivatele sale a fost un nume utilizat de străini pentru a-i identifica pe romanici. În documentele medievale romanicii de est sunt cunoscuţi sub numele *vlahi* în limbile sud-slave şi *volohi* în cele ale slavilor de est. Studiul semnat de N. Mochov în 1961 confirmă o teză importantă: autorul afirmă că numele de *vlahi* a fost dat romanicilor de bulgari, iar cel de *volohi* de slavii de răsărit. Prin aceasta el recunoaşte că etnia respectivă se numea pe sine cu un alt nume, diferit de *voloh* sau derivatele lui[591] (rusa veche – *voloch´*, ucraineana – *voloh*, bulgara – *vlah*, *vlah´*, macedoneana – *vlav*, sârbo-croata – *vlah*, *valah*, greaca nouă – *blahos*). La triburile germanice prin *walah*, *walh* se subînţelegeau toţi străinii, în primul rând popoarele celtice sau romanice[592].

În rezultatul analizei surselor scrise nu este posibilă aprobarea definitivă a unei păreri în această problemă: dacă s-au autoidentificat aceste comunităţi „vlahi" sau „romani", izvoarele scrise păstrează tăcere. Termenul de „români", conform istoriografiei sovietice, este atestat în izvoarele scrise locale către secolul al XVI-lea. În anul 1988 apare un articol semnat de A. Černjak, în care se insistă că vlahii, în viziunea lui Kekaumenos, trebuie localizaţi nu în Dacia Traiană, ci în cea Aureliană, adică la sud de Dunăre[593]. V. Spinei demonstrează că, sub formă uşor alterata – rumeni, românii sunt cunoscuţi în izvoare din prima jumătate a secolului al XIII-lea pe teritoriul Transilvaniei[594].

Un răspuns elocvent aduce cronicarul Miron Costin: „Aşa şi neamul acesta, de carele scriem, al ţărâlor acestora, numele vechiu şi mai dreptu ieste *rumân*, adecă râmlean, de la Roma"[595]. Mai mult decât atât, Miron Costin parcă a presupus problemele viitoare legate de originea poporului, indicând că „măcară dară că şi la istorii şi la graiul şi streinilor şi în de sine cu vreme, cu vacuri, cu primenele au şi dobândescu şi alte numere, iară acela carile ieste vechiu nume stă întemeiat şi înrădăcinat: rumân. Cum vedem că, măcară că ne răspundem acum moldoveni, iară nu întrebăm „ştii moldoveneşte?", ce „ştii româneşte?", adecă râmleneşte..."[596]. Însă cronicile moldoveneşti scrise de boieri erau privite de savanţii sovietici prin prisma luptei de clasă, care îi definea drept duşmani, deci o anumită informaţie din aceste izvoare putea fi, pur şi simplu, negată.

591 Senkevič 1953, 69.
592 A se vedea şi Ivanov, Toporov 1980, 23.
593 Černjak 1988, 64-66.
594 Spinei 2006, 616.
595 Costin 1958, 268.
596 Costin 1958, 269.

Cu aproape o sută de ani înainte de Miron Costin, călătorul venețian Giorgio Tomasi scria că limba acestor țări, unde locuiesc puțini alți oameni decât românii, este latina şi italiana „coruptă", semn „adevărat" că aici au fost colonii ale romanilor, căci ei zic pentru Dumnezeu „Zieo", pentru cavallo – „cal" etc. Elemente romane sunt observate de secretarul venețian şi în portul femeilor şi al bărbaților. Cea mai expresivă informație în acest context este următoarea: „Socotesc de ocară numele de valah, nevoind să fie numiți cu alt cuvânt decât *romanischi* şi mândrindu-se că se trag din romani"[597].

Deci, dacă pentru „secolele întunecate", în lipsa surselor scrise, savanții sovietici puteau vehicula postulatele inventate de ei, atunci pentru secolele XVII-XVIII acestea trebuiau să fie coroborate cu sursele scrise, lucru care se făcea foarte selectiv, în dependență de interese. Deosebit de incomode erau şi datele lăsate de D. Cantemir despre originea romană a moldovenilor[598]. Analiza izvoarelor scrise de diferită origine, în care a fost utilizat termenul „voloh" cu toate derivatele sale, în viziunea lui V. Koroljuk denotă faptul că conținutul etnic al acestuia era diferit, incluzând şi triburile francilor, şi pe italieni, în general populația latinofonă[599]. Conținuturi similare, cu răspândire largă de la Walles şi Cornwell din Britania şi până la Marea Neagră, au descoperit în derivatele noțiunii „voloh" şi alți cercetători sovietici[600], unul dintre cele mai răspândite sensuri fiind cel de "străin".

Este originală varianta de interpretare propusă de Nicolae Stoica de Hațeg, care vedea în numele de *volahi* traducerea în slavă a numelui românilor proprietari de boi – boieri[601].

Studierea numelui de voloh scoate în evidență încă o variantă de interpretare, care nu a fost luată în considerație de şcoala sovietică, decât într-un singur caz[602]. Prima mențiune a zeității Veles/Volos în legătură cu triburile volohilor a fost făcută în anul 1973 de cercetătorul bulgar V. Marinov[603]. Este vorba de omofonia cu numele zeului slav al vitelor şi păstoritului – *Volos*. În limba slavă existau derivatele: **земля Волоская** sau **Волоски народ**. Totuşi, această variantă ar fi accentuat nu altceva decât originea externă a etnonimului. În context antropologic, merită atenție faptul că zeul Volos (Veles) avea la slavi şi funcția de zeu al morților, de unde vine şi consonanța cu Valhalla – lumea ostaşilor germanici

[597] Călători străini 1971, 673-674.
[598] Cantemir 1973.
[599] Koroljuk 1971a.
[600] Ivanov, Toporov 1979, 61-85; Ivanov, Toporov 1980, 11-45.
[601] "Şi văzând slovenii (slavii) că boiarii românilor cu boi ară şi se cheamă după boi boiari şi ei le ziseră volahi-boiari"; "Românii cu boi mari să zisără boi-are, alți slavi le-au zis volahi". Citat după Popescu-Sireteanu 1992, 62.
[602] Ivanov, Toporov 1980, 24-25.
[603] Marinov 1973, 22-32.

căzuți în luptă, sau la romani – Câmpiile Eliseice, şi, implicit, o conexiune directă cu credința în nemurire a triburilor tracice. În mitologia slavă lupul era identificat cu Volos (Veles), zeul crescătorilor de vite[604].

Există şi presupunerea că prin vlahi/valahi se percepea, în variantă primară, numai ocupația persoanei cu creşterea vitelor şi doar sensul secundar era cel de nume al unui etnos, în sens îngust, iar în sens larg – cel de om străin[605].

Unicul cercetător care presupune că romanicii de răsărit înşişi s-ar fi autodefinit drept vlahi a fost È. Rikman. El a înaintat această ipoteză în urma studierii numelor de familie în anumite regiuni ale Basarabiei[606], dar autorul însuşi avea anumite îndoieli referitor la aceste concluzii, deoarece admitea că apariția numelui de familie Vlaşco poate fi explicată şi prin strămutarea ulterioară în Moldova a unor familii din Valahia.

V. Senkevič prezintă „argumente" despre coabitarea slavo-volohă în spațiul de la nord de Dunăre. Din unele reiese că anume slavii ar fi autohtoni în regiune[607]. Izvoarele scrise care nu conveneau metodologiei marxiste erau aspru criticate, pe când cele care corespundeau schemelor de argumentare, deşi cu unele idei din start controversate, erau luate drept adevăr în ultimă instanță sau doar ca sursă compilativă.

Un alt izvor de origine rusă, „Povestea vremurilor de demult", îi aminteşte pe volohi de trei ori şi de fiecare dată împreună cu alte popoare. Primul caz – când sunt enumerate popoarele provenite, în viziunea cronicarului, din tribul lui Yafet împreună cu varegii, suebii, urmanii, goții, ruşii etc.[608] Al doilea caz, foarte confuz, că volohii care au venit peste slavii de pe Dunăre, aşezându-se la ei, s-au impus, slavii însă s-au aşezat pe Visla. Şi cel de-al treilea caz, când se relatează despre cuceririle ungurilor în Transilvania, ori Pannonia, unde locuiau volohii şi slavii. Ungurii i-au izgonit pe volohi şi au cucerit aceste teritorii, iar slavii s-au supus de bunăvoie şi au continuat să locuiască împreună cu ungurii şi de atunci pământul acesta s-a numit al ungurilor[609].

Astfel, este susținută întru totul relatarea călugărului din Letopisețul de la mănăstirea Lavrentie, care scrie că ungurii veniți de peste munți au forțat rezistența slavilor şi a volohilor. Iar prin „*Седяху бо ту преже словени и волохове, прияша землю словеньску*" se subînțelege primatul slav la capitolul autohtonism în zonă. Cuvântul *прияша* poate fi citit şi *придяша*, dar şi *приняша*. Atunci textul s-ar descifra că ungurii au luptat cu volohii şi slavii primiți de ei pe aceste pământuri. Cu atât mai mult, că în următoarea frază cronicarul oferă unele lămu-

604 Kozak 2003, 70.
605 Ivanov, Toporov 1980, 26.
606 Rikman 1980b, 62.
607 Senkevič 1953, 70.
608 PVL 1950, 10.
609 PVL 1950, 21.

riri suplimentare: „*Посе же угри прогнаша волохове… и наследоша ту землю*". Deci, ungurii devin moştenitori ai pământului, impunându-se prin forță doar în fața volohilor, slavii, în acest context, nefiind pomeniți, deci nu aveau drept de posesie. Aceste relatări sunt atât de sumare, încât nu este definit clar nici spațiul geografic despre care vorbeşte cronicarul (ori teritoriul Ungariei, ori cel al Transilvaniei, ori o zonă în dreapta Dunării). V. Koroljuk crede că prin pământul volohilor, în acest caz, este desemnată Italia, iar volohii sunt romani ori populație romanizată[610], alți cercetători îi apreciau drept franci[611]. Relatările despre volohi din această cronică sunt apreciate de A. Šachmatov drept o interpelare mai tardivă, şi el considera că volohii respectivi nu sunt altcineva decât francii[612].

V. Koroljuk, în urma studierii cronicilor ruse în comparație cu alte izvoare narative din epocă, ajunge la anumite concluzii, foarte importante, că prin expresia „pământul volohilor" cronicarii ruşi înțelegeau Italia antică ori Imperiul Roman[613]; prin volohi – pe romani locuitori ai Pannoniei din secolul al IX-lea şi alte populații neslave din zonă[614]; teoria emisă despre patria slavilor la Dunăre şi legătura cu volohii (romanii) este o creație a cronicarului menită să facă legătura cu creştinismul timpuriu; prin volohi şi păstori romani se subînțelege aceeaşi populație; este imposibil de depistat rădăcini celtice ori tracice pentru volohi în aceste letopisețe, certă este însă conlocuirea slavo-volohă, primii fiind agricultori sedentari şi ultimii păstori[615].

Astfel, deşi N. Mochov promova teoria simbiozei volohilor cu slavii de răsărit în formarea moldovenilor, la începutul anilor '70 încă nu exista o opinie formată în istoriografia sovietică cine sunt aceşti volohi din cronicile ruseşti. În 1971 cercetătorii moscoviți au arătat că noțiunea de voloh este foarte complexă şi trebuie tratată cu o atenție deosebită. Fapt confirmat de izvoarele de epocă: într-o diplomă tipărită la curtea lui Eremia Movilă la 19 mai 1606 apare următoarea informație: „Oricâți oameni îşi vor chema din alte țări, fie rusin sau moscovit, sau muntean sau valah, sau de orice limbă vor fi, sau din țara noastră..."[616]. Diplomele moldoveneşti făceau diferență între rusin, moscovit, muntean, valah, alții şi locuitorii Moldovei, nuanțe care deseori nu puteau fi sesizate de savanții sovietici, în majoritate nevorbitori de română. Acelaşi V. Koroljuk atenționa că termenul voloh a fost contaminat prin confuzia între următoarele semnificații: volohi – vechi romani cuceritori ai Pannoniei şi Illyriei, volohi – populație est-romanică care locuia în regiunea Dunării Mijlocii, sau voloh = italian – locuitor al Italiei

610 Koroljuk 1971a, 10, 20.
611 Sedov 2001, 31.
612 PVL 1950, 5.
613 Koroljuk 1971a, 20.
614 Koroljuk 1971a, 21.
615 Koroljuk 1971a, 21.
616 Istoričeskie svjazi 1965, 265.

din secolul al XII-lea[617]. Merită atenţie faptul că *Gesta hungarorum*, la care face apel pentru argumentare V. Koroljuk, enumera în spaţiul dintre Dunăre şi Tisa pe *Sclaui, Bulgarii, Blachii ac pastores Romanorum*[618]. Fragmentul a fost tradus în studiile de specialitate prin cratimă: *Blahii – păstori romani*[619]. Astfel se confirma teza că, numele voloh era unul complex, iar comunităţile definite cu acest nume au avut diferite căi de evoluţie ne vorbeşte şi perpetuarea lui în regiunile Moraviei până în secolul al XVII-lea[620].

Alţi autori din primele secole ale mileniului II p.Chr. examinaţi de istoricii sovietici, când în regiune îi menţionează de fiecare dată pe volohi şi slavi sau numai pe primii[621].

Pentru a argumenta traiul în comun al volohilor şi slavilor, deseori se face apel la factorul lingvistico-toponimic. La acest capitol, trebuie de spus că e şi normal ca slavii care au trecut prin această regiune să fi lăsat anumite „urme" toponimice, dar nu este logic să abuzăm rolul lor, cu atât mai mult cu cât limba oficială a cancelariei domneşti a Ţării Moldovei a fost un timp slava şi, eventual, avea loc un proces de adaptare a toponimelor în acte. V. Senkevič insistă asupra faptului că din totalitatea hidronimelor 64 au denumiri de origine slavă, 24 – moldovenească şi 7 – turco-tătară[622].

Probabil, din motivul că în secolul al IX-lea s-a format statul rus vechi – Rusia Kieveană, sunt acceptate de savanţii sovietici la această perioadă, şi nu mai devreme, primele formaţiuni statale în zona investigată, dar ele nu puteau avea un alt caracter decât mixte. La fel ca şi în cazul slavilor (o schemă foarte comodă!), în perioada formării relaţiilor feudale sunt diferenţiate trei ramuri ale romanicilor de răsărit: la sud de Dunăre rămân aromânii, la sud de Carpaţi volohii cu slavii de sud formează viitoarea poporaţie românească şi la est de Carpaţi volohii cu slavii de răsărit – moldovenii. A treia etapă de formare a poporaţiei moldoveneşti corespunde perioadei de formare a statului, stat care s-ar fi format în cadrul Rusiei Kievene. Prin urmare, la începuturi au avut o istorie statală comună[623]. Se remarcă această idee în special în contextul repartiţiei puterii. Istoricii sovietici considerau că s-au format comunităţi mixte, dar preponderent slave, cu element voloh supus unui proces de slavizare. Lumea slavă cu un spate bine asigurat şi o insulă de romanici fără legături permanente cu teritoriul fostului Imperiu Roman. Dar cu toate acestea puterea politică a fost preluată de romanici. Unica explicaţie plauzibilă este că situaţia nu a fost întocmai aşa cum au încercat s-o prezinte promotorii şcolii sovietice. Alt moment care reţine atenţia este dispa-

617 Koroljuk 1972a, 76-77.
618 Anonimus 2001, 87-88; Koroljuk 1971c, 18.
619 Bârnea 1969, 25; Pop 1996, 78-82.
620 Podgradskaja 1961, 69.
621 Senkevič 1953, 71.
622 Senkevič 1953, 72.
623 Senkevič 1953, 74.

riția în masă a elementului slav în momentul formării Țării Moldovei, de fapt nu a statului propriu-zis, ci a recunoașterii lui, inclusiv prin atestarea în izvoarele scrise drept factor politic independent.

Marea problemă constă în faptul că această coabitare voloho-slavă în spațiul de la est de Carpați, cu atât mai mult între Prut şi Nistru până în secolul al XII-lea, a fost în permanență negată în istoriografia sovietică, iar o cultura materială care ar fi fost atribuită romanicilor de est se considera că nu există, fără a ține cont de anumite date arheologice[624]. În acelaşi timp, răsunau şi afirmații că monumentele slavilor din secolele V-VII au fost studiate foarte fragmentar, iar viața lor spirituală aproape că nu poate fi reconstruită în baza surselor arheologice[625].

Autorii sovietici insistă că anume la momentul constituirii statului medieval Moldova este abandonată denumirea de volohi şi începe să fie utilizată cea de moldoveni[626], fiind lăsată în umbră propria afirmație citată mai sus că numele de voloh era utilizat într-un mediu străin autohtonilor şi nu s-a argumentat niciodată că acest nume ar fi fost preluat pentru a fi folosit în calitate de endoetnonim. Cronicile moldoveneşti arată clar că populația majoritară din Moldova, Muntenia şi Transilvania s-a autodefinit drept *romanus* sau după numele regionale (țară, județ, ținut, localitate)[627].

O altă întrebare care apare în timpul studierii lucrărilor respective şi care nu şi-a găsit o rezolvare în istoriografia sovietică este de ce presiunea migratorilor – pecenegi, cumani, tătari, unguri, turci – a avut un impact negativ asupra volohilor/moldovenilor, iar valurile de migrație ale slavilor au fost benefice, deşi este recunoscut faptul că ei au pustiit regiuni întregi ale Imperiului Bizantin. Cu atât mai greu era de explicat această conviețuire pașnică în condițiile când istoriografia sovietică promova ideea că volohii erau triburi de păstori care au primit religia ortodoxă, care în secolele XII-XIV s-au mutat din partea nordică a Carpaților pe cursurile superioare ale Prutului şi Nistrului, pe pământurile prelucrate de agricultori – slavi de est. Din simbioza lor a rezultat către secolul al XIV-lea populația moldovenească[628]. Referitor la legăturile comunităților cu economie bazată pe creşterea vitelor cu cele de agricultori a fost demonstrată ipoteza că crescătorii de vite erau nevoiți, din cauza insuficienței resurselor de hrană, să intre în contacte de schimb cu agricultorii. Iar odată cu creşterea numerică a comunității producția agricolă necesară începea să fie obținută pe baza raidurilor de pradă[629]. Ceea ce în contextul problemei studiate poate fi interpretat astfel: dacă romanicii de răsărit într-adevăr se ocupau predominant cu creşterea vitelor, ei, la un moment dat, odată cu creşterea demografică invocată, ar fi trebuit să ducă o politică agresivă în regiune, lucru care nu este fixat nici arheologic, nici în izvoarele scrise.

624 Rikman 1972, 29-45.
625 Koroljuk 1972b, 11.
626 Senkevič 1953, 76.
627 Costin 1958, 393-410.
628 Kozlova 1982, 255-256.
629 Peršic 1982, 165.

Cercetările interdisciplinare ale evoluției comunităților umane pe teritoriul est-carpatic în mileniul I, în contextul problemelor etnogenetice, impun şi reevaluarea termenului „slav" pentru spațiul respectiv. Considerăm că utilizarea cu prea multă lejeritate a termenului a dus la erorile de atribuire etnică a monumentelor arheologice. Separarea în „alb şi negru" nu mai este actuală.

În secolele VI-VII, în spațiul locuit de romanici, s-au stabilit cu traiul slavii, care, conform istoriografiei sovietice, au adus cu ei mai mulți termeni, în special definind uneltele de muncă, de cult, dar şi numele cu care i-au denumit pe localnici – „volohi"[630]. Analiza terminologiei privind uneltele a permis emiterea de către N. Demčenko a ipotezei că la momentul contactului între volohi şi slavi, atât unii, cât şi alții încă nu se separaseră în grupuri distincte: de sud, est sau vest[631]. Ca rezultat al unor procese etnice complicate cu participarea romanicilor, slavilor, dar şi a unor grupuri migratoare, în spațiul intracarpatic s-a format poporația românească[632]. Nu există nicio sursă care să indice că prin volohi se înțelegea o populație mixtă romanico-slavă sau slavo-romanică. Dimpotrivă, *Povestea vremurilor de demult*, relatând despre venirea ungurilor în Pannonia, afirmă că ei i-au găsit aici pe volohi şi pe slavi, adică ambele etnii sunt menționate separat. Deja în 1953, după doi ani de la primele încercări ale lui N. Mochov de a propaga teoria volohă, aceasta a fost calificată de P. Tret'jakov drept o teorie care nu conține în sine nimic altceva decât idei confuze şi încurcate[633]. În lipsa unei teorii de alternativă care să mulțumească factorii politici, s-a acceptat totuşi continuarea cercetărilor în această direcție.

Dominația politică nu însemna obligatoriu asimilarea populației indigene, ea numai crea condiții mai propice pentru acest proces, afectând suprastratul etnic, dar efectele nu erau întotdeauna aceleaşi, fiind dependente de mai mulți factori, printre care raportul numărului de populație, relațiile dintre etnii, tradițiile legate de căsătoriile mixte etc. Indiferent de faptul cum s-a derulat procesul de interacțiune etnică, chiar şi în cazul aculturației totale a unei etnii, anumite elemente ale culturii comunități dispărute supraviețuiesc[634].

630 VIst. 1957, 450.
631 Demčenko 1964b, 60.
632 VIst. 1957, 450.
633 Tret'jakov 1953b, 29.
634 Bromlej 1981, 273.

3. Evoluţia romanicilor de est – o problemă ştiinţifică transformată în politică

În problema impactului vieții politice asupra studiilor istorice, în general, şi etnogenetice, în particular, pornim de la ideea exprimată de H. White că tendința de a mitologiza conştiința istorică a fost realizată în interesele apărării individualului de colectivism în epoca Romantismului şi a colectivității de individ în Idealism[635].

În studiile legate de istoria moldovenilor au fost create mai multe mituri istorice care au stat la baza „problemei moldovenismului"[636], a căror viabilitate era susținută prin toate capacitățile pe care le oferea știința. Astfel, privitor la procesele etno-culturale din secolele II-XIV la est de Carpați se pot identifica cel puțin trei axiome în acest stil:

1. Rolul civilizator-pacificator deosebit al slavilor/ruşilor în regiunea sud-est-europeană[637];

2. Prietenia de veacuri între o parte a romanicilor de est cu slavii de est[638];

3. Adevărul absolut al concluziilor istoriografiei sovietice în raport cu alte şcoli de cercetare[639].

O părere laconică asupra problemei „moldovenismului" a fost exprimată de E. Coşeriu, care spunea că există două tipuri de moldovenism. Mai întâi, un moldovenism în cadrul românismului, un moldovenism care nu se opune românismului, ci este o formă a românismului. Şi există un alt tip de moldovenism, un moldovenism opus românismului, cel care se afirmă pe o identitate arbitrară, moldovenească, la acelaşi nivel cu identitatea românească şi opune identitatea moldovenească acestei identități româneşti. Şi acest moldovenism opus românismului este, la rândul lui, de două tipuri: există moldovenism naiv şi nevinovat al celor care, orbiți de propagandă îndelungată, orbiți de tot ce li s-a spus şi de tot ceea ce li s-a ascuns timp de şaizeci de ani, cred că nu sunt români, cred că vorbesc o altă limbă şi îți spun cu foarte multă inocență că ei nu ştiu româneşte, că ei vorbesc numai pe moldoveneşte. Şi celălalt tip e moldovenismul vinovat şi mincinos, moldovenismul care, în mod conştient, cultivă dezbinarea, ura împotriva a tot ce este românesc şi care încearcă, cu argumentele cele mai absurde, să afirme o identitate moldovenească opusă celei româneşti[640].

Chestiunea originii romanicilor de est a fost din categoria celor care au fost permanent supuse demistificării, evoluția ei fiind însoțită de o „veşnică luptă cu falsificarea".

635 White 2002, 105.
636 King 2002.
637 Bârnea, Rafalovič 1983, 83-85.
638 Senkevič 1947; Mochov, Ružina 1949, 63.
639 Mochov, Kolker, Caranov 1970, 3-19.
640 Coşeriu 1999-2001, 167.

Combaterea ideilor şcolilor burgheze, calificate drept antiştiinţifice, contradictorii şi falsificate, studiul pe „baze ştiinţifice" şi adoptarea metodologiei marxist-leniniste au devenit în perioada postbelică principalele sarcini ale şcolii sovietice. În anul 1949 se afirma că nu poate să existe ştiinţă în afară de partid; din acest motiv nu ar fi ştiinţifice lucrările lui N. Narcov, în care nu există concepţii comuniste, la care se adăuga că el nu cunoştea metodologia marxistă şi, deci, era influenţat de savanţii burghezi[641]. Studierea proceselor etno-culturale nu a evitat valul de critică, în special pentru faptul că nu s-a făcut o delimitare clară între istoria Munteniei şi cea a Moldovei[642].

În prezent asistăm la formarea celui de-al treilea tip de moldovenism, pe care îl apreciem drept unul paralel românismului, format sub influenţe democratizante globaliste, dar care, în fluctuaţiile sale, continuă să aplice principiile etnice stabilite de ideologia sovietică.

Odată cu încorporarea, în urma unui tratat de pace ruso-turc, a teritoriilor dintre Prut şi Nistru, Rusia ţaristă a manifestat un interes deosebit pentru studierea specificului populaţiei locale. Motivaţia acestor cercetări, efectuate în bună parte de militari şi/sau agenţi ai serviciilor de securitate ruseşti, consta în dorinţa de a înţelege realităţile locale pentru a putea modela o imagine a unei „eliberări a creştinilor" de sub dominaţia turcă. Cu această imagine Rusia ţaristă urma să-şi voaleze noile acaparări teritoriale şi interesul imperialist pentru strâmtorile Mării Negre. Primele lucrări despre teritoriul numit de ruşi Basarabia, scrise de ofiţeri, au început să apară la Sankt-Petersburg sub formă de dări de seamă, rapoarte etc. Despre atenţia acordată de guvernul rus acestor informaţii ne vorbeşte şi faptul că o bună parte din ele nu au mai ajuns să fie publicate, fiind păstrate pentru uz intern.

Anume la astfel de aspecte se referă K. Marx când vorbeşte despre politica externă a ţarismului rus în secolul al XIX-lea. K. Marx scria că, dacă cuceririle Ecaterinei II mai pot fi scuzate, dar nu îndreptăţite, cuceririle lui Alexandru I nu pot fi justificate: „Finlanda este locuită de fini şi suedezi, Basarabia de români, Polonia Congresului de polonezi. Aici nu mai poate fi vorba de reunirea triburilor rătăcite înrudite ce poartă nume ruseşti, în aceste cazuri avem de a face cu cucerirea nevoalată prin forţă a unor teritorii străine, cu o tâlhărie"[643].

Cazul Basarabiei nu era unic în secolul al XIX-lea pentru Rusia ţaristă, evenimente asemănătoare se derulau în teritoriile poloneze cucerite de ruşi[644]. În secolul al XIX-lea intelectualitatea rusă şi poloneză a fost nevoită să colaboreze, dar dorinţa de a se înţelege lipsea. Studiile ruseşti în Polonia erau tratate cu neîncredere, iar cele poloneze în Rusia, practic, nu erau cunoscute. Polonezii care încercau să depăşească aceste obstacole erau priviţi de polonezi drept renegaţi, iar

641 Mochov, Ružina 1949, 62, 65.
642 Mochov, Ružina 1949, 69.
643 Marx, Engels 1962, 31.
644 Glembockij 2005, 135-166.

de ruşi – cu suspiciune[645]. Atitudinea polonezilor vizavi de Rusia avea mai multe trăsături comune cu cea a moldovenilor. Divizarea Poloniei şi Congresul de la Viena din 1815 au stabilit anumite realităţi politice. Ele erau calificate de istoriografia sovietică drept revenirea la Rusia a pământurilor ucrainene şi belaruse de apus, iar cea rusă de înainte de 1917 opera cu noţiunea de reunire a Rusiei de Est cu cea de Vest. Aceste declaraţii, de fapt, însemnau următoarele: argumentarea ştiinţifică a anexiunilor prin reunificarea pământurilor Rusiei Kievene (despre Lituania se prefera să nu se vorbească), fiind încorporate regiuni vulnerabile din punctul de vedere al rusificării. Un alt moment este modernizarea istoriei, când existenţa Ucrainei şi Belarusiei se postula în secolul al XVIII-lea, astfel formându-se artificial bazele unei identităţi naţionale a ucrainenilor şi belaruşilor.

Aceleaşi evenimente erau privite de istoriografia poloneză drept rapt al teritoriilor de est ale Poloniei (Wschodnie kresy polskie) şi au fost pentru polonezi o tragedie naţională. Tragedia era acutizată de faptul că Polonia a fost divizată de marile puteri europene, fapt reflectat în istoriografia rusă cu termenul neutru de „împărţiri", iar în cea poloneză – cu cel de „rapturi" (zabory). În cazul Poloniei avea loc o distrugere a mitului despre statul naţional, care presupunea că fiecare naţiune trebuie să formeze o statalitate separată – distrugere atât de convenabilă pentru consolidarea ideii de imperiu.

Este elocventă schimbarea denumirilor etnice în dependenţă de situaţia politică din zonă. În lipsa unei statalităţi independente poloneze, populaţia din teritoriile anexate la Imperiul Rus era privită drept polonezi şi ruşi, iar după reîntregirea Poloniei, aceeaşi populaţie a devenit ucraineană sau belarusă. În mod similar, în secolul al XIX-lea, când România era un stat în devenire, Rusia îşi putea permite să-i numească pe locuitorii Basarabiei basarabeni sau români. După cel de-al Doilea Război Mondial, după anexarea Basarabiei la URSS, s-a schimbat atitudinea faţă de românii basarabeni care au devenit moldoveni. Etnonimul *moldoveni* devine din parte componentă a etnonimului *români* un nume distinct de acesta, contrabalansându-l. Prin procese identice au avut de trecut şi alte popoare din Rusia ţaristă, spre exemplu lituanienii[646], ucrainenii[647] ş.a.

De circa 200 de ani sunt cunoscute reprezentările franceză şi germană despre naţiune. În prima, având în vedere că în Franţa starea a treia era o forţă puternică, cerinţele naţionale erau de ordine economică şi politică, în cea de-a doua cerinţele erau mai mult de domeniul culturii şi dicta necesitatea stabilirii limitelor statului după criteriile etnice[648]. Publicaţiile din ultima perioadă de timp vin să demaşte mitul naţiunilor etnice, care presupune că fiecare etnie deţine o conştiinţă etnică, care se va trezi într-un anumit moment istoric. Această conştiinţă conţine idei despre strămoşii fondatori, formarea comunităţii, decăderea ei

[645] Spasovič 1882.
[646] Staljunas 2005, 225-296.
[647] Remy 2005, 167-190.
[648] Kohn 1962, pp. 329-331.

şi, în mod obligatoriu, renaşterea[649]. Argumentările de acest stil au dus la aceea că naţionalismul etnic a început să fie privit drept un mit. Un mit ireal după conţinut, dar foarte puternic după forţa de mobilizare a membrilor comunităţii. Astfel, mitul naţional rus nu a reuşit să înghită mitul etnic al popoarelor incluse în componenţa statului rus.

Studiul istoriei problemei moldovenismului impune constatarea că forţele care deţin puterea apelează la realizările ştiinţei pentru confirmarea drepturilor politice. Teoria lui Rösler a apărut când Transilvania se afla în componenţa Austro-Ungariei, marile studii istorico-etnice din România au fost editate după extinderea teritorială maximă a statului. Uniunea Sovietică nu a fost o excepţie în acest sens, imixtiunea politicului în ştiinţă a început masiv după 1945.

În mod contrar, forţele politice ce nu deţin controlul efectiv asupra unui teritoriu fac apel la dreptul de autodeterminare al populaţiei.

După cel de-al Doilea Război Mondial puterea sovietică a preluat controlul asupra teritoriului Basarabiei. Odată cu aceasta a demarat o etapă calitativ nouă în studierea istoriei etniilor din RSSM. Ca punct de plecare au servit aprecierile că până la acel moment ori nu s-a făcut nimic, ori ceea ce s-a întreprins a avut un caracter ocazional şi neştiinţific[650].

Un studiu de o importanţă deosebită pentru prima etapă de cercetare a problemei formării popoarelor romanice de răsărit a apărut în 1953, an care a marcat o epocă în istoria URSS, dar şi începutul unor dezbateri ştiinţifice active. Autorul lui, V. Senkevič, critica drept nefondate teoriile burgheze existente: teoria „balcanică" a lui R. Rösler şi teoria „carpatică" a lui A. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga et al. Prima, fiindcă se baza pe pretenţiile teritoriale ale germanilor şi ungurilor; a doua, fiindcă nega existenţa poporului moldovenesc ca entitate etnică separată[651]. Reieşind din interesul manifestat de URSS doar pentru Basarabia, prima teorie a rămas în afara dezbaterilor, discuţiile fiind concentrate în jurul teoriei „carpatice".

V. Senkevič îi critică pe primii reprezentanţi ai şcolii sovietice, pentru că au preluat teoriile existente, de exemplu N. Deržavin, care susţinea originea balcanică a poporului român, în componenţa căruia îi includea şi pe moldoveni, care îşi trag originea din traci romanizaţi[652]. Este criticat S.V. Bernštejn, care insista că la originea valahilor se află celţi romanizaţi, teorie propusă de profesorul Tolstov[653]. V. Senkevič acceptă legăturile strânse ale romanicilor cu populaţia slavă, numită de S. Bernštejn autohtonă, în spaţiul pruto-nistrean, dar insistă că ele încep nu în secolul al XII-lea, ci în secolul al VI-lea. V. Senkevič îl critică

649 Smith 1986, 149.
650 Senkevič 1953, 63.
651 Senkevič 1953, 63.
652 Deržavin 1940, 3-28.
653 Bernštejn, 1953, 150-158.

pe V. Šišmarev[654], care considera că romanicii de răsărit s-au format la sud de Dunăre şi s-au mutat mai târziu în Valahia, Transilvania şi Moldova. Deci, romanicii la nord de Dunăre sunt nişte venetici: idei promovate şi de R. Rösler[655]. În schimb, este apreciat M. Sergievskij, care încă în 1936 a scris că limba moldovenească este deosebită de cea română, la fel şi popoarele român şi moldovenesc s-au format şi au evoluat separat[656].

Unei analize dogmatice supune V. Senkevič ideile lui I. Stalin, K. Marx şi F. Engels despre limbă (dar autorul nu a putut să nu ştie că Marx şi Engels îi considerau pe moldoveni români locuind în Moldova). Sunt oare greşite ideile teoreticienilor marxism-leninismului? V. Senkevič, înarmat cu metodologia marxistă, se face a uita pasajul respectiv din K. Marx.

În goana după adevărul în ultimă instanţă şi de pe principii marxist-leniniste reprezentanţii şcolii sovietice omiteau anumite idei exprimate în lucrările lui K. Marx şi F. Engels. În speţă, valahii sau daco-romanii, care reprezintă masa principală de populaţie din regiunea situată între Dunărea de Jos şi Nistru, sunt un popor deosebit de eterogen, care ţin de Biserica Ortodoxă şi vorbeşte o limbă care-şi trage originea de la cea latină şi în multe aminteşte italiana. Dintre ei locuitorii Transilvaniei şi Bucovinei sunt supuşi ai Imperiului Austriei, iar locuitorii Basarabiei – ai Imperiului Rus...[657] Privitor la tendinţele de anexare a Moldovei la Imperiul Rus K. Marx, comentând retragerea trupelor ruse din Basarabia, scria că românii basarabeni vor regreta plecarea ruşilor nu mai mult decât românii din Valahia şi Moldova. În continuare el redă cazul căpitanului Filipescu din rândul voluntarilor români în armata rusă, care a declarat în faţa generalului rus Budberg că sultanul este unicul suveran al valahilor, fapt pentru care a fost imediat arestat[658].

În schimb, după încorporarea spaţiului pruto-nistrean în cadrul URSS, prietenia de veci a popoarelor rus-ucrainean şi moldovenesc devine unul din pilonii principali ai politicii de stat, în susţinerea căruia trebuiau aduse şi argumente ştiinţifice. Drept urmare, apar un şir de lucrări menite să dovedească acest fenomen[659]. Originile acestei prietenii în stilul „yafetik" marrist erau găsite chiar în perioada aşa-numitor relaţii slavo-volohe[660].

Un exemplu elocvent de proces artificial de aculturaţie a fost surprins în cazul s. Vinogradovka (r. Bolgrad, reg. Odessa), în care locuiesc găgăuzi, bulgari,

654 Šišmarev, 1953, 73-120.
655 Rösler, 1871.
656 Senkevič 1953, 65.
657 Marx, Engels 1957, 7-8.
658 Marx, Engels 1958, 495.
659 Grecul 1961, 174-182; Mochov 1961; Magomedov 1973, 191-197; Mochov 1980; Ancupov, Dzjuba et al. 1980.
660 Ancupov, Dzjuba et al. 1980, 16.

moldoveni, ucraineni, ruşi. La întrebarea care este naţionalitatea copiilor din familiile mixte, conducerea locală a răspuns că toţi sunt înregistraţi ca sovietici[661]. În mod automat mai apoi deveneau ruşi.

Ideologia a jucat şi continuă să joace un rol primordial în constituirea şi funcţionarea miturilor istorice[662]. Analiza publicaţiilor savanţilor sovietici denotă că istoriografia sovietică a venit ca o formă pervertită a Bibliei: „Veţi cunoaşte adevărul, şi adevărul vă va face liberi" (Ioan 8: 32). Sovieticii au adus *eliberarea* în Basarabia, apoi au început să aducă şi *adevărul*.

În domeniul cercetării istorice, ca şi în alte ramuri ale ştiinţei, direcţiile de cercetare au început să fie trasate la plenarele PCUS, iar apoi repetate papagalic de secţiile republicane ale aceluiaşi partid. Rezultatele cercetărilor erau privite şi prezentate ca parte componentă a planurilor cincinale, de fapt chiar erau planificate din timp. Apariţia studiilor monografice şi a culegerilor mari de articole era ataşată la evenimente importante din viaţa politică a URSS sau a republicii unionale. Astfel, dacă vom pune pe axa cronologică ediţiile apărute referitor la „formarea poporului moldovenesc" după cel de-al Doilea Război Mondial, se va observa cu claritate o creştere numerică a publicaţiilor în anii de aniversare a anumitor sărbători sovietice. Pentru editarea acestora se făceau anumite dotaţii financiare, uneori fără să existe o cercetare continuă a problemelor.

Principala problemă constă în faptul că în acest spaţiu a fost căutat cuibul de formare atât a romanicilor de apus, cât şi a slavilor, fiind respinsă posibilitatea unui proces dublu. Această problemă este nerezolvată până în prezent[663]. În interpretările etnice ale reprezentanţilor şcolii sovietice se observă o înţelegere modernă a evenimentelor din mileniul I p.Chr., fiind căutate nişte frontiere clar definite şi o coroborare totală a anumitor vestigii arheologice cu anumite etnosuri în baza unei teorii din secolul al XIX-lea a lui G. Kossina. Deci, romanicii de est trebuiau să-şi facă apariţia în spaţiul vizat după definitivarea procesului de formare a etniei slave, care urma să aibă un rol civilizator.

După cum a fost prezentat în capitolul anterior, noţiunea de voloh a fost interpretată foarte diferit, şi considerăm că este normal să fie aşa, fiindcă niciun izvor istoric nu indică vreo populaţie care să se autodefinească prin această noţiune. Numele respectiv era utilizat doar atunci când era vorba de o populaţie care locuia undeva în zona Dunării, fără a se da amănunte despre faptul cum se numeau ei înşişi.

În pofida acestui lucru, proaspăt formata şcoală de cercetări etnoistorice din RSS Moldovenească prelua fără nicio filtrare critică sursele în care triburile respective erau citate, informaţia şi concluziile fiind ajustate la cerinţele istoriografiei locale. Astfel, în 1961 apare la Chişinău o recenzie-studiu semnată de

[661] Šumada 1978, 239.
[662] White 2002, 22-29.
[663] Terpilovskij 2004, 11.

E. Podgradskaja referitor la colonizarea Carpaților vestici de volohi în secolele XV-XVIII, proces care este văzut de autoare drept asemănător cu cel care a avut loc în spațiul dintre Nistru și Prut[664]. Autoarea insistă că în secolele XIV-XVI volohii se mutau cu traiul spre răsărit pe teritoriul Moldovei, spre nord – în Ucraina de Vest, și spre vest – în Slovacia și Moravia. Care au fost factorii ce i-au făcut pe volohi să înainteze în aceste direcții – se întreabă cercetătoarea, și ne întrebăm și noi.

E. Podgradskaja vede cauza migrațiilor în nevoia de a găsi noi terenuri pentru păşunatul vitelor, neținând cont de existența frontierelor statale ori feudale. Altă cauză ar fi atacurile turcilor spre Transilvania în anii '50-'60 ai secolului al XVI-lea. Dar principala cauză este înăsprirea jugului feudal în partea de răsărit a Europei, când țăranii erau deposedați de pământ și transformați în șerbi[665].

Pentru ca un popor să înceapă o migrație, este nevoie de mai mulți factori. În primul rând, acest fenomen începe în condițiile unui salt economic care duce la o revoluție demografică, moment care nu a fost depistat de cercetătorii sovietici în evoluția culturii materiale a volohilor. Alt moment ar fi impactul unui val de migrare, care provoacă prin efectul „dominoului" mişcarea altor triburi, ele fiind impuse să lovească teritoriile vecine perpetuând acest proces. Dar nici acest caz nu credem că este valabil pentru perioada menționată de autoare, fiindcă tocmai atunci spre această regiune venea un val opus de migrație – a ungurilor dinspre nord-vest, iar incursiunile turcilor erau sporadice și de scurtă durată. Nu are relevanță principalul argument, considerat de autoare drept cel mai forte în istoriografia sovietică, și anume deposedarea de pământ și procesul de înșerbire. Reprezentanții școlii istorice de la Chișinău au încercat o preluare oarbă a unor scheme create la Moscova și valabile pentru alte spații geografice, nu și pentru cel pus în discuție. Relatarea însăși a argumentului cere anumite explicații, deoarece trezește contradicții: se dovedește că țăranii erau proprietari de pământ, ceea ce în cazul unor comunități păstorești este imposibil. Și mai sunt desconsiderați favoriții istoriografiei sovietice: țăranii se dovedeau atât de necunoscători, încât de bună voie își schimbau locul de trai în regiuni cu un regim feudal stabilit. Așadar, fugeau dintr-un teritoriu în care relațiile feudale erau incipiente pe niște pământuri unde ele deja au reușit să se impună.

Observăm că pentru începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea istoriografia sovietică practic încetează utilizarea termenului volohi, fiindcă deja existau statalitățile moldovenească și munteană, deci nu mai existau volohii din „mileniul întunecat". Găsim confirmația acestei percepții la E. Rikman, în studiul „Moldovenii" din 1983, în care el insistă că etnonimul moldoveni s-a format în frontierele statului medieval Moldova[666].

[664] Podgradskaja 1961, 67.
[665] Podgradskaja 1961, 68.
[666] Rikman, 1983, 207-216.

O importanţă aparte a avut organizarea în anul 1970 a CŞSCP „RSVFPM" cu participarea unor specialişti din diferite centre de cercetare academică. Consiliul ştiinţific pentru studiul complex al problemei „Relaţiile slavo-volohe şi formarea poporaţiei moldoveneşti" a fost fondat în anul 1970 la Academia de Ştiinţe a RSSM, pe lângă Secţia ştiinţelor sociale. Din acest Consiliu făceau parte cercetători din diferite centre ştiinţifice: Moscova, Chişinău, Lvov etc. Preşedinte a fost ales membrul-corespondent al Academiei de Ştiinţe a RSSM, doctor în ştiinţe istorice, N.A. Mochov, preşedinţi adjuncţi – şeful Secţiei de etnografie şi studiul artelor V.S. Zelenčuk şi şeful Secţiei de istorie a Moldovei în perioada presovietică a Institutului de Istorie al AŞ RSSM P.V. Sovetov, secretar ştiinţific – P.P. Bârnea. Scopul organizării acestui consiliu consta în realizarea unui studiu interdisciplinar privind relaţiile slavo-volohe şi formarea poporaţiei moldoveneşti, rezultatele fiind comunicate la sesiunile anuale. În cadrul acestor reuniuni, la care participau în special reprezentanţi ai şcolii sovietice de cercetare, erau trasate principalele direcţii de investigaţii. Către 1979 au avut loc 8 astfel de sesiuni şi au fost publicate câteva lucrări.

Rezultatele primului an de activitate au fost materializate prin publicarea unei culegeri de articole în anul 1972. Principiile care se lasă deduse din această culegere sunt respingerea ideii de continuitate a elementelor vest-romanice pe întregul lor areal şi recunoaşterea unei situaţii complexe şi a unui proces de durată în cazul migraţiei triburilor volohe de la sud de Dunăre. Printre realizările obţinute Consiliul ştiinţific includea momentul de depăşire a extremelor teoriilor migraţioniste şi a continuităţii datorită unor tratări considerate de istoricii sovietici obiective şi lipsite de tendenţiozitate[667]. Un deosebit interes prezintă comunicările semnate de I. Rafalovič, care, în baza izvoarelor scrise şi a datelor arheologice, ajunge la concluzia că în secolele VI-VII spaţiul pruto-nistrean era locuit de triburi slave din care făceau parte şi anţii, şi tiverţii[668]. V. Koroljuk propune conceptul unei zone de „contact", cu mişcări continue de popoare, slavii având rolul de hegemon[669]. În al doilea articol, V. Koroljuk, în urma studierii unei lucrări anonime ungare în comparaţie cu cronicile ruseşti, demonstrează că vlahii au fost cunoscuţi şi cu numele de păstori romani sau romani şi că ei, spre deosebire de slavi, au fost izgoniţi de unguri spre est[670]. Este o concluzie foarte importantă, deoarece, în dorinţa de a prezenta rolul important al păstoritului în viaţa romanicilor de est, autorul recunoaşte că în secolul al IX-lea această comunitate era separată de cea a slavilor. Altfel spus, ei prezentau o entitate etnică bine definită, caracterizată printr-un proces etnic definitivat. L. Polevoj face o prezen-

667 JuVESV 1972.
668 Rafalovič 1972b, 7-31.
669 Koroljuk 1972c, 31-46.
670 Koroljuk 1972d, 139-159.

tare analitică a celor două teorii de formare a romanicilor prin prisma istoriografiei numite feudală şi burgheză[671]. G. Litavrin, analizând menţiunile termenului vlah în izvoarele bizantine, constată că ele nu indică mişcări masive de populaţie vlahă, inclusiv peste Dunăre, sau schimbarea densităţii lor pentru secolele XI-XII, iar procesele etnice care au avut loc în Epir, Thesalia, Serbia sau Macedonia s-au derulat separat, nefiind o etapă în constituirea romanicilor de vest cunoscuţi în zona Dunării[672]. Ca urmare a analizei izvoarelor scrise şi a datelor arheologice, urmată de coroborarea rezultatelor, I. Hâncu ajunge la concluzia că triburile ulicilor, după ce le-au fost ocupate pământurile de către kieveni, la mijlocul secolului al IX-lea se mută cu traiul în partea nordică a interfluviului Nistru-Bugul de Sud, unde formează pentru secolele X-XII un grup etno-cultural separat, bine determinat arheologic. Aceste monumente au fost distruse către a doua jumătate a secolului al XI-lea – începutul secolului al XII-lea, probabil de triburile cumanilor[673]. În ce-i priveşte pe tiverţi, I. Hâncu atribuie această populaţie slavilor care au venit în regiunea Nistrului în perioade anterioare secolului al IX-lea şi au locuit împreună cu alte grupuri etnice. Arealul lor în secolele X-XII era spaţiul dintre Nistru, Marea Neagră şi Gurile Dunării, cultura lor materială fiind una sincretică, în care se observă elemente slave, turco-bulgare, pecenego-cumane şi, posibil, volohe[674].

În conformitate cu chemările de a porni un atac în domeniul ideologiei lansate la congresele PC al URSS, prin cuvintele lui L. Brežnev despre războiul ideologic cu lumea capitalistă[675], istoricii din RSSM s-au aliniat acestor chemări şi la începutul anilor ’70 apar mai multe lucrări cu caracter de demascare a ideologiei burgheze şi a caracterului neştiinţific al studiilor apărute peste hotare. Aceste lucrări nu au putut evita nici problemele legate de relaţiile diferitor etnii care locuiau în URSS cu slavii/ruşii, nici problemele etnogenetice. Se evidenţiază în acest context studiile semnate de V. Zelenčuk şi S. Zajdman[676], A. Morari[677], N. Mochov, E. Certan, K. Žignja[678], M. Magomedeov[679] et al.

În anul 1973 la Chişinău a fost organizat Simpozionul dedicat problemelor tipologiei feudalismului şi particularităţilor dezvoltării social-economice şi politice a Europei de Sud-Est în epoca feudalismului. Pentru tema noastră de cercetare prezintă interes tezele prezentate în comunicările semnate de Ju. Bromlej şi

671 Polevoj 1972, 46-91.
672 Litavrin 1972, 91-138.
673 Hâncu 1972, 159-175.
674 Hâncu 1972, 174-175.
675 Mochov, Certan, Žignja 1972, 128.
676 Zelenčuk, Zajdman 1972, 201-210.
677 Morari 1972, 211-218.
678 Mochov, Certan, Žignja 1972, 128-153.
679 Magomedov 1973, 191-197.

V. Koroljuk[680], I. Rafalovič[681] şi Gh. Fedorov, privind începuturile vieţii urbane[682]. Ju. Bromlej şi V. Koroljuk revin la ideea că primele apariţii ale slavilor la sud de Dunăre datează din secolele III-IV, dar despre o colonizare masivă a regiunii se poate vorbi începând cu secolul al V-lea, procesul s-a încheiat către secolul al VII-lea[683]. În opinia acestor autori, etnia vest-romanică a reuşit să-şi păstreze identitatea graţie modului său deosebit de viaţă, bazat pe o economie pastorală. Complexitatea proceselor etnice a permis autorilor definirea unei „zone de contact". Teza anilor '60 despre supravieţuirea în regiunile de câmpie şi codri a unei populaţii romanizate trebuia exclusă, şi acest lucru a fost făcut în studiul semnat de I. Rafalovič, care declara că în condiţiile marii migraţii această populaţie nu putea să supravieţuiască, în afară de acele comunităţi care se ocupau cu păstoritul, dat fiind faptul că ele nu făceau concurenţă barbarilor agricultori[684]. Acest apel la o concurenţă în domeniul agriculturii este irelevant, pentru că şcoala sovietică stabilea începuturile cultivării pământului prin arat la slavi pentru secolul al IV-lea, dar generalizarea acestui procedeu agricol – din secolul al VIII-lea[685]. Prin urmare, dacă se putea menţiona o „concurenţă agricolă", atunci numai după secolul al VIII-lea, când această practică s-a generalizat la slavi şi, eventual, putea să apară o criză de terenuri agricole. Cu atât mai mult că din secolul al VII-lea, parţial, iar din secolul al IX-lea, în mod absolut, nu mai putem vorbi despre o hegemonie slavă la nord de Dunăre, graţie aceleiaşi migraţii a popoarelor. Şi dacă a fost admisă o perpetuare a populaţiei romanice din aşezările romano-gepidice prin cele romano-avaro-slave[686], un mod de viaţă similar ar fi putut permite o supravieţuire a romanicilor şi în continuare, dacă luăm în considerare că noile valuri de migratori loveau în primul rând în cei care deţineau puterea politică.

Tot în anul 1973, CŞSCP „RSVFPM" a editat un volum de comunicări prezentate la şedinţele sale[687]. T. Zlatkovskaja considera că în etnogeneza romanicilor de vest momentul de început trebuie să fie considerat romanizarea. Este un proces care, conform acestei cercetătoare, a avut mai multe particularităţi în cazul geţilor, şi anume: prezenţa deosebit de masivă a trupelor militare romane; constituirea din secolul al II-lea a unităţilor militare cu participarea localnicilor; prezenţa obligatorie a tracilor romanizaţi în magistraturile locale. În cazul Moesiei, T. Zlatkovskaja recunoaşte că oraşele nu au fost distruse, ele jucând un rol important în

680 Bromlej, Koroljuk 1973, 24-33.
681 Rafalovič 1973, 33-41.
682 Fedorov 1973, 42-52.
683 Bromlej, Koroljuk 1973, 24-25.
684 Rafalovič 1973, 33.
685 Bromlej, Koroljuk 1973, 27.
686 Rafalovič 1973, 34.
687 IASVS 1973, 5-10.

perioadele ulterioare. Drept urmare a celor expuse, anume Moesia poate fi considerată teritoriul de unde vlahii au colonizat pământurile balcanice[688]. Studierea letopiseţelor moldoveneşti, în special a unor fragmente din cronica Voskresensk, i-a permis lui V. Zelenčuk să tragă concluzia că romanicii de răsărit au colonizat teritoriul Moldovei în secolul al XII-lea[689]. Este original raţionamentul făcut de V. Marinov, cum că, pentru regiunea Bosniei şi Dalmaţiei numele *vlah* desemna şi populaţia slavă care a acceptat ortodoxia. Concluziile finale ale acestui cercetător se bazează pe teoria lui W. Tomaschek din 1882[690]. În acelaşi context, cu afirmaţia că numele de vlah nu era un termen cu valoare etnică, ci unul care îi numea pe păstorii munteni din regiunile fostei Cehoslovacii vin N. Gracianskaja şi V. Koroljuk[691].

După opt ani de activitate a CŞSCP „RSVFPM" s-a făcut un raport detaliat despre activitatea sa. Prima publicaţie în acest sens a fost textul care înlocuia prefaţa la volumul din 1978[692], urmat de un articol cu conţinut aproape identic publicat în revista „Sovetskaja ėtnografija", dar semnat de o altă componenţă de autori[693]. În aceste publicaţii se anunţa că timp de opt ani au fost organizate şapte sesiuni ştiinţifice, la care au fost supuse unor largi discuţii rezultatele cercetărilor: I sesiune – mai 1970; a II-a sesiune – octombrie 1970; a III-a sesiune – aprilie 1971; a IV-a sesiune – mai 1972; a V-a sesiune – noiembrie 1973; a VI-a sesiune – aprilie 1975; a VII-a sesiune – aprilie 1977. Analiza activităţii declarate a CŞSCP „RSVFPM" ne-a permis sintetizarea materialului de importanţă sporită în tabelul 5.

În recenzia apărută la culegerea de articole „Slavjano-vološskie svjazi" (Chişinău, 1978), M. Muntean menţiona importanţa clarificării genezei „poporului moldovenesc". Autorul, făcând o analiză a lucrării, ajunge la concluzia că savanţii sovietici au soluţionat problema referitor la originea poporaţiei moldoveneşti. Printre neajunsuri autorul evidenţiază: abordarea anistorică, tendinţa de a găsi un spaţiu geografic şi cronologic în care moldovenii au existat constant etc.[694], concepţii care nu corespundeau principiilor teoretice ale şcolii sovietice privind evoluţia popoarelor, şi anume că toate comunităţile se dezvoltă continuu, se schimbă, pierd unele trăsături şi capătă altele, poporaţii şi naţiuni eterne şi neschimbate nu au existat[695].

688 Zlatkovskaja 1973, 8-10.
689 Zelenčuk 1973b, 11-22.
690 Marinov 1973, 22-32.
691 Gracianskaja, Koroljuk 1973, 33-38.
692 Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 3-18.
693 Zelenčuk, Zlatkovskaja 1978, 123-130.
694 Muntean 1979, 94.
695 Muntean 1979, 94.

În volumul editat în anul 1983 cu referire la relaţiile slavo-moldoveneşti se menţiona, deja cu anumită prudenţă, că studiile din volum şi cele ulterioare ne vor apropia mai mult de cunoaşterea complicatelor procese ale genezei poporului moldovenesc[696]. În anumit sens, această declaraţie era un pas înapoi, având în vedere că la sfârşitul anilor ’70 se afirma că problema dată este practic rezolvată, şi că cercetările ulterioare vor confirma doar corectitudinea tezelor expuse de istoriografia sovietică.

La mijlocul anilor ’80 s-au petrecut mari schimbări în modul de tratare a problemelor politice, în primul rând la Moscova. Rămase fără susţinere sau fără directive, creaturile ştiinţifice de tipul CŞSCP „RSVFPM” îşi încheie subit activitatea, fără a mai ajunge la concluzia că problema a fost definitiv şi irevocabil clarificată.

În istoriografia sovietică era acceptat principiul că fiecărei perioade istorice determinate de istorici trebuia să-i corespundă o identitate etnică separată. Criteriile de determinare a acestor perioade erau foarte subiective, după cum au arătat discuţiile referitor la terminologia de bază utilizată de savanţi. Schema simplistă care presupune că perioadei sclavagiste îi corespundea tribul, feudalismului – poporaţia, capitalismului – naţiunea burgheză şi socialismului – naţiunea socialistă s-a dovedit a fi irelevantă atunci când era aplicată anumitor cazuri concrete. Acest fapt determina la un anumit moment necesitatea acceptării unui specific local, care trebuia să fie ţinut sub control, în mod contrar exista pericolul ca el să devină dominant şi să demonstreze neviabilitatea întregii structuri teoretice. Şcoala sovietică de cercetare nu a fost capabilă să găsească nişte modalităţi pentru a crea impresia unei evoluţii în cercetarea academică. De aceea atunci când devenea evident că opiniile se diversifică şi există pericolul împotmolirii în discuţii care să genereze anumite întrebări vizavi de „postulatele” sale, nu se găsea o altă cale decât să se declare că problema este insuficient de cunoscută, precum şi epurarea persoanelor care propuneau concepţii de alternativă sau, cel puţin, încercau să judece prin metoda negaţiei etc.

Sub faţada nobilei şi modernei cercetări interdisicplinare se ascundea însă o realitate de altă natură. La sfârşitul anilor ’60 – începutul anilor ’70 ai secolului al XX-lea partea esenţială a cercetărilor ştiinţifice în RSSM a început să fie pusă pe umerii „generaţiei noi”, constituită din cercetători locali[697]. De la primele lor încercări ştiinţifice au declanşat o „mişcare browniană” în cadrul şcolii de cercetare sovietică. Din aceste considerente, trebuia de organizat un centru care, sub vizorul instituţiilor unionale, să filtreze studiile istorice, promovându-le doar pe cele acceptabile din punctul de vedere al politicii generale. Evidenţei şi controlului erau supuşi nu numai cercetătorii locali, dar şi cei din R.S. România care se

[696] SMS 1983.

[697] Numărul moldovenilor antrenaţi în domeniul ştiinţei a crescut de 19,7 ori în anii 1960-1970, ajungând către anul 1970 cifra de 37,8%; apud Rikman 1983a, 212.

ocupau cu problema etnogenezei românilor. Despre acest fapt ne vorbeşte informaţia prezentată la CC al PCM la 15.V. 1975[698], în care se prezintă ideile expuse de C. şi D. Giurescu, V. Curticopeanu, G. Zaharia, M. Muşat în comunicările la conferinţe sau în publicaţii. Din aceleaşi documente de arhivă se constată planificarea unei monografii scrise de un colectiv de autori sub titlul „Formarea poporului moldovenesc", ce urma să includă mai multe capitole: Scopurile cercetării şi istoriografia; Istoria etnică a pământurilor carpato-dunărene până în secolul XII; Populaţia romanizată la Dunăre în Evul Mediu; Contactele cu slavii timpurii; Răspândirea volohilor pe pământurile carpato-nistrene; Rolul elementelor est-slave (vechi ruse) în formarea etnosului moldovenesc; Stabilirea relaţiilor feudale. Formarea statului moldovenesc şi rolul lui în consolidarea poporaţiei moldoveneşti.

Analiza cercetării academice privind procesele etno-culturale între Carpaţi şi Nistru în secolele II-XIV denotă o dependenţă totală a studiilor istorice din URSS de factorul politic. Mai mult decât atât, prin activitatea lor istoricii aveau sarcina să execute anumite comenzi sau directive luate la congresele PC al URSS sau promulgate de liderii politici[699].

[698] Avizul „Новейшая румынская литература о проблемах этногенеза восточно-романских народов и молдавско-русских связей", păstrat înpreună cu alte documente în arhiva personală a domnului dr. I. Tentiuc, căruia îi mulţumim pentru permisiunea de a le studia şi prezenta în această lucrare.

[699] Mochov, Ružina 1949, 61-78.

ÎNCHEIERE

Analiza studiilor istorice sovietice postbelice legate de problema proceselor etno-culturale în secolele II-XIV între Carpaţi şi Nistru a permis stabilirea următoarelor perioade distincte:

I. Perioada 1946-1961, care include, la rândul său, trei etape:

1. 1946-1951

Prima etapă are drept an de pornire 1946, an de constituire a Bazei Moldoveneşti de Cercetări Ştiinţifice a AŞ URSS. Atunci s-a demarat procesul de constituire a şcolii ştiinţifice în RSSM, fiind stabilite principalele direcţii de cercetare. Majoritatea absolută a cercetătorilor erau persoane venite din alte centre de cercetare din URSS, în special Moscova, Leningrad, Kiev. Nu se pune la îndoială gradul lor de profesionalism, dar este nevoie de constatat că erau persoane cu opinii deja formate, privind realităţile din spaţiul pruto-nistrean. Deci, era nevoie de o perioadă de adaptare. Schimbarea statutului Bazei Moldoveneşti în Filiala Moldovenească a AŞ a URSS în anul 1949 nu a modificat şi componenţa profesională sau problematica de studii.

2. 1951-1956

Anul 1951 a fracturat evoluţia studiilor la nivel de URSS, fapt care a afectat şi regiunile. Articolul lui I. Stalin în probleme de lingvistică şi etnografie, modificările administrative în cadrul AŞ a URSS, denigrarea şi autocenzurarea a tot ce s-a făcut în anii precedenţi au creat o stare de haos în studiile istorice. S-a declanşat o „criză a savanţilor", cei mai mari cercetători sovietici simţindu-se obligaţi să renunţe la tot ce se făcuse până la acel moment. Acest fapt a dus la apariţia unor nume noi în cercetarea academică, care vor dirija studiile istorice pentru o perioadă de peste 30 de ani.

3. 1956-1961

Împlinirea a zece ani de studiere a problemelor etnice în spaţiul de la est de Carpaţi a fost marcată de o nouă ruptură politică care a temperat activitatea mult prea perseverentă a unor savanţi sovietici. Congresul XX al PC a URSS, prin demascarea cultului personalităţii, a redat posibilităţi de viitor cercetării istorice. Graţie deschiderii în interior a URSS, a urmat şi o apropiere faţă de ţările lagărului socialist, care începeau a fi iertate pentru studiile burghezo-moşiereşti din perioada interbelică.

II. Perioadă 1961-1991, care include şi ea trei etape:

1. 1961-1970

Studiile istorice se aflau în ascensiune, şi anul 1961 a venit ca un catalizator în acest proces. După o decizie luată în anul 1960, în 1961 a fost deschisă AŞ a RSSM, eveniment care a fost o recunoaştere a capacităţii de cercetare a centrelor ştiinţifice din RSSM şi a marcat formarea primei generaţii de specialişti locali. Pentru prima dată apar opinii care insistă asupra unei altfel de interpretări a faptelor istorice, a proceselor etnice care au avut loc în diverse perioade istorice. Recunoaşterea materialelor colectate în regiunile alăturate, în cazul de faţă în România, comparaţia lor cu realitatea din RSSM au generat anumite mişcări centrifuge.

2. 1970-1983

Chiar dacă acele forţe centrifuge nu au fost capabile să demonstreze la nivel local viabilitatea construcţiilor lor ştiinţifice, însăşi existenţa lor venea să pună la îndoială omniveridicitatea şcolii sovietice de cercetare, fapt care a provocat o reacţie puternică în organele puterii. Anul 1970 aducea în cercetările istorice un organ de control (CŞSCP „RSVFPM") care avea drept scop filtrarea cercetărilor pentru a admite spre publicare numai o categorie de rezultate. În cadrul acestei etape se remarcă doi ani, numiţi „accidentul autohtonismului", *1975-1977*. Acest accident a fost provocat din nou de schimbările care au avut loc la Moscova, unde puterea este preluată de autohtonişti în frunte cu B. Rybakov, şi, după tradiţia sovietică, modificarea respectivă a afectat imediat întreaga coloană vertebrală ştiinţifică a URSS. Însă schimbările care au avut loc la nivel local nu au fost acceptate de centru, s-a dovedit că autohtonişti sunt toţi, dar autohtonii sunt diferiţi. În cadrul acestor permutări s-a redus activitatea CŞSCP „RSVFPM", care, din aprilie 1975, a reuşit să se întrunească tocmai peste 2 ani (aprilie 1977). Modificările intervenite la sfârşitul anului 1977, revenirea grupului de până la 1975 au fost şi cauza schimbării accentelor în volumul cu rezultatele sesiunii ştiinţifice din 1977, apărut în 1978. Necesitatea de a continua activitatea CŞSCP „RSVFPM" a fost justificată printr-un raport de activitate publicat tot în 1978.

6. 1983-1991

Ideile vechi suferă înfrângere nu pentru că sunt rele, ci pentru că dispare generaţia care le promova. Prima generaţie, din diferite motive, a fost practic exclusă din viaţa ştiinţifică. Din aceste considerente, sfârşitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează, în linii majore, prin reconfirmarea teoriilor promovate oficial în etapele precedente, fiind republicate ediţii din anii '60-'70, problema vizată în această lucrare fiind considerată în general rezolvată. Această criză latentă este însoţită în paralel de formarea celei de-a doua generaţii de cercetători locali care ocupau locurile vacante. La acestea se adaugă şi o campanie intensă de cercetări pe teren promovată în URSS graţie formării unui sistem de ameliorare în agricultură.

Cercetătorii erau mai mult de jumătate de an în câmp, iar restul timpului trebuiau să se ocupe de prelucrarea primară a materialului acumulat. Această situație a determinat apariția studiilor de sinteză a celei de-a doua generaţii. Trebuie de recunoscut că în studiile respective discutarea principalelor probleme de interpretare a fenomenelor etnice a fost luată de la început, în condițiile slăbirii rolului factorului politic polarizarea ştiinţifică fiind şi mai acută.

Schimbările care au provocat constituirea acestor etape, în marea lor majoritate, au purtat un conținut politic, fapt care demonstrează legătura puternică între cercetarea ştiinţifică în URSS şi modificările politice.

* * *

În baza investigațiilor privind procesele etno-culturale în secolele II-XIV între Carpaţi şi Nistru efectuate în istoriografia sovietică postbelică menționăm importanța ştiinţifică a problemelor etnogenetice în istoria comunităților, precum şi a cercetării evoluției lor, a corelării complexității vieții economice şi sociale, a creării cadrului instituțional al societății. Interpretarea etnică nu poate da calificative de tip „învingători" sau „învinşi", ea rămâne a fi o chestiune care necesită studii continue prin utilizarea celor mai moderne metode.

Studiile întreprinse de reprezentanţii şcolii sovietice cu privire la procese etnoculturale în secolele II-XIV între Carpaţi şi Nistru se caracterizează prin tendința de a extrage din material mai multă informație istorică decât acesta poate oferi, ceea ce, în condițiile lipsei unor opinii critice privitor la „teoriile oficiale", ducea la formarea unor fenomene negative. Deseori argumentul definitoriu era cel al vârstei, autorității, funcției etc. şi nu cel obținut în baza cercetărilor. O caracteristică a studiilor efectuate a fost şi „domenizarea" – monopolizarea cercetărilor de anumite persoane, formarea unui cerc închis de cercetare cu acces redus la informație pentru cei din afară. Publicațiile înseşi sufereau de sindromul analizei parțiale a datelor şi de omiterea celor care nu se încadrau în construcțiile logico-istorice promovate oficial. Aceste ipoteze, deseori în structura argumentării, pierdeau anumite aspecte sau fapte istorice, astfel încât metoda reconstrucției istorice de la mai vechi spre nou şi invers în baza concluziilor istoriografiei sovietice oferă diferite rezultate. Încă un aspect negativ a fost multiplicarea/reeditarea lucrărilor cu mici modificări.

În prezenta lucrare s-a recurs la cunoştinţe interdisciplinare istorice, arheologice, etnografice, lingvistice, antropologice, precum şi la cercetarea izvoarelor şi a bibliografiei critice. Analiza izvoarelor, a modului de investigare şi a metodelor utilizate de cercetătorii precedenți a permis emiterea unor afirmații „de alternativă" existente sau emiterea unor noi interpretări. Aprecierea, în cazul anumitor ipoteze, a unui grad insuficient de argumentare sau a unor dovezi prea

puțin plauzibile a determinat deseori necesitatea de a promova o opinie inedită cu privire la evoluția proceselor etnice în regiunea respectivă.

A fost stabilit că istoriografia sovietică a fost extrem de politizată, conformându-se cu ideile emise la centru – atitudine egalată deseori cu supunerea oarbă, lipsa de autonomie intelectuală şi de voinţă în cercetare, care au conferit superficialitate şi simplism studiilor etnice la nivel republican şi au reprezentat o barieră în calea progresului ştiinţific. Identificarea rolului sistemului central în orientarea şi controlul cercetărilor republicane reprezintă un motiv de meditaţie privind actualizarea şi adaptarea permanentă a acestui principiu la cerinţele actuale. Interpretarea sovietică a istoriei în baza formaţiunilor social-politice (sclavagism, feudalism, capitalism, socialism) s-a dovedit a fi una falimentară, fiindcă impunea schimbarea terminologiei etnice odată cu schimbarea formaţiunii: neam, trib, poporaţie, popor, naţiune burgheză, naţiune socialistă.

S-a stabilit că istoriografia sovietică era chemată să demonstreze rolul pozitiv, obiectiv-progresist al slavilor. Sub alt aspect ea trebuia să argumenteze istoric, să legitimeze cu secolele VI-XIV anexarea Basarabiei, pe baza dominaţiei etnice a slavilor începând cu secolul al VI-lea. Întreg teritoriul est-carpatic a fost în componenţa cnezatelor vechi ruseşti al Kievului sau Halici-Volânia, care au avut un impact benefic-civilizator asupra dezvoltării comunităţilor de volohi.

Istoriografia sovietică nega continuitatea romanicilor la est de Carpaţi între secolele VI-XII şi încerca să demonstreze că romanicii de est au trecut la răsărit de Carpaţi doar abia către secolele XII-XIV.

Ca rezultat al investigaţiilor, se poate releva că evoluţia studiilor istoricilor sovietici vizavi de problema proceselor etno-culturale în secolele II-XIV la est de Carpaţi, în condiţiile istorice analizate, nu era posibilă fără o adaptare la cerinţele şi directivele centrale care se bazau pe lipsa autonomiei intelectuale, o libertate limitată de cercetare, simplitate şi superficialitate în unele probleme, în contrast cu rigiditatea formalismului excesiv în studiul altora, ceea ce în toate epocile şi domeniile a constituit un impediment grav în calea dezvoltării ştiinţei.

Este bine cunoscut faptul că etnogeneza oricărui popor nu a fost un proces evolutiv continuu. Aşa elemente caracteristice ca limba, cultura materială şi spirituală, conştiinţa de comunitate deosebită de altele etc. se formează într-un timp relativ mare şi se află într-o permanentă dezvoltare şi cizelare, deseori fiind supusă unor factori externi arbitrari. Dat fiind faptul că arheologia fixează doar unele componente ale etnosului, nu întotdeauna este posibil de a urmări o continuitate a culturilor arheologice, numărul lor fiind direct proporţional cu existenţa perioadelor de dezvoltare continuă şi a întreruperilor pe care le avem fixate la moment din punct de vedere arheologic. Reieşind din aceste probleme precum şi din slaba studiere a monumentelor, în prezent este practic imposibil de făcut anumite concluzii privind caracterul etnic al purtătorilor culturilor arheologice

din secolele I-IV de pe teritoriul dintre Prut şi Nistru. Este nevoie de o studiere în continuare, în primul rând în cadrul săpăturilor arheologice. În ce priveşte cultura Sântana de Mureş-Černjachov, cercetătorii au fost puşi în faţa unei probleme complicate privind apartenenţa etnică a componentelor acestei culturi, care a cuprins un vast areal, în limitele contemporane ale căruia se ciocneau interesele diferitor şcoli de cercetare. Astfel că realităţile arheologice din spaţiul respectiv deveneau suport pentru teorii care deseori se excludeau reciproc.

A fost stabilit că valul gotic dinspre nord şi influenţa masivă a civilizaţiei romane dinspre sud au reuşit să asigure o uniformizare a culturii materiale în întreg arealul culturii Sântana de Mureş-Černjachov, astfel încât, după victoria hunilor asupra goţilor şi retragerea celor din urmă în graniţele Imperiului Roman, s-au creat condiţii apropiate ale evoluţiei culturii materiale a fostelor comunităţi černjachoviene. Migraţia triburilor de origine slavă ajuns în spaţiul de la apus de Prut a descoperit aici o populaţie răzleţită, dar cu o cultură materială apropiată, care în condiţiile ruperii relaţiilor cu Imperiul Roman a fost supusă unui proces de decădere continuă. A început o perioadă relativ scurtă de coabitare a romanicilor de răsărit cu populaţia care va deveni în viitor sud-slavă şi care a contribuit substanţial la formarea identităţii romanicilor de răsărit. Elementul romanic, aflat la un nivel de civilizaţie mai superior, fiind influenţat de valorile lumii elenistice şi, apoi, romane, a învins în procesele etnice devenind dominant. Prin aceasta se explică dificultăţile care stau în faţa cercetătorilor în atribuirea etnică a vestigiilor arheologice. Dezmembrarea sistemului de frontiere romane pe Dunăre la începutul secolului al VII-lea a provocat migraţia unui număr impunător de populaţie venită anterior, ceea ce a sporit şi mai mult raportul etnic în favoarea romanicilor.

Procesele de unificare a statului Rus Kievean, care aveau loc în regiunea Niprului, au dus la migraţia ulicilor, fapt care reiese din cronicile ruseşti. Ulicii, fiind impuşi să migreze spre apus, au întâlnit la apus de Nistru grupuri din populaţia descendentă din cultura Sântana de Mureş-Černjachov. Spre deosebire de primul val al slavilor, cu care relaţiile au fost relativ apropiate din cauza coexistenţei în cadrul conglomeratului etnic sub hegemonia goţilor, al doilea val de slavi apăruţi în regiune a fost întâmpinat ostil, ei fiind nevoiţi să construiască puncte fortificate pentru a-şi garanta securitatea. Fiind în conflict cu Kievul, care va adopta creştinismul, ulicii, o perioadă de timp, vor promova cultele politeiste ale strămoşilor. Şi numai în faţa pericolului peceneg de la începutul secolului al X-lea aceste comunităţi vor accepta primatul cnezilor kieveni, devenind puncte de tranzit ale armatelor ruse vechi spre/dinspre Constantinopol.

Din aceste considerente, a fost logic, în astfel de condiţii, ca lovitura principală a noilor valuri de migratori să fie aplicată anume asupra acestor centre fortificate, care pentru pecenegi şi cumani prezentau centre de forţă locală şi, deci, pericol.

Rămase fără sprijinul efectiv al cnezatelor ruse în perioada destrămării feudale şi în faţa unui val de presiune din partea populaţiei locale, comunităţile slave, către secolul XI, nu au avut şanse de supravieţuire.

Migrarea pecenegilor în zona Milcovului va forma o diafragmă etnică în această regiune, polarizând procesul de unificare statală în două regiuni. Asimilarea acestui grup a durat pe perioada formării a două unităţi politice distincte ale romanicilor de est, teritoriu care va forma în viitor frontiera politică în condiţiile impotenţei impunerii uneia asupra alteia.

Alegerea spaţiului pruto-nistrean în calitate de loc de reşedinţă a conducătorilor Hoardei de Aur vorbeşte despre faptul că regiunea era populată cu o populaţie sedentară alta decât cea slavă. Fondarea unor oraşe, care în scurt timp vor atinge un grad înalt de înflorire, s-a datorat nu numai lucrului sclavilor aduşi în urma campaniilor militare ale tătarilor, dar şi încheierii valurilor de migraţie şi începutului sedentarizării nomazilor. Luptele interne pentru deţinerea puterii centrale în cadrul Hoardei de Aur şi înfrângerile suferite de tătari, în special în înfruntările cu polonezii şi lituanienii, au dus la crearea unui vacuum de putere politică de care s-a folosit populaţia majoritară în condiţiile apariţiei unor noi pretenţii din partea statelor vecine, în special prin extinderea dominaţiei maghiare.

Prin această lipsă relativă a unui hegemon politic în regiune se explică ascensiunea grupurilor etnice înrudite, care au început să revină din regiunile dosite montane şi de codri, având o psihologie statală mai avansată.

Din cele expuse rezultă că nici într-o etapă istorică, în cadrul spaţiului dintre Nistru, Carpaţi şi Dunăre, nu au avut loc procese etnice distincte, respectiv nu a avut loc o diferenţiere a caracterului etnic al populaţiei romanice dintre Carpaţi–Dunăre şi Carpaţi–Nistru, deosebirile se reduc la nivelul regionalismelor. Existenţa în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean a triburilor ulicilor a fost una de scurtă durată. Relativ izolată din punctul de vedere al relaţiilor cu cei din jurul său, această comunitate a avut un sfârşit tragic.

În urma analizei materialelor oferite de arheologie şi alte discipline au fost determinate procesele etnice care au avut loc în zona extra şi intracarpatică. Din zona intracarpatică romanicii s-au extins spre est, în special după campania tătaro-mongolilor. Atât la est, cât şi la sud de Carpaţi contactele acestor grupuri cu comunităţile întâlnite în cale nu au dus la schimbarea caracterelor etnice, în timp ce condiţiile geografice şi situaţia politică au catalizat procesul de stabilire în secolul al XIV-lea a două formaţiuni statale.

SUMMARY

The relevance of the topic. The study of ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries in the Carpathian-Dniestrian area is combined with the problem of the "formation of Moldavians". The evolution of the respective communities was always the centre of attention for scientific circles in the USSR. The idea of complexity and difficulty in the origin of the „Moldavian nation" was constantly touched by Soviet historiography. The lack of written sources from the period before the formation of the medieval states was compensated for by archaeological, linguistic and other studies. Soviet scholars dedicated a lot of works to the problem of ethnic interpretation; the results of these works were often contradictory. The lack in the Soviet period of some competent specialists in the study of the historical sources led to mistaken interpretations, some of them continuing to this day. Most of all, the ethnic interpretation of the archaeological monuments from the 1st millennium A.D. – the beginning of the 2nd millennium A.D. has suffered. The interpretation of ethno-cultural processes from the 1st millennium A.D. needs to be revisited on a new qualitative level. Some scientific publications in this area of study show that academic circles did not manage to argue some of these theories with certainty. At the same time, in a period of revisionism, it is necessary to preserve some scientific realisations. In addition, it should be remembered that the actual phase in investigating the historical phenomena from the 1st millennium A.D. – the beginning of the 2nd millennium A.D. is a period full of uncertainty, going to extremes and an automatic replacement of some values with others. There is no study of the research of this problem and this fact has influenced the present investigation. Hence, at the beginning of the 21st century the problem of the history of the interpretation of ethno-cultural processes referring to the period of the 2nd-14th centuries is especially relevant. Moreover, in the context of this problem, the relations between different communities are studied from the point of view of ethnic group, lifestyle and religion.

Chronological and geographical limits. The researches suppose two levels of study in dealing with chronological and geographical limits. At the first level is the object of the investigation, namely Soviet historiography, organised chronologically from the publication of the first works dedicated to ethno-cultural processes from 2nd-14th centuries east of the Carpathians, from the first years after World War II until the collapse of the USSR in 1991, and geographically – the main research institutions of the USSR. At the second level, the problems that were investigated in the context of Soviet historiography are set out chronologi-

cally, from the formation of the Sântana de Mureş-Černjachov civilisation until the formation of the medieval state of Moldova and the extension of the Eastern Romanic up to the Bugo-Dniestrian area. These phenomena did have important consequences not only for the history of the Carpathian-Dniestrian area, but also for Central and Eastern Europe from the 1st millennium A. D. The chronological framework appears as a connecting-link between Antiquity and the Middle Ages in Eastern Europe. From the geographical point of view, the area limited by the Eastern Carpathians in the West and the river Dniestr in the East is investigated.

Historicity and the investigational level of the problem. By the end of 19th – beginning of the 20th century there were two directions in the study of the formation of the Romanian nation (*immigrational* and *continuational theories*). In the second half of the 19th century the university centres of Kharkov and Kiev, influenced by the Hegelian tradition and German Romanticism, formed a distinct current in Russian historiography. The achievements of this school would have serious consequences for the formation of the Soviet historical school.

At the beginning of the 20th century some old-school Soviet historians recognized that Moldovans are Romanians who live in Moldova, Basarabia and areas adjoined to Basarabia from the provinces of Podolia and Kherson and who differ from Romanians from Wallachia only by some dialectal peculiarities. Concerning the language of the Moldavians, it is affirmed that it is a language, like that of the Romanians, Slavicised but with a Latin base, that in the popular language about half of the words are of Slavic origin, but well-educated Romanians try to replace Slavisms with Latinisms so that in the literary language there are only about 30% of Slavisms and conjugations, declensions, pronouns, numerals, parts of nouns and principal verbs – all of them are of Latin origin. In the 19th century there was no proper Russian theory concerning Eastern Romanic. In the interwar period, a new theory developed in Moscow and Tiraspol, that, in the context of the ethno-cultural processes in the Carpathian-Dniestrian area, it could be affirmed categorically that Moldovans were a separate branch, different from the Romanians (promoter M. Sergievskij). This theory was promoted by the Soviet school of research in the interpretation of ethno-cultural processes from the 2nd-14th centuries A.D. in the region between the Carpathians and the Dniestr.

In the post-war period, Soviet scholars (in the person of N. Mochov) didn't recognize that a kind of history was made in the Carpathian-Dniestrian area before the Revolution of October 1917, because authors before 1917 were not „armed" with Marxist methodology, everything that was *not Marxist* was considered *not scientific*. For Soviet researchers the problem of ethnic processes in the Carpathian-Dniestrian area was a relatively new one.

The historicity of the research is reflected in Soviet historiography with the investigations published periodically by Ja. Grosul and N. Mochov. From the

Soviet authors' point of view, the historical studies in this scientific area went through three phases: 1. from the Revolution of October until 1948; 2. from 1948 until the 20th Congress of the CPSU; 3. from the 20th Congress of the CPSU until the publication of studies signed by Ja. Grosul and N. Mochov (1967, 1970). The analysis of the principal hypotheses concerning the formation of the Eastern Romanic populations on the Carpathian-Danubian lands in the so called feudal and bourgeois historiography until the middle of the 20th century was realized by L. Polevoj in 1972.

The goal and the objectives of the research. *The goal* of the present work consists in the examination of the historiography of the ethno-cultural problems in the region between the Carpathians and the Dniestr from the 2nd-14th centuries A.D. in Soviet historiography and in the interpretation of the opposing ideas and suppositions concerning the analysis of the archaeological, narrative, ethnographic and other sources that were used in the process of investigation of the Eastern Romanic. As a result the next *objectives* are determined: the identification of the objective and subjective factors that had determined the evolution of thought and activity in the field of interpretation of the ethno-cultural phenomena in a diachronic way; the division in periods and systematization, the analysis and the presentation of a synopsis of the origin and evolution of the ethnic interpretations given to the communities that lived between the 2nd and 14th centuries A.D. to the east of the Carpathians; the diachronic research of the sources with historical content (narrative, archaeological, linguistic etc.) that were used as real evidence, beginning with those which have remained as the basis for the created ethnic system until the recent research, and the examination of the archaeological, ethnographic, linguistic and anthropological database; the determination of the principal problems that were studied by Soviet historiography for explaining ethno-cultural processes from the 1st millennium – the beginning of the 2nd millennium A.D. and the establishing of the predominance of every type of argument for resolving of one or another problem; the analysis of the most important ideas concerning ethno-cultural studies and ethnic interpretation; the identification of the evolution of the ethnic interpretations and of those conditions that have determined this evolution in a synchronistic and diachronic way; the evaluation of the impact of politics upon the scientific life and the co-existence of these aspects.

CHAPTER I

ARCHAEOLOGICAL CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF ETHNO-CULTURAL PROCESSES

The systematic study of archaeological monuments in the area to the West of the Dniestr began in 1946-1947 under the first-hand direction of many scholars from different investigation centres from Moscow, Saint Petersburg and Kiev. As a result, a considerable basis of archaeological materials was accumulated, that, in a general way, reflected the evolution of the communities from the Pruto-Dniestrian area during the whole period from the beginning of the first millennium A.D. till the annexation of the respective territory and the composition of the Moldavian feudal state. The analysis of the material and the historical interpretations made by the scholars had a well determined goal: to demonstrate the existence in this area of some ethnic heterogeneous components.

1. Reflections on the ethno-cultural processes from the 2nd-4th centuries and their interpretation in Soviet historiography

In the first centuries A.D. the Carpathian-Dniestrian area was a zone a part of which was included in the Roman Empire and another part was supervised by the Romans. Such contact zones of the Roman world with the barbarian world have always presented a heterogeneous ethnic picture. The ancient authors mention a large number of tribes living in this region: Thracians, Germans and Iranians that were subjected to strong pressure from the provincial Roman world.

Archaeological investigations have elucidated many archaeological materials, the analysis of which, together with the statements of the narrative sources, allows them to be attributed to some separate ethnic communities. At the beginning of the 1960s the specialists determined the succession of the archaeological cultures: the Lipica culture, the Sarmats' culture dated between the 1st-4th centuries and the Sântana de Mureş-Černjachov culture dated between the 3rd-4th centuries.

The idea that monuments of the Sântana de Mureş-Černjachov type belonged exclusively to the Slavic culture became official in Soviet historiography during World War II and immediately in the post-war period. The discovery of the monuments of the type Praga-Korčak coincided with Khrushchev's „thaw". This context permitted Ė. Rikman and I. Rafalovič to resume the discussions about

the polyethnic nature of the Sântana de Mureş-Černjachov culture. In the 1960s, Soviet historiography was only unified on the surface concerning the problem of the ethnic origin of the Sântana de Mureş-Černjachov culture. Several principal research directions devdeloped, that we will designate as follows: *superlocal Slavic* (M.Ju. Brajčevskij, E.V. Machno, Ė.A. Symonovič, M.Ju. Smiško), the major part of the supporters of this direction worked in the research centres in Kiev; *with the predominance of the Germanic component* (M.I. Artamonov, M.A. Tichanova, L.A. Golubeva), the majority of the followers of this direction represented the research centres from Leningrad; *the polyethnic theory* (Gh. Fedorov); a special place in the context of this school relates to Ė. Rikman, who in a certain way can be called the founder of the local direction with its propagation of the Thracian element in the context of the polyethnic community. Ė. Rikman didn't agree with the supposition that the respective archaeological culture represents the materialisation of the Slavs' contacts with the Roman Empire and, although he admitted that there were contacts between Slavs and the population of the South-Danubian region, he considered that these contacts had a low intensity and only increased in the 5th-7th centuries.

The 1970s were marked by vast archaeological researches and important volumes of analysed materials, but the specialists could not solve the problem of ethnic attribution. Thus, there was no predominant theory in the Soviet specialist literature, not to mention a single one that could explain the process of formation and the basic elements of the Sântana de Mureş-Černjachov culture. All the mentioned populations: Getae, Sarmatians and Goths had quite close contact and felt the permanent influence of the provincial Roman culture, but the presence of the Slavs was also insisted upon by Soviet authors.

During the last years of the USSR's existence, the process of collecting materials continued, but there were no attempts to revise the ethnic history of this zone. I.S. Vinokur, on the basis of some new facts, states the idea that Slavic, Daco-Thracian and Sarmatian tribes participated equally in the formation of the civilisation. He mentions that we meet the elements of this culture up to the last quarter of the millennium.

Archaeological investigations revealed another situation in two important sections, namely the formation of the Sântana de Mureş-Černjachov culture and its disappearance. The presence of archaeological material of Roman type and of ash-grey ceramics can no longer be considered as a criterion for referring a monument to this culture and its automatic dating within the 3rd-4th centuries. The detailed analysis of the archaeological material has shown the separation of a number of materials with a slightly earlier dating. Thus, some answers are given both concerning the composition of the elements that formed the culture from the Danube region, and referring to the explanation of the impressive quantitative growth of the archaeological monuments from the 3rd-4th centuries.

Another aspect deals with the fact that in recent times, for a number of monuments attributed to the Sântana de Mureş-Černjachov culture in the area between the Carpathians and the Dniestr, the highest limit of dating is raised at least to the beginning of the 5th century. In later archaeological cultures, some clear elements are discovered of the preservation of the Sântana de Mureş-Černjachov culture . This phenomenon was observed in the 1970s by Ė. Rikman. The ethnic attribution to the Slavic culture of the absolute majority of the monuments from the second half of the 1st millennium A.D. Especially, on the basis of the written sources and the similarity of the material culture, repeated the situation that was created in the 1940s in Soviet historiography, by the attribution *ab initio* of the monuments from the 1st millenuim A.D. to the Scythian culture, this opinion being entirely denied by a number of researches that have demonstrated their belonging to the Thracian culture. The preservation of the Thracian culture in the second half of the first millennium A.D. demonstrated by Ė. Rikman was supported by other scholars.

Problems that deal with the disappearance of the Sântana de Mureş-Černjachov culture have remained unexplained until today and must be re-evaluated on the basis of the actual discoveries, by leaving apart prejudicial standards and ideas.

2. Reflections on ethno-cultural processes from the 5th-9th centuries and their interpretation in Soviet historiography

Examination of the monuments from the post-černjachovian period proceeded from the axiom that, simultaneously with the disappearance of the Sântana de Mureş-Černjachov culture, in the Carpathian-Diestrian area a demographic hiatus occurred that during the 6th-7th centuries was crowded by the Slavs. A relatively weak investigation of the monuments of the East Carpathian region from the 5th century during the post-war period produced a number of interpretations that have been hard to overcome until now. The ethnic processes to the middle of the 6th century A.D. generated a new cultural phenomenon termed for the East Carpathian territory with an unsuitable name – „Slavic culture". This name doesn't at all reflect the ethnic composition of the respective population groups.

The study of the second half of the first millennium A.D. led to the intensification of local investigations. As a result of these investigations, rich collections of relics were accumulated. Nevertheless, the interpretations were tendentious. Some terms were applied for the designation of monuments that put the accent first of all on the ethnic aspect, for example „early Slavic culture", „ancient Russian culture". The 1960s saw the beginning of a recognition in the investigations of the monuments dated to the 5th-9th centuries of some native persons from

the respective area: I.A. Rafalovič, Gh. Čebotarenko, P.P. Bârnea, I.Gh. Hâncu, who continued digs at the archaeological monuments: Alcedar-Odaia, Hucea I, Calfa, Mălăieştii Vechi, Costeşti, Hlinjeni, Corpaci, Brăneşti, Ivancea etc. In 1968, I. Rafalovič advanced a supposition to attribute the monuments from the zone between the Middle Prut and the Middle Dnieper, from the 6th-7th centuries A.D., to the early Slavic archaeological culture *type Pen'kovka*. For the 8th-9th centuries, the Slavic culture from the Pruto-Dniestrian area was called *type Luka-Rajkoveckaja*. The Soviet archaeologists had to recognize the presence of some elements that didn't blend with the structures created by them. Thus, discoveries (in Lopatna, Hucea, Brăneşti, Hansca, Lipceni, Mălăeştii Vechi etc.) dated to the 6th-9th centuries were qualified as a „local peculiarity". Ion Hâncu considered that this culture could include a heterogeneous population: Slavs, Turanians, Iranians within the Romanic milieu, the evolution of which this scholar had seen in the 10th-14th centuries. In a covert way, the hypotheses of I. Hâncu were supported in the works of Ė. Rikman. They were later promoted by the authors of the investigations from Hansca and Dănceni. In the 1970-1980s the investigations from Hansca, Corpaci, Hlinjeni, Dănceni, Ivancea, Kodyn, Raškov, Scoc, Selişte, Sokol etc were especially valuable. Nevertheless, in the 6th volume of the series „The archaeological map of Moldova", the monuments from the 6th-13th centuries were presented as Slavic. After 15 years of activity, the theses of scholars from Chişinău proved to be more slavophile then those from Moscow; all their efforts were directed to the negation of every hypothesis dealing with Roman elements. The beginning of the 1980s coincided with the second massive wave of inclusion of young specialists into the archaeological investigations: N.V. Gol'ceva, Gh. Postică, I. Vlasenko, N.P. Telnov, V.S. Bejlekči, I. Tentiuc, T. Ščerbakova, A. Čirkov.

Changes in the political life in the middle of the 1980s didn't influence scientific investigations until the collapse of the USSR. The Slavic interpretations continued with the same extent of ignorance and intolerance. The fact that the survival of an indigenous population to the North of the Danube was accepted was motivated by the necessity to divide it into two ethnic groups: one group influenced by the South Slavs, and another group by the East Slavs' world.

Migratory peoples had a separate role in the ethno-cultural processes: Ants, Sclavins, Avars and others. The relatively poor studies of the place and role of these nations were hidden by their insignificant role in the ethnic processes in the region.

As a result of the investigations, rich archaeological material was accumulated. In the interpretation of ethno-cultural processes from the 5th-9th centuries, Soviet historiography has the following characteristic features: the negation, with some exceptions, of the continuation of the Romanized population; the thesis

concerning the pacific Slavic colonisation of the unsettled Pruto-Dniestrian area; the formation of the Wallachians on the basis of the symbiosis between the Romanized population and the Slavs, but outside the Carpathian-Dniestrian area; the attribution of the material culture from the Pruto-Dniestrian region only to Slavs; finally, the lack of a methodological and theoretical basis for the investigation of ethno-cultural processes.

3. Reflections on ethno-cultural processes from the 10th-14th centuries and their interpretation in Soviet historiography

The archaeological investigation of monuments from the beginning of the second millennium revealed the material and spiritual culture of the settled and migratory population of the region. Concerning the agricultural population, the idea of attribution to the Slavic world was promoted methodically; any presence of a Roman population in the region was rejected. From 1945 to the 1990s a lot was written about the early medieval civilization of the Pruto-Dniestrian area. A special importance was given to cultural-chronological interpretations of the archaeological sites and their ethno-cultural attribution. By 1974 it was considered that the archaeological culture in the Pruto-Dniestrian area for the 10th-11th centuries had been studied relatively well. All Soviet scholars attributed the monuments of the zone to the North of the Răut to East Slavs. The ethnic appreciation of the culture from the south zone, called the Balkan-Danubian culture, provoked disputes: the South-Slavic or the East-Slavic culture? I. Hâncu observed some Eastern Romanic elements here and considered that in the South part the Romanic settled earlier than in the North part. In the 1960-1970s, the classification of the early medieval archaeological remains in the MSSR (Moldovan Soviet Socialist Republic) was changed. Concerning these centuries, the concept of the *old Russian culture was promoted*, established as a reference to the monuments-type *Alcedar-Echimăuți*. The archaeological remains from the 10th-11th centuries from Bucovina and the Hotin region, called *type Revno,* were attributed to the old Russian culture that was considered to put a Slavic accent on the „formation of the Moldavian nation". The best known sites from this group are: Bila, Čornivka, Dobrinovcy, Grozincy, Gorišni Širivcy, Korostuvata, Lomacincy, Mitkiv, Perebykovcy, Revno Gorodišče, Revno Carina. In the 12th century, the *Alcedar-Echimăuți* and *Revno* types are replaced by the *Brăneşti-Lencăuți type.* This would exist until the 13th century, with a partial expansion to some settlements of the Balkan-Danubian culture. Some absurd attempts were carried out to invent, for the period of the 12th-13th centuries in the central and northern region of Moldova, a so-called *archaeological culture of Halician outcasts*, as another essential component in the „formation of the Moldavians".

The criteria for the determination of ethnicity were revealed. *The Roman elements* – a grubenhaus or a surface habitation with a fireside in the corner or close by the wall, pots with inclined brims, with a handle and a trunk frame, pots with covers, trunk cups; *Slavic* – a habitation of earth-house type, with stonework (a stone oven) or a clay oven, pottery indicating the specific ethnic provenience such as: truncated brim and trunk frame, trunk pans with a vertical brim and trunk frame, the ornamental design inked with an ink pen; *Bulgarian* – a earth-house type habitation, with a fireside in the central part, pots with a thickened truncated brim and tubby frame, the ornamental design scratched with a comb, ash-grey fragile ceramics, burials in circular pits, burials in the foetal position, animal graves; *Pechenego-Cuman nomad type*: burials with a meridian orientation, clay buckets, ceramics of the nomadic type worked up with hands. The contradictory correlations between pottery types and "nation" that were evidenced in the 19th century by Kossina, continued to be used in Soviet historiography.

A separate archaeological group was registered in the central part of the Carpathian-Dniestrian area. It was made up from the archaeological remains called *Răducăneni type*. To the East of the Prut these remains are found in the areas in the wooded zone of Orhei, Lăpuşna and Tigheci. The arrangement of these monuments on the top of earlier settlements of the Balkan-Danubian type permitted the archaeologist I. Hâncu to consider them as a developed form of this type and to extend the dating of the remains belonging to the Balkan-Danubian type until the 14th century. However, in Soviet historiography these areas were reserved for the Slavic communities that would move into the wooded zones when attacked by migratory tribes. Of the almost 40 monuments of this type, the best studied are Durleşti, Moleşti, Logăneşti and Hansca. The reduced level of investigation wasn't an obstacle for Gh. Čebotarenko to compare them with Slavic remains. In the context of the study of ethno-cultural processes, the most intense discussions were provoked by the problem of the Tiverts' ethnic attribution. The proofs that were adduced by Soviet historiography that these tribes belonged to the Slavic world did not have any sufficient factual support, even in the last works of this school signed by P. Bârnea.

Burial complexes of migratory peoples have a special place among the remains from the 10th-14th centuries: Pecenegs, Uzics, Cumans and Mongols. The fact that in the early Middle Ages these ethnic groups were hostile to the Slavic tribes meant that they were treated as communities that didn't contribute at all to the evolution of the agricultural population (Slavs, according to the Soviet research school), that is they didn't influence the formation of the Eastern Romanic.

The ethno-cultural processes that took place to the East of the Carpathians in the 12th-14th centuries were seen in Soviet historiography as the last period in the complex process of the „formation of the Moldavians". It was considered that in

this period, thanks to some contacts of the Eastern Romanic with different branches of the Slavic world, Romanian nations formed as an ethnic group. For the interpretation of the ethno-cultural processes from the 10th-14th centuries, Soviet historiography promoted the following suppositions: the Wallachians were not an indigenous population in the eastern Carpathian area, where they migrated after the 12th century; the tribes of the eastern Slavs were deemed to have been indigenous; the process of the symbiosis of the Wallachians and eastern Slavs led to the formation of the Moldavian nation, that is, distinct from Romanians; attempts to demonstrate the presence during the period of the 5th-12th centuries of the romanic element to the East of the Carpathians were criticised; the territory between the Dniestr and the Prut was considered by Soviet historiography to be a component part of the Kiev and Halici-Volânia princedoms; there were unclear explanations concerning the disappearance of the Ulich and Tivert tribes. As a result of the historical analysis of the archaeological investigations realized at the monuments dating to the 11th-14th centuries and of the ethnic interpretations applied to these communities, there resulted an insufficient level of investigation of these remains and a pregnant subjectivism in the ethnic interpretations.

CHAPTER II

ETHNOGENESIS – AN INTERDISCIPLINARY AND CONTROVERSIAL PROBLEM

The problem of ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries in the area between the Carpathians and the Dniestr was investigated in a complex way, with the training of the representatives of many sciences, each direction constituting a separate object of the research.

1. Ethno-folklore investigations

Studies concerning Moldavian folklore before World War II, in the context of the heritage from the 2nd-14th centuries, were seen by the Soviet scholars M. Salmanovič and V. Zelenčuk through the same prism as those concerning the archaeology, namely that the Romanian state, in which Bessarabia was incorporated in the interwar period, was not interested in finding the truth about the origin of Moldavians and promoted a „false" concept about the common origin of the Moldavians and Romanians from the Roman colonists in Dacia. In the postwar period, the important role of ethnographic studies in relation to the traditional culture of the population settled between the Prut and the Dniestr led to the inclusion of a team of ethnographers in a Pruto-Dniestrian archaeological research expedition in 1956. After the 20th Congress of the CPSU, N.A. Mochov became the official historiographer of the MSSR, and the main authority in the field of ethnographical studies was V. Zelenčuk, who made his debut with an independent research in 1957. Another scholar, T. Zlatkovskaja, in the context of her ethnographic studies, defined Thracian traditions as being parallel to Slavic traditions, but in no circumstances with any relation to Roman traditions. In 1972, V. Zelenčuk explained the peculiarities of the formation of the Moldavian nation, but at the same time the important relations with the early Slavic culture. Although the offered comparison referred predominantly to the nations from the Soviet Union, and rarely to those from South-East Europe, all the same the author recognized the ancient Thraco-Dacian origin of some elements of clothing: caps, shirts, tunics, belts, opinci (foot plates) etc. After the 13th Congress of the Moldavian Communist Party, an old thesis from the late 1940s was revived, stating that the ethnic origin of the Moldavian nation had not been studied sufficiently.

This thesis was anticipated by the definition of the nation reflected in some of J. Stalin's ideas from 1951. It was affirmed that in the 12th-13th centuries, the Pruto-Dniestrian area was inhabited by a population that was small in number and very heterogeneous from the ethnic point of view: Russians, Ukrainians, Poles, Jews, Gypsies, Tatars, Gagauzi, Bulgarians and others but no Romanians. The word „Romanian", with the exception of mentioning the Romanian „occupation" period (1918-1940/1941-1944), was hardly mentioned at all.

At the intersection of linguistic and folkloric studies is located anthroponomy. Research recognized as the basic study of the Moldavian anthroponomy, realized by M. Cosniceanu, by the correlation of boyar names, was published in 1973. The studies realized by Ju. Popovič concerning popular holidays have a separate place in the folkloric research. Although the origins of many holidays or habits are discovered even in the Iron Age among the Thracians and then the Romans in the cult of the bull, fire or sun, the author dates the beginning of these holidays to the 18th-19th centuries. The ideas that are used by the Soviet school frequently come into collision with each other. Thus, in the course of the study of traditions and habits dealing with the protection of the harvest, A. Hâncu-Tentiuc observed the presence, in most of them, of some magic-pagan (pre-Christian) beliefs that were adapted with time for Christian monotheism. The end of the 1970s – beginning of the 1980s was characterized by the publication of some synthetic studies or studies focused on the general problems of the ethnic history of the Moldavians. In 1977 the edition „Moldavians" was published. The review on these studies stated that the appearance of such work was not only of scientific importance but also of ideological importance and marked an epoch in the development of historical and ethnographical science in the MSSR. For folkloric studies in the USSR certain investigational zones were created, as happened in other scientific fields. The western area of the Dniestr River was included, because of its geographical position, into a Russian-Ukranian-Moldavian zone. The zone delimitation automatically implied the existence of some common elements, and if they did not exist they should be *found*. The objective that was put forward in the 1980s was a more attentive investigation of the archaeological, ethnographical and linguistic sources that allowed for an overcoming of the „local" and „migration" theories.

The investigations of ethno-folklore pursued the same goal of demonstrating the formation process of the Moldavian nation through the symbiosis of Eastern Slavs with Wallachs. Arguments were invented about ethnographic and folkloric origin with a special accent put on the progressive role of the Slavs. Soviet ethnography was a discipline with very strong connections to the problems of the post-war decades.

2. Linguistic investigations

The second half of the 20th century was a period when it was insisted that the ethnic processes that occurred during the first millennium A.D. need to be investigated only through a multidisciplinary prism. Ethno-linguistic studies had a special significance thanks to the role given to language in the process of the formation of nations and because of the lack of archaeological sources at the beginning of the investigation of ethnic problems. The first synthesis about Moldavians was realized from the linguistic point of view: the investigational space for this study was Moldavian villages from the AMSSR. M. Sergievskij concluded that the study of dialects would demonstrate the existence of the "Moldavian language". Until 1951, the majority of Soviet scholars, together with R. Piotrovskij, didn't argue against the Romance character of the *Moldavian language any more*. The Soviet scholars tried to explain the origin of the names of tools, reaching the conclusion that the Daco-Romans had changed to a settled life under the influence of Slavs. The same phenomenon was registered by the Soviet scholars in the field of military and religious terms, and also in toponyms. The last work that appeared in Soviet historiography in the field of linguistic studies concerning the contacts of the eastern Romans with Slavs was signed by N. Raevskij, whose arguments marked a deviation from the previous official way of thinking. This author distinguished the following ethno-linguistic periods: *Romanization* (1st-5th centuries A.D.), *community* (6th-10th centuries) and *North-Danubian* (11th-14th centuries). The first phase is marked by Romanization, with the first mention of the continuation of this process to the North of the Danube after the overthrow of the province of Dacia. The second phase is characterised by the settlement of the meridian Protoslavs in the Carpathian-Balkan region, ending with not remarkable results in the ethnic evolution both of the Eastern Romanic, and of the Slavs. The strongest consequences for Eastern Romanic during the 9th-13th centuries were as a result of the influence of Slav (Bulgarians, Serbians and Croats). N. Raevskij considered that the contacts with eastern Slavs began to occur only during the sixth and seventh decades of the 12th century. *The Moldavian epoch* was considered by the author to be a period of time after the middle of the 14th century, the formation of the peculiarities of the „Moldavian language" having an acceleration after the „settling". Thus, the thesis concerning the ethnicisation of the polytomy was confirmed. As a result, N. Raevskij demonstrated the worthlessness of the principal thesis promoted by Soviet historiography: the importance of the ethnic processes between the Carpathians and the Dniestr after the migration to this region of Wallachs, who would complete the formation of the Moldavian ethnic group. The linguistic data denied this thesis; furthermore, they demonstrated that the migration of the Eastern Romanic from the Carpa-

thian region continued during the whole period between the 12th-14th centuries and even after the formation of the medieval state of Moldova.

So, the ethno-linguistic investigations from the period 1946-1991 aimed to demonstrate the existence of the Moldavian language, distinct from the Romanian language. However, analysis of the principal linguistic arguments given in Soviet historiography demonstrates that the framework of the Romanian language is not of Slavic origin. At the moment of the interaction in the Carpathian-Dniestrian region of the eastern Slavic tribes with the Eastern Romanic, the language of the latter was already formed. The foreign elements that did appear earlier are the expression of a natural evolution which is specific to any language in the course of its history.

3. Paleoanthropological studies

Anthropological material had a special place in Soviet historiography as a historical source in the study of ethno genesis. In their investigations, anthropologists proceeded from the proposal that racial peculiarities don't determine the direction of the historical process; the physical type of a nation, its formation, modification and extension deal directly with the history of this nation. Usually it was recognized that, the coincidence of anthropological borders with ethnic borders doesn't yet mean that some ethnical interpretations can be made on the basis of the anthropological data, without taking into consideration other specific features of an ethnic group. In the investigations of ethno-cultural processes to the East of the Carpathians in the early Middle Ages, the anthropological material was to confirm the arguments of the official theory about the participation, besides the Eastern Romanic element, of a complex of ethnic elements, predominantly of Slavic origin.

In reality, the local specialists in the respective scientific field were not well informed. With the exception of the doctoral thesis of R. Levman in 1950, the next study signed by M. Velikanova was published in 1975, though delivered to the publishers in 1970. As for the rest, only a few articles were written by T. Konduktorova and T. Alekseeva on some special narrow topics, with a limited number on bones findings series that didn't point out in full either the chronology or definite archaeological cultures.

As a result of the research, published in the Soviet historiography, on the bones findings series from Černjachovian burials, it is affirmed that the role of the Slavs was very little or even was completely absent. For this reason, the majority of the historical works have appealed to anthropogenetic data, that in addition show the important place and role that Slavic tribes did have in the process

of the formation of the Wallachs in the first period. The second weakness of the anthropological studies was their sporadic and very selective character.

In conclusion, we would like to attract attention to the fact that even in the case of the anthropological studies from the periods 1946-1951 and 1956-1970, some works were published that did accept a relative pluralism of opinions. However, when there was no possibility of constructing historical schemes on the basis of the information available, hypotheses were advanced instead. In spite of all the efforts made by the Soviet scholars and the ethnic attributions made by them, the second half of the 1st millennium A.D. remains unstudied from the anthropological point of view.

CHAPTER III

CONTROVERSIAL PROBLEMS IN ETHNO-CULTURAL STUDIES FROM THE 2ND-14TH CENTURIES

1. The problem of Romanization and the spreading of Christianity

Two aspects that have accompanied the studies concerning the 2nd-14th centuries A.D. – Romanization and the spreading of Christianity – as components of ethno-cultural processes in the first centuries A.D. in the context of the ethnic formation of the Romanians.

As for ethnic processes that took place in the eastern part of the Carpathians, in the context of the formation of Eastern Romanic ethnic groups, the essential thing was the determination of the degree of impact of Roman civilisation upon the barbarians. ***Romanization***, from the very beginning, was understood as a complex phenomenon of the extension of the values of Roman civilisation upon the conquered nations or those nations that were situated close to the Roman frontiers.

Study of the Soviet scholars' works concerning Romanization in the Carpathian-Danubian-Pontus region shows that there is no accepted answer for the majority of scholars to the question: „*What is Romanization?*". In the Soviet special literature many interpretations of the term's essence were proposed; this fact has permitted manipulation of this notion. As a result there appeared the idea of the semantic delimitation of the term „in the wide sense" and in the „narrow" sense; this idea was sustained by M. Sergievskij. However, this delimitation didn't stop divergences in the usage and interpretation of this term. The attempts made to unify the interpretations of the term were not encouraged. This thesis of the double understanding of the sense of the term was widespread in Soviet historiography of the 1950s.

The first studies made by linguists demonstrated the presence of a predominant number of Latin elements in the spoken language, so that the hallucinatory ideas of the first post-war years that did appear in Chişinău, claiming that Moldavians are Slavs, were rejected from the start by the scholars from the big scientific centres of the USSR. At the same time as the predominant romanic element was

accepted, the following questions were put forward: who was subjected to Romanization, where did this process happen and what does Romanization mean?

Who was subjected to Romanization? As was presented in the Introduction, in the 16th-18th centuries, from the chroniclers until Dimitrie Cantemir and the Ardelian School, it was considered that Romanians (Moldavians, Muntenians and Ardelians) are the direct descendants of the Roman colonists, with no elements of the barbarian population (diverse Thracian tribes) from the North of the Danube. The scientific achievements from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, filtered by the ideology of the formation of nation states, served as a support for the theory that the ancestors of Eastern Romanic were Thracian tribes that settled in the territory of the Roman province of Dacia and in the neighbouring territories that accepted Roman civilization. The representatives of Soviet historiography, during the period after World War II, advanced the idea of two different nations and, on this basis, several more radical authors stated the theory that Romanians and Moldavians represented different nations from the very beginning. According to this last theory, Moldavians were the descendants of some tribes of Celtic origin that settled in the lower region of the Danube and who, like the Thracians, were subjected to Romanization. This hypothesis, with some roots in several previous studies, was not sustained, being strongly criticized from the very beginning of its appearance. Thus, the single population that remained valid for discussion was that of the Thracians.

Where and how did Romanization happen? This point of the debate, like the first one, was a legacy from the 19th century. The migration theory presented Romanization as an ethnic phenomenon in the context of the Roman province of Dacia, and simultaneously with the withdrawal of the Romans to the South of the Danube, it was continued in some new South-Danubian provinces. The representatives of the continuation theory promoted the idea of three stages in the Romanization process, taking place to the North of the Danube in the intra-Carpathian area and to the South and East of the Carpathians, including the Pruto-Dniestrian region. In search of the answer to this question, the representatives of Soviet historiography had to manoeuvre depending on their goals. These goals were veiled by declarations about overcoming the bourgeois-nationalist tendentiousness of the 19th century. Romanization was accepted in the context of the Roman province and as if in the extra-provincial area settled by the barbarians there was spread only the *influence* of Roman civilisation.

In the special volume dedicated to the „formation of the Moldavians" and published in 1978, it was insisted that the process of Romanzation took place in the limits of the province of Dacia. Thus, one of the main fundamentals of the ethnic theories was based on the statement that no Romanization took place in this area and that the influences of Roman culture were not transferred through Romanization, the Eastern Romanic coming here after about 1000 years.

When and how did this process finish? Ė. Rikman considered that the process of Romanization wasn't finished even after the appearance in the region of the Slavic tribes. His argument was based on linguistic factors and namely the continuation of the usage in this period of the Thracian and Illyric languages. So, the high point of Romanization consisted in the absolute predominance of the Latin language among the local population. At the same time, at the beginning of the 1980s the idea of active Romanization in the Intra-Carpathian area only was generalized together with the idea of the influence of Roman civilization upon the border regions settled by free Dacians, Sarmatians, Germans and others.

The problem of the spreading of Christianity to the North of the Danube in the first centuries A.D. In the special literature from Romania, the process of Romanization was always bound up with the acceptance of Christianity by the Romanized population. Soviet historiography always had a special attitude concerning the spreading of this belief. The adoption of Christianity in 864 was accentuated as an important moment in the existence of the communities that settled to the South and partially to the East of the Carpathians and included in the First Bulgar Country. It is known that local separate „cnezats" already existed at that time in the territory of Muntenia, Moldova and Transilvania. At the same time, it was affirmed that the ancestors of the Moldavians accepted Christianity at the same time as the eastern Slavs in the 10th century and that, as a consequence, the Slavic language became the language of the liturgy and of the chancellery in Moldova, as in Transilvania and Muntenia.

Soviet historiography accepted that between 364-375, Christianity in its Arian from was adopted only by the Goths, thanks to the activity of the bishop Wulfila, who preached to the North of the Danube in Gothic, Latin and Greek. At a certain moment a thesis was even stated that the beginnings of Christianity among the Slavs was bound up with the influence of the Gothic world, solely on the basis of some accents or consonants. At the same time, Christianity was continually negated by the Eastern Romanic. In 864 Christianity was accepted by Boris I of the Bulgarians. It was considered that the Eastern Romanic populations joined the Bulgarians within the Greek-Bulgarian church under Tzar Simeon (893-927), although archaeological investigations have demonstrated the presence of Christian communities to the North of the Danube from the 3rd century A.D.

There was an attempt to give an important role to the correlation between the spreading of religion and the formation of language, with the recognition that any religion spreads language in order to promote itself. This idea was spread widely and has special connections with the Eastern Romanics because the Christian religion that was practised by them passed through two temporal phases, before the schism in 1054 and after it. If, during the first phase, the Christian religion promoted the vulgar Latin language, in the second phase a change to Greek

terminology took place that was brought about by the Slavic-Bulgarian branch, because the Eastern Romanic became isolated from Byzantium by the Bulgarians (in the 19th century). In conditions when the centres of the promotion of culture in the Middle Ages were churches and monasteries, Old Church Slavonic became the language of writing in the area settled by the Eastern Romanic (whereas in the medieval West, ethnic authors' thoughts are expressed in Latin). At the same time, the Slavonic language remained foreign for the simple population of the country and together with the secularisation of the culture there took place a change for a new usage of the local language.

Thus, the examination of the theories of Soviet historiography concerning the ethnic interpretation of the communities and the ethnic processes from the 2nd-4th centuries A.D. reveals that the following features are characteristic in this historiography: the negation of the Romanization process outside the territory of the province of Dacia, the reduction of the interaction of the Roman and barbarian civilizations to the level called „influence". The appreciation of the remains of the Sântana de Mureş-Černjachov archaeological culture was initially made through the prism of political factors, giving a special importance to the role of Slavs and then by the formation of three principal directions of study: Slavic, Germanic and polyethnic.

Soviet historiography is also characterized by the rooting out from the historical context of some stages in the appreciation of ethnopolitical and ethnosocial phenomena, such as the negation of the spread of Christianity among the barbarian population in the period of the 2nd-4th centuries A.D.

2. The problem of the origin and the essence of the name *vlach*

In Soviet historiography, the appearance of the ethnic name was considered to be a decisive moment in the formation of a nation – a name which served for the self-identification of a nation. In this context, all the representatives of the Soviet school mention that the name „vlach" with all its derivations was a name used by foreigners to identify the Eastern Romanic. In medieval documents, the Eastern Romanic is known by the name *vlahi* in the South-Slavic languages and as *volohi* in those of the East Slavs. A study signed by N. Mochov in 1961 confirms an important thesis: the author affirms that the name *vlahi* was given to the Romanians by Bulgarians, and *volohi* by the eastern Slavs. For this reason, he recognizes that the respective ethnicity identified itself using another name, different from that of *voloh* or its derivatives (Old Russian – *voloch´*, Ukrainian – *voloh*, Bulgarian – *vlah*, *vlah´*, Macedonian – *vlav*, Serbo-Croat – *vlah*, *valah*,

New Greek – *blahos*). The Germanic tribes designated all strangers as *walah*, *walh*, first of all Celtic or Romanian nations.

After an analysis of the written sources, it is not possible to claim a definitive opinion on this problem: the written sources are silent on whether these communities identified themselves as „vlahi" or „Romans". The term „Romanians", according to Soviet historiography, is attested in the written local sources in the 16th century. In 1988 an article appeared signed by A. Černjak, where it is insisted that the Wallachs, in the opinion of Kekaumenos, should be located not in the Dacia of Traian but in that of Aurelian, that is to the South of the Danube. V. Spinei demonstrated that, in a slightly modified form – *rumeni*, the Romanians are known in the sources from the first half of the 13th century in the territory of Transilvania.

An expressive answer is given by the chronicler Miron Costin: „So this nation, that we have written about, of these lands, the old and the most right name of it is *rumân*, that is râmlean, from Roma". Moreover, Miron Costin anticipated the future problems bound up with the nation's origin and indicated that „although in histories and in the foreigners' language and with time, with ages, there were used other names together with the first one, but the old and the basic one is rumân. So it is that although we call ourselves now as Moldavians, we don't ask „do you speak Moldavian?" but „do you speak Romanian?", that is in the Rome's language...".

Around one hundred years before Miron Costin, the Venetian traveller Giorgio Tomasi wrote that the language of these lands, where few people other than Romanians were living, was a „corrupted" Latin and Italian, a true sign that Roman colonies were here. The most expressive information in this sense is the following: „I consider affecting the name of Valah; they were forced to be called using another word and not *romanischi* being proud that they descend from Romans".

So, if for the „dark ages", taking into consideration the lack of written sources, the Soviet scholars could propagate their invented propositions, then for the 17th-18th centuries these had to be compared with the written sources, but this was made very selectively, depending on their interests. The facts set out by D. Cantemir concerning the origin of Romanians and Moldavians. Were particularly inconvenient The chronicles written by the boyars were treated by the Soviet scholars through the prism of the class struggle; the boyars were defined as enemies, so verifiable information from these sources was simply denied.

The study of the name *voloh* reveals one more variant of the interpretation that wasn't taken into consideration by the Soviet school, except in a single case. The first mention of the goddess Veles/Volos in connection with the voloh tribes was made in 1973 by the Bulgarian scholar V. Marinov. The matter concerns

the phonetical similarity (homophony) with the name of the Slavic god of cattle and herders – *Volos*. In the Slavic language, there existed the derivatives: **земля Волоская** or **Волоски народ**. Nevertheless, this variant would stress the external origin of the ethnic name. In the anthropological context, it should be mentioned that the god Volos (Veles) had the function of the death god for Slavs, from which comes the consonance with Valhalla – the world of the Germanic warriors who had fallen in battle, or the Elysian fields of the Romans, and implicitly a direct connection with the belief in the immortality of the Thracian tribes. In Slavic mythology, the wolf was identified with Volos (Veles), the god of cattle breeders.

There exists the supposition that Vlachs/Valachs were perceived, in the initial variant of the term, only as those whose occupation was cattle raising and the secondary meaning was that of the name of an ethnic group, in the narrow sense, and, in the wide sense that of strangers.

The only scholar that supposed with some reservations, that Eastern Romanic called themselves Vlahi was Ė. Rikman. He advanced this hypothesis as a result of the study of family names in several regions of Bessarabia.

V. Koroljuk believes that as Volochs' land is designated Italia in the Chronicle from the Lavrentie monastery, and Volochs are Romans or a Romanized population, other scholars have understood them as being Franks. In 1971, Moscow scholars demonstrated that the notion of Voloch is very complex and should be treated with special attention.

3. The evolution of the Eastern Romanic – a scientific problem transformed into a political one

In the problem of the impact of political life upon historical studies in general, and ethno genesis studies in particular, we proceed from the idea expressed by H. White that the tendency to mythologize historical consciousness was realized in order to defend individuality from collectivism during the Romantic period and collectivism from individualism in the context of Idealism.

Many historical myths were created in studies about the history of the Moldavians that were concerned with the problem of "Moldovanism", the viability of this myths was sustained by all the possibilities offered by science. Thus, concerning the ethno-cultural processes from the 2nd-14th centuries eastern of the Carpathians, there could be identified at least three axioms in this style:

1. A special civilizational and peacemaking role of Slavs/Russians in south-eastern Europe;

2. Secular friendship between a part of the eastern Romanic and the eastern Slavs;

3. The absolute truth of the conclusions made by Soviet historiography compared with other research schools.

The question concerning the origin of the Eastern Romanic belonged to the category of those which were continually demystified, its evolution being accompanied by an „eternal battle with falsification". The confrontation with the ideas of bourgeois schools that were dismissed as being unscientific, contradictory and false, the investigation made on the basis of „science" and the adoption of the Marxist-Leninist methodology – all of these points became the principal goals of the Soviet school.

The first works about the territory called "Bessarabia" by the Russians, written by army officers, were published in Saint Petersburg as reports, returns etc. The special attention that was given to this information by the Russian government reveals that the most part of them were not published but used for internal purposes.

The father of the Marxist methodology, Karl Marx, wrote that if the conquests of Catherine II could be excused but not repaired, then the conquests of Alexander I could not be justified: „Finland is settled by Finns and Swedes, Bessarabia by Romanians, Poland by Poles. This is not a case of the unification of some isolated related tribes that have some Russian names, in these cases we deal with the unveiled forced conquest of some foreign territories, with robbery". He considered that Wallachs or Daco-Romans, who represented the main part of the population settled in the region between the Lower Danube and the Dniestr, were a heterogeneous nation that belonged to the Orthodox Church and spoke a language originating from Latin and resembling in many aspects Italian. Among them, the people from Transilvania and Bucovina were subjugated to the Austrian Empire and the people from Bessarabia – to the Russian Empire... Concerning the tendencies of the annexation of Moldova to the Russian Empire, Marx, making some comments on the withdrawal of the Russian troops from Bessarabia, wrote that the Bessarabian Romanians would no more regret the Russians' leaving than the Romanians of Wallachia and Moldova. But chasing the absolute truth on the basis of the Marxist-Leninist methodology, the representatives of the Soviet school omitted certain ideas expressed in the works of Marx and Engels.

The change of the ethnic name is also eloquent in Soviet historiography, showing its dependence on the political situation in the region. Because of the lack of an independent Polish state organisation, the population of the Polish territories annexed to the Russian Empire was perceived as Poles and Russians, but after the reunification of Poland the same population became Ukrainian and Belarussian. In a similar way, in the 19th century when Romania was a state in the making, Russia could allow the people of Bessarabia to be claimed as Bessarabians or Romanians. After World War II, after the annexation of Bessarabia

to the USSR, there was a change in attitude towards the Bessarabian Romanians, who became Moldavians. The ethnic name *Moldovians*, from the component part of the ethnic name *Romanians*, became a name that was distinct from the latter, producing its opposite. Many other nations within Tzarist Russia had to go through the same process, for example Lithuanians, Ukrainians and others.

The study of the history of the problem of Moldovanism demonstrates the fact that those in power appeal to the achievements of science for a confirmation of the political reality. Rösler's theory appeared when Transylvania was a part of Austria-Hungary, the major ethnic-cultural studies in Romania were published after the maximum territorial expansion of the state. The Soviet Union wasn't an exception in this sense: the intervention of political matters in science was considerable after 1945.

In contrast, political forces which do not maintain effective power over a territory appeal to the rights of self-identification of the population.

After World War II, Soviet power took the territory of Bessarabia under its control again. This fact did mark a qualitative new period in the study of the history of the ethnic groups in the MSSR.

Ideology had played and continued to play the main role in the formation and functioning of historical myths. Analysis of the publications of Soviet scholars shows that Soviet historiography appeared as a perverted form of the Bible: „You will perceive the truth, and the truth will make you free" (John 8: 32). The Soviets had brought *liberation* to Bessarabia, and then they began bringing the *truth*.

In the field of historical investigation, as in other scientific branches, the investigational directions began being traced at plenary sessions of the CPUS, and then parrot-fashion they were repeated by the republican sections of the same party. The results of the investigations were seen and presented as a component part of the five-year plans; in fact they really were planned beforehand. The publication of monographs and of collections of articles was attached either to important events in the political life of the USSR or to those of the Soviet Republic. Thus, when we set out in chronological order those editions that appeared after World War II with reference to the „formation of the Moldavian nation", we clearly observe the numerical growth of publications in the anniversary years of certain Soviet holidays. Special budgets were reserved for these publications, even though some research projects did not actually continue.

The organisation in 1970 of the scientific conference for detailed research into the problem of „The Slavic-Wallachian relations and the formation of the Moldavian nation" at the Academy of Sciences of the MSSR, attached to the Section for social sciences, was of particular importance. Scholars from several scientific centres took part in this conference: Moscow, Chişinău, Lvov etc. The official goal of this conference was the realisation of an interdisciplinary study

concerning Slavic-Wallachian relations and the formation of the Moldavian nation, the results being presented at annual sessions. In the context of these meetings, in which representatives of the Soviet research school participated especially, the main directions of the investigations were traced. In 1979, 8 such sessions took place and several works were published. Nevertheless, behind the cover of a noble and modern interdisciplinary study there was hidden the reality of another nature. At the end of the 1960s – beginning of the 1970s, the essential part of the scientific investigations in the MSSR was put to the shoulders of a „new generation" that was formed from local scholars. Beginning with their first scientific attempts, they formed the „Brownian Motion" in the context of the Soviet school of research. Hence, there was a need to organize a centre that under supervision of the Union institutions would filter the historical studies and promote only those that were acceptable from the point of view of general policy. Thus not only local scholars but also those from the Romanian Socialist Republic who were occupied with the problem of the ethnic origins of the Romanians were subjected to evidence and control. This fact is reflected in the information that was presented to the Central Committee of the Communist Party of Moldova on 15 May 1975, in which the ideas exposed in their communications at conferences or in publications by C. and D. Giurescu, V. Curticopeanu, G. Zaharia and M. Muşat were presented. From the same archive documents there follows the plan for a monograph written by an authors' collective, with the title „The formation of the Moldavian nation" that would include several chapters: The goal of the research and the historiography; the ethnic history of the Carpathian-Danubian territories before the XIIth century; the Romanized population on the Danube in the Middle Ages; the contacts with early Slavs; the expansion of the Wallachs in the Carpatho-Dniestrian territories; the role of the eastern Slavic (Old Russian) elements in the formation of the Moldavian ethnicity; the establishment of feudal relations. The formation of the Moldavian state had its role in the consolidation of the Moldavian nation.

By the middle of the 1980s some big changes occurred in the treatment of political problems, first of all in Moscow. Without any support or directives, the scientific organisations such as CŞSCP „RSVFPM" ceased their activities without reaching their goals.

Analysis of the academic research concerning ethno-cultural processes between the Carpathians and the Dniestr between the 2nd-14th centuries reveals the total dependence of historical studies from the USSR on political factors. Moreover, historians had to execute certain commands or directives accepted at conferences of the Communist Party of the USSR or promulgated by political leaders.

CONCLUSION

The analysis of post-war Soviet historical studies concerned with the problem of ethno-cultural processes during the 2nd-14th centuries between the Carpathians and the Dniestr has revealed the following distinct periods:

I. The period 1946-1961, that includes, in its turn, three stages:

1. 1946-1951

The first stage starts in 1946, the year of the formation of the Moldavian Scientific Research Base by the Academy of Sciences of the USSR. At that time, the process of the formation of the scientific school in the MSSR was revealed, and the principal directions of research were fixed. The great majority of the scholars were persons who came from other research centres of the USSR, especially from Moscow, Leningrad and Kiev. Their professionalism is not called into question, but there is a need to mention that they were persons with some fixed opinions and for whom the realities of the Pruto-Dniestrian area were foreign. So, there was a need for a period of acclimatisation. The status change of the Moldavian Base in the Moldavian Branch of the Academy of Sciences of the USSR in 1949 didn't change the professional staff or the problems relating to the investigations.

2. 1951-1956

The year 1951 fractured the evolution of studies at the USSR level, a fact that also affected the regions. Josef Stalin's article concerning linguistic and ethnographic problems, administrative modifications in the Academy of Sciences of the USSR, the denigration and self-censoring of everything that was made in previous years, all of these factors created a state of chaos in historical studies. There began a „scholars' crisis"; the most important Soviet scholars felt themselves obliged to refuse everything that had been written until that moment. This fact led to the appearance of some new names in academic research that would direct historical studies for more than 30 years.

3. 1956-1961

The tenth anniversary of the study of ethnic problems in the area to the East of the Carpathians was marked by a new political break that tempered the persistence of some Soviet scholars. The 20th Congress of the CP of the USSR, by its dethronement of the cult of personality, restored possibilities for future historical studies. Thanks to the opening-up within the USSR, there followed an approach to the states of the socialist coalition that were forgiven for their "bourgeois-merchant" studies of the interwar period.

II. The period 1961-1991, that also includes three stages:

1. 1961-1970

Historical studies were on the increase and the year 1961 was a catalyst in this process. After a decision that was accepted in 1960, in 1961 the Academy of Sciences of the MSSR was opened, an event that was a kind of recognition that the scientific centres of the MSSR did have a proper research capacity, and which marked the formation of the first generation of local specialists. For the first time, there appeared opinions that insisted upon alternative interpretations of historical facts, of the ethnic processes that took place in different historical periods. The recognition of the materials collected in the closed regions, in this case in Romania, and their comparison with the reality in the MSSR, generated certain centrifugal movements.

2. 1970-1983

These centrifugal forces were not capable of demonstrating the viability of their scientific constructions at the local level, namely their existence came to prejudice the eternal truth of the Soviet research school, a fact that provoked a strong reaction in the organs of the state. In 1970 a control organisation for historical studies (CŞSCP „RSVFPM") was formed, the goal of which was the filtration of studies in order to admit to publication only a certain category of results. In the context of this stage two years are evident that are called „the accident of the localness", *1975-1977*. This accident was provoked anew by some changes that took place in Moscow, where power was taken by some specialists in local studies, headed by B. Rybakov, and, conforming to a Soviet tradition, the respective modification immediately affected the whole scientific structure in the USSR. Although the changes that took place at the local level were not accepted by the centre, it was demonstrated that all the scholars were autochthonists but that the autochthons were different. In the context of these rearrangements, the activity of CŞSCP „RSVFPM" was reduced, that, after April 1975, managed to meet only two years later (April 1977). The modifications performed to the end of the year 1977, the return of the group that possessed power before 1975, were the reasons for the change of the opinions of the scholars that were reflected in the volume of the scientific session from 1977, published in 1978. The necessity of continuing the activity of CŞSCP „RSVFPM" was justified by a report that was also published in 1978.

3. 1983-1991

Some old ideas are defeated not because they were bad, but because the generation that promoted them disappears. The first generation, from different motives, was practically excluded from the scientific life. Hence, the end of the 1970s – the beginning of the 1980s is characterized, in general, by the reconfirmation of the theories that were officially promoted at preceding stages, with the editions from

1960-1970 being republished, the problem put in the centre of this work being considered generally solved. This latent crisis is accompanied in parallel by the formation of the second generation of local scholars who had only just taken up vacant positions. To this must be added an intensive campaign of the research on the land that was promoted in the USSR thanks to the formation of an irrigation system in agriculture. The scholars spent more than half the year on the land and the rest of the time they were occupied with the initial processing of the collected material. This situation determined the publication of some works made by the second generation. In these studies, the discussion about the principal problems of interpretation of ethnic phenomena was taken from the very beginning, in the context of the weakening of the role of political factors that made the scientific polarization more acute.

The changes that provoked the formation of these stages, in the majority of cases had a strong political essence, a fact that demonstrates the strong connection between scientific research in the USSR and political changes, and the dependence of science on politics, which was itself served by science.

***

On the basis of the investigations concerning ethno-cultural processes in the II-XIVth centuries between the Carpathians and the Dniestr, realized in Soviet post-war historiography, the scientific importance of the problems of ethno genesis in the history of the communities must be mentioned, as well as the importance of the study of their evolution, of the correlation of the complexity of economic and social life, and of the creation of the institutional aspects of society. The ethnic interpretation cannot give such qualifications as „the winner" and „the loser"; it remains a thing that needs to be continually studied by the use of the most modern methods.

The investigations that were made by the representatives of the Soviet school concerning ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries between the Carpathians and the Dniestr are characterized by the tendency to take more historical information from the material than it can offer, a fact that in the context of the lack of some critical opinions about the „official theories" has led to the formation of some negative phenomena. Very often, the definitive argument was that of age, authority, function etc. and not obtained on the basis of the studies. A characteristic feature of the realized studies was the „domainisation" – the monopolisation of the investigations by certain persons, the formation of a closed circle of research with limited access to the information for those on the outside. Publications suffered from the syndrome of a partial analysis of the data and by omitting those that didn't fit into the proposed logic-historical construc-

tions. These hypotheses lost some aspects or historical stages, often in the structure of the argumentation, so that the method of historical reconstruction from something old to something new and vice versa on the basis of the conclusions of Soviet historiography offers different results. One more negative aspect was the multiplication/republishing of the works with very few modifications.

The present work is based on interdisciplinary historical, archaeological, linguistic, and anthropological information as well as the investigation of the sources and the critical bibliography. The analysis of the sources, of the investigational form and of the investigational methods used by previous scholars, has allowed the expression of some extant „alternative" affirmations or the presentation of some new interpretations. The evaluation, in the case of some hypotheses, of an insufficient level of argumentation or of some proofs that are not very plausible, has often determined the necessity to promote an original opinion concerning the evolution of the ethnic processes in the respective region.

It has been ascertained that Soviet historiography was extremely politicized and conformed to the ideas that were stated at the centre – an attitude that often was equal to blind subordination, a lack of intellectual autonomy and will in the research that conferred a superficiality and simplicity on ethnic studies at the republican level and presented a barrier to scientific progress. The identification of the role of the central system in the orientation and control of the investigations in the MSSR represents a reason for the meditation concerning the actualization and permanent adaptation of this principle to the actual demands. The Soviet interpretation of history on the basis of socio-political formations (slave-owning system, feudalism, capitalism, socialism) proved to be a flawed one because of the fact that it required a change of ethnic terminology simultaneously with a change of social formation: family, tribe, population, nation, bourgeois nation, socialist nation.

Soviet historiography negated the continuity of the Romanic to the East of the Carpathians between the 6th-12th centuries and tried to demonstrate that Eastern Romanic migrated to the eastern Carpathian zone only between the 12th-14th centuries.

As a result of the investigation, it is possible to reveal that the evolution of the Soviet scholars' researches concerning the problem of ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries to the East of the Carpathians, in the historical conditions that were analysed, was not possible without adoption to the demands and directives from the centre, which were based on the lack of intellectual autonomy, a limited freedom in the research, a simplicity and superficiality concerning some problems, as a contrast for the strictness of the excessive formalism in others' works, a fact that, in every epoch and field, was a big obstacle in the development of science.

It is well known that the ethnic origin of every nation is not based on a continuous evolutionary process. Such characteristic elements as language, material culture and spirituality, the conciousness of the community as being different from others etc. are formed during a relatively long period of time and are in a permanent state of development and perfection, very often being subjected to external arbitrary factors. Because of the fact that archaeology fixes only certain components of an ethnic group, it is not always possible to follow continuity in archaeological cultures, their number being in direct proportion to the existence of periods of development and interruption that can be fixed to particular moments from the archaeological point of view. Based on these problems and poor research of the monuments, at the present moment it is practically impossible to make any conclusions concerning the ethnic character of those who represent the archaeological culture from the 1st-4th centuries A.D. in the territory between the Prut and the Dniestr. There is a need for further study, first of all in the context of the archaeological excavations. As to the Sântana de Mureş-Černjachov culture, scholars have found themselves faced by a complex problem concerning the ethnic attribution of the components of this culture, which covered a vast area and in the contemporary limits of which the interests of different research schools intersect. Thus the archaeological realities from the respective area have become a support for theories that often are mutually exclusive.

It has been established that the Gothic wave from the North and the massive impact of Roman civilization from the South did lead to the material culture in the whole area of the Sântana de Mureş-Černjachov culture becoming uniform, so that after the Huns' victory over the Goths and the withdrawal of the last into the limits of the Roman Empire, conditions were created that halted the evolution of the material culture of the former Černjachovian communities. The Slavic tribes that migrated to the area to the West of the Prut discovered an isolated population with a closed material culture that, in the conditions which followed the rupture of any relations with the Roman Empire, was exposed to a continual process of degradation. There began a relatively short period of cohabitation between the Eastern Romanic and the population that would become in the future south-Slavic and that contributed substantially to the formation of the identity of the Eastern Romanic. The Romanic element, which was on a higher civilization level, being influenced by the values of the Greek and then of the Roman world, won in the ethnic processes, becoming the dominant element. This explains the difficulties that face scholars in the ethnic attribution of the archaeological remains. The dismemberment of the Roman frontier system on the Danube at the beginning of the 7th century provoked the migration of an impressive number of the population that came beforehand; this fact increased even further the ethnic ratio of the Eastern Romanic.

The processes of the unification of the Kievian Russian state that took place in the Dnieper region led to the migration of the Ulics, as is mentioned in Russian chronicles. Ulics, being forced to migrate to the West, met several groups to the West of the Dniestr from the descendant population of the Sântana de Mureş-Černjachov culture. Unlike the first wave of the Slavs with whom relations were relatively close, because of their coexistence in the context of the ethnic conglomeration under the hegemony of the Goths, the second Slavic wave that appeared in the region was met in a hostile way, they being forced to construct some defensive installations in order to assure their safety. Being in conflict with the Kievan Rus', that would later accept Christianity, Ulics propagated the polytheistic cults of their ancestors for a certain period of time. Only when confronted by the Pecheneg danger from the beginning of the 10th century would these communities accept the superiority of the Kievian princes, becoming the staging points for the Old Russian armies moving to/from Constantinople.

Hence, in such conditions it was logical that the main strike of the new wave of migrants would be against those defensive installations that for the Pechenegs and Cumans were centres of local power and, as such, of danger. Remaining without any effective support from the Russian princedoms during the period of feudal decay and faced by a wave of pressure from part of the local population, the Slavic communities, up to the 11th century, didn't have any chance of survival.

The migration of the Pechenegs into the zone of the Milcov formed an "ethnic diaphragm" in this region, marking the polarization of the unification process in two regions. The assimilation of this group lasted throughout the formation period of two different political units of the Eastern Romanics, the territory that would create in the future the political border in conditions in which it was impossible to influence one another.

The choice of the Pruto-Dniestrian area as a residential place for the commander of the Golden Horde speaks about the fact that the region was inhabited by a settled population, other than the Slavic one. The foundation of some cities that in a short time would attain a high level of prosperity was possible not only because of the work of slaves, brought about after the military campaigns of the Tatars, but also because of the ending of the waves of migration and the beginning of the settlement of the Nomads. The internal battles for central power in the context of the Golden Horde and the defeats of the Tatars, especially in the struggles with the Poles and Lithuanians, led to the creation of a political power vacuum that was used by the predominant population in the conditions of the appearance of new pretensions from the direction of the neighbouring states, especially by the extension of Hungarian dominance.

This relative lack of political hegemony in the region explains the rise of the known ethnic groups, that began to come back from the mountains and wooded areas with a more advanced state psychology.

On the basis of what has been said, we may conclude that during no one historical period in the area between the Dniestr, the Carpathians and the Danube were there distinct ethnic processes, respectively there was no differentiation of the ethnic character of the Eastern Romanic population between the Carpathians-Danube and the Carpathians-Dniestr, the difference is reduced to a regional level. The existence in the northern part of the Pruto-Dniestrian area of the Ulics tribes was of short duration. Relatively isolated from the point of view of relations with those from the outside, this community had a tragic end.

The ethnic processes that took place in the extra- and intra-Carpathian zones have been determined after analysis of the materials offered by archaeology and other disciplines. From the intra-Carpathian zone, the Eastern Romanic expanded to the East, especially after the Tatar-Mongolian campaigns. Both to the East and to the South of the Carpathians, the contacts of these groups with the local communities there didn't lead to a change of ethnic characteristics, but in time when the geographical conditions and the political situation catalysed the stabilisation process of two state formations in the 14th century.

ABREVIERI

AĖIM – Archeologija, ėtnografija i iskusstvovedenie Moldavii, Kišinev.

AIM – Archeologičeskie issledovanija v Moldavii, Kišinev.

AISPDPM – Archeologičeskie issledovanija srednevekovych pamjatnikov Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja, Kišinev.

AKM – Archeologičeskaja Karta Moldavii, Kišinev.

AO – Archeologičeskaja otkrytija, Moskva.

AP – Archeologični pochovann'ja, Kyjiv.

Arch. – Archeologija, Kiev.

AS – Antropologičeskij sbornik, Moskva, Leningrad.

ASGĖ – Archeologičeskij Sbornik Gosudarstvennogo Ėrmitaža, Leningrad.

BSĖ – Bol'šaja Sovetskaja Ėnciklopedija, Moskva.

CŞSCP „RSVFPM" – Consiliul ştiinţific pentru studiul complex al problemei „Relaţiile slavo-volohe şi formarea poporaţiei moldoveneşti" (Naučnyj sovet po kompleksnomu izučeniju problemy "Slavjano-vološskie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti").

DKM – Drevnjaja kul'tura Moldavii, Kišinev.

DLR – Dicţionar latin-român, Bucureşti.

Dnestr – Dnestr, Kišinev.

DRH – Documenta Romaniae Historica, Bucureşti.

ĖIF – Ėtničeskaja istorija i fol'klor, Moskva.

ĖIM – Ėtnografija i iskusstvo Moldavii, Kišinev.

ĖIVR – Ėtničeskaja istorija vostočnych romancev: Drevnosť i srednie veka, Moskva.

ĖO – Ėtnografičeskoe obozrenie, Moskva.

IAĖM – Istorija, archeologija, ėtnografija Moldavii, Kišinev.

IAN MSSR – Izvestija Akademii Nauk MSSR, Kišinev.

IASVS – Istoriografičeskie aspekty slavjano-vološskich svjazej, Kišinev.

IĖS – Issledovanija ėtnogeneza slavjan, Moskva.

IIN SSSR – Istorija istoričeskoj nauki v SSSR, Moskva.

IKM MSSR – Istoriko-kraevedčeskij muzej MSSR, Kišinev.

IM – Istorija Moldavii, Kišinev.

IMSSR – Istorija Moldavskoj SSR, Kišinev.

INCh MSSR – Istorija narodnogo chozjajstva Moldavskoj SSR, Kišinev.

ISSSR – Istorija SSSR, Moskva.

ISV – Istorija srednich vekov, Moskva.

JuVEĖF – Jugo-Vostočnaja Evropa v ėpochu feodalizma, Kišinev.
JuVESV – Jugo-Vostočnaja Evropa v srednie veka, Kišinev.
KDZSV – Karpato-Dunajskie zemli v srednie veka, Kišinev.
KIM– Kurs istorii Moldavii, Kišinev.
KM – Kommunist Moldavii, Kišinev.
KMN – Kul'tura moldavskogo naroda, Kišinev.
KSIA – Kratkie soobščenija Instituta archeologii, Moskva.
KSIA AN USSR – Kratkie soobščenija Instituta archeologii Akademii Nauk USSR, Kiev.
KSIĖ – Kratkie soobščenija Instituta ėtnografii, Moskva.
KSIIMK – Kratkie soobščenija Instituta istorii material'noj kul'tury, Moskva.
MIA SSSR – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, Moskva.
MIAĖ MSSR – Materialy i issledovanija po archeologii i ėtnografii Moldavskoj SSR, Kišinev.
NM – Narody mira, Moskva.
PIIĖ – Polevye issledovanija Instituta ėtnografii, Moskva.
PVL – Povest' vremennych let, Moskva – Leningrad.
SA – Sovetskaja archeologija, Moskva.
SĖ – Sovetskaja ėtnografija, Moskva.
SĖPIJuVE – Social'no-ėkonomičeskaja i političeskaja istorija Jugo-Vostočnoj Evropy, Kišinev.
SMS – Slavjano-moldavskie svjazi i rannie ėtapy ėtničeskoj istorii moldavan, Kišinev.
SP – Stratum plus, Chişinău.
SS – Sovetskoe slavjanovedenie, Moskva.
Suceava – Anuarul Muzeului Judeţean, Suceava.
SVS – Slavjano-vološskie svjazi, Kišinev.
TD – Thraco-Dacica, Bucureşti.
UZKU – Učenye zapiski Kišinevskogo universiteta, Kišinev.
VDI – Vestnik drevnej istorii, Moskva.
VĖĖI – Voprosy ėtnogeneza i ėtničeskoj istorii slavjan i vostočnych romancev, Moskva.
VI – Voprosy istorii, Moskva.
VIst. – Vsemirnaja istorija, Moskva.
VMJa – Voprosy moldavskogo jazykoznanija, Moskva.
VMJaSRS – Voprosy moldavskogo jazyka v svete rabot I.V. Stalina, Kišinev.
ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
ZOAO – Zapiski Odesskogo Archeologičeskogo Obščestva, Odessa.

BIBLIOGRAFIE

AĖIM 1968: *Archeologija, ėtnografija i iskusstvovedenie Moldavii*, Kišinev, 1968.

Aftenjuk 1972: S.Ja. Aftenjuk, *Istorija gosudarstvennosti moldavskogo naroda v krivom zerkale fal'sifikatorov*, In: Fakty i domysly: Protiv fal'sifikacii nacional'nych otnošenij v Sovetskom Sojuze, Kišinev, 1972, 166-186.

Al'termatt 2000: U. Al'termatt, *Ėtnonacionalizm v Evrope*, Moskva, 2000.

Alekseev 1969: V.P. Alekseev, *Proischoždenie narodov Vostočnoj Evropy (kraniologičeskoe issledovanie)*, Moskva, 1969.

Alekseev 1972: V.P. Alekseev, *Paleodemografija SSSR*, Moskva, 1972.

Alekseev 1973: V.P. Alekseev, *Antropologičeskie dannye o proischoždenii narodov SSSR*, In: Rasy i narody, Moskva, 1973, 43-66.

Alekseeva 1964: T.I. Alekseeva, *Antropologičeskie materialy k ėtnogenezu vostočnych slavjan*, In: SĖ, № 3, 1964.

Alekseeva 1974: T.I. Alekseeva, *Slavjane i germancy v svete antropologičeskich dannych*, In: VI, № 3, 1974, 58-67.

Ancupov, Dzjuba et al. 1980: I.A. Ancupov, E.N. Dzjuba, N.V. Komarenko, et al. *Istoričeskie korni svjazej i družby ukrainskogo i moldavskogo narodov*, Kiev, 1980.

Anfert'ev 1993: A.N. Anfert'ev, *Problemy k izučeniju ėtničeskoj istorii*, In: Ėtnosy i ėtničeskie procesy, Moskva, 1993, 62-69.

Angelov 1980: D. Angelov, *Die Entstehung des Bulgarischen Volkes*, Berlin, 1980.

Anonimus 2001: Anonimus, Notarius. *Gesta hungarorum*, Bucureşti, 2001.

Armbruster 1993: A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, Bucureşti, 1993.

Artamonov 1940: M.I. Artamonov, *Spornye voprosy drevnej istorii slavjan i Rusi*, In: KSIIMK, № 6, 1940, 3-14.

Artamonov 1956: M.I. Artamonov, *Slavjane i Rus'*, In: Tez. dokl. Naučnaja sessija Leningradskogo Gos. Universitata 1955-1956, Leningrad, 1956, 3-6.

Artamonov 1967: M. I. Artamonov, *K voprosu o Karpato-Dunajskoj kul'ture*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ztnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 30-31.

Arutjunov, Chazanov 1974: S.A. Arutjunov, A.M. Chazanov, *Problema archeologičeskich kriteriev ėtničeskoj specifiki*, In: SA, № 6, 1974, 88.

Bačinskij 1967: A.D. Bačinskij, *Proischoždenie i sostav ukrainsko-russkogo naselenija Budžaka i nizovij Dunaja XVIII i načala XIX vv.*, In: ZOAO, t. 2, 1967, 136-150.

Balueva et al. 1988: T.S. Balueva, E.V. Veselovskaja, G.V. Lebedinskaja, A.P. Pestrjakov, *Antropologičeskie tipy drevnego naselenija na territorii SSSR*, Moskva, 1988.

Baran 1972: V.D. Baran, *Ranni slov'jani miž Dnistrom i Prip'jattju*, Kyjiv, 1972.

Baran 1981a: V.D. Baran, *Černjachivs'ka kul'tura (za materialami Verchn'ogo Dnistra ta Zachidnogo Bugu)*, Kyjiv, 1981.

Baran 1981b: V.D. Baran, *Černjachovskaja kul'tura i složenie rannesrednevekovych slavjanskich drevnostej*, In: Tezisy dokladov simpoziuma "Pozdnejšie sud'by Černjachovskoj kul'tury", Kamenec-Podol'sk, 1981, 3-5.

Baran 1988: V.D. Baran, *Pražskaja kul'tura Podnestrov'ja (po materialam poselenii u s. Raškov)*, Kiev, 1988

Baran 1998: V.D. Baran, *Davni slov'jani*, Kyjiv, 1998.

Baran 2001: V.D. Baran, *Procesy schidnoslov'jans'kogo kul'turogenezu v drugij polovini I tys. n.ė.*, In: Etnogenez ta rannja istorija slov'jan: novi naukovi koncepcii na zlomi tysjačolit', L'viv, 2001, 11-19.

Bârnea 1963: P.P. Bârnea, *K voprosu o zaselenii Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v ėpochu srednevekov'ja*, In: Trudy III Konferencii molodych učenych Moldavii. Vyp. 3, (Serija obščestvennych nauk), Kišinev, 1963, 90-92.

Bârnea 1964: P.P. Bârnea, *Severo-zapadnyj put' zaselenija territorii Moldavii volochami*, In: Tezisy dokladov pervogo simpoziona po archeologii i ėtnografii jugo-zapada SSSR, Kišinev, 1964, 40.

Bârnea 1965a: P.P. Bârnea, *Dannye toponimiki o zaselenii territorii Moldavii vostočnoromanskim naseleniem*, In: Vsesojuznaja konferencija po toponimike SSSR. 28 janv. – 2 fevr. 1965 g. Tezisy dokladov i soobščenij, Leningrad, 1965, 147-150.

Bârnea 1965b: P.P. Bârnea, *Severo-zapadnyj put' zaselenija territorii Moldavii vostočnoromanskim naseleniem*, In: Kratkie soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta archeologii AN SSSR, vyp. 105, Moskva, 1965, 62-74.

Bârnea 1969: P.P. Bârnea, *Sel'skie poselenija Moldavii XV-XVII vv.*, Kišinev, 1969.

Bârnea 1980a: P.P. Bârnea, *Novoe issledovanie formirovanija moldavskogo naroda*, In: KM, № 8, 1980, 92-95. (Rec. na *Mochov N.A. Očerki formirovanija moldavskogo naroda, Kišinev, 1978).*

Bârnea 1980a: P.P. Bârnea, *Un nou studiu despre formarea poporului moldovenesc*, In: KM, № 8, 1980, 92-95. (Rec. na *Mochov N.A. Očerki formirovanija moldavskogo naroda, Kišinev, 1978).*

Bârnea 1980b: Bârnea, P. *Galickie slavjane v Moldavii*, In: Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 59-60.

Bârnea 1991: P.P. Bârnea, *K probleme gradoobrazovanija v Podnestrov'e v period rannego srednevekov'ja*, In: Drevnosti Jugo-Zapada SSSR, Kišinev, 1991, 186-205.

Bârnea, Rafalovič 1978a: Bârnea, P.P., Rafalovič, I.A. *Problema mestnogo*

naselenija Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v X-XII vv. i Balkano-Dunajskaja kul'tura, In: IAN MSSR, serija ON, № 3, 1978, 65-75.

Bârnea, Rafalovič 1978b: P.P. Bârnea, T.D. Rafalovič, *O rabote naučnogo soveta po probleme "Slavjano-vološskie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti"*, In: SĖ, № 2, 1978, 123-130.

Bârnea, Rafalovič 1983: P.P. Bârnea, I.A. Rafalovič, *Problemy ėtničeskoj istorii Dnestrovsko-Karpatskich zemel' v konce I – načale II tysjačeletija n.ė.,* In: SVS, 1983, 79-98.

Bârzu, Brezeanu 1991: L. Bârzu, S. Brezeanu, *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică*, Bucureşti, 1991.

Bejlekči 1967: V.S. Bejlekči, *Bibliografija po archeologii Moldavii (1946-1966)*, Kišinev, 1967.

Bejlekči 1985: V.S. Bejlekči, C. *Novye slavjanskie pamjatniki južnoj zony Moldavii,* In: AISPDPM, 1985, 176-179.

Bejlekči 1986: V.S. Bejlekči, *Raskopki slavjanskogo poselenija Rud' v 1981-1982 gg.,* In: AIM v 1982 g., 1986, 96-115.

Belkov 1993: P.L. Belkov, *O metode postroenija teorii ėtnosa*, In: Ėtnosy i ėtničeskie procesy, Moskva, 1993, 48-61.

Berg 1918: L.S. Berg, *Bessarabija. Strana – ljudi – chozjajstvo*, Petrograd, 1918.

Berg 1923: L.S. Berg, *Naselenie Bessarabii*, Petrograd, 1923.

Berg 1947: L.S. Berg, *Recenzija na Sergievskij M.V. „Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii"*, In: Izvestija Vsesojuznogo geografičeskogo obščestva, vyp. 3, Moskva, 1947, 356.

Bernštejn 1953: S.B. Bernštejn, *Slavjanskie ėlementy v moldavskom jazyke*, In: VMJa, 1953, 150-158.

Bernštejn 1985: S.B. Bernštejn, *O nekotorych itogach i perspektivach lingvističeskich issledovanij Karpato-Dunajskogo regiona*, In: Carpatobalcanica, XIV – 1/2, Bratislava, 1985, 79-89.

Bichir 1977: Gh. Bichir, *Les sarmates au Bas-Danube*, In: Dacia, N.S., t. XXI, Bucureşti, 1977, 167-197.

Bileckij, Demčenko 1964: N.V. Bileckij, N.A. Demčenko, *O sootnošenii moldavskich ėlementov v nazvanijach orudij obrabotki počvy moldavan*, In: Tezisy dokladov pervogo simpoziuma po archeologii i ėtnografii Jugo-Zapada SSSR, Kišinev, 1964, 52.

Boboc 1973: S. Boboc, *Tipologija i inter'er sovremennogo žilišča Kodr Moldavskoj SSR*, In: IAN MSSR, № 2, 1973, 66-74.

Bogač 1949: G.F. Bogač, *Recenzija na Sergievskij M.V. „Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii"*, In: Učenye zapiski Instituta istorii, jazyka i literatury Moldavskogo filiala AN SSSR, Kišinev, 1949 t. 2, 227-233.

Bonte, Izard, Lenclud 1999: P. Bonte, M. Izard, G. Lenclud, *Antropologia*

rusă şi sovietică, In: P. Bonte, M. Izard, Dicţionar de etnologie şi antropologie, Bucureşti, 1999.

Brajčevskij 1950: M.Ju. Brajčevskij, *Archeologični materialy do vyvčennja kul'tury schidnoslov'jans'kich plemen IV-VIII st.*, In: Arch., № 4, 1950, 27-55.

Brajčevskij 1957: M.Ju. Brajčevskij, *K istorii lesostepnoj polosy Vostočnoj Evropy v I tys. n.ė.*, In: SA, № 3, 1957, 114-130.

Brajčevskij 1964: M.Ju. Brajčevskij, *Bilja džerel slov'jans'koï deržavnosti*, Kyijv, 1964.

Brather 2004: S. Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie*, Berlin, 2004.

Brener 1912: E. Brener, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merovingerzeit*, In: Berichte der Römisch-Germanischen Kommission, VII, Frankfurt, 1912, 262-267.

Bromlej 1973: Ju.V. Bromlej, *Ėtnos i ėtnografija*, Moskva, 1973.

Bromlej 1981: Ju.V. Bromlej, *Sovremenye problemy ėtnografii*, Moskva, 1981.

Bromlej 1983: Ju.V. Bromlej, *Očerki teorii ėtnosa*, Moskva, 1983.

Bromlej, Koroljuk 1973: Ju.V., Bromlej, V.D. Koroljuk, *Slavjane i volochi v Velikom pereselenii narodov i feodalizacija Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy: (K voprosu o sootnošenii vnutrennich i vnešnich faktorov)*, In: JuVEĖF, 1973, 24-33.

Budagov 1953: R.A. Budagov, *Moldavskij jazyk sredi romanskich jazykov*, In: VMJa, 1953, 121-134.

Bunak 1948: V.V. Bunak, *Antropologičeskie issledovanija v Zakarpatskoj oblasti USSR*, In: KSIĖ, IV, 1948, 18-25.

Călători străini 1971: *Călători străini despre ţările române*, vol. III, Bucureşti, 1971.

Cantemir 1973: D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973.

Caranov 1980: V.I. Caranov, *Osnovnye napravlenija istoričeskich issledovanij v Moldavskoj SSR*, In: Sovetskaja istoričeskaja nauka v 1975-1979 gg., Moskva, 1980, 338-344.

Čeban 1953: I.D. Čeban, *Sovremennoe sostojanie naučnoj razrabotki moldavskogo jazyka i ego istorii*, In: VMJa, 1953, 159-182.

Čeban 1978: I.D. Čeban, *Otraženie v fol'klore processa formirovanija moldavskogo naroda*, In: SVS, 1978, 237-239.

Čebotarenko 1960: G.F. Čebotarenko, *K voprosu o Balkano-Dunajskoj kul'ture v Prutsko-Dnestrovskom meždureč'e v IX-XI vekach*, In: Tezisy dokladov Vtoroj konferencii molodych učenych Moldavii, Kišinev, 1960, 4-5.

Čebotarenko 1964a: G.F. Čebotarenko, *K voprosu o Balkano-Dunajskoj kul'ture*, In: Tezisy dokladov Pervogo simpoziona po archeologii i ėtnografii jugo-zapada SSSR, Kišinev, 1964, 38.

Čebotarenko 1964b: G. F. Čebotarenko, *Gorodišče Kalfa (Po materialam raskopok 1959 g.)*, In: MIAĖ MSSR, 1964, 197-209.

Čebotarenko 1973: G.F. Čebotarenko, *Kalfa – gorodišče VIII-X vv. na Dnestre*, Kišinev, 1973.

Čebotarenko 1974: G.F. Čebotarenko, *Poselenie Ėtulija VI*, In: AIM 1972 g., 1974, 173-182.

Čebotarenko 1979: G.F. Čebotarenko, *K voprosu ob ėtničeskoj prinadležnosti Balkano-Dunajskoj kul'tury v južnoj časti Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, In: ĖIVR, 1979, 86-105.

Čebotarenko 1980: G.F. Čebotarenko, *Pamjatniki južnych slavjan v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e*, In: Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na IV meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 84-85.

Čebotarenko 1982: G.F. Čebotarenko, *Naselenie central'noj časti Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v X-XII vv. n.ė.,* Kišinev, 1982.

Čebotarenko 1983b: G.F. Čebotarenko, *Raskopki na poselenii u s. Molešty Kutuzovskogo r-na,* In: AIM v 1979-1980 gg., 1983, 183-193.

Čebotarenko 1990: G.F. Čebotarenko, *Issedovanie na rannesrednevekovom poselenii Molešty I*, In: AIM v 1985 g., 1990, 229-239.

Čebotarenko 1983a: G.F. Čebotarenko, *Balkano-Dunajskaja archeologičeskaja kul'tura v zarubežnoj istoriografii*, In: SMS, 1983, 58-79.

Černjak 1988: A.B. Černjak, *Kevkamen o proischoždenii vlachov*, In: Meždunarodnyj simpozium "Antičnaja balkanistika – 6", Moskva, 1988, 64-66.

Corlăteanu 1953: N.G. Corlăteanu, *Zadači issledovanija osnovnogo slovarnogo fonda i slovarnogo sostava moldavskogo jazyka*, In: VMJa, 1953, 183-206.

Corman 1998: I. Corman, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d.Chr.)*, Chișinău, 1998.

Coşeriu 1999-2001: E. Coşeriu, *„... Moldovenismul... nu se opune românismului, ci este o formă a lui..."*, In: Revista de lingvistică şi ştiinţă literară, Chişinău, 4-6, 1999; 1-6, 2000; 1-6, 2001, 166-169.

Cosniceanu 1973: M. Cosniceanu, *Studiu asupra numelor de persoane*, Chişinău, 1973.

Cosniceanu 1977: M. Cosniceanu, *Iz istorii moldavskoj antroponimii*, In: Istoričeskaja onomastika, Moskva, 1977, 138-153.

Costăchescu 1931: M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, Iaşi, 1931.

Costin 1958: M. Costin, *De neamul moldovenilor*, In: Miron Costin, Opere, Bucureşti, 1958, 393-417.

Costin 1990: N. Costin, *Scrieri*. Vol. I, Chişinău, 1990.

Crişan 1977: I.H. Crişan, *Noi coordonate ale procesului romanizării şi ale formării poporului român*, In: Zargidava, 8, Bacău, 1977, 29-40.

Curta 2001: F. Curta, *The making of the Slavs. History and Archaeology of the*

Lower Danube Region, c. 500-700. Series: Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series (No. 52), Cambridge, 2001.

Čaplygina 1990a: N.A. Čaplygina, *Naselenie Dnestrovsko-Karpatskich zemel' i Rim v I-m – načale III vv. n. ė.,* Kišinev, 1990.

Čaplygina 1990b: N.A. Čaplygina, Rimljane na Dunae, Kišinev, 1990

Čaplygina 1991: N.A. Čaplygina, *Areal romanizacii i problema antičnogo naselenija v istorii Moldavii*, In: Moldavskij feodalizm. Obščee i osobennoe, Kišinev, 1991, 13-38.

Danilenko 1955: V.N. Danilenko, *Slavjanskie pamjatniki I tys. n.ė. v bassejne Dnepra*, In: KSIA AN USSR, № 4, 1955, 27-29.

Dann 1991: O. Dann, *Begriffe und Typen des Nationalen in der ruhen Neuzeit in National und kulturelle Identitat: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*. Hrsg. von Giesen B., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.

Debec 1948: G.F. Debec, *Paleoantropologija SSSR*, Moskva-Leningrad, 1948.

Debec et al. 1952: G.F. Debec, M.G. Levin, T.A. Trofimova, *Antropologičeskij material kak istočnik izučenija antropogeneza*, In: SĖ, № 1, 1952, 22-36.

Demčenko 1963: N.A. Demčenko, *Tipy pachotnych orudij moldavan (v svjazi s izučeniem ėtnogeneza i ėtničeskoj istorii)*, In: Trudy III Konferencii molodych učenych Moldavii. Vyp. 3 (Serija obščestvennych nauk), Kišinev, 1963, 93-94.

Demčenko 1964a: N.A. Demčenko, *Zemledel'českie orudija moldavan XVIII - načala XIX veka (v svjazi s izučeniem ėtnogeneza i ėtničeskoj istorii). Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Kišinev, 1964.

Demčenko 1964b: N.A. Demčenko, *Zemledel'českie orudija kak material dlja izučenija ėtnogeneza i ėtničeskoj istorii moldavskogo naroda*, In: MIAĖ, 1964, 35-61.

Demčenko 1967: N.A. Demčenko, *O proischoždenii moldavskich pachotnych orudij*, In: Problemy geografii Moldavii. Vyp. 2, Kišinev, 1967, 107-109.

Dergacev, Larina, Postică 1983: V.A. Dergacev, O.V. Larina, Gh.I. Postică, *Raskopki 1980 g. na mnogoslojnom poselenii Dančeny I,* In: AIM 1979-1980 gg., 1983, 112-136.

Deržavin 1940: N.S. Deržavin, *Proischoždenie moldavskogo naroda*, In: Sovetskaja nauka, № 12, Moskva, 1940, 3-28.

DKM 1974: *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Kišinev, 1974.

DLR 1962: *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, 1962.

Dmitriev 1952a: S. Dmitriev, *Nužnaja i cennaja kniga*, In: Sovetskaja Moldavija, 1952, 25 maja. *(Recenzija na knigu: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951).*

Dmitriev 1952b: S. Dmitriev, *O carte de preţ şi de folos*, In: Moldova Socialistă, 1952, 17 mai. *(Recenzie la cartea: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951).*

Dobroljubskij 1986: A.O. Dobroljubskij, *Kočevniki Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja v ėpochu srednevekov'ja*, Kiev, 1986.

Dragotescu 1987: Marcel Dragotescu, *Dovezi arheologice ale continuităţii*

populației autohtone în sec. V-IX e.n., In: Memoria antiquitatis, XV-XVII, Piatra-Neamț, 1987, 151-154.

DRH, A, vol. I: *Documenta Romaniae Historica*, A, Vol. I, Bucureşti, 1975.

DRH, D, vol. I: *Documenta Romaniae Historica*, D, Vol. I, Bucureşti, 1977.

Dumnič 1978: Ju.V. Dumnič, *«Volochi» Zakarpat'ja po dannym gramot XIV v.*, In: SVS, 1978, 148-162.

Durandin 1991: Catherine Durandin, *La Roumanie et le malentendu démocratique,* In: Une histoire de la démocratie en Europe, Paris, 1991, 373-393.

Dykov 1952: I. Dykov, *Recenzija na knigu: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951*, In: Oktombrie, № 1, 1952, 90-96.

Ebert 1921: M. Ebert, *Südrussland in Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921.

Efimova 1999: S.G. Efimova, *Naselenie Vostočnoj Evropy v ėpochu železa i pozdnerimskoe vremja*, In: Vostočnye slavjane. Antropologičeskaja i etničeskaja istorija. Moskva, 1999.

Egorov 1985: V.L. Egorov, *Istoričeskaja geografija Zolotoj Ordy v XIII-XIV vv.*, Moskva, 1985.

ĖIF 1977: *Ėtničeskaja istorija i fol'klor*, Moskva, 1977.

ĖIM 1972: *Ėtnografija i iskusstvo Moldavii*, Kišinev, 1972.

ĖIVR 1979: *Ėtničeskaja istorija vostočnych romancev: drevnost' i srednie veka*, Moskva, 1979.

Entelis 1973: G. Entelis, *Demografija i ėtnos*, In: Sovetskaja Moldavija, 1973, 5 okt. *(Rec. na: Zelenčuk V.S. Naselenie Moldavii: (demografičeskie processy i ėtničeskij sostav), Kišinev, 1973).*

Entelis 1974: G. Entelis, *Demografija i ėtnos*, In: IAN MSSR, № 2, 1974, 93-94 *(Rec. na: Zelenčuk V.S. Naselenie Moldavii: (Demografičeskie processy i ėtničeskij sostav), Kišinev, 1973).*

Fedorov 1950: G.B. Fedorov, *Tivercy (Iz itogov rabot Slavjansko-Dnestrovskoj ėkspedicii Instituta istorii material'noj kul'tury AN SSSR v 1950 g.)*, In: VDI, № 2, 1950, 250-259.

Fedorov 1953a: G.B. Fedorov, *Slavjanskie gorodišča v Moldavii (K itogam rabot Mold. Archeologičeskoj ėkspedicii v 1952 g.)*, In: Vestnik Akademii nauk SSSR, № 4, Moskva, 1953, 43-51.

Fedorov 1953b: G.B. Fedorov, *O dvuch obrjadach pogrebenija v černjachovskoj kul'ture (Po pamjatnikam Moldavii)*, In: SA, № 3, 1958, 234-243.

Fedorov 1953c: G.B. Fedorov, *Gorodišče Ekimaucy. (Raboty Slavjano-Dnestrovskoj ėkspedicii v 1951 g.)*, In: KSIIMK, Vyp. 50, 1953, 104-126.

Fedorov 1960a: G.B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.ė. MIA SSSR,* № 89, 1960.

Fedorov 1960b: G.B. Fedorov, *Dva černjachovskich mogil'nika v Moldavii*, In: Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki, Kišinev, 1960, 221-239.

Fedorov 1960c: G. B. Fedorov, *Drevnerusskij gorod na Dnestre [Po materialam raskopok Alčedarskogo poselenija. Rezinskij rajon MSSR]*, In: Vestnik Akademii nauk SSSR, № 10, Moskva, 1960, 41-44.

Fedorov 1961: G.B. Fedorov, *Naselenie Jugo-Zapada SSSR v I – načale II tys. n.ė. (Archeologičeskie pamjatniki Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja)*, In: SĖ, № 5, 1961, 80-106.

Fedorov 1962: G.B. Fedorov, *Ob obrjade pogrebenij kak istoričeskom istočnike (Na materialach mogil'nikov III v. do n.ė. – X v. n.ė.)*, In: Istoriko-archeologičeskij sbornik (v česť A.V. Arcichovskogo), Moskva, 1962, 154-159.

Fedorov 1964: G.B. Fedorov, *Osnovnye itogi i zadači izučenija drevneslavjanskoj kul'tury Jugo-Zapada SSSR*, In: Tezisy dokladov Pervogo simpoziuma po archeologii i ėtnografii Jugo-Zapada SSSR, Kišinev, 1964, 30-32.

Fedorov 1965: G.B. Fedorov, *Itogi i zadači izučenija drevneslavjanskoj kul'tury Jugo-Zapada SSSR*, In: KSIA, № 105, 1965, 21-31.

Fedorov 1966: G.B. Fedorov, *Drevnie slavjane Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja,* In: Meždunarodnaja associacija po izučeniju stran Jugo-Vostočnoj Evropy. Pervyj kongress balkanskich issledovanij (Sofija, 26 avg. – 1 sent. 1966 g.). Soobščenija sovetskoj delegacii, Moskva, 1966, 26.

Fedorov 1968: G.B. Fedorov, *Raboty Pruto-Dnestrovskoj ėkspedicii v 1963 g.*, In: Kratkie soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach In-ta archeologii AN SSSR, Vyp. 113, Moskva, 1968, 285-293.

Fedorov 1969: G.B. Fedorov, *Raboty Pruto-Dnestrovskoj ėkspedicii*, In: AO 1968 goda, 1969, 391-392.

Fedorov 1973: G.B. Fedorov, *Genezis i razvitie feodalizma u drevne russkogo naselenija Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v IX-XII vv. (po archeologičeskim dannym)*, In: JuVEĖF, 1973, 42-52.

Fedorov 1974: G.B. Fedorov, *Drevnerusskaja kul'tura Podnestrov'ja*, In: DKM, 1974, 109-126.

Fedorov 1999: G.B. Fedorov, *Ėtnogenez volochov, predkov moldovan, po dannym archeologii (istoriografičeskij aspekt)*, In: SP, № 5, 1999, 14-74.

Fedorov, Čebotarenko 1974: G.B. Fedorov, G.F. Čebotarenko, *Pamjatniki drevnich slavjan (VI-XIII vv.),* Kišinev, 1974.

Fedorov, Čebotarenko, Velikanova 1984: G.B. Fedorov, G.F. Čebotarenko, M.S. Velikanova, *Braneštskij mogil'nik X-XII vv*., Kišinev, 1984.

Fedorov, Čebotarenko 1967: G.B. Fedorov, G.F. Čebotarenko, *Kul'tura pervogo Bolgarskogo carstva v Karpato-Dunajskich i Karpato-Dnestrovskich zemljach,* In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ėtnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 28-29.

Fedorov, Negruša 1979: G.B. Fedorov, V.M. Negruša, *Slavjane i Balkano-Dunajskaja archeologičeskaja kul'tura*, In: Kompleksnye problemy istorii i kul'tury narodov centraľnoj i jugo-vostočnoj Evropy, Moskva, 1979, 48-56.

Fedorov, Polevoj 1968: G.B. Fedorov, L.L. Polevoj, *Material'naja kul'tura rannich slavjan v Karpato-Dunajskich zemljach (VI-IX vv. n. ė.)*, In: Slavjane i Rus', Moskva, 1968, 200-209.

Fedorov, Polevoj 1973: G.B. Fedorov, L.L. Polevoj, *Archeologija Rumynii*, Moskva, 1973.

Fedorov, Polevoj 1983: G.B. Fedorov, L.L. Polevoj, *Rimljane v Karpato-Dunajskich zemljach i kul'tura mestnogo naselenija II-V vv. n.ė.*, In: SMS, 1983, 5-20.

Fedorov, Salmanovič 1964: G.B. Fedorov, M.Ja. Salmanovič, *Ėtničeskaja i kul'turnaja istorija naselenija Jugo-Zapada SSSR ot načala železnogo veka do XIX veka,* Moskva, 1964.

Fedorov-Davydov 1966: G.A. Fedorov-Davydov, *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlast'ju zolotoordynskich chanov*, Moskva, 1966.

Filin 1962: F.P. Filin, *Obrazovanie jazyka vostočnych slavjan*, Moskva-Leningrad, 1962.

FMBN 1978: *Formirovanie moldavskoj buržuaznoj nacii*, Kišinev, 1978.

Frejdenberg 1975: M.M. Frejdenberg, *Gorod i vlachi v Dalmacii (XIV-XVI vv.)*, In: KDZSV, 1975, 198-213.

Furtuna 1986: A.T. Furtuna, *Georgiev den' u moldavan v XIX – načale XX vv.*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov. Joškar-Ola, 1986, 161-162.

Gacak 1975: V.M. Gacak, *Fol'klor i moldavsko-russko-ukrainskie istoričeskie svjazi*, Moskva, 1975.

Gacak, Rikman 1977: V.M. Gacak, Ė.A. Rikman, *Legenda o Dragoše i otraženie v nej srednevekovoj ėtničeskoj situacii v Vostočnom Prikarpat'e*, In: ĖIF, 1977, 203-216.

Geary 1983: Patrick J. Geary, *Ethnic identity as a situational construct in the Early Middle Ages*. In: Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, 113, Wien, 1983, 15-26.

Gheorghe 1992: G. Gheorghe, *Le vieux roumain: L'indoeuropéen commun*, In: Getica. Tom 1, nr. 3-4, Bucureşti, 1992, 41-104.

Ghinoiu 1996: I. Ghinoiu, *Focurile şi rugurile funerare în spiritualitatea românească*, In: Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc, Bucureşti, 1996, 199-213.

Giurescu 1973: C.C. Giurescu, *Formarea poporului român*. Craiova, 1973.

Glembockij 2005: Ch. Glembockij, *Aleksand Gil'ferding i slavjanofil'skie proekty izmenenija nacional'no-kul'turnoj identičnosti na zapadnych okrainach Rossijskoj Imperii*, In: Ad Imperio, № 2, Kazan' 2005, 135-166.

Golubeva 1957: L.A. Golubeva, *Soveščanie, posvjaščennoe problemam Černjachovskoj kul'tury i ee roli v rannej istorii slavjan*, In: SA, № 4, 1957, 274-277.

Gonţa 1998: Al.I. Gonţa, *Rolul cancelariei moldoveneşti în slavizarea numelor de locuri în sec. XIV-XVI. Originea istorică a Cobâlelor*, In: Studii de istorie medievală, Iaşi, 1998, 7-24.

Gracianskaja, Koroljuk 1973: N.N. Gracianskaja, V.D. Koroljuk, *Problema ėtnogeneza moravskich vlachov v sovremennoj čechoslovackoj istoriografii*, In: IASVS, 1973, 33-38.

Grecul 1953: F.A. Grecul, *Moldavija v IX - pervoj poloviny XIII-go veka, In: Očerki istorii SSSR. Period feodalizma. IX-XV vv. Časť 1*, Moskva, 1953, 711-717.

Grecul 1961: F.A. Grecul, *U istokov mnogovekovoj družby moldavskogo, russkogo i ukrainskogo narodov (s drevnejšich vremen do obrazovanija samostojateľnogo gosudarstva),* In: Vekovaja družba. Materialy naučnoj sessii Instituta istorii Moldavskogo filiala AN SSSR, sostojavšejsja 27-29 nojabrja 1958 g., Kišinev, 1961, 174-182.

Grosu 1990: V.I. Grosu, *Chronologija pamjatnikov sarmatskoj kuľtury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Kišinev, 1990.

Grosul, Guboglo 1980: V.Ja. Grosul, M.N. Guboglo, *K istorii moldo-slavjanskich svjazej*, In: SS, № 5, 1980, 119-120. (Rec. na *Mochov N.A. Očerki formirovanija moldavskogo naroda, Kišinev, 1978).*

Grosul, Mochov 1958: Ja.S., Grosul, N.A. Mochov, *Istoriografija Moldavskoj SSR*, In: UZKU, t. 33, 1958, 33-54.

Grosul, Mochov 1967: Ja.S. Grosul, N.A. Mochov, *Istoričeskaja nauka o MSSR* (Period socializma), In: VI, № 2, 1967, 22-44.

Grosul, Mochov 1970: Ja.S. Grosul, N.A. Mochov, *Istoričeskaja nauka MSSR*, Moskva, 1970.

Gruševskij 1994: M. Gruševskij, *Istorija Ukraini-Rusi*, Kiev, 1994.

Guboglo, Kondrať ev, Zelenčuk 1974: M.N. Guboglo, V.S. Kondrať ev, V.S. Zelenčuk, *Opyt vydelenija ėtničeskich sred i postroenija vyborki v ėtnosociologičeskom issledovanii: po materialam MSSR*, In: IAN MSSR. №1, 1974, 31-37.

Gudkova 1996: A.V. Gudkova, *Osobennosti ėtnokuľturnogo processa v černjachovskom obščestve*, In: Tezi dop. Ukrajinskoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoj archeologii (Novgorod, Rosjija, 1996 r.), Kyjiv, 1996, 20-23.

Gudkova 1999: A.V. Gudkova, *I-IV vv. v Severo-Zapadnom Pričernomor'e. (Kuľtura osedlogo naselenija)*, In: SP, № 4, 1999, 235-404.

Gudkova, Fokeev 1982: A.V. Gudkova, M.M. Fokeev, *Poselenie i mogiľnik rimskogo vremeni Mologa II,* In: Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v Severo-Zapadnom Pričernomor'e, Kiev, 1999, 55-113

Hâncu 1960: I.G. Hâncu, *Slavjanskie i romanskie čerty v keramike v žiliščach IV-XIV vekov*, In: Tezisy dokladov Vtoroj konferencii molodych učenych Moldavii, Kišinev, 1960, 5-6.

Hâncu 1963: I.G. Hâncu, *K voprosu o vološsko-slavjanskoj materiaľnoj kuľture v Moldavii*, In: Trudy III konferencii molodych učenych Moldavii. Vyp. 3, Kišinev, 1963, 87-89.

Hâncu 1964a: I.G. Hâncu, *K voprosu o sud'bach romanizirovannogo naselenija Dnestrovsko-Prutskich zemeľ v VI-XI vv. (volochi i slavjane)*, In: Tezisy dokladov

Pervogo simpoziona po archeologii i ėtnografii Jugo-zapada SSSR, Kišinev, 1964, 37-38.

Hâncu 1964b: I.G. Hâncu, *Selišče Lukaševka V XI-XV vv*., In: MIAĖ MSSR, 1964, 132-165.

Hâncu 1966: I.G. Hâncu, *Archeologičeskie pamjatniki v Gančeštskich i Orgeevskich kodrach Moldovy*, Moskva, 1966.

Hâncu 1967: I.G. Hâncu, *K voprosu o sootnošenii vostočnoslavjanskoj i balkano-dunajskoj kul'tur v lesostepnoj polose Moldavii*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskim i ėtnografičeskim issledovanijam 1966 g., Kišinev, 1967, 31-33.

Hâncu 1968: I.G. Hâncu, *Pamjatniki Balkano-Dunajskoj kul'tury X-XIV vv. lesostepnoj polosy Moldavii*, In: AĖIM, 1968, 106-124.

Hâncu 1969a: I.G. Hâncu, *Monografija o Budeštskom archeologičeskom komplekse II-IV vv. (Rec. na knigu: Rikman Ė.A. Pamjatnik ėpochi velikogo peremeščenija narodov, Kišinev, 1967)*, In: IKM MSSR, vyp. 2, 1969, 179-180.

Hâncu 1969b: I.G. Hâncu, *K voprosu o sotnošenii vostočnoslavjanskoj i balkano-dunajskoj kul'tur lesostepnoj polosy Moldavii*, In: IKM MSSR, vyp. 2, 1969, 106-120.

Hâncu 1969c: I.G. Hâncu, *Moldavskaja narodnaja keramika*, Kišinev, 1969.

Hâncu 1969d: I.G. Hâncu, *Poselenija XI-XIV vekov v Orgeevskich kodrach Moldavii,* Kišinev, 1969.

Hâncu 1970a: Hâncu, I. G. *Limbar' – srednevekovyj mogil'nik XII-XIV vekov v Moldavii*, Kišinev, 1970.

Hâncu 1971: I.G. Hâncu, *Balkano-Dunajskaja kul'tura lesostepnoj Moldavii v X-XIV vv.,* In: Očerki istorii i kul'tury Moldavii (II-XIV vv.), Kišinev, 1971, 119-178.

Hâncu 1972: I.G. Hâncu, *K voprosu o rasselenii tivercej i uličej v Podnestrov'e*, In: JuVESV, 1972, 159-175.

Hâncu 1973: I.G. Hâncu, *Kėprėrija – pamjatnik kul'tury X-XII vv*., Kišinev, 1973.

Hâncu 1974a: I.G. Hâncu, *Ėtničeskie čerty v žiliščach naselenija Moldavii X-XIV vv.*, Moskva, 1974.

Hâncu 1974b: I.G. Hâncu, *Pamjatniki Balkano-Dunajskoj kul'tury (X-XIV vv.)*, In: DKM, 1974, 127-150;

Hâncu 1974c: I.G. Hâncu, *Raskopki na selišče Chanska X-XIV vv.*, In: AIM (1973 g.), 1974, 175-188.

Hâncu 1974d: I.G. Hâncu, *Raskopki na poselenii X-XIV vv. u sela Chanska*, In: AIM (1972 g.), Kišinev, 1974, 159-172.

Hâncu 1975: I.G. Hâncu, *Nekotorye bolgarskie čerty v material'noj kul'ture naselenija rannego srednevekov'ja Moldavii*, In: Etudes balkaniques, № 4, Sofia, 1975, 96-102

Hâncu 1992: I. Hâncu, *Tiverţii şi ulicii din spaţiul pruto-nistrean*, In: Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale, Chişinău, 1992, 99-107.

Hâncu 1995: I. Hâncu, *Soarta românilor din Basarabia în evul mediu timpuriu (schiţă istorico-arheologică),* In: Din istoria Europei romane, Oradea, 1995, 321-335.

Hâncu 1996: I. Hâncu, *Cu privire la cultura materială a românilor din Moldova în evul mediu timpuriu*, In: TD, tomul XVII, nr. 1-2, 1996, 217-231.

Hâncu, Postică 1991: I. Hâncu, Gh. Postică, *Despre greşeli evidente şi falsificări intenţionate din istoria veche a Moldovei*, In: Pagini de istorie, Chişinău, 1991, 17-31.

Hâncu-Tentiuc 1992: A.I. Hâncu-Tentiuc, *Tradicionnye verovanija i obrjady moldovan, napravlennye na ochranu urožaja*, In: Materialy i issledovanija po archeologii i ėtnografii Moldovy, Kišinev, 1992, 179-194.

IAĖM 1973: *Istorija, archeologija, ėtnografija Moldavii*, Kišinev, 1973.

IASVS 1973: *Istoriografičeskie aspekty slavjano-vološskich svjazej: Rez. dokl. sessii Nauč. soveta 1973 g. / AN MSSR. Naučnyj sovet po kompleksnomu izučeniju slavjano-vološskich svjazej i proischoždenija moldavskoj narodnosti*, Kišinev, 1973.

IĖS 1977: *Issledovanija ėtnogeneza slavjan*, In: Obščestvennye nauki, № 4, Moskva, 1977, 137-152.

IIN SSSR 1965: *Istorija istoričeskoj nauki v SSSR. Dooktjabr'skij period*, Moskva, 1965.

Il'jašenko 1970: T.P. Il'jašenko, *Jazykovye kontakty: na materiale slavjano-mold. otnošenij. Kratkij očerk*. Moskva, 1970.

Il'jašenko 1978: T.P. Il'jašenko, C*itindu-l pe Herodot…*, In: Literatura şi arta, 1978, 30 noiembrie. *(Recenzie la cartea: Drevnjaja kul'tura Moldavii, Kišinev, 1974).*

IM 1951: *Istorija Moldavii, T. I (ot drevnejšich vremen do Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)*, Kišinev, 1951.

IMSSR 1965: *Istorija Moldavskoj SSR, tom I*, Kišinev, 1965.

IMSSR 1984: *Istorija Moldavskoj SSR*, Kišinev, 1984.

IMSSR 1987: *Istorija Moldavskoj SSR, tom I*, Kišinev, 1987.

INCh MSSR 1976: *Istorija narodnogo chozjajstva Moldavskoj SSR (s drevnejšich vremen do 1812 g.)*, Kišinev, 1976.

Ioniţă 1996: I. Ioniţă, *Romanizarea Daciei răsăritene în prima jumătate a mileniului I d.Hr.*, In: Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor la est de Prut. Romanizarea la est de Carpaţi. Caietul 2, Chişinău,1996, 24-34.

Ioniţă, Ursachi 1988: I. Ioniţă, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iasi, 1988.

Iordanes 1986: Iordanes. *Getica*, Roma, 1986.

Iorga 1905: N. Iorga, *Geschichte des Romänischen Volkes*, Band 1, Gotha, 1905.

Ipatenko 1952a: P. Ipatenko, *Cennaja kniga*, In: Oktjabr', № 1, Kišinev, 1952, 92-95.

Ipatenko 1952b: P. Ipatenko, *Un prinos la dezvoltarea culturii moldoveneşti*, In: Moldova Socialistă, 1952, 2 iulie. *(Recenzie la cartea: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951).*

ISSSR 1966: *Istorija SSSR, tom 2,* Moskva, 1966.

Istoričeskie svjazi 1965: *Istoričeskie svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV – načale XVIII v. Dokumenty i materialy v 3-ch tomach. T. 1 (1408-1632)*, Moskva, 1965.

ISV 1954: *Istorija srednich vekov*, Moskva, 1954.

Ivanov, Toporov 1974: V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Issledovanija v oblasti slavjanskich drevnostej*, Moskva, 1974.

Ivanov, Toporov 1979: V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *K voprosu o proischoždenii ėtnonima "valachi",* In: ĖIVR, 1979, 61-85.

Ivanov, Toporov 1980: V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *O slavjanskich ėtnonimach (osnovnye problemy i perspektivy)*, In: Slavjanskie drevnosti, Kiev, 1980, 11-45.

Jacenko 1970: B. Jacenko, *Pro Trojan': (Po materialam «Slova o polku Igoreve»)*, In: Archivi Ukrajiny. № 6, Kyjiv, 1970, 34-43.

Jung 1878: Ju. Jung, *Römer und Romanen in der Donauländer: historisch-etnnographische Studien*, Innsbruck, 1878.

JuVEĖF 1973: *Jugo-Vostočnaja Evropa v ėpochu feodalizma: Rez. dokl. Kišin. simpoz. 1973 g.*, Kišinev, 1973

JuVESV 1972: *Jugo-Vostočnaja Evropa v srednie veka. Sb. 1*, Kišinev, 1972.

Kalašnikova 1980: Kalašnikova, N.M. *Moldovane*, Leningrad, 1980.

KDZSV 1975: *Karpato-Dunajskie zemli v srednie veka*, Kišinev, 1975.

Kidel 1947: A.S. Kidel, *Despre toponimia Moldovei*, In: Moldova Socialistă, 1947, 23 martie *(Recenzija na Sergievskij M.V. „Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii").*

KIM: *Kurs istorii Moldavii, čast' I (ot drevnejšich vremen do Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)*, Kišinev, 1949.

King 2002: Ch. King, *Moldovenii. România, Rusia şi politica culturală*, Chişinău, 2002.

Kiričenko, Muntean 1964: N. Kiričenko, M. Muntean, *Recenzija na: Mochov N.A. Moldavija ėpochi feodalizma (ot drevnejšich vremen do načala XIX-go veka), Kišinev, 1964*, In: UZKU, tom. 72, 1964, 165-168.

KMN 1972: *Kul'tura moldavskogo naroda*, Kišinev, 1972.

Kobyčev 1984: V.P. Kobyčev, *K voprosu ob ėtnogeneze vostočnych romancev*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1982-1983 godov. Časť 1. Černovcy, 1984, 82-83.

Kohn 1962: H. Kohn, *Die Idee des Nationalismus: Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Frankfurt/Main, 1962.

Koloskovskaja 1957: Ju.K. Koloskovskaja, *O romanizacii Dakii*, In: VDI, № 1, 1957, 81-101.

Konduktorova 1972: T.S. Konduktorova, *Antropologija drevnego naselenija Ukrainy (I tys. do n.ė. – ser. I tys. n.ė.),* Moskva, 1972.

Konovalova 1990: I.G. Konovalova, *Arabskie istočniki XII-XIV vv. po istorii Karpato-Dnestrovskich zemel'*, In: Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija 1990 g., Moskva, 1991, 51-57.

Korčmar' 1978: V.V. Korčmar', *Slavjanskie ėlementy moldavskoj pastušeskoj terminologii: Rez. dokl*, In: SVS, 1978, 239-241.

Korejanko 2004: V.A. Korejanko, *Ėtičeskie problemy i krizisnye javlenija v archeologii,* In: Problemy pervobytnoj archeologii Evrazii (k 75-letiju A.A. Formozova), Moskva, 2004, 36-47.

Koroljuk 1971a: V.D. Koroljuk, *Volochi i slavjane russkoj letopisi*, Kišinev, 1971.

Koroljuk 1971b: V.D. Koroljuk, *Volochi i slavjane «Povesti vremennych let»*, In: SS, № 4, 1971, 41-53.

Koroljuk 1971c: V.D. Koroljuk, *Volochi i slavjane Russkoj letopisi*, Kišinev, 1971.

Koroljuk 1972a: V.D. Koroljuk, *K voprosu o meste izvestij o volochach v «Povesti vremennych let»*, In: SS, №1, 1972, 76-77.

Koroljuk 1972b: V.D. Koroljuk, *Osnovnye problemy formirovanija rannefeodal'noj gosudarstvennosti i narodnostej slavjan Vostočnoj i Central'noj Evropy*, In: Issledovanija po istorii slavjanskich i balkanskich narodov. Ėpocha srednevekov'ja, Moskva, 1972, 7-28.

Koroljuk 1972c: V.D. Koroljuk, *O tak nazyvaemoj "kontaktnoj" zone v Jugo-Vostočnoj i Central'noj Evrope perioda rannego srednevekov'ja*, In: JuVESV, 1972, 31-46.

Koroljuk 1972d: V.D. Koroljuk, *Slavjane, vlachi, rimljane i rimskie pastuchi vengerskogo "Anonima"*, In: JuVESV, 1972, 139-159.

Koroljuk 1973a: V.D. Koroljuk, *«Vmesto gorodov u nich bolota i lesa»: K voprosu ob urovne slavjanskoj kul'tury v V-VI vv.*, In: VI, № 12, 1973, 197-199.

Koroljuk 1973b: V.D. Koroljuk, *K issledovanijam v oblasti ėtnogeneza slavjan i vostočnych romancev*, In: SS, № 3, 1973, 73-91.

Koroljuk 1974: V.D. Koroljuk, *Kontaktnaja zona v Jugo-Vostočnoj i Central'noj Evrope ėpochi rannego srednevekov'ja i problemy ee ėtničeskoj istorii*, In: SS, № 1, 1974, 53-67.

Koroljuk 1975: V.D. Koroljuk, *O nekotorych spornych voprosach razvitija černjachovskoj, slavjanskoj, drevnerusskoj i Balkano-Dunajskoj archeologičeskich kul'tur Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, In: SS, № 4, 1975, 102-106. *(Recenzie la cartea: Drevnjaja kul'tura Moldavii, Kišinev, 1974).*

Koroljuk 1976a: V.D. Koroljuk, *Peremeščenie slavjan v Podunav'e i na*

Balkany: Slavjane i volochi v VI – seredine VII vv., In: SS, № 6, Moskva, 1976, 43-54.

Koroljuk 1976b: V.D. Koroljuk, *K issledovanijam v oblasti ėtnogeneza slavjan i vostočnych romancev*, In: VĖĖI, 1976, 6-29.

Koroljuk 1977: V.D. Koroljuk, *Issledovanija ėtnogeneza slavjan*, In: Obščestvennye nauki, № 4, Moskva, 1977, 137-153.

Koroljuk 1978: V. D. Koroljuk, *Pastušestvo u slavjan v I tysjačeletii n. ė. i pereiselenie ich v Podunav'e i na Balkany. Slavjane i volochi (Popytka rekonstrukcii po pis'mennym istočnikam)*, In: SVS, 1978, 177-198.

Koroljuk 1979a: V.D. Koroljuk, *Duleby, anty, avary i goty*, In: Problemy tipologii i ėtnografii, Moskva, 1979, 53-59.

Koroljuk 1979b: V.D. Koroljuk, *Termin "Vološskaja zemlja" v rannesrednevekovych pis'mennych istočnikach*, In: ĖIVR, 1979, 5-17.

Koroljuk 1980a: V.D. Koroljuk, *Rec. na Mochov N.A. Očerki formirovanija moldavskogo naroda, Kišinev, 1978,* In: SĖ, № 5, 1980, 167-168.

Koroljuk 1980b: V.D. Koroljuk, *"Vološskaja zemlja" i formirovanie vostočnoromanskoj (vološskoj) obščnosti,* In: SĖPIJuVE, 1980, 28-44.

Koroljuk 1985: V.D. Koroljuk, *Osnovnye problemy formirovanija kontaktnoj zony v Jugo-Vostočnoj Evrope i bessinteznogo regiona v Vostočnoj i Central'noj Evrope*, In: Koroljuk V.D. Slavjane i vostočnye romancy v ėpochu rannego srednevekov'ja. Političeskaja i ėtničeskaja istorija, Moskva, 1985, 46-69.

Koroljuk, Naumov 1980: V.D. Koroljuk, E.P. Naumov, *Peremeščenie slavjan v Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evrope i formirovanie narodnostej: itogi i perspektivy,* In: Slavjanskie drevnosti, Kiev, 1980, 5-11.

Kossina 1914: G. Kossina, *Die deutsche Vorgeschichte: eine hervorragend nationale Wissenschaft*, Würzburg, 1914.

Kotljar 1985: N.F. Kotljar, *Formirovanie territorii i vozniknovenie gorodov Galicko-Volynskoj Rusi IX-XIII vv.,* Kiev, 1985.

Kozak 1994: D.N. Kozak, *Do problemy spisnuvannja slov'jan i germanciv v Ukraïni u drugiï čverti I tys. n.ė.*, In: Starožitnosti Rusi-Ukrajini, Kyjiv, 1994, 31-36.

Kozak 2003: D.N. Kozak, *Sarmati ta slov'jane na Ukrajini*, In: Starožitnosti I tysjačolittja našoj eri na teritorii Ukrajini, Kyjiv, 2003.

Kozlov 1978: V.I. Kozlov, *Moldovane. Očerki istorii, ėtnografii, isskustvovedenija*, Kišinev, 1977, 459, In: SĖ, № 4, 1978, 175-178.

Kozlov 1984: V.I. Kozlov, *Keramika poselenija X v. u s. Saf'jany*, In: Novye archeologičeskie issledovanija na Odesščine, Kiev, 1984, 126-135.

Kozlova 1982: K.I. Kozlova, *Narody Jugo-Zapada i Juga evropejskoj časti SSSR*, In: Ėtnografija (pod red. Ju.V. Bromleja i G.E. Markova), Moskva, 1982, 255-256.

Kožoljanko 1986: G.K. Kožoljanko, *Projavlenie mežėtničeskich vzaimoot-*

nošenij v material'noj kul'ture naselenija Severnoj Bukoviny, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov, Joškar-Ola, 1986, 28-29.

Kravčenko 1970: N.M. Kravčenko, *K voprosu o proischoždenii nekotorych tipov obrjada truposožženija na černjachovskich mogil'nikach*, In: KSIA, № 121, 1970, 44-51.

Kropotkin 1971: V.V. Kropotkin, *Mogil'nik Černjachovskogo tipa v s. Rizino Čerkasskoj obl. (K voprosu o proischoždenii černjachovskoj kul'tury)*, In: Slavia antiqua. T. 17, Poznan, 1971, 197-206.

Kropotkin 1972: V.V. Kropotkin, *Černjachovskaja kul'tura i Sev. Pričernomor'e*, In: Kul'tura ta pobut naselennja Ukrajins'kich Karpat. Tez. dokl. Užgorod, 1972, 94-95.

Kropotkin 1976: V.V. Kropotkin, *Problema proischoždenija i ėtničeskoj prinadležnosti černjachovskoj kul'tury v svete novych antropologičeskich issledovanij (po povodu knigi T. S. Konduktorovoj «Antropologija drevnego naselenija Ukrainy», Moskva, 1972,* In: Slavia antiqua. T. 23, Poznan, 1976, 165-173.

Kruglikova 1955: I.T. Kruglikova, *Dakija v ėpochu rimskoj okupacii*, Moskva, 1955.

Krupnik 1989: I.I. Krupnik, *Ėtnokontaktnye zony v evropejskoj časti SSSR (vmesto predislovija)*, In: Ėtnokontaktnye zony v evropejskoj časti SSSR (geografija, dinamika, metody izučenija), Moskva, 1989, 3-6.

Kucharenko 1955: Ju.V. Kucharenko, *Slavjanskie drevnosti V-VI vv. na teritorii pripjatskogo Poles'ja*, In: KSIIMK, № 57, 1955, 33-39.

Kudrjavcev 1957: A.O. Kudrjavcev, *Issledovanija po istorii balkano-dunajskich oblastej v period Rimskoj Imperii i stat'i po obščim problemam drevnej istorii*, Moskva, 1957.

Lapuşnean, Niculiţă, Romanovskaja 1974: V.L. Lapuşnean, I.T. Niculiţă, M.A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka,* AKM, 4, 1974.

Lascu 1965: N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, Bucureşti, 1965.

Latyšev 1949: V.V. Latyšev, *Izvestija drevnich pisatelej o Skifii i Kavkaze*, In: VDI, № 2, 1949, 271-356.

Letopis' 1976: *Letopis' važnejšich sobytij istorii Kommunističeskoj Partii Moldavii*, Kišinev, 1976.

Levman 1948: R.S. Levman, *K voprosu ob antropologičeskom tipe bessarabskich moldovan*, In: KSIĖ, № 4, 1948, 26-30.

Levman 1950: R.S. Levman, *Antropologičeskie tipy korennogo naselenija Moldavskoj SSR. (K probleme ėtnogeneza moldavan). Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Moskva, 1950.

Litavrin 1972: G.G. Litavrin, *Vlachi vizantijskich istočnikov X-XIII vv.*, In: JuVESV, 1972, 91-138.

Ljapuškin 1950: I.I. Ljapuškin, *Pamjatniki kul'tury „polej pogrebenija" pervoj poloviny I tys. n.ė. Dneprovskogo lesostepnogo levoberež'ja po materialam polevych izyskanij 1940, 1945-1949 gg.*, In: SA, XIII, 1950, 7-32.

Loskutova 1992: L.D. Loskutova, *Svadebnyj obrjad moldovan i tendencii ego razvitija,* In: Materialy i issledovanija po archeologii i ėtnografii Moldovy, Kišinev, 1992.

Luk'janec 1990: O.S. Luk'janec, *Russkoe geografičeskoe obščestvo i moldavskaja ėtnografija*, In: Archeologija, ėtnografija i iskusstvovedenie Moldovy: itogi i perspektivy, Kišinev, 1990, 118-129.

Lur'e 2001: S. Lur'e, *Ėtničeskaja samoidentifikacija v uslovijach krizisnogo „materinskogo" ėtnosa: opyt armjanskoj obščiny v Sankt-Peterburge (1989- 1993 gody)*, In: Ėtničeskij nacionalizm i gosudarstvennoe stroitel'stvo. Moskva, 2001.

Machno 1952: E.V. Machno, *Jagnjatins'ka archeologična ėkspedicija*, In: AP t. III, 1952.

Mačinskij 1976: D.A. Mačinskij, *K voprosu o territorii obitanija slavjan v I-VI vekach,* In: ASGĖ, vyp. 17, 1976, 82-100.

Magomedov 1973: M.A. Magomedov, *Nesostojatel'naja popytka očernit' sovetskuju istoriografiju (Po povodu knigi amerikanskogo istorika Louėlla Tilleta „Velikaja družba. Sovetskie istoriki o nerusskich nacional'nostjach")*, In: ISSSR, № 1, 1973, 191-197.

Magomedov 1981: B.V. Magomedov, *Černjachovskie plemena Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. Avtoreferat diss. kand. ist. nauk*, Kiev, 1981.

Magomedov 1987: B.V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1987.

Magomedov 1996: B.V. Magomedov, *Obrjad ingumacii v černjachovskoj kul'ture*, In: Tezi dop. Ukrajinskoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoji archeologii (Novgorod, Rosija, 1996 r.), Kyjiv, 1996, 33-36.

Magomedov 1999: B.V. Magomedov, *Černjachovskij mogil'nik Kurniki na Južnom Buge*, In: SP, № 4, 1999, 102-120.

Magomedov 2001: B.V. Magomedov, Č*ernjachovskaja kul'tura. Problema ėtnosa*. Lublin, 2001.

Maksimov 1919: A.N. Maksimov, *Kakie narody živut v SSSR. Spravočnoe izdanie*, Moskva, 1919.

Marinov 1973: V. Marinov, *Rasselenie pastuchov-kočevnikov vlachov na Balkanskom poluostrove i za ego predelami (i v Moldavii)*, In: IASVS, 1973, 22-32.

Marx, Engels 1957: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 9, Moskva, 1957.

Marx, Engels 1958: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 10, Moskva, 1958.

Marx, Engels 1959: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 14, Moskva, 1959.

Marx, Engels 1962: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 22, Moskva, 1962.

Maškin 1956: N. Maškin, *Istorija Drevnego Rima*, Moskva, 1956.

Matveev 1998a: S. Matveev, *Şcoala istorică de la Harkov şi Kiev la începutul*

secolului XX şi problema etnogenezei românilor, In: Conferinţa Ştiinţifică a Corpului Didactic al USM, Chişinău, 1998, 182.

Matveev 1998b: S. Matveev, *Reconstituirea situaţiei etnice în partea de sud a interfluviului Nistru-Prut în prima jumătate a mil. I p.Chr. în baza izvoarelor scrise*, In: Analele ştiinţifice ale USM, Chişinău, 1998, 92-99.

Matveev 1999a: S. Matveev, *Două momente privind problema etnogenezei românilor în istoriografia ucraineană (1913 şi 1997)*, In: Seminarul ştiinţific studenţesc de arheologie şi istorie veche. Buletin informativ. Ediţia a II-a (1998-1999), Chişinău, 1999, 52-56.

Matveev 1999b: S. Matveev, *Noi „Contribuţii la istoria spaţiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu. Sec. V-VII d.Chr." de Igor Corman*, In: Studia in honorem Ion Niculiţă, Chişinău, 1999, 318-320.

Meljukova 1958: A.I. Meljukova, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego Podnestrov'ja. MIA SSSR*, № 64, Moskva, 1958, 5-102.

Melničuk 1964: Ja.S. Melničuk, *K voprosu o vološskoj kolonizacii i vološskom prave v Karpatach v XIV-XVIII vv.*, In: Tezisy dokladov i soobščenij seď moj (Kišinevskoj) sessii Simpoziuma po agrarnoj istorii Vostočnoj Evropy. (Okt. 1964 g.), Kišinev, 1964, 101-102.

Menges 1950: K.H. Menges, *The oriental elements in the vocabulary of the oldest Russian epos***,** New York, 1951.

MIAĖ 1964: *Materialy i issledovanija po archeologii i ėtnografii Moldavskoj SSR*, Kišinev, 1964.

Michalči 1953: D.E. Michalči, *Zadači moldavskogo jazykoznanija*, In: VMJa, Moskva, 1953, 54-72.

Miroljubov 1977: M.A. Miroljubov, *Pachotnye orudija severa i juga Vostočnoj Evropy v domongol'skuju ėpochu*, In: Ėtnografija narodov Vostočnoj Evropy (sbornik statej), Leningrad, 1977, 59-65.

Mitrea 1983: Ioan Mitrea, *Etnogeneza românilor în opera lui Vasile Pârvan*, In: Suceava, X, Suceava, 1983, 847-851.

Mitrea 1985: Ioan Mitrea. *Remarcabile rezultate ale cercetărilor arheologice în ultimele două decenii, privind etnogeneza şi continuitatea românilor la est de Carpaţi*, In: Carpica, XVII, Bacău, 1985, 17-26.

Mitrea 1992: Ioan Mitrea. *Realităţi arheologice şi etno-culturale în spaţiul carpato-nistrean în sec. VI-VII*, In: Carpica, XXII/2, Bacău, 1992, 209-223.

Mochov 1957: N.A. Mochov, *Razvitie istoričeskoj nauki v Moldavii za gody Sovetskoj vlasti*, In: Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii), Kišinev, 1957, 3-4.

Mochov 1959: N.A. Mochov, *Formirovanie moldavskogo naroda i obrazovanie moldavskogo gosudarstva*, Kišinev, 1959.

Mochov 1961: N.A. Mochov, *Očerki istorii moldavsko-russko-ukrainskich svjazej*, Kišinev, 1961.

Mochov 1964: N.A. Mochov, *Moldavija ėpochi feodalizma (ot drevnejšich vremen do načala XIX-go v.),* Kišinev, 1964.

Mochov 1969: N.A. Mochov, *Očerki formirovanija moldavskogo naroda*, Kišinev, 1969.

Mochov 1978: N.A. Mochov, *Očerki istorii formirovanija moldavskogo naroda*, Kišinev, 1978.

Mochov 1980: N.A. Mochov, *Družba kovalas' vekami: Mold.-rusk.-ukr. svjazi s drevnejših vremen do načala XIX-go v.),* Kišinev, 1980.

Mochov, Certan, Žignja 1972: N.A. Mochov, E.E. Certan, K.L. Žignja, *Sovremennaja buržuaznaja istoriografija perioda socializma i kapitalizma*, In: Fakty i domysly: protiv fal'sifikacii nacional'nych otnošenij v Sovetskom Sojuze, Kišinev, 1972, 128-153.

Mochov, Kolker, Caranov 1970: N.A. Mochov, B.M. Kolker, V.I. Caranov, *Istorija Moldavii v sovremennoj buržuaznoj istoriografii,* In: VI, № 8, 1970, 3-19.

Mochov, Ružina 1949: N.A. Mochov, V. Ružina, *Antimarksiskie izvraščenija istorii v raborach prof. N.A. Narcova*, In: UZKU, tom II, 1949, 61-78.

Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978: N.A. Mochov, V.S. Zelenčuk, Sovetov, P.V. *Itogi i perspektivy raboty Naučnogo soveta po probleme "Slavjano-vološskie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti"*, In: SVS, 1978, 3-18.

Moldavane 1968: *Moldavane*, In: Očerki obščej ėtnografii. Evropejskaja čast' SSSR, Moskva, 1968, 439-453.

Moldavane 1977: Moldavane. *Očerk istorii, ėtnografii i iskusstvovedenija*, Kišinev, 1977.

Mommsen 1885: Th. Mommsen, *Römische Geschichte, Band: 5, Die Provinzen von Caesar bis Diocletian*, 1885.

Morari 1972: A.G. Morari, *Nesostojatel'nost' buržuaznych koncepcij o suverenitete Moldavskoj SSR. Istina i vymysly ob ėtničeskom razvitii naselenija Moldavii*, In: Fakty i domysly: protiv fal'sifikacii nacional'nych otnošenij v Sovetskom Sojuze, Kišinev, 1972, 211-222.

Mühlmann 1997: W.E. Mühlmann, *Rassen, Ethnien, Kulturen*, 1964, Apud: Brockhaus. Die enzyklopädie, Leipzig, Mannheim, 1997.

Muntean 1979: M. Muntean, *Istoki formirovanija moldavskoj narodnosti*, In: Kommunist Moldavii, № 3, Kišinev, 1979, 94-96 *(Publicată și în română cu grafie chirilică).*

Musteață 1999: S. Musteață, *Populații și culturi în spațiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1999.

Musteață 2005: S. Musteață, *Populația spațiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX*. Chișinău, 2005.

Majorov 2001: A.V. Majorov, *Galicko-Volynskaja Rus': Očerki social.-polit. otnošenij v domong. period. Knjaz', bojare i gor. obščina*, SPb., 2001.

Narcov 1936: N. Narcov, *Pora zanjat'sja istoriej moldavskogo naroda*, In: Krasnaja Bessarabija, № 6, 1936, 5-6.

Narcov 1937: N. Narcov, *Podgotovka knigi po istorii moldavskogo naroda*, In: Krasnaja Bessarabija, № 7, 1937, 20-21.

Naumov 1978: E.P. Naumov, *Vološskaja problema v sovremennoj jugoslavskoj istoriografii: Problemy ėtničeskoj i social'noj istorii vlachov,* In: SVS, 1978, 199-217.

Nedelčev 1985: N. Nedelčev, *Romanizacija: Terminologija i s'deržanie na termina,* In: Seminarium Thracicum, 1, Sofia, 1985.

Negru 2000: Gh. Negru, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Chişinău, 2000.

Nestor 1972: I. Nestor, *Formarea poporului român*, In: Istoria poporului român, Bucureşti, 1972.

Niculescu 1997: G.A. Niculescu, *Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici şi arheologi*, In: Timpul istoriei, I, Bucureşti, 1997, 63-69.

Niculiță 1977: I.T. Niculiță, *Gety IV-III vv. do n.ė. v Dnestrovsko-Karpatskich zemljach,* Kišinev, 1977.

Niculiță 1987: I.T. Niculiță, *Severnye frakijcy v VI-I vv. do n.ė.* Kišinev, 1987.

Niculiță 2004a: I. Niculiță, *Situl de epocă romană de la Sobari şi unele aspecte ale romanizării la est de Carpați*, In: Ion Niculiță, Thraco-Getica. Studii şi materiale, Chişinău, 2004, 129-135.

Niculiță 2004b: I. Niculiță, *Spațiul est-carpatic în perioada dominației romane la Dunărea de Jos*, In: Ion Niculiță, Thraco-Getica. Studii şi materiale, Chişinău, 2004, 136-145.

Nikitina 1985: G.F. Nikitina, *Sistematika pogrebal'nogo obrjada plemen černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1985.

Nikolaev 1948: N.F. Nikolaev, *Protiv buržuaznych izvraščenij v izučenii sovetskoj ėtnografii*, In: Sovetskaja Moldavija, 1948, 22 maja. *(Recenzija na: Salmanovič M.Ja. Žilišča korennogo naselenija Moldavskoj SSR,* In: SĖ, № 4, 1947, 209-233).

Nikolaev 1951: N.F. Nikolaev, *Rost socialističeskoj kul'tury moldovan sela Žury,* In: SĖ, № 2, 1951.

NM 1964: *Narody mira. Ėtnografičeskij očerk. T. 2. Narody evropejskoj časti SSSR*, Moskva, 1964, 771-854.

Nudel'man, Rikman 1968: A.A. Nudel'man, Ė.A. Rikman, *Novye nachodki pamjatnikov pervych vekov našej ėry v Moldavii*, In: AĖIM, 1968, 173-180.

Ojog 1998: I. Ojog, *Cartografierea militară a Basarabiei între anii 1811-1829*, In: Conferința Corpului Didactico-Ştiințific „Bilanțul activității ştiințifice a USM pe anii 1996/97", Chişinău, 1998, 192.

Olteanu 1983: Şt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII-XI)*, Bucureşti, 1983.

Olteanu 1997: Şt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, Bucureşti, 1997.

Palade 2004: V. Palade, *Aşezarea şi necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârşitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, Bucureşti, 2004.

Panaitescu 1965: P. Panaitescu, *Începuturile şi biruința scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965.

Panaitescu 1979: P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1979.

Parasca 1996: P. Parasca, *Constituirea statelor medievale româneşti*, Chişinău, 1996.

Pašuto 1950: V.T. Pašuto, *Očerki po istorii galicko-volynskoj Rusi*, Moskva, 1950.

Pavel 1964: V.K. Pavel, *Slavjanskie zaimstvovanija v moldavskoj terminologii sel'skochozjajstvennych orudij (po materialam Moldavskogo lingvističeskogo atlasa)*, In: Tezisy dokladov Pervogo simpoziona po archeologii i ėtnografii jugo-zapada SSSR, Kišinev, 1964, 54.

Pavel 1978: V.K. Pavel, *Dialektnaja terminologija kak istočnik izučenija zemledelija i rasselenija moldovan*, In: SVS, 1978, 217-235.

PBFIKMN 1972: *Protiv buržuaznych fal'sifikatorov istorii i kul'tury moldavskogo naroda*, Kišinev, 1972.

Penjak 1972: S.I. Penjak, *K voprosu o zaselenii slavjanami Karpatskogo bassejna,* In: Issledovanija po istorii slavjanskich i balkanskich narodov. Ėpocha srednevekov'ja, Moskva, 1972, 68-77.

Peršic 1982: A.I. Peršic, *Ėtnos v ranneklassovych osedlo-kočevničeskich obščnostjach,* In: Ėtnos v doklassovom i ranneklassovom obščestve, Moskva, 1982, 163-180.

PĖS 1978: *Problemy ėtnogeneza slavjan*, Kiev, 1978.

Petrov 1972: V.P. Petrov, *Ėtnogenez slov'jan*, Kyjiv, 1972.

Petrovici 1954: E. Petrovici, *Adjectifs posessifs slaves terminés par -j, toponymiques sur le territoire de la RPR*, In: Revue des Sciences Sociales. Tome II, Bucureşti, 1954, 163-189.

Petrovici 1960: E. Petrovici, *Toponimia slavă de est pe teritoriul Republicii Populare Române*, In: Romanoslavica IV, Bucureşti, 1960.

Piotrovskij 1951: R.G. Piotrovskij, *Moldavskij jazyk i voprosy slavjano-moldavskich otnošenij v ėpochu rannego srednevekov'ja*, In: Oktjabr', № 6, Kišinev, 1951, 75-80

Piotrovskij 1953: R.G. Piotrovskij, *Slavjano-moldavskie jazykovye otnošenija i voprosy nacional'noj specifiki moldavskogo jazyka*, In: VMJa, 1953, 135-149.

Pletnev 1920: P. Pletnev, *Nacional'nost' i gosudarstvo*, In: Sbornik Jaroslavskogo gos. Un-ta. Vyp. pervyj. 1918-1919 gg., Jaroslavl', 1920.

Pletneva 1980: S.A. Pletneva, *Zemledel'cy i kočevniki*, In: Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 19-20.

Pletneva 1982: S.A. Pletneva, *Kočevniki srednevekov'ja. Poiski istoričeskich zakonomernostej*, Moskva, 1982.

Pletneva 1967: S.A. Pletneva, *Narody Jugo-Vostočnoj Evropy v VIII-IX vekach*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ėtnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 26-28.

Podgradskaja 1961: E. Podgradskaja, *Novoe issledovanie o vološskoj kolonizacii v Karpatach. Recenzija na knigu: Macurek N. Volochi v Zapadnych Karpatach v XV-XVIII vv. Ostrava, 1959*, In: Izvestija Moldavskogo filiala AN SSSR, № 2, Kišinev, 1961, 67-72.

Polevoj 1960: L.L. Polevoj, *Monety iz rasskopok Starogo Orcheja (1947-1956)*, In: Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respublike, Kišinev, 1960, 317-352.

Polevoj 1972: L.L. Polevoj, *Formirovanie osnovnych gipotez proischoždenija vostočno-romanskich narodnostej Karpato-Dunajskich zemel': Feodal'naja i buržuaznaja istoriografija XVII - per. pol. XX v*., In: JuVESV, 1972, 46-91.

Polevoj 1973: L.L. Polevoj, *Razvitie gorodov Moldavii v IX-XV vv. (k tipologii feodalizma)*, In: JuVEĖF, 1973, 71-78.

Polevoj 1979: L.L. Polevoj, *Očerki istoričeskoj geografii Moldavii XIII-XV vv*. Kišinev, 1979.

Polevoj 1980: L.L. Polevoj, *O chozjajstvenno-kul'turnom tipe volochov,* In: *Cocial'no-ėkonomičeskaja i političeskaja istorija Jugo-Vostočnoj Evropy do serediny XIX v*., Kišinev, 1980, 8-28.

Polevoj 1985a: L.L. Polevoj, *Tipologija zemlepašnych orudij i pojavlenie pluga na teritorii feodal'noj Moldavii*, In: AISPDPM, 1985, 66-90

Polevoj 1985b: L.L. Polevoj, *Rannefeodal'naja Moldavija*, Kišinev, 1985.

Pop 1996: Ioan-Aurel Pop, *Românii şi maghiarii în sec. IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996.

Popescu-Sireteanu 1992: I. Popescu-Sir**e**teanu, *Originea cuvântului boier în limba româna*, In: Suceava, XVII-XVIII-XIX, Suceava, 1990, 1991, 1992, 62-84.

Popovič 1973: Ju. Popovič, *Novogodnij cikl moldavskich kalendarnych obyčaev v XIX – načale XX vv. Avtoreferat na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Moskva, 1973, 1-20.

Popovič 1974: Ju. Popovič, *Moldavskie novogodnie prazdniki*, Kišinev, 1974.

Postică 1981: Gh.I. Postică, *Issledovanie mnogoslojnogo poselenija Chanska*, In: AO, 1980, 1981, 394.

Postică 1983: Gh.I. Postică, *Raskopki poselenija Limbar'-Kėprėrija*, In: AO, 1981, 1983, 400.

Postică 1985a: Gh.I. Postică, *Glinjanye kotly na territorii Moldavii v rannesrednevekovyj period*, In: SA, № 3, 1985, 227-240.

Postică 1985b: Gh.I. Postică, *Raskopki srednevekovogo poselenija u s. Butučeny*, In: AO, 1983, 1985, 358-359.

Postică 1988: Gh.I. Postică, *Glinjanaja posuda Central'noj Moldavii konca I – načala II tysjačeletija n.ė. kak istoričeskij istočnik: avtoreferat diss. na soiskanie učen. stepeni kand. ist. nauk*, Moskva, 1988.

Postică 1990a: Gh. Postică, *Formarea poporului român şi continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în secolele V-VIII*, In: Cugetul, nr. 1, Chişinău, 1990, 20-33.

Postică 1990b: Gh. Postică, *Perpetuarea populaţiei romanice în Moldova în secolele V-IX*, In: Pedagogul sovietic, nr. 3, Chişinău, 1990, 47-48.

Postică 1994: Gh. Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chişinău, 1994.

Postică 1995: Gh. Postică, *Civilizaţia veche românească din Moldova*, Chişinău, 1995.

Postică 1997: Gh. Postică, *Unele consideraţii privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei*, In: Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iaşi, 1997, 117-132.

Postică 2006: Gh. Postică, *Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII). Teză de doctor habilitat în ştiinţe istorice*, Chişinău, 2006.

Postică, Telnov 1985: Gh.I. Postică, N.P. Telnov, *Rannesrednevekovoe poselenie Chanska la Matkė,* In: AIM v 1981, 1985, 142-152.

Prichod'ko 1965: M.P. Prichod'ko, *Sbornik issledovanij moldavskich ėtnografov i archeologov,* In: Narodna tvorčist' ta ėtnografija, № 1, Kiev, 1965, 92-94. *(Recenzija na knigu: Materialy i issledovanija po archeologii i ėtnografii Moldavskoj SSR, Kišinev, 1964).*

Prichodnjuk 1974: O.M. Prichodnjuk, *Ranneslavjanskie poselenija v srednem Podnestrov'e*, In: Rannesrednevekovye vostočnoslavjanskie drevnosti, Leningrad, 1974, 216-226.

Procopius din Caesarea 1963: Procopius din Caesarea. *Războiul cu goţii*, Bucureşti, 1963.

Ptolemeu 1960: Ptolemeu. *Îndreptar geografic*, In: Fontes Historiae Daco-Romaniae, Vol. 1, Bucureşti, 1960.

PVL 1950: Povest' vremennych let, t. I, II. Podgotovka teksta, stat'i i komentarii D. S. Lichačeva, Moskva – Leningrad, 1950

Raevskij 1988: N.D. Raevskij, *Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice*, Chişinău, 1988.

Rafalovič 1968a: I.A. Rafalovič, *Skul'pturnye izobraženija ljudej i životnych iz ranneslavjanskich poselenij na territorii Moldavskoj SSR*, In: AĖIM, 1968, 100-105.

Rafalovič 1968b: I.A. Rafalovič, *Ranneslavjanskoe poselenie VI-VII vv. u s. Reča v Moldavii*, In: AĖIM, 1968, 181-185.

Rafalovič 1969: I.A. Rafalovič, *Zemledel'e u rannich slavjan Moldavii (VI-IX vv.),* In: Drevnie pamjatniki Moldavii, Kišinev, 1969, 75-90.

Rafalovič 1972a: I.A. Rafalovič, Slavjane VI-IX vv. v Moldavii, Kišinev, 1972.

Rafalovič 1972b: I.A. Rafalovič, *Moldavija i puti rasselenija slavjan v Jugo-Vostočnoj Evrope (VI-VII vv.)*, In: JuVESV, 1972, 7-31.

Rafalovič 1973: I.A. Rafalovič, *K voprosu o vremeni pojavlenija pervych poli-*

tičeskich obrazovanij romanizirovannogo naselenija na zemljach k severu ot Dunaja, In: JuVEĖF, 1973, 33-41.

Rafalovič 1980: I.A. Rafalovič, *Romanizirovannoe naselenie Nižnego Podunav'ja nakanune slavjanskoj kolonizacii*, In: SĖPIJuVE, 1980, 8-28.

Rafalovič 1983: I.A. Rafalovič, *Slavjane VI-IX vv. v Dnestrovsko-Karpatskich zemljach v osveščenii zarubežnoj istoriografii*, In: SMS, 1983, 31-49.

Rafalovič 1986: I.A. Rafalovič, *Dančeny. Mogil'nik černjachovskoj kul'tury III-IV vv.*, Kišinev, 1986.

Ranke 1883: Leopod von Ranke. *Weltgeschichte*, *Band: 3. Das altrömische Kaiserthum*, Leipzig, 1883.

Remennikov 1954:A. Remennikov, *Bor'ba plemen Severnogo Pričernomor'ja s Rimom v III v. n.ė.*, Moskva, 1954.

Remennikov 1967:A. Remennikov, *Bor'ba plemen Podunav'ja s Rimom v 70-ch godach III v. n.ė.*, In: Antičnoe obščestvo, Moskva, 1967, 188-192.

Remennikov 1979: A.M. Remennikov, Recenzija na knigu: Rikman Ė.A. Ėtničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja, Moskva, 1975, In: VDI, № 4, 1979, 153-157.

Remy 2005: J. Remy, *The Ukrainian Alphabet as a Political Question in the Russian Empire before 1876*, In: Ad Imperio, nr. 2, Kazan', 2005, 167-190.

Renan 1887: E. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation? Discours et conférences par Ernest Renan*, 2e éd., Paris, 1887.

Rikman 1957: Ė.A. Rikman, *Raskopki u s. Budešty i problema ėtničeskogo sostava naselenija Moldavii v pervych stoletijach n.ė.*, In: Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii), Kišinev, 1957, 5.

Rikman 1960: Ė.A. Rikman, *Raskopki u s. Budešty (K voprosu o naselenii Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v pervych vekach n.ė.*, In: Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki, Kišinev, 1960, 197-219.

Rikman 1964: Ė.A. Rikman, *Pogreval'nye obrjady Budeštskogo mogil'nika*, In: MIAĖ MSSR, 1964, 106-131

Rikman 1967a: Ė.A. Rikman, *Pamjatnik ėpochi velikogo peremeščenija narodov*, Kišinev, 1967.

Rikman 1967b: Ė.A. Rikman, *Plemena Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v pervych stoletijach novoj ėry*, In: Tezisy dokladov vsesojuznoj sessii posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ztnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 24-26.

Rikman 1969: Ė.A. Rikman, *Pervaja monografija po archeologii Moldavii: (Rec. na: Fedorov G.B. Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.ė., Moskva, 1960)*, In: IKM MSSR, vyp. 2, 1969, 174-178.

Rikman 1970: Ė.A. Rikman, *Nekotorye čerty obščestvennogo stroja plemen nizov'ev Dnestra i Dunaja v pervych vekach našej ėry*, In: SĖ, № 6, 1970, 27-35.

Rikman 1972: Ė.A. Rikman, *Nekotorye tradicii černjachovskoj kul'tury v pamjatnikach VI-X vv. v nizov'jach Dnestra i Dunaja*, In: Issledovanija po istorii slavjanskich i balkanskich narodov. Ėpocha srednevekov'ja, Moskva, 1972, 29-45.

Rikman 1975: Ė.A. Rikman, *Ėtničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej ėry*, Moskva, 1975.

Rikman 1976: Ė.A. Rikman, *O romanizacii naselenija Karpato-Dunajskich oblastej,* In: Karpatskij sbornik, Moskva, 1976, 27-30.

Rikman 1978a: Ė.A. Rikman, *Nekotorye voprosy romanizacii naselenija levoberež'ja Nižnego Dunaja v pervoj polovine I tysjačeletija do n.ė.*, In: SVS, 1978, 46-64.

Rikman 1978b: Ė.A. Rikman, *O dvuch moldavskich narodnych spektakljach*, In: Vsesojuznaja sessija, posvjaščennaja itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1976-1977 gg., Erevan, 1978, 219-221.

Rikman 1980a: Ė.A. Rikman, *Ėtnos, kul'tura i jazyk: Tema romanizacii naselenija Karpato-Dunajskogo regiona (I-II vv. n.ė.) v trudach sovr. učennych*, In: Rasy i narody: Ežegodnik, vyp. 10, Moskva, 1980, 12-25.

Rikman 1980b: Ė.A. Rikman, *Antroponimija moldavskogo sela – istočnik izučenija ėtničeskich svjazej*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1978-1979 gg., Ufa, 1980, 80-81.

Rikman 1980c: Ė.A. Rikman, *O načale rasselenija i ėtničeskich kontaktach slavjan na levoberež'e Nižnego Dunaja*, In: Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 21.

Rikman 1981: Ė.A. Rikman, *Recenzija*: *Zelenčuk V.S. Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v., Kišinev, 1979*, In: Rasy i narody: Ežegodnik. vyp. 11, Moskva, 1981, 270-271.

Rikman 1983a: Ė.A. Rikman, *Moldavane*, In: Rasy i narody: Ežegodnik, vyp. 13, Moskva, 1983, 207-216.

Rikman 1983b: Ė.A. Rikman, *Chleb v semejnoj obrjadnosti moldovan*, In: PIIĖ, 1979 g., 1983, 89-98.

Rikman 1984: Ė.A. Rikman, *Obrjad vyzyvanija doždja na severe Moldavii i v Bukovine*, In: PIIĖ, 1980-81, 1984, 29-36.

Rikman, Rafalovič 1965: Ė.A. Rikman, I.A. Rafalovič, *K voprosu o sootnošenii Černjachovskoj i ranneslavjanskoj kul'tur v Dnestrovsko-Dunajskom meždureč'e*, In: KSIA, vyp. 105, 1965, 42-58.

Rikman, Rafalovič, Hâncu 1971: Ė.A. Rikman, I.A. Rafalovič, I.Gh. Hâncu, *Očerki istorii i kul'tury Moldavii (II-XIV)*, Kišinev, 1971.

Rikman, Zmočiu 1986: Ė. Rikman, V. Zmočiu, *Starye i novye svad'by rumyn Sovetskoj Severnoj Bukoviny*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov, Joškar-Ola, 1986, 145-146.

Rosetti 1986: Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Vol. 1. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea,* Ediţie definitivă, Bucureşti, 1986.

Rösler 1871: Robert Ed. Rösler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.

RSIN 1975: *Razvitie sovetskoj istoričeskoj nauki, 1970-1974*, Moskva, 1975.

RSVD 1974: Rannesrednevekovye vostočnoslavjanskie drevnosti, Leningrad, 1974.

Rudič 2003: T.O. Rudič, *Antropologičnij sklad naselennja černjachivs'koj kul'turi Pivničnogo Pričernomor'ja*, In: Arch., 4, 2003, 19-31.

Rudič 2004: T.O. Rudič, *Antropologičnij sklad naselennja černjachivs'koj kul'turi Zachidnoj Ukrajini*, In: Arch., 3, 2004, 37-48

Rusanova 1976: I.P. Rusanova, *Slavjanskie drevnosti VI-VII vv., Kul'tura pražskogo tipa,* Moskva, 1976.

Russev 1960: E. Russev, *Interesnaja brošjura*, In: Dnestr, № 12, 1960, 140-144. *(Recenzija na: Mochov N.A. Formirovanie moldavskogo naroda i obrazovanie moldavskogo gosudarstva, Kišinev, 1959).*

Russu 1981: I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981.

Rybakov 1943: B.A. Rybakov, *Rannjaja kul'tura vostočnych slavjan*, In: Istoričeskij žurnal, № 11-12, Moskva 1943, 73-80.

Rybakov 1950: B.A. Rybakov, *Uliči (istoriko-geografičeskie zametki)*, In: Kratkie soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta material'noj kul'tury, vyp. 35, Moskva, 1950, 3-17.

Rybakov 1974: B.A. Rybakov, *Jazyčeskoe mirovozrenie russkogo srednevekov'ja*, In: VI, № 1, 1974, 3-31.

Rybakov 1975: B.A. Rybakov, Ki*evskaja Rus' i russkie knjažestva XII-XIII vv.* Moskva, 1975.

Rybakov 2001: S. Rybakov, *Sud'by teorii ėtnosa. Pamjati Ju.V. Bromleja*, In: ĖO, № 1, 2001, 3-23.

Ryčka 1988: V.M. Ryčka, *Formirovanie territorii Kievskoj zemli (IX - pervaja tret' XII v.),* Kiev, 1988.

SAL 1969: *Sovetskaja archeologičeskaja literatura: Bibliografija. 1958-1962*, In: AN SSSR. BAI SSSR, Leningrad, 1969.

Salmanovič 1947: M.Ja. Salmanovič, *Žiliščа korennogo naselenija Moldavskoj SSR*, In: SĖ, № 4, 1947, 209-233.

Salmanovič 1960: M.Ja. Salmanovič, *Ėvoljucija moldavskogo žiliščа*, In: KSIĖ, XXXIII, 1960, 12-22.

Salmanovič 1969: M.Ja. Salmanovič, *Rec. na kn.: Archeologija, ėtnografija i iskusstvovedenie Moldavii, Kišinev, 1968*, In: SĖ, № 4, 1969, 174-176.

Salmanovič, Zelenčuk 1954: M. Salmanovič, V. Zelenčuk, *Ėtnografičeskaja literatura o moldavanach,* In: SĖ, № 3, 1954, 137-143.

SBI 1972: Slavjano-balkanskie issledovanija. Istoriografija i istočnikovedenie: Sbornik statej i materialov, Moskva, 1972.

Ščukin 1975: M.B. Ščukin, *Das Problem der Černjachov-Kultur in der sovjetischen archäologischen Literatur*, In: ZfA, 9, 1975, S. 25-41.

Ščukin 1976: M.B. Ščukin, *Archeologičeskie dannye o slavjanach II-IV vekov. Perspektivy retrospektivnogo metoda*, In: Archeologija, № 17, Sofija, 1976, 67-81.

Ščukin 1979: M.B. Ščukin, *K predystorii černjachovskoj kul'tury. Trinadcat' sekvencij,* In: ASGĖ, № 20, 1979, 66-89.

Ščukin 1994: M.B. Ščukin, *Na rubeže ėr*, Moskva, 1994.

SD 1979: *Slavjanskie drevnosti. Ėtnogenez. Material'naja kul'tura Drevnej Rusi: Sb. nauč. tr.,* Kiev, 1979.

Sedov 1979: V.V. Sedov, *Proischoždenie i rannjaja istorija slavjan*, Moskva, 1979.

Sedov 1982: V.V. Sedov, *Vostočnye slavjane v VI-XII vv.*, Moskva, 1982.

Sedov 1994: V.V. Sedov, *Slavjane v drevnosti*, Moskva, 1994.

Sedov 2001: V.V. Sedov, *Osvoïennja slov'janami lisovych zemel' Schidnoj Evropy,* In: Etnogenez ta rannja istorija slov'jan: novi naukovi koncepciji na zlami tysjačolit'. L'viv, 2001, 20-31.

Senkevič 1947: V.M. Senkevič, Istoričeskie svjazi moldavskogo naroda s velikim russkim narodom, Kišinev, 1947.

Senkevič 1949a: V.M. Senkevič, *Rol' vostočnych slavjan v formirovanii moldavskogo naroda i razvitii ego gosudarstvennosti. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Moskva, 1949.

Senkevič 1949b: V.M. Senkevič, *Obrazovanie Moldavskogo gosudarstva*, In: Učenye zapiski Kišinevskogo Pedagogičeskogo instituta, tom. 1, Kišinev, 1949, 71-89.

Senkevič 1953: V.M. Senkevič, *K voprosu o proischoždenii moldavskoj narodnosti v svete učenija I.V. Stalina o jazyke*, In: UZKU, tom. 6, 1953, 63-78.

Šennikov 1971: A.A. Šennikov, *Zemledel'českaja nepolnaja osedlost' i "teorija brodjažničestva",* In: Ėtnografija narodov SSSR, Leningrad, 1971, 76-93.

SĖPIJuVE 1980: *Social'no-ėkonomičeskaja i političeskaja istorija Jugo-Vostočnoj Evropy (do serediny XIX v.): Sb. statej*, Kišinev, 1980.

Serebrennikov 1953: B.A. Serebrennikov, *Problemy sravnitel'no-istoričeskogo izučenija jazykov i voprosy moldavskogo jazykoznanija*, In: VMJa, 1953, 34-53.

Sergievskij 1936: M.V. Sergievskij, *Moldavskie ėtjudy*, Moskva-Leningrad, 1936.

Sergievskij 1946: M.V. Sergievskij, *Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii*, In: IAN SSSR. Otdelenie literatury i jazyka. T. 5, vyp. 4, Kišinev, 1946, 333-350.

Sergievskij 1948: M.V. Sergievskij, *Problema proischoždenija i razvitija moldavskogo jazyka v svete dannych jazykoznanija*, In: Učenye zapiski Instituta istorii, jazyka i literatury Moldavskogo Filiala AN SSSR, t. 1, Kišinev, 1948, 35-52 *(Publicată şi în română cu grafie chirilică).*

Sergievskij 1952: M.V. Sergievskij, *Vvedenie v romanskoe jazykoznanie*, Moskva, 1952.

SIA 1978: *Slavjanskaja istoriografija i archeografija: Sbornik statej i materialov*, Moskva, 1978.

Širokogorov 1923: S.M. Širokogorov, *Ėtnos: issledovanie osnovnych principov izmenenija ėtničeskich i ėtnografičeskich javlenij*, In: Izvestija Vostočnogo fakul'teta Gosudarstvennogo Dal'nevostočnogo Universiteta. Vyp. ChVIII. T. 1, Šanchaj, 1923.

Šišmarev 1953: V.F. Šišmarev, *Romanskie jazyki Jugo-Vostočnoj Evropy i nacional'nyj jazyk Moldavskoj SSR*, In: VMJa, 1953, 73-120.

Šišmarev 1975: V.F. Šišmarev, *Romanskie poselenija na juge Rossii*, Leningrad, 1975.

Smilenko 1975: A.T. Smilenko, *Slov'jani ta jich susidi v stepovomu Podniprov'ji (II-XIII st.)*. Kyjiv, 1975.

Smilenko 1991: A.T. Smilenko, *Spornye voprosy v izučenii drevnostej VIII-X vv. Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, In: Drevnosti Jugo-Zapada SSSR, Kišinev, 1991, 166-185.

Smilenko, Kozlovskij 1987: A.T. Smilenko, A.A. Kozlovskij, *Srednevekovye poselenija v primosrkoj časti Dnestro-Dunajskogo meždureč'ja*, In: Dnestro-Dunajskoe meždureč'e v I – načale II tys., Kiev, 1987, 67-83.

Smirnov 1954: G. Smirnov, *Archeologičeskie issledovanija Starogo Orcheja*, In: KSIIMK, vyp. 56, 1954, 24-39.

Smirnov 1960: G.D. Smirnov, *Zaselenie romanizirovannymi plemenami Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja v svete archeologičeskich materialov*, In: Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki, Kišinev, 1960, 309-316.

Smirnov 1967: G.D. Smirnov, *Srednevekovye goroda Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ėtnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 33-36.

Smirnov, Polevoj 1967: G.D. Smirnov, Polevoj, L. L. *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v gody sovetskoj vlasti*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ėtnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 3-5.

Smith 1986: A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986.

SMS 1983: *Slavjano-moldavskie svjazi i rannie ėtapy ėtničeskoj istorii moldavan*, Kišinev, 1983.

SNRA 1970: Sbornik naučnych rabot aspirantov: Obščestv. i gumanit. nauki, Kišinev, 1970.

Sorbală 1963: V. Sorbală, *Razvitie moldavskoj dialektnoj proizvodstvennoj leksiki. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskich nauk*, Kiev, 1963.

Spasovič 1865: V.D. Spasovič, *Obzor istorii pol'skoj literatury*, SPb, 1865.

Spataru 1979: G.I. Spataru, *O VIII sessii Soveta "Proischoždenie moldavskogo naroda i slavjano-moldavskie svjazi". (Kišinev. 26-28 ijunja 1978 g.)*, In: IAN MSSR, serija ON, № 1, 1979, 78-83.

Spinei 1982: V. Spinei, *Moldova în sec. XI-XIV*, Bucureşti, 1982.

Spinei 1985: V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională în sec. X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.

Spinei 1996: V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos*, Iaşi, 1996.

Spinei 2006: V. Spinei, *Românii şi marea invazie mongolă în lucrările cronicarilor florentini din prima jumătate a secolului al XIV-lea*, In: V. Spinei, Universa valachica, Chişinău, 2006, 599-626.

Stalin 1951: I.V. Stalin, *Marksizm i voprosy jazykoznanija*, Moskva, 1951.

Staljunas 2005: D. Staljunas, *Identifikacija, jazyk i alfavit litovcev v rossijskoj nacional'noj politike 1860-ch godov*, In: Ad Imperio, № 2, Kazan', 2005, 225-296.

Stati 1974: V. Stati, *Împrumuturi slave în terminologia textilă moldovenească*, Chişinău, 1974.

Ştefan 1973: Gh. Ştefan, *Formarea poporului român şi a limbii sale*, Bucureşti, 1973.

Step' Evrazii 1981: *Step' Evrazii v ėpochu srednevekov'ja (Archeologija SSSR),* Moskva, 1981.

Stoicescu 1993: N. Stoicescu, *O falsă problemă istorică – discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoşesc*, Bucureşti, 1993.

Stoicescu, Hurdubeţiu 1984: N. Stoicescu, I. Hurdubeţiu, *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia română şi străină*, Bucureşti, 1984.

Strany i narody 1984: *Strany i narody. Sovetskij Sojuz. Respubliki Pribaltiki. Belorusija. Ukraina. Moldavija*, Moskva, 1984.

Suceveanu 1985: Al. Suceveanu, *În legătură cu unele discuţii recente privind procesul de romanizare*, In: TD, t. VI, nr. 1-2, 1985, 105-115.

Šumada 1978: N.S. Šumada, *Otraženie v fol'klore kul'tury i byta sovremennogo sela*, In: Vsesojuznaja sessija, posvjaščennaja itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1976-1977 gg., Erevan, 1978, 237-239.

SVS 1978: *Slavjano-vološskie svjazi: Sbornik statej*, Kišinev, 1978.

Symonovič 1955: Ė.A. Symonovič, *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury stepnogo Podneprov'ja*, In: SA, t. XXIV, 1955.

Symonovič 1970: Ė.A. Symonovič, *Rec. na knigu: Rikman Ė.A. Pamjatnik ėpochi velikogo peremeščenija narodov, Kišinev, 1967,* In: SA, № 4, 1970, 285-289.

Telnov 1983: N.P. Telnov, *Raskopki poselenija u s. Chanska*, In: AO 1981, 1983, 402.

Telnov 1986: N.P. Telnov, *Issledovanie železodelatel'nych sooruženij poselenija Skok*, In: AIM v 1982 g., 1986, 84-96.

Telnov 1987: N.P. Telnov, *Izučenie slavjanskoj kul'tury v Moldavii v konce 70-*

ch v 80-e gody, In: Dnestro-Dunajskoe meždureč'e v I - načale II tys. n.ė., Kiev, 1987, 58-67.

Telnov 1988: N.P. Telnov, *Nekotorye itogi i zadači izučenija slavjanskoj kul'tury VI-IX vv. na territorii Moldavii*, In: AIM v 1983 g., 1988, 3-19.

Telnov 1989: N.P. Telnov, *Raskopki poselenija Skok*, In: AIM v 1984 g., 1989, 187-193.

Telnov 1990: N.P. Telnov, *Vostočnoslavjanskie drevnosti Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja VIII-X vv. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Leningrad, 1990.

Tentiuc 1988: I.S. Tentiuc, *Raskopki poselenij u s. Durlešty*, In: Srednevekovye pamjatniki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja, Kišinev, 1988, 77-88.

Tentiuc 1989: I. Tentiuc, *K voprosu o variante kul'tury Radukanen' na teritorii Moldavii*, In: AĖIM, 1989, 25-27.

Tentiuc 1990: I. Tentiuc, *Nekotorye aspekty issledovanija kul'tury Radukanen' na teritorii Moldavii*, In: AĖIM, 1990, 66-78.

Tentiuc 2004: I. Tentiuc, *Tradiţii traco-geto-dacice în ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu de la est de Carpaţi*, In: Thracians and Circumpontic World, III, Chişinău, 2004, 120-124.

Teodor 1978: D.Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-IX e.n.*, Iaşi, 1978.

Teodor 1991: D.Gh. Teodor, *Creştinismul la est de Carpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iaşi, 1991.

Teodor 1997: D.Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice şi numismatice la est de Carpaţi în sec. V-XI*, Bucureşti, 1997.

Terpilovskij 2004: R.V. Terpilovskij, *Slavjane Podneprov'ja v pervoj polovine I tysjačeletija n.ė.*, Lublin, 2004.

Tezisy dokladov 1967: *Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii posvjaščënnoj itogam archeologičeskich i ėtnografičeskich issledovanij 1966 goda*. Kišinev, 1967.

Tichanova 1957: M.A. Tichanova, *O lokal'nych variantach Černjachovskoj kul'tury*, In: SA, № 4, 1957, 168-194.

Tichomirov 1969: M.N. Tichomirov, *Istoričeskie svjazi Rossii so slavjanskimi stranami i Vizantiej*, Moskva, 1969.

Timoščuk 1954: B.A. Timoščuk, *Slavjanskie poselenija IX-X vv. na teritorii Severnoj Bukoviny*, In: KSIIMK, 53, 1954.

Timoščuk 1969: B.O. Timoščuk, *Pivnična Bukovina - zemlja slov'jans'ka*, Užgorod, 1969.

Timoščuk 1970: B.O. Timoščuk, *Archeologični pam'jatki Černivec'koï oblasti (konspekt lekcij)*, Černivci, 1970.

Timoščuk 1976: B.O. Timoščuk, *Slov'jani pivničnoj Bukoviny V-IX st.,* Kyjiv, 1976.

Timoščuk 1980: B.A. Timoščuk, *Vostočnoslavjanskaja obščina VI-X vv. n.ė.*, Moskva, 1990.

Timoščuk 1982: B.O. Timoščuk, *Davn'orus'ka Bukovina (X - perša polovina XIV st.)*, Kyjiv, 1982.

Tokarev 1958: S.A. Tokarev, *Ėtnografija narodov SSSR. Istoričeskie osnovy byta i kul'tury*, Moskva, 1958.

Tokarev 1964: S.A. Tokarev, *Problema tipov ėtničeskich obščnostej*, In: Voprosy filosofii, № 11, Moskva, 1964, 43-54.

Toporu 1976: Octavian Toporu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia traiană sud-Carpatică*. Craiova, 1976.

Treťjakov 1953a: P.N. Treťjakov, *Vostočnoslavjanskie plemena*, Moskva, 1953.

Treťjakov 1953b: P.N. Treťjakov, *Proizvedenija I.V. Stalina o jazyke i jazykoznanii i nekotorye voprosy ėtnogeneza*, In: Protiv vul'garizacii marksizma v archeologii, Moskva, 1953, 19-50.

Trubeckoj 1980: B. Trubeckoj, «*Bessarabija, izvestnaja v samoj glubokoj drevnosti.»: Kniga o Bessarabii štabs-kapitana A. Zaščuka (1862 g.)*, In: Kodry, № 8, Kišinev, 1980, 142-146.

Udal'cov 1948: A.D. Udal'cov, *Teoretičeskie osnovy ėtnografičeskich issledovanijach (Voprosy proischoždenija moldavskogo naroda)*, In: Učenye zapiski Instituta istorii, jazyka i literatury Moldavskoj Naučno-issledovatel'skoj bazy AN SSSR, t. 1, Kišinev, 1948, 5-19 *(Publicată şi în română cu grafie chirilică)*.

Udal'cov 1953: A.D. Udal'cov, *Rol' archeologičeskogo materiala v izučenii voprosov ėtnogeneza v svete rabot I.V. Stalina o jazyke*, In: Protiv vul'garizacii marksizma v archeologii, Moskva, 1953, 9-18.

Udler 1980: R.Ja. Udler, *Istoričeskij očerk V.F. Šišmareva o proniknovenii volochov na jug Rossii i dialektologičeskie rozyskanija*, In: Ėtjudy po moldavskoj filologii=Studii de filologie moldovenească: Šišmarevskie čtenija, Kišinev, 1980, 55-75.

Ustjugov et al. 1952: N.V. Ustjugov, V.K. Jacunskij, D.I. Myško, N.M. Tkačenko, *Istorija Moldavii,* In: VI, № 7, 1952, 130-137 *(Recenzija na: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951)*.

Vakulenko 1977: L.V. Vakulenko, *Pam'jatki pidgir'ja Ukrajins'kich Karpat peršoji polovini I tisjačolittja n. e.,* Kyjiv, 1977.

VĖĖI 1976: *Voprosy ėtnogeneza i ėtničeskoj istorii slavjan i vostočnych romancev: Metodologija i istoriografija*, Moskva, 1976.

Velikanova 1961: M.S. Velikanova, *Paleoantropologičeskij material iz mogil'nikov Černjachovskoj kul'tury Moldavii*, In: AS, III, 1961, 26-52.

Velikanova 1964: M.S. Velikanova, *K antropologii srednevekovych slavjan Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, In: SĖ, № 6, 1964, 37-53.

Velikanova 1965a: M.S. Velikanova, *K ėtničeskoj antropologii Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.ė.*, In: KSIA, vyp. 105, 1965, 42-58.

Velikanova 1965b: M.S. Velikanova, *Ob odnoj gruppe srednevekovogo naselenija Moldavii po antropologičeskim dannym,* In: SĖ, № 6, 1965, 61-75.

Velikanova 1975: M.S. Velikanova, *Paleoantropologija Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, Moskva, 1975.

Velikanova 1978: M.S. Velikanova, *Dannye paleoantropologii o peremeščenii naselenija v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e v pervoj polovine I tysjačeletija n.ė.*, In: SVS, 1978, 30-46.

Velikanova 1983: M.S. Velikanova, *Itogi i perspektivy paleoantropologičeskich issledovanij v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e*, In: SMS, 1983, 20-30.

Vinokur 1972: I.S. Vinokur, *Ėtnografija plemen rubežu i I-j polovini I tys. n.e. v Seredn'omu Podnistrov'i ta Prikarpatti,* In: Kul'tura ta pobut naselenija Ukrajins'kich Karpat: tez. dokl. Užgorod, 1972, 92-93.

Vinokur 1983: I.S. Vinokur, *Černjachovskie plemena na Dnestre i Dunae*, In: Slavjane na Dnestre i Dunae, Kiev, 1983, 105-135.

Vinokur 1989: I.S. Vinokur, *Vel'barskie ėlementy i černjachovskie drevnosti lesostepnoj Ukrainy II-IV vv. n.ė.*, In: Kultura Wielbarska w mlodszym okresie rzymskim, nr. 2, Lublin, 1989, 217-224.

Višnevskij 1986: N.V. Višnevskij, *Vnedrenie novoj obrjadnosti na teritorii Sovetskoj Bukoviny*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov, Joškar-Ola, 1986, 118-120.

VIst. 1957: Vsemirnaja istorija. Tom III, Moskva, 1957.

Vlasenko 1983: I.G. Vlasenko, *Drevnerusskij sloj gorodišča Merešovka (po dannym raskopok 1980 g.)*, In: AIM v 1979-1980 gg., 1983, 77-67.

Vlasenko 1985a: I.G. Vlasenko, *Raskopki poselenij Ivanča II i Branešty III*, AIPDPM, 1985, 141-152.

Vlasenko 1985b: I.G. Vlasenko, *Novye archeologičeskie pamjatniki v Moldavii*, In: AIM v 1981, 1985, 198-205.

VMJa 1953: *Voprosy moldavskogo jazykoznanija*, Moskva, 1953.

VMJaSRS 1951: *Voprosy moldavskogo jazyka v svete rabot I.V. Stalina*. Kišinev, 1951.

Vodovozov 1920: V. Vodovozov, *Nacional'nost' i gosudarstvo*, In: Sbornik Jaroslavskogo gos. un-ta. Vyp. pervyj. 1918-1919 gg., Jaroslavl', 1920.

von Petrikovits 1991: Harald von Petrikovits, *Fragen der Ethnogenese aus der Sicht der römischen Archäologie*, In: Beitrage zur Römischen Geschichte und Archäologie. II, Bonn, 1991.

Vornic, Bubulici, Telnov 2004: V. Vornic, V. Bubulici, N. Telnov, *Pervoe poselenie svobodnych dakov III v. n.ė. na territorii Respubliki Moldova u s. Pruten'*, In: Congresul al IX-lea Internaţional de Tracologie "Tracii şi lumea circumpontică", Chişinău, 2004, 131-133.

Vornic, Bubulici, Ciobanu 2006: V. Vornic, V. Bubulici, L. Ciobanu, *O aşezare dacică din epoca romană descoperită la Odaia (comuna Miciurin, raionul Drochia, Moldova),* In*:* Revista arheologică, serie nouă, Volumul II, nr. 1-2, Chişinău, 2006, 348-363.

Vornic, Telnov et al. 2007: V. Vornic, N. Telnov, V. Bubulici, L. Ciobanu, *Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană*, Chişinău, 2007.

Voronina, Mochova 1969: A.F. Voronina, A.V. Mochova, *Spisok dissertacij po istorii, filologii, archeologii, ėtnografii, zaščiščennych v 1964-1969 g.: Tematika otnosjaščichsja k Moldavii*, In: IAN MSSR, № 3, 1969, 92-95.

Wasmer 1923: M. Wasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, In: Die Iraner in Südrußland, Leipzig, 1923.

White 2002: H. White, *Metaistorija*. Ekaterinburg, 2002.

Xenopol 1884: A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iaşi, 1884.

Zanoci 1998: A. Zanoci, *Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în sec. VI-III a. Chr*., Bucureşti, 1998.

Zarinov 2000: I.Ju. Zarinov, *Vremja iskat' obščij jazyk (problemy integracii različnych ėtničeskich teorij i koncepcij)*, In: ĖO, № 2, 2000, 3-18.

Zasurcev 1949: P.I. Zasurcev, *Slavjanskie poselenija v Moldavii*, In: KSIIMK, XXVII, 1949, 102-103.

Zelenčuk 1957: V.S. Zelenčuk, *Moldavsko-slavjanskie obščnosti v moldavskoj svadebnoj i pochoronnoj obrjadnosti XIX v.*, In: Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii), Kišinev, 1957, 7.

Zelenčuk 1959: V.S. Zelenčuk, *Očerki moldavskoj narodnoj obrjadnosti*, Kišinev, 1959.

Zelenčuk 1960: V.S. Zelenčuk, *Materialy k izučeniju moldavskoj narodnoj odeždy*, In: Izvestija MF AN SSSR, № 6 (60), Kišinev, 1960, 77-91.

Zelenčuk 1961: V.S. Zelenčuk, *Materialy k izučeniju moldavskogo narodnogo tkačestva*, In: Izvestija MF AN SSSR, № 5 (83), Kišinev, 1961, 57-66.

Zelenčuk 1972a: V.S. Zelenčuk, *K voprosu o charakternych čertach moldavskoj ėtničeskoj obščnosti*, In: KM, №10, 1972, 29-36.

Zelenčuk 1972b: V.S. Zelenčuk, *Osnovnye tipy tradicionnoj moldavskoj narodnoj odeždy*, In: ĖIM, 1972, 75-93.

Zelenčuk 1973a: V.S. Zelenčuk, *Naselenie Moldavii: (demografičeskie processy i ėtničeskij sostav),* Kišinev, 1973.

Zelenčuk 1973b: V.S. Zelenčuk, *Moldavskie letopisi kak istočnik izučenija rannej ėtničeskoj istorii moldovan*, In: IIASVS, 1973, 11-22.

Zelenčuk 1974: V.S. Zelenčuk, *Ėtnografičeskoe izučenie naselenija Moldavii*, In: SĖ, № 6, 1974, 3-12.

Zelenčuk 1979: V.S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v.*, Kišinev, 1979.

Zelenčuk 1982: V.S. Zelenčuk, *Rol' migracionnych processov v formirovanii vostočnoromanskich narodov*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ėtnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1980-1981 gg., Nal'čik, 1982, 27-28.

Zelenčuk 1990: V.S. Zelenčuk, *Volochi v Karpato-Dunajskich zemljach. Problemy rannej istorii*, In: Archeologija, ėtnografija i iskusstvovedenie Moldovy: itogi i perspektivy, Kišinev, 1990, 96-108.

Zelenčuk, Loskutova 1962: V.S. Zelenčuk, L.D. Loskutova, *Protiv vrednych tradicij prošlogo*, Kišinev, 1962.

Zelenčuk, Mochov, Sovetov 1979: V.S. Zelenčuk, N.A. Mochov, P.V. Sovetov, *Formirovanie moldavskogo naroda,* In: Moldavskaja SSR (ėnciklopedija), Kišinev, 1979, 65-66.

Zelenčuk, Polevoj 1983: V.S. Zelenčuk, L.L. Polevoj, *Rasselenie vostočnoromanskogo naselenija v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e (XIV-XV vv.)*, In: SMS, 1983, 114-127.

Zelenčuk, Popovič 1974: V.S. Zelenčuk, Ju.V. Popovič, *Antropomorfnye obrazy v obrjadach plodorodija u vostočnoromanskich narodov v XIX-načale XX vv.*, Moskva, 1974.

Zelenčuk, Salmanovič 1974: V.S. Zelenčuk, M.Ja. Salmanovič, *Ėtnografičeskie issledovanija v Moldavskoj SSR v sovetskij period*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ztnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 5-7.

Zelenčuk, Zajdman 1972: V.S. Zelenčuk, S.E. Zajdman, *Istina i vymysly ob ėtničeskom razvitii naselenija Moldavii*, In: Fakty i domysly: Protiv fal'sifikacii nacional'nych otnošenij v Sovetskom Sojuze, Kišinev, 1972, 201-210.

Zelenčuk, Zlatkovskaja 1978: V.S. Zelenčuk, T.D. Zlatkovskaja, *O rabote Naučnogo soveta po probleme "Slavjano-vološskie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti" (sozd. v 1970 g. pri Otd-nii obščestv. nauk AN MSSR)*, In: SĖ, № 2, 1978, 123-130.

Zlatkovskaja 1973: T.D. Zlatkovskaja, *Nekotorye problemy ėtnogeneza vlachov v svjazi s romanizaciej Balkanskogo poluostrova v antičnoe vremja*, In: IASVS, 1973, 5-10.

Zlatkovskaja 1974: T.D. Zlatkovskaja, *Ėlementy frakijskoj kul'tury v tradicionnom izobrazitel'nom iskusstve i fol'klore moldavan*, In: SĖ, № 6, 1974, 25-40.

Zlatkovskaja 1977: T.D. Zlatkovskaja, *Nekotorye drevnebalkanskie ėlementy v fol'klore i ėtnografii južnych slavjan i vostočnych romancev*, In: ĖIF, 1977, 185-202.

Zlatkovskaja 1978: T.D. Zlatkovskaja, *Istoričeskie aspekty romanizacii balkanskich zemel' v antičnoe vremja: K probleme ėtnogeneza vlachov*, In: SVS, 1978, 19-30.

Zlatkovskaja 1979: T.D. Zlatkovskaja, *Nekotorye voprosy ėtnogeneza moldavan v svete dannych ich vesennej obrjadnosti*, In: ĖIVR, 1979, 106-126.

Zlatkovskaja, Polevoj 1969: T.D. Zlatkovskaja, L.L. Polevoj, *Gorodišča Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja IV-III vv. do n.ė. i voprosy političeskoj istorii getov*, In: Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e, Moskva, 1969, 35-60.

Zlatkovskaja 1983: T.D. Zlatkovskaja, *Slavjanskie i frakijskie ėlementy v obrjade rusalij u moldavan*, In: SMS, 1983, 127-144.

TRANSLITERAREA NUMELOR

Aftenjuk S.Ja. = Афтенюк С.Я.
Al'termatt U. = Альтерматт У.
Alekseev V.P. = Алексеев В.П.
Alekseeva T.I. = Алексеева Т.И.
Ancupov I.A. = Анцупов И.А.
Anfert'ev A.N. = Анфертьев А.Н.
Artamonov M.I. = Артамонов М.И.
Arutjunov S.A. = Арутюнов С.А.
Bačinskij A.D. = Бачинский А.Д.
Balueva T.S. = Балуева Т.С.
Baran V.D. = Баран В.Д.
Bârnea P.P. = Бырня П. П.
Bejlekči V.S. = Бейлекчи В.С.
Belkov P.L. = Белков П.Л.
Berg L.S. = Берг Л.С.
Bernštein S.B. = Бернштейн С.В.
Bileckij N.V. = Билецкий Н.В.
Boboc S. = Бобок С.
Bogač G.F. = Богач Г.Ф.
Brajčevskij M.Ju. = Брайчевский М.Ю.
Bromlej Ju.V. = Бромлей Ю.В.
Budagov R.A. = Будагов Р.А.
Bunak V.V. = Бунак В.В.
Caranov V.I. = Царанов В.И.
Čeban I.D. = Ciobanu I.D. = Чебан И.Д.
Čebotarenko Gh.F. = Чеботаренко Г.Ф.
Černjak A.B. = Черняк А.Б.
Certan E.E. = Чертан Е.Е.
Chazanov A.M. = Хазанов А.М.
Cosniceanu M. = Косничану М.
Danilenko V.N. = Даниленко В.Н.
Debec G.F. = Дебец Г.Ф.
Demčenko N.A. = Демченко Н.А.
Dergacev V.A. = Дергачев В.А.
Deržavin N.S. = Державин Н.С.
Dmitriev S. = Дмитриев С.
Dobroljubskij A.O. = Добролюбский А.О.
Dumnič Ju.V. = Думнич Ю.В.
Dykov I. = Дыков И.
Dzjuba E.N. = Дзюба Е.Н.
Efimova S.G. = Ефимова С.Г.
Entelis G. = Ентелис Г.
Engel's F. = Енгельс Ф.
Fedorov G.B. = Федоров Г.Б.
Fedorov-Davydov G.A. = Федоров-Давыдов Г.А.
Filin F.P. = Филин Ф.П.
Frejderberg M.M. = Фрейдерберг М.М.
Furtuna T.A. = Фуртуна Т.А.
Gacak V.M. = Гацак В.М.
Glembockij H. = Глембоцкий Х.
Golubeva L.A. = Голубева Л.А.
Gracianskaja N.N. = Грацианская Н.Н.
Grecul F.A. = Грекул Ф.А.
Grosul Ja.S. = Гросул Я.С.
Grosul V.Ja. = Гросул В.Я.
Gruševskij M. = Грушевский М.
Guboglo M.N. = Губогло М.Н.
Gudkova A.V. = Гудкова А.В.
Hâncu I. = Хынку И.
Hâncu-Tentiuc A.I. = Хынку-Тентюк А.И.
Il'jašenko T.P. = Ильяшенко Т.П.
Ipatenko P. = Ипатенко П.
Ivanov V.V. = Иванов В.В.
Jacenko B. = Яценко Б.
Jacunskij V.K. = Яцунский В.К.
Kalašnikova N.M. = Калашникова Н.М.
Kidel A.S. = Кидел А.С.
Kiričenko N. = Кириченко Н.
Kobyčev V.P. = Кобычев В.П.
Kolker B.M. = Колкер Б.М.
Koloskovskaja Ju. K. = Колосковская Ю.К.
Komarenko N.V. = Комаренко Н.В.
Kondrat'ev V.S. = Кондратьев В.С.
Konduktorova T.S. = Кондукторова Т.С.
Konovalova I.G. = Коновалова И.Г.
Korčmar' V.V. = Корчмарь В.В.
Korejanko V.A. = Кореянко В.А.
Koroljuk V.D. = Королюк В.Д.
Kozak D.N. = Козак Д.Н.

Kozlov V.I. = Козлов В.И.
Kozlova K.I. = Козлова К.И.
Kozlovskij A.A. = Козловский А.А.
Kožoljanko G.K. = Кожолянко Г.К.
Kožuchar' P.M. = Кожухарь П.М.
Kravčenko N.M. = Кравченко Н.М.
Kropotkin V.V. = Кропоткин В.В.
Kruglikova I.T. = Кругликова И.Т.
Krupnik I.I. = Крупник И.И.
Kucharenko Ju.V. = Кухаренко Ю.В.
Kudrjavcev A.O. = Кудрявцев А.О.
Lapuşnean V.L. = Лапушнян В.Л.
Larina O.V. = Ларина О.В.
Latyšev V.V. = Латышев В.В.
Lazarev A.L. = Лазарев А.Л.
Lebedinskaja G.V. = Лебединская Г.В.
Levin M.G. = Левин М.Г.
Levman R.S. = Левман Р.С.
Litavrin G.G. = Литаврин Г.Г.
Ljapuškin I.I. = Ляпушкин И.И.
Loskutova L.D. = Лоскутова Л.Д.
Luk'janec O.S. = Лукьянец О.С.
Lur'e S. = Лурье С.
Machno E.V. = Махно Е.В.
Mačinskij D.A. = Мачинский Д.А.
Magomedov B.V. = Магомедов Б.В.
Magomedov M.A. = Магомедов М.А.
Maksimov A.N. = Максимов А.Н.
Marinov V. = Маринов В.
Marx K. = Маркс К.
Maškin N. = Машкин Н.
Meljukova A.I. = Мелюкова А.И.
Melničuk Ja.S. = Мелничук Я.С.
Menges K.H. = Менгес К.Н.
Michalči D.E. = Михалчи Д.Е.
Miroljubov M.A. = Миролюбов М.А.
Mochov N.A. = Мохов Н.А.
Morari A.G. = Морарь А.Г.
Muntean M. = Мунтян М.
Myško D.I. = Мышко Д.И.
Narcov N. = Нарцов Н.
Naumov E.P. = Наумов Е.П.
Nedelčev N. = Неделчев Н.
Negruša V.M. = Негруша В.М.
Nikitina G.F. = Никитина Г.Ф.
Nikolaev N.F. = Николаев Н.Ф.
Niculiţă I.T. = Никулицэ И. Т.
Nudel'man A.A. = Нудельман А.А.
Pašuto V.T. = Пашуто В.Т.
Pavel V.K. = Павел В.К.
Penjak S.I. = Пеняк С.И.
Peršic A.I. = Першиц А.И.
Pestrjakov A.P. = Пестряков А.Р.
Petrov V.P. = Петров В.П.
Piotrovskij R. = Пиотровский Р.
Pletnev P. = Плетнев П.
Pletneva S.A. = Плетнева С.А.
Podgradskaja E. = Подградская Е.
Polevoj L.L. = Полевой Л.Л.
Popovič Ju. = Попович Ю.
Postică Gh. = Постикэ Г.И.
Prichod'ko M.P. = Приходько М.П.
Prichodnjuk O.M. = Приходнюк О.М.
Rafalovič I.A. = Рафалович И.А.
Remennikov A.M. = Ременников А.М.
Rikman Ė.A. = Рикман Э.А.
Romanovskaja M.A. = Романовская М.А.
Rudič T.O. = Рудич Т.О.
Rusanova I.P. = Русанова И.П.
Russev E. = Руссев Е.
Ružina V. = Ружина В.
Rybakov B.A. = Рыбаков Б.А.
Rybakov S. = Рыбаков С.
Salmanovič M.Ja. = Салманович М.Я.
Ščukin M.B. = Щукин М.Б.
Sedov V.V. = Седов В.В.
Senkevič V.M. = Сенкевич В.М.
Šennikov A.A. = Шенников А.А.
Serebrennikov B.A. = Серебренников Б.А.
Sergievskij M.V. = Сергиевский М.В.
Širokogorov S.M. = Ширикогоров С.М.
Šišmarev V.F. = Шишмарев В.Ф.
Smilenko A.T. = Смиленко А.Т.
Smirnov G.D. = Смирнов Г.Д.
Sorbală V. = Сорбалэ В.
Sovetov P.V. = Советов П.В.
Špak I.I. = Шпак И.И.
Spasovič V.D. = Спасович В.Д.
Spataru G.I. = Спатару Г.И.
Stalin I.V. = Сталин И.В.
Staljunas D. = Сталюнас Д.
Šumada N.S. = Шумада Н.С.

Symonovič Ė.A. = Сымонович Э.А.
Telnov N.P. = Тельнов Н.П.
Tentiuc I. = Тентюк И.
Terpilovskij R.V. = Терпиловский Р.В.
Tichanova M.A. = Тиханова М.А.
Tichomirov M.N. = Тихомиров М.Н.
Timoščuk B. A. = Timoščuk B.O. =
Тимощук Б.А. = Тимощук Б.О.
Tkačenko N.M. = Ткаченко Н.М.
Tokarev S.A. = Токарев С.А.
Toporov V.N. = Топоров В.Н.
Tret'jakov P.N. = Третьяков П.Н.
Trofimova T.A. = Трофимова Т.А.
Trubeckoj B. = Трубецкой Б.
Udal'cov A.D. = Удальцов А.Д.
Udler R.Ja. = Удлер Р.Я.
Ustjugov N.V. = Устюгов Н.В.
Veselovskaja E.V. = Веселовская Е.В.
Velikanova M.S. = Великанова М.С.
Vinokur I.S. = Винокур И.С.
Višnevskij N.V. = Вишневский Н.В.
Vodovozov V. = Водовозов В.
Zajdman S.E. = Зайдман С.Е.
Zarinov I.Ju. = Заринов И.Ю.
Zasurcev P.I. = Засурцев П.И.
Zelenčuk V.S. = Зеленчук В.С.
Žignja K.L. = Жигня Л.Л.
Zlatkovskaja T.D. = Златковская Т.Д.
Zmočiu V. = Змочиу В.

ANEXE

Tabelul 1. **Dinamica creşterii numărului aşezărilor din secolele X-XV**
(după V. Zelenčuk, L. Polevoj 1983)

Perioada	**Aşezări**	
	total cunoscute	*din ele au dispărut*
Secolul al X-lea – începutul secolului al XII-lea	235	227
Secolul al XII-lea	8	4
Sfârşitul secolului al XII-lea – mijlocul secolului al XIII-lea	27	22
Mijlocul secolului al XIII-lea – mijlocul secolului al XIV-lea	93	66
Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea	168	

Tabelul 2. **Originea antroponimelor din Muntenia şi Moldova**
(după M. Cosniceanu 1973)

Muntenia		**Moldova**	
		Albota	Radical băştinaş cu sufix slav
		Andrei, Androne	Nume grec
Borşa	Nume dat după felul de mâncare cunoscut şi în Moldova		
		Caraman	Nume de origine turco-tătară
Chissari	-		
Dimitrie	Nume calendaristic venit prin filiera slavă		
Dan, Danciul, Dancul	Derivate provenite din limba slavă		
Dragomir	Nume preluat din limba slavă		
		Gheorghe	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
		Ieremia	Nume ebraic venit prin filiera slavă
Ioan, Ivan	Nume calendaristic venit prin filiera slavă	Ioan	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
		Luca Stroici	Nume grec venit prin filiera slavă Nume de origine slavă
		Melisuan	-

Tabelul 2 (continuare)

Petru	Nume calendaristic venit prin filiera slavă		
Radul, Radu	Nume de origine slavă		
		Sava	Nume grec venit prin filiera slavă
Stroița	Nume de origine slavă	Vezi Stroici	
		Talpeş	-
		Ureche	-
Udrişte	Derivat de la Andrei		
		Vartic	-
		Vasile	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
Vintilă	-		
Vlad	Nume de origine slavă		
Wulso	-		

Tabelul 3. **Diferenţierea lingvistică moldo-munteană**
(după V.M. Senkevič 1953, coloanele 1-2, completat cu coloana 3)

“Limba moldovenească”	**Limba română**	**???**
Colţun	Ciorap	Trans. – cioc Mol. – colţun Maram. + Ban. – ştrimt
Prostire	Cearşaf	Trans. + Ban. – lepedeu Olt. + Ban. – pânzaică Mol. + Buc. + N. Munt. – prostire Trans. – verincă
Popuşoi	Porumb	Călămbuc, ciolomadă, cocenaşi, colibaş, cucoriţă, cucuruz, gârnişor, mălai, păpuşă, tenchi, mais
Hulub	Porumbel	Trans. + Ban. – golâmb Mol. – hulub Popular: – porumb, porumboi, pupurun
Chişor	Picior	Buc. – boldan Popular: – crac, labă, gionat
Ghine	Bine	

Tabelul 4. **Caracteristici antropologice a seriilor osteologice ale sarmaților şi purtătorilor culturii Sântana de Mureş-Černjachov**

Monument / Criteriu	Prut-Nistru		Niprul Mijlociu			Niprul Inf.	Ucraina de Sud-Vest (22 cranii)	Cursul Bugului	Slavi de est
	(41 cranii)	Malaeşti (12 cranii)	Žuravka (41 cranii)	Černjachov (23 cranii)	Maslovo (12 cranii)	Gavrilovka (19 cranii)		Kosanovo (5 cranii)	
	Sarmaţi	Cultura Sântana de Mureş-Černjachov							
Tip	Mezo	Dolico	Dolico[1]	Dolico[2]	Dolico	Dolico	Dolico	Dolico[3]	Dolico-mezo
Diam. cran. long.	Mediu	Mediu	Mare	Mare	Mare	Mare	Mare	>Mare	-
Diam. cran. trans.	Mediu	<Mediu	<Mediu	Mediu	Mic	Mediu	Mic	Mic	-
Înălţ. feţei	Medie	Medie	Medie	Medie	Mare/ Medie	Medie	Medie	Medie	Mică
Lăţimea feţei	>Medie	Mică	Medie	Medie/ Mici	Medie	Medie	Mică	<Mică	
Profilarea orizont.	Moderat	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic
Gropiţa caninilor	Medie	Adâncă/ Medie	Adâncă	Adâncă	Adâncă	Adâncă	Adâncă	Medie	-
Înălţ. orbitelor	Medie	Medie	Mediu	<Mediu	<Medie	<Medie	Mediu	>Mare	Mică
Lăţimea nasului	Medie	Medie	Medie	<Medie/ Medie	Medie	Medie	Medie	Mare	Medie
Evid. oasel. nazale	Medie	Medie	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Medie
Evid. rădăc. nasul.	Puternic	Medie	Puternic	Medie	Puternic	Puternic	Puternic	Mic	Puternic
Înclinaţia frunţii	-	Mediu/ Slab	>Medie	Slab	Mic	Mică	Mediu/ Slab	Puternică	-
Reliefarea	Medie	Mică	Medie	<Medie	Medie	>Medie/ Mic	>Medie	Mică	-

[1] Din cele 41 cranii în aceeaşi serie, unul branhicranian şi unul mezocranian.

[2] Din cele 23 cranii în aceeaşi serie, trei mezocranieni.

[3] Din cele 5 cranii cele 2 cranii feminine sunt evidenţiat branhicranice.

Tabelul 5. **Sesiunile ştiinţifice ale CŞSCP „RSVFPM" (1970-1977)**

Sesiunea, raportor, tema discuţiei	**Dezbateri**	**Decizii**
Octombrie 1970 G. Čebotarenko, *Археологические аспекты южных славян и волохов.* I. Hâncu, *Балкано-Дунайская культура лесостепной Молдавии X-XIV вв. и её этническая интерпретация.*	**G. Čebotarenko** – cultură slavă. **I. Hâncu** – cultură sincretică, inclusiv element est-romanic. **G. Smirnov** – diminuarea rolului slavilor şi interpretarea culturii slave drept est-romanică renaşte teoriile vechi, eronate, depăşite de ştiinţa sovietică.	- prezenţa elementului slav nu trezeşte dubii, prezenţa celui est-romanic nu este argumentată ştiinţific. - se recomandă studierea intensivă a monumentelor slave, de importanţă majoră pentru rezolvarea problemei etnogenezei moldovenilor.
Aprilie 1971 N. Raevskij, *Проблема этногенеза волохов в свете периодизации романо-славянских языковых взаимоотношений*.	**N. Raevskij** – două etape mari (secolul VI-VII, din secolul IX). **T. Il'jašenko, M. Gabinskij** – existenţa acestor perioade necesită argumente suplimentare. **M. Gabinskij** – a susţinut ideea continuităţii populaţiei romanice la nord de Dunăre. **I. Rafalovič** – datele arheologice denotă că afirmaţia e valabilă doar pentru arealul intracarpatic. **E. Demina** – e nevoie de studii arheologico-filologice. **V. Koroljuk** – sunt necesare studii complexe, nu e cazul unor afirmaţii categorice.	- renunţarea la concluzii categorice. - argumentare insuficientă a existenţei permanente a populaţiei romanice la nord de Dunăre.

Sesiunea, raportor, tema discuției	Dezbateri	Decizii
Aprilie 1971 V. Koroljuk, *Волохи и славяне русской летописи.*	**V. Koroljuk** – prin volohi se înțelegea şi populația est-romanică. **Gh. Fedorov** – este necesară o confirmare arheologică.	- termenul volohi cuprinde diverse grupe de populație.
Mai 1972 G. Litavrin, *Волохи в освещении византийских источников X-XIII вв.*	**G. Litavrin** – migrația de la sud de Dunăre a avut loc până în secolul X.	- apreciere pozitivă. - necesitatea publicării izvoarelor bizantine.
I. Hâncu, *Археологические культуры и этнические общности. К вопросу о культуре тиверцев и уличей.*	**I. Hâncu** – cultura tiverților e deosebită de cea a slavilor de est prin componența etnică eterogenă, ei au locuit în regiunea Nistrului între secolele II-XIII; teritorial ulicii corespund cu cultura balcano-dunăreană. **M. Livšic, N. Mochov, I. Rafalovič ş.a.** – categoric împotriva altor elemente, decât cele slave. **V. Koroljuk** – autorul nu poate să explice despre ce limbi e vorba în cazul „tolkovinej" tiverților.	
B.Timoščuk, *Из истории населения молдован в Буковине.*	**B.Timoščuk** – din cele circa 100 aşezări studiate 47 dispar la mijlocul secolul XIII, sub loviturile tătaro-mongolilor; cultura materială a moldovenilor e greu de identificat.	
Noiembrie 1973 T. Zlatkovskaja, *Некоторые проблемы этногенеза волохов в связи с романизацией балканского полуострова в античное время.*	**T. Zlatkovskaja** – sensul noțiunii "romanizare", în Moesia populația romanică e prezentă în secolele IV-V. **G. Litavrin** – nu se exclude posibilitatea a mai multor centre de romanizați.	

Sesiunea, raportor, tema discuției	**Dezbateri**	**Decizii**
È. Rikman, *Об ареале романизации населения северных низовии Дуная в I половине I тысячелетия н.э.*	**Ė. Rikman** – provincia romană Dacia constituie o zonă a romanizării intensive, teritoriile la nord de Dunărea Inferioară – zonă de influenţe puternice din partea culturii romane. **M. Salmanovič, I. Rafalovič** – nu este clară diferenţa între „romanizare activă" şi „influenţă puternică"; argumentele lingvistice aduse nu se referă la teritoriul de la est de Prut, iar rolul celor câteva grafitti este exagerat.	
Aprilie 1975 R. Udler, *Диалектология как источник для изучения истории расселения волохов.*	**R. Udler** – apropierea graiurilor din Moldova cu cele din Maramureş denotă înrudirea lor. **I. Hâncu** – materialele dialectologiei nu servesc la nimic, zonele definite de lingvişti nu corespund cu cele desemnate de arheologi. **Ė. Rikman, N. Mochov, G. Čebotarenko, D. Dragnev** au criticat poziţia lui I. Hâncu.	
Gh. Fedorov, M. Salmanovič, *Проблема генезиса восточно-романских народов.*	**Gh. Fedorov, M. Salmanovič** – romanizarea în spaţiul pruto-nistrean nu a existat; cultura balcano-dunăreană aparţine în primul rând slavilor.	A primit o apreciere înaltă; unele aspecte trebuie revăzute.
Aprilie 1977 T. Zlatkovskaja, *Календарная обрядность как источник по изучению этногенеза молдован.*	**T. Zlatkovskaja** – Rusaliile au origini atât în lumea tracică cât şi în cea slavă; legătura cu termenul roman *rosalia* nu a putut fi definită.	

Sesiunea, raportor, tema discuției	Dezbateri	Decizii
M. Velikanova, *Данные палеоантропологии о перемещении населения в Днестровско-Прутском междуречье в I-II тысячелетиях.*	**M. Velikanova** – Ultimii 2000 de ani populația din spațiul pruto-nistrean s-a schimbat de cel puțin trei ori. **I. Hâncu** – antropologia poate fi manipulată, datele ei fiind foarte speciale; în etnogeneză rolul decisiv trebuie să-l aibă arheologia. **G. Čebotarenko, P. Bârnea, I. Rafalovič** – au apreciat mult comunicarea. **V. Šušarin** – etnosul nu totdeauna corespunde cu arealul culturilor arheologice, deci I. Hâncu nu are dreptate.	
V. Pavel, *Диалектная терминология как источник изучения земледелия и расселения молдован.*	**V. Pavel** – din 710 termeni agricoli 32% sunt de origine slavă, din care 7% - de origine sud-slavă.	

Totaluri 1977

V. Zelenčuk – trebuie de stopat anumite idei preconcepute în cercetare, în special privind cultura balcano-dunăreană; extinderea limitei ei superioare la secolul XIV este neargumentată; este ridicat în mod artificial rolul elementelor romanice şi tot în mod artificial este scăzut cel al slavilor de sud; atitudinea neştiințifică în cercetarea unor monumente este extinsă asupra tuturor monumentelor din regiune.

P. Sovetov – reieşind din situația creată, e necesar de stabilit o metodică de cercetare interdisciplinară, care să fie aprobată.

N. Mochov – au fost trasate căi de rezolvare a unor aspecte ale problemei date; teoria vulgară a continuității nu-şi găseşte argumentare, cu atât mai mult că la est de Prut romanizare nu a existat; s-a demonstrat că factorul hotărâtor în formarea moldovenilor l-au jucat slavii de vest şi populația rusă veche. E necesar de renunțat la ideile preconcepute formate de teoriile migrațională şi a continuității, care, în ultimul timp, au apărut fără nicio bază de argumente, monumentele slave fiind prezentate drept romanice de est.

INDICE DE NUME

A
Aftenjuk • 25, 178
Al'termatt • 33, 178
Alekseev • 178
Alekseeva • 48, 106, 109, 158,178
Alexandru cel Bun • 117
Ancupov • 74, 130, 178
Anderson • 33
Anfert'ev • 32, 34, 99, 118, 178
Angelov • 64, 178
Anonimus • 123, 178
Armbruster • 15, 178
Artamonov • 38, 39, 42, 63, 149, 178
Arutjunov • 33, 178
Aurelian • 14, 164

B
Bačinskij • 178
Bălcescu • 19
Balueva • 109, 178
Baran • 42, 43, 44, 48, 51, 179
Bârnea • 37, 44, 49, 53, 62, 68, 70, 71, 72, 73, 115, 123, 126, 133, 151, 153, 179, 180, 224
Bârzu • 15, 180
Batjuškov • 19
Bejlekči • 52, 61, 151, 180
Belkov • 180
Bereznjakov • 22
Berg • 16, 17, 99, 100, 105, 180
Bernštejn • 52, 96, 98, 113, 129, 180
Bichir • 41, 180
Bileckij • 180
Boboc • 83, 180
Bogač • 22, 105, 180
Bonte • 93, 180, 181
Boris I • 118, 162
Brajčevskij • 38, 41, 42, 149, 181
Brather • 33, 34, 181
Brežnev • 134
Brener • 38, 181
Brezeanu • 15,180
Bromlej • 27, 30, 31, 32, 51, 91, 101, 118, 125, 134, 135, 181
Bubulici • 42, 44, 209, 210
Budagov • 96, 98, 103, 181
Bunak • 107, 181

C
Cantemir • 9, 18, 19, 117, 120, 161, 164, 181
Čaplygina • 117, 183
Caranov • 18, 126, 181, 196
Čeban • 22, 96, 97, 98, 181
Čeboksarov • 33
Čebotarenko • 37, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 151, 153, 181, 182, 185, 221, 223, 224
Černjachov • 48
Černjak • 119, 164, 182
Černyš • 48
Certan • 25, 134, 196
Chazanov • 178
Ciobanu • 42, 210
Čirkov • 52, 151
Corlăteanu • 96, 182
Corman • 71, 104, 182, 195
Cosniceanu • 86, 156, 182, 220
Costăchescu • 77, 182
Costin M. • 18, 19, 119, 120, 124, 164, 182
Costin N. • 99, 182
Coşeriu • 126, 182
Crişan • 182
Curta • 63, 182
Curticopeanu • 138, 168

D
Danilenko • 39, 183
Dann • 28, 183
Daraganov • 19
Debec • 106,183
Decebal • 28

Demčenko • 89, 98, , 114, 125, 180, 183
Demina • 221
Dergacev • 51, 183
Deržavin • 21, 22, 129, 183
Dlugosz • 77
Dmitriev • 23, 183
Dobroljubskij • 48, 56, 66, 183
Donici • 107
Donskoj • 30
Dragnev • 223
Dragotescu • 183
Dumnič • 184
Durandin • 12, 184
Dykov • 23, 24, 184
Dzjuba • 74, 130, 178

E
Ebert • 34, 38, 184
Efimova • 184
Eggers • 34,184
Egorov • 58, 184
Engels • 20, 127, 130, 184
Entelis • 184
Eremia • 4, 6, 9, 10

F
Fedorov • 21, 22, 24, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 73, 79, 89, 116, 135, 149, 184, 185, 186, 222, 223
Fedorov-Davydov • 186
Filin • 33, 94, 186
Fokeev • 57, 187
Frejdenberg • 186
Furtuna • 87, 186

G
Gabinskij • 221
Gacak • 76, 90, 186
Geary • 33, 186
Gellner • 33
Gheorghe • 186
Ghinoiu • 64, 186
Giurescu • 15, 138, 168, 186
Glembockij • 127, 186
Gol'ceva • 52, 151
Golubeva • 42, 149, 186
Gonța • 105, 186
Gracianskaja • 136, 187
Grecul • 22, 130, 187
Grosu • 37, 41, 187
Grosul • 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 72, 80, 146, 147, 187
Gruševskij • 16, 187
Guboglo • 33, 72, 187
Gudkova • 44, 48, 57, 187
Gumilev • 33
Gusti • 80

H
Hâncu • 24, 37, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 71, 73, 89, 111, 134, 151, 187, 188, 189, 202, 221, 222, 224
Hâncu-Tentiuc • 89, 156, 189
Hobsbaum • 33
Hoernes • 34
Hurdubețiu • 206

I
Il'jašenko • 101, 189, 221
Ioniță • 41, 115, 189
Iordanes • 47, 76, 189
Iorga • 15, 20, 129, 189
Ipatenko • 23, 24, 190
Ivanov • 68, 119, 120,121, 190
Izard • 93, 180, 181

J
Jacenko • 190
Jacunskij • 208
Juchneva • 54
Jung • 15, 190

K
Kalašnikova • 91, 190
Kekaumenos • 119, 164
Kidel • 22, 105, 190
King • 126, 190
Kiričenko • 76, 190
Kirill • 117
Kobyčev • 91, 92, 190
Kogălniceanu • 19

Kohn • 128, 190
Kolker • 18, 126, 196
Koloskovskaja • 112, 191
Komarenko • 178
Kondraťev • 33, 187
Konduktorova • 108, 109, 110, 158, 191
Konovalova • 78, 191
Korčmar' • 191
Korejanko • 191
Koroljuk • 22, 43, 45, 46, 50, 54, 67, 69, 76, 116, 122, 123, 124, 133, 135, 136,165, 181, 187, 191, 192, 221, 222
Kossina • 33, 34, 63, 131, 153, 192
Kosven • 82
Kotljar • 47, 48, 192
Kozak • 44, 121, 192
Kozlov • 64, 90, 192
Kozlova • 124, 192
Kozlovskij • 64, 205
Kožoljanko • 84, 192
Kravčenko • 40, 193
Kropotkin • 39, 193
Kruglikova • 112, 193
Krupenikov • 92, 193
Krupnik • 54, 55, 193
Kucharenko • 39, 193
Kudrjavcev • 193
Kunickij • 19

L
Lapuşnean • 45,193
Larina • 51, 183
Lascu • 101, 193
Latyšev • 193
Lazarev • 23
Lebedinskaja • 178
Lebzelter • 107
Lenclud • 93, 180
Lenin • 20
Levin • 183
Levman • 107, 107, 111, 158, 193
Litavrin • 134, 193, 222
Livšic • 222
Ljapuškin • 39, 194
Loskutova • 83, 86, 90, 194, 211
Luk'janec • 194
Lur'e • 29, 194

M
Machno • 42, 149, 194
Mačinskij • 194
Magomedov B.V. • 43, 44, 194
Magomedov M.A. • 25, 115, 130, 134, 194
Majorov • 48, 196
Maksimov • 194
Marinov • 63, 120, 136, 164, 194
Marr • 21, 22, 28
Marx • 20, 127, 130, 166, 194
Maškin • 194
Matveev • 3, 5, 9, 10, 16, 37, 38, 44, 194, 195
Meljukova • 45, 49, 195
Melničuk • 195
Menges • 68, 195
Meyer • 34
Michalči • 96, 97, 113, 195
Milescu Spătarul • 18
Miroljubov • 99, 195
Mitrea • 195
Mochov • 14, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 39, 54, 60, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 99, 114, 115, 119, 122, 125, 126, 127, 130, 133, 134, 136, 138, 146, 155, 163, 187, 196, 211, 223, 224
Mochova • 210
Mommsen • 15, 196
Morari • 134, 196
Mortillet • 34
Mühlmann • 27, 196
Muntean • 76, 136, 190, 196
Musteaţă • 2, 10, 196
Muşat • 138, 168
Myško • 208

N
Nakko • 19
Napoleon • 28
Narcov • 17, 127, 196, 197
Naumov • 67, 192, 197
Nedelčev • 112, 197
Negru • 96, 197
Negruša • 65, 67, 185

Nekrasova • 107
Nestor • 55
Nestor I. • 197
Niculescu • 33, 94, 197
Niculiță • 10, 45, 193, 195, 197
Nikitina • 42, 197
Nikolaev • 81, 197
Nudel'man • 42, 197

O
Ojog • 103, 197
Olteanu • 197
Onciul • 129

P
Palade • 41, 198
Palauzov • 19
Panaitescu • 67, 198
Parasca • 77, 198
Passek • 47
Pašuto • 198
Pavel • 98, 99, 198, 224
Penjak • 198
Peršic • 124, 198
Pestrjakov • 178
Petrikovits • 33, 209
Petrov • 198
Petrovici • 105, 198
Philippide • 94
Piotrovskij • 11, 55, 94, 95, 96, 98, 102, 157, 198
Pittard • 107
Pletnev • 29, 198
Pletneva • 54, 63, 198, 199
Podgradskaja • 123, 132, 199
Polevoj • 22, 45, 49, 50, 53, 60, 73, 77, 116, 133, 134, 147, 184, 199, 205, 211, 212, 219
Pop • 199
Popa • 2
Popescu-Sireteanu • 120, 199
Popovič • 87, 88, 90, 156, 199, 211
Postică • 4, 6, 10, 33, 51, 52, 63, 66, 151, 183, 189, 200
Postnikov • 19
Postolachi • 89
Prichod'ko • 200
Prichodnjuk • 37, 46, 48, 51, 200
Proca • 92
Procopius • 46, 47, 200
Ptolemeu • 200

R
Raevskij • 105, 106, 157, 200, 221
Rafalovič • 22, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 49, 50, 51, 53, 55, 60, 66, 73, 114, 115, 116, 126, 133, 135, 148, 151, 179, 180, 200, 201, 202, 221, 222, 223, 224
Ranke • 15, 201
Remennikov • 38, 201
Remy • 128, 201
Renan • 28, 201
Rikman • 21, 37, 39, 40, 41, 42, 45, 51, 64, 76, 82, 87, 89, 90, 92, 101, 114, 115, 116, 117, 121, 124, 132, 137, 148, 149, 150, 151, 162, 165, 186, 197, 201, 202, 206, 223
Romanovskaja • 45, 193
Rosetti • 67, 203
Rösler • 15, 129, 130, 203
Rudič • 203
Rusanova • 37, 48, 51, 63, 203
Russev • 22, 69, 70, 71, 203
Russu • 15, 203
Ružina • 126, 127, 138, 196
Rybakov B.A. • 38, 68, 118, 179, 203
Rybakov S. • 32, 203
Ryčka • 68, 203

S
Saburov • 19
Šachmatov • 122
Salmanovič • 66, 68, 69, 80, 81, 83, 89, 114, 155, 186, 197, 203, 211, 223
Samojlovski • 47
Ščerbakova • 52, 151
Schluger • 107
Schuchard • 34
Ščukin • 43, 44, 204
Sedov • 42, 103, 105, 110, 122, 204
Semevskij • 19
Šemjakov • 22
Senkevič • 22, 24, 99, 102, 113, 121, 123, 124, 126, 129, 130, 204, 222

Šennikov • 100, 101, 204
Serebrennikov • 96, 204
Sergeev • 22
Sergievskij • 17, 22, 59, 90, 94, 97, 105, 112, 157, 160, 190, 204, 205
Simeon • 118, 162
Širokogorov • 29, 33, 205
Šišmarev • 22, 88, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 118, 130, 205, 208
Skal'kovskij • 19
Šmaglij • 48
Smilenko • 41, 59, 64, 205
Smirnov • 22, 41, 45, 53, 59, 60, 205, 221
Smiško • 42, 149
Smith • 129, 205
Sorbală • 98, 100, 205
Sovetov • 54, 60, 72, 73, 76, 77, 114, 133, 136, 196, 211, 224
Spasovič • 128, 205
Spataru • 206
Spinei • 5,95, 119, 164, 206
Stalin • 28, 29, 31, 34, 80, 85, 94, 95, 96, 130, 139, 169, 206
Staljunas • 128, 206
Stanču • 89
Stati • 99, 100, 103, 206
Ştefan • 15, 206
Ştefănucă • 80
Stoica de Haţeg • 120
Stoicescu • 15, 206
Subbotin • 48
Suceveanu • 112, 206
Sulzer • 15
Šumada • 131, 206
Suručan • 19
Šušarin • 224
Svin'in • 19
Symonovič • 42, 117, 149, 206

T
Telnov • 37, 42, 44, 51, 52, 53, 61, 63, 67, 151, 200, 206, 207, 209, 210
Tentiuc • 4, 6, 10, 45, 52, 63, 65, 138, 151, 207
Teodor • 118, 207
Teodoret • 117
Terpilovskij • 28, 131, 207
Tertulian • 117
Tichanova • 22, 39, 42, 110, 149, 207
Tichomirov • 207
Tillet • 115
Timoščuk • 37, 48, 51, 62, 207, 208, 222
Tkačenko • 208
Tokarev • 30, 208
Tolstov • 129
Tomaschek • 136
Toporov • 68, 119, 120, 121, 190
Toporu • 208
Tret'jakov • 38, 46, 95, 125, 208
Trofimova • 183
Trubeckoj • 208

U
Udal'cov • 22, 29, 33, 34, 208
Udler • 208, 223
Ureche • 18
Ursachi • 41, 189
Ustjugov • 23, 208

V
Vakulenko • 37, 48, 51, 208
Vančugov • 48
Veličkovskij • 19
Velikanova • 52, 108, 109, 110, 111, 208, 209, 224
Venelin • 19
Vercingetorix • 28
Veselovskaja • 178
Vigel' • 19
Vinokur • 43, 48, 149, 209
Virchow • 34
Višnevskij • 84, 209
Vlasenko • 52, 61, 151, 209
Vodovozov • 29, 209
Vornic • 42, 44, 209, 210
Voronina • 210

W
Wasmer • 68, 210
White • 126, 131, 210
Wulfila • 117, 162

X
Xenopol • 15, 16, 20, 129, 210

Z
Zaharia • 138, 168
Zajdman • 25, 134, 211
Zanoci • 56, 210
Zarinov • 210
Zaripov • 33
Zaščuk • 208
Zasurcev • 47, 61, 210
Zelenčuk • 19, 25, 33, 47, 54, 60, 65, 66, 72, 73, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 114, 133, 134, 136, 155, 184, 187, 196, 203, 210, 211, 219, 224
Žignja • 25, 134, 196
Zlatkovskaja • 37, 45, 82, 89, 114, 135, 136, 155, 212, 222, 223
Zmočiu • 82, 202

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Matveev, Sergiu
Procesele etno-culturale din spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV: Istoriografia sovietică / Sergiu Matveev. – Ch.: Pontos, 2009 (F.E.-P. "Tipogr. Centrală"). – 232 p.
500 ex.
ISBN 978-9975-72-284-1

930: 39"1/13"
M 48

Editura "Pontos"
Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 180
MD-2004, Chișinău
tel.: (+37322)295804
www.pontos.info.md
editura.pontos@gmail.com

Tiparul executat la F.E.-P. “Tipografia Centrală”
Str. Florilor, 1
MD-2068, Chișinău

Comanda nr. 8683